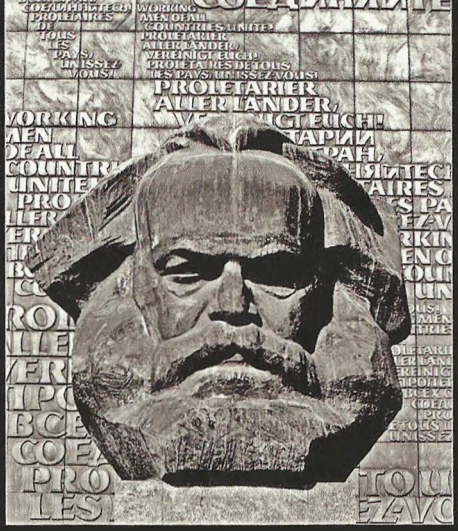

Büyümüş

Marksizm

MEHMET İNANÇ TURAN

PYA
asal Kültür

Ütopya Yayınları: 232
Siyasal Kültür Dizisi

© 2013 Ütopya Yayınevi

1. Baskı
Ütopya Yayınevi
Eylül 2013

Sayfa Düzeni
Ütopya

Kapak Tasarım
İlknur Açıkdilli

Baskı ve Cilt
Sözkesen Matbaası
İvedik Org. San. Matbaacılar Sitesi
558. Sok. B Blok No: 41 Yenimahalle - Ankara
Tel: (0 312) 395 21 10

ISBN 978-605-5580-49-0

Ütopya Yayınevi
Ataç I Sokak 33/15 Kızılay / Ankara
Tel-Fax: (0 312) 433 88 28

İnternet: www.utopyayayinevi.com.tr
E-Posta: utopya@utopyayayinevi.com.tr

BÜYÜMÜŞ MARKSİZM

MEHMET İNANÇ TURAN

Mehmet İnanç Turan

İsveç Yazarlar Birliği üyesidir. Yayımlanmış kitapları şunlardır:

Nâzım'ı Anlamak (Pêrî, 1998)
Hayat Aşk ve Kadın (Etki, 2000)
Yıkıntının Tarihi ve Teorisi (Etki, 2001 – ikinci basım Özgür Üniversite Kitaplığı, 2011)
İnsan Olması Engellenmiş İnsan (Etki, 2001)
Edebiyatla Örülmüş Aşk Mektupları (Etki, 2003)
Nâzım'ı Nâzımca Anlamak (Etki, 2004)
Shakspeare ile Tanışmak İster misiniz? (Etki, 2006)
Shakspeare ile Tarihe Yolculuk (Etki, 2006)
Küreselleşme (Etki, 2006)
Aykırıhayat (Etki, 2007)
Düşünmenin Felsefi Yolu (Etki, 2007)
Siz de Filozofsunuz (Etki, 2007)
Bin Bir Aforizma (Etki, 2008)
Yaşanmamış Sosyalizm (Yordam, 2009)
Özgür Bir Dünya İçin Direnen Kasabalılar (Etki, 2009)
Felsefenin Ateşi (Kalkedon, 2009)
Marksizm'in Doğuşu (Kalkedon, 2010)
Tarihin Silinmez Mürekkepli Aşkları (Kalkedon, 2010)
On İki Eylül Karanlığında Ölüme Ateş Yakanlar (Kalkedon, 2010)
Felsefi Aşk (Etki, 2011)
Felsefeyi Aşmış Marksizm (Kalkedon, 2011)
Aşkın ve Sevginin Felsefesi (Etki, 2012)
Ütopik Sosyalizmi Aşmış Marksizm (Ütopya, 2012)
Mustafa Suphi'nin Partisi (Etki, 2013)

inancmehmet@hotmail.com

"Ekonomi politiğin eleştirisini eleştirmeye çalışmadan önce, ekonomi politiğin temel bilgileri öğrenilmelidir".

Karl Marx

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 11
MARKSİZMİN EKONOMİ POLİTİĞE BAKIŞI 17
Marksizm'in Ekonomi Politiği Olur mu? 28
ÜRETİM 31
Üretimin Öğeleri 32
TÜKETİM 38
Üretim ile Tüketim Arasındaki İlişki 39
BÖLÜŞÜM (DAĞITIM) 44
MÜBADELE (DEĞİŞİM) 46
Mübadele ile Üretimin İlişkisi 47
İŞBÖLÜMÜ-META-META ÜRETİMİ-META FETİŞİZMİ 50
Metanın İki Yanı 52
Ekonomi Politiğin Metaya Bakışı 59
Genişletilmiş Meta Üretimi 59
Yabancılaşmanın Meta Fetişizmi Olarak Somutlanması 64
Ekonomi Politiğe İşbölümü
ve Yabancılaşmış Emek Üzerine Eleştiri 67
EMEK-DEĞER TEORİSİ-DEĞER YASASI 69
Canlı ve Cansız Emek 74
Piyasa ile Değer Yasasının Bağlantısı 76
Yeniden Üretilemeyen Metaların Değeri 79
Metanın Piyasa Değeri 80
Ekonomi Politiğe Değer Yasası Üzerine Eleştiri 81
PARA – FİYAT 84
Değer Ölçüsü (Genel Eşdeğer) Olarak Para 87
Değerin Fiyat Olarak İfade Edilmesi 88

Dolaşım (Gelişmiş Mübadele) Aracı Olarak Para 94
Dolaşım İçin Gerekli Para Miktarı 95
Altının (Paranın) Simgeleri 99
Para Yığma Aracı Olarak Para 104
Ödeme Aracı Olarak Para 106
Evrensel Para Olarak Para 107
Para Üzerine Marksist Eleştiri 109
SERMAYE-EMEK GÜCÜ-ÜCRET VE ARTI-DEĞER 118
Ekonomi Politiğe Eleştiri 126
SERMAYENİN PARÇALARI 130
Ekonomi Politiğe Eleştiri 136
ARTI-DEĞER ORANI VE KÂR ORANI 138
Artı-Değerin Yükseltilme Biçimi 141
Kâr Oranı ile Artı-Değer Oranı Arasındaki Fark 144
Kâr Oranı ile Artı-Değer Oranının Eşitlenmesinin Anlamı 146
Ekonomi Politiğe Eleştiri 147
SERMAYENİN BİLEŞİMİ 151
ARTI-DEĞERİN ORTALAMA KÂRA DÖNÜŞMESİ 155
Ortalama Kâr Üzerinden Metanın Değerinin Değişimi 158
Piyasa Fiyatı 164
Ortalama Kâr ile Artı-Değerin Çakışma Koşulu 166
Üretim Fiyatının Önemi ve Tekel Fiyatı 170
Ekonomi Politiğe Eleştiri 174
SERMAYE ÇEVRİMİ VE SERMAYE BİRİKİMİ 183
Sermayenin Üretim Zamanı-Dolaşım Zamanı-Devir Zamanı .. 188
Yeniden Üretim 190
Sermaye Birikiminin İki Yolu 193
Sermayenin İlk Birikimi 195
Ekonomi Politiğe Eleştiri 196
TİCARET SERMAYESİ VE TİCARİ KÂR 198
Dolaşım Harcamaları 202

Ticari Kârın Özellikleri 206
Ekonomi Politiğe Eleştiri 210
FAİZ GETİREN SERMAYE 213
Faizci Sermaye ile Üretken Sermaye 217
Kredi ve Biçimleri 220
Bankaların İşlevi 224
Hayali Sermaye 227
Ekonomi Politiğe Eleştiri 233
TOPRAK RANTI 234
Rant Sağlayan Meta ve Mutlak Rant 237
Farklılık Rantı 247
Toprağın Fiyatı 255
Ekonomi Politiğe Eleştiri 256
EMEK-YABANCILAŞMIŞ EMEK-ÜRETKEN EMEK-ÜRETKEN OLMAYAN EMEK 260
Yabancılaşmış Emeğin Ortaya Çıkışı 263
Kapitalizmde Üretken Emek-Üretken Olmayan Emek 266
Gerçek Üretken Emek 270
Üretken Emeğe Marx'tan Örnekler 272
Kullanım Değerinin Yararlılığı ve Üretken İşçi 275
Üretim Sürecinin İki Evresi ve Üretken İşçi 275
Maddi Olan Meta-Maddi Olmayan Meta 277
Dolaşım Alanında Üretken Olmayan İşçi 281
Dolaşım Alanında Üretken İşçi 283
Devlette Üretken İşçi-Üretken Olmayan İşçi 285
Küçük Meta Üreticileri ve Zanaatçıları Üretken İşçi mi? 288
Hizmetler Açısından Değer Yasası 289
Üretken İşçi-Üretken Olmayan İşçi Ayrımının Önemi 291
Ekonomi Politiğe Eleştiri 293
TOPLUMSAL SERMAYE-TOPLUMSAL ÜRÜN-TOPLUMSAL GELİR 302
Toplumun Toplumsal Ürünün Değeri 304
Toplam Toplumsal Ürünün Satılması 306

Basit Yeniden Üretimin İşleme Koşulları 307
Genişletilmiş Yeniden Üretimin İşleme koşulları 310
Toplumun Toplam Ürünün İçindeki Yeni Değer 314
Toplumun Yarattığı Yeni Değerin Bölüşümü 319
Toplumsal Gelir Üzerinden Toplam Metanın Değeri 321
Devlet ve Ulusal Gelir 323
Ekonomi Politiğe Eleştiri 327
KÂR ORANININ DÜŞME EĞİLİMİ YASASI 337
Ortalama Kâr Oranının Düşme Eğilimi 337
Kâr Oranının Düşme Eğilimine Zıt Yöndeki Faktörler 345
Ekonomi Politiğe Eleştiri 352
SERMAYENİN PERİYODİK KRİZLERİ 358
Bunalım Olasılığı 359
Bunalım Olasılığının Maddi Koşulları 360
Sermaye Birikiminin Hızlanması 360
Üretimsel Anarşi 363
Sabit Sermayenin Manevi Yıpranması 364
Üretim ile Dolaşımın Birliği 365
Kapitalizmde Eksik Tüketim 366
Alım ve Satımın Birbirini Karşılamaması 369
Ödeme Aracı Paranın Bunalımdaki Rolü 371
Sürekli Bunalım Olasılığı – Dönemsel Bunalım 374
Bunalım 376
Bunalım Gelişme Eğrisi 379
Bunalım ve Dünya Pazarı 387
Bunalımın Özeti 388
Ekonomi Politiğe Eleştiri 390
SONSÖZ 397
YARARLANILAN KAYNAKLAR 405

ÖNSÖZ

Marx, *1844 El Yazmaları*'yla ekonomi politiğin eleştirisine giriş yaptı. 1847'de *Ücretli Emek ve Sermaye*'de ekonomi politiğin güncel yaşamda içerdiği anlamı işçilerin anlayabileceği bir biçimde sundu. 1846-47'de *Felsefenin Sefaleti*'nde Proudhon'a yaptığı eleştiriyle, ekonomi politiğin eleştirisini birleştirdi.

Marx için bütün bu çalışmalar "ekonomi politiğin eleştirisine giriş" niteliğindeydi. Marx ekonomi politiği hem öğreniyordu, hem yazıyordu. Bu açıdan ekonomi politiğe yönelttiği eleştiriler özde doğruluk taşımalarına karşın, Ricardocu kusurlar da taşıyordu. Sözgelimi Ricardo'nun "para teorisini" *Felsefenin Sefaleti*'nde savunuyordu. Yine aynı eserde Ricardo'nun "rant teorisine" eleştiri getirmiyordu. Emek ile emek gücü arasında bir ayrım yapmıyordu.

Büyüyen, olgunlaşan Marksizm için başka bir yol yoktu. Ekonomi politik bilimini aşmak, bu burjuva bilimin eksikliklerini, yanlışlarını göstererek Marksizm'in ekonomik görüşlerini yerli yerine oturtmak zaman ve bilgi işiydi.

Marx, 1850-57 tarihleri arasında yaşadığı hayatın zorluklarına rağmen ekonomi politiğin içine daldı. Bilgi birikiminin çocuğu *Grundrisse* doğdu. İlk kez 1939'da, daha sonra da 1953'te okuyucusuyla buluştu *Grundurisse*.

1859'da yayımlanan *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* büyümüş Marksizm'in ekonomi politiğin eleştirisiyle ilk defa okuyucunun karşısına çıkışıydı.

Marx 1861-63 tarihleri arasında *Artı-Değer Teorileri*'ni yazdı. Bu değerli eser de *Grundrisse* gibi Marx zamanında basılmadı; 1905-10'da gün ışığına çıktı; Kautsky tarafından bozuk bir versiyonu yayımlandı. Bu kitap tarihe *Kapital*'in 4. cildi olarak geçti.

1864-65 yıllarında Marx *Kapital*'in üçüncü cildiyle uğraştı. 1865-79 yılları arasında *Kapital*'in ikinci cildini tamamlamaya çalıştı.

Marx bilimsel titizliğe sahipti; emin olmadan okuyucusunun karşısına çıkmak istemiyordu. Nihayet 1867'de *Kapital*'in birinci cildini kendisi yayımladı. Marx'ın ölümünden sonra Engels 1885'de *Kapital*'in ikinci cildini ve 1894'te de üçüncü cildini okuyucusuyla buluşturdu.

Marx'ın *1844 Elyazmaları*'yla ekonomi politiğe başlattığı eleştiri, *Kapital*'de son şeklini aldı. Ama Marx *Kapital*'i tamamladığını düşünmüyordu. Bu büyük esere yeni bölümler eklemek istiyordu; özellikle devlet konusunda. Marx yaklaşık olarak yirmi beş yıl ekonomi politiğin eleştirisiyle uğraştı. İnsan yaşamı açısından bu kadar yılın önemini vurgulamaya gerek yok. Ne var ki, Marksizm'i anlamak için bu eleştirel çalışmanın ölçülemez değerinin altını çizmek gerekir.

Bir an Marx'ın ekonomi politik eleştirisini ortadan kaldırdığımızı varsayalım. Geriye Marksizm diye bir şeyin kalmadığını (ya da sadece Marksizm'in çocukluk döneminin kaldığını) hemen görürüz. Marx'ın felsefe eleştirisiyle, ütopik sosyalizm eleştirisiyle, ekonomi politik eleştirisi bir bütünlük gösterir.

Marx'ın ekonomi politiğin bilimsel eleştirisine sahip olmasaydık, bilimsel öngörülere dayanan bir sosyalizm teorisine de

sahip olamazdık. Eleştirel sosyalizmin bilimsel temeli, Marx'ın ekonomi politik eleştirisiyle döşenmiştir.

* * * * *

Marksizm sadece siyaset-politika değildir. Sadece sosyalizm, felsefe eleştirisi değildir. Aynı zamanda ekonomi politiğin eleştirisidir. Bu eleştiriyi içermemiş bir Marksizm tek gözü kör insana benzer. Böyle bir Marksizm, ne kapitalizmi bilimsel olarak analiz edebilir, ne de sosyalizm teorisini bilimsel zeminde kurabilir.

Marksizm bir dünya görüşüdür. Dünyayı net olarak görmek için, Marksizm'in üç büyük penceresinden (felsefe-sosyalizm-ekonomi politik eleştirisinden) dünyaya bakmak gerekir.

Kolaycılık, her dünya görüşünün başına bela olan bir hastalıktır. Bir dünya görüşünün kolayca anlaşılabilir yönüne sarılmak, zor tarafını ihmal etmek, o dünya görüşünü bilimsel kafayla öğrenmeyi engeller. Felsefenin, ekonomi politiğin anlaşılma zorluklarına esir olmak ve Marksizm'i yalnızca sosyalizme-politikaya indirgemek, Marksizm'i öğrenmeye yapılmış büyük bir kötülüktür. Marx'ın dediği gibi: "*Her başlangıcın güçlüğü, bütün bilimler için geçerlidir*".

Evet, felsefe ve ekonomi politik kolayca kavranılabilecek görüşler içermez. Ama bu görüşler anlaşılmadan, ne felsefenin ne ekonomi politiğin eleştirisi yapılabilir. Dolayısıyla Marksizm de bilimsel biçimde öğrenilemez. Marksizm'e bilimsel anlamda gönül verenlere kalp yetmez; beyin ile kalbi birleştirmek gerekir.

* * * * *

Marksizm ekonomi politiğe yönelttiği eleştirileri bilmenin, ekonomi politiği nasıl aştığını bilmenin önemi nedir?

Ekonomi politik gelişmiş haliyle, kapitalizmin işleyişini, yasalarını, burjuva gözlüğüyle ortaya koyan bir bilimdir. Marksizm,

proletaryanın gözlüğüyle bu bilimi inceler, eleştirir, aşar. Ekonomi politik eleştiri bize kapitalizmi anlamanın sırrını verir. Kapitalizmin işleyişini anlamadan ona yapılan "karşı durmalar" etik sınırları aşmaz. Şüphesiz ki, kapitalizm insanlıkdışı bir üretim tarzıdır. Kapitalizmin insan unsurunu yok eden yanını görebilmek için ekonomi politik eleştiriye gerek yoktur. Kapitalizmin pisliği gözler önündedir; her sosyalist insan bunu görür. Nitekim ütopik sosyalistler de görmüştür. Ne var ki, bu bakış bilimsel bir bakış değildir. Burada, hayallerle gerçek birbirine karışır.

Kapitalizmi gerçeğine uygun biçimde görebilmeyi ekonomi politik eleştiri sağlar. Bu eleştiri, aynı zamanda kapitalizmin alternatifi olan sosyalizmin olanaklı olduğunu, öznel bir istek olmadığını, ütopik olmadığını teorik olarak kanıtlar. Burjuva ideologlarının, medyanın, üniversitelerdeki ekonomi politikçilerin Marksizm'e karşı itirazlarının ne kadar "burjuva özle" doldurulduğunu bilimsel biçimde anlamamızı sağlar.

Kapitalizm ayaktadır; kapitalizmin eleştirisi olan ekonomi politik eleştiri de ayakta olmak zorundadır.

Marksizm gençlikten olgunluğa doğru felsefe-sosyalizm-ekonomi politik eleştiri üzerinden ilerledi; ama asıl onun büyümesini sağlayan temel, ekonomi politik eleştiri oldu. Varolan toplumun eleştirisi aynı zamanda gelecek toplumun teorik temellerinin atılmasıydı. Bu nedenle ekonomi politik eleştiriye, Marksizm'in büyümesi veya onun en büyük parçası diyebiliriz. Büyümüş Marksizm öz olarak ekonomi politiği aşmış Marksizm demektir.

* * * * *

Bu kitap, Marx'ın en az yirmi beş yılda ürettiği *Grundrisse*-in, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın, *Ücret-Fiyat ve Kâr*'ın ve *Kapital*'in dört cildinin ana görüşlerini içeriyor. Bu çalışma Marx'ın uzun yıllar emek vererek yarattığı ekonomi po-

bu eleştiriyi temel noktalarda ortaya koymayı amaçlıyor. Marksizm'in ekonomi politiğin devamı olmadığını, Marksizm'in ekonomi politiği aşma noktalarını, öz ve anlaşılır biçimde özetliyor. Yaşayan Marksizm'in bugün de kapitalizmin eleştirisiyle canlılığını koruduğunu göstermeyi hedefliyor. Marx'ın ekonomi politik eleştirisinin sonucunda vardığı görüşleri toparlıyor. Şüphesiz ki bu sonuçları, Marx'ın ekonomi politiğe (kapitalizme) yaptığı eleştirilerden çıkarıyor ve onun zamanındaki ekonomi politikle sınırlı kalıyor. Ama Marksizm için bu ekonomi politik eleştiri ve onu aşması kendisine bir temel teşkil ediyor. Marksizm için bu temel olmadan, ütopik sosyalizmi aşmış Marksizm de anlaşılamaz. Günümüzdeki kapitalizmi eleştirebilmek bu temeli kavramakla dolaysız biçimde bağlantılıdır.

Bu çalışma Marx'ın kapitalizm eleştirisinde ortaya koyduğu yapı göstermek istiyor. Marksizm'in günümüzde kapitalizme yönelttiği eleştiri alanının büyüklüğü düşünülürse, bu kitap küçük bir nokta olarak kalır. Son olarak bu çalışma Marx'ın öğüdünü hatırlayarak ekonomi politik eleştirinin zor yolunda ilerlemek istiyor:

> "Bilime giden düz yol yoktur ve ancak onun dik patikalarında yorucu tırmanmaları göze alanlar aydınlık doruklarına ulaşabilirler".

Althusser'in dediği gibi, "masum okuma" yoksa "masum yazma" da yoktur. Marx, ekonomi politiğin karşısında "masumca" yazmamıştır. Marx'ın "suçlarının" kanıtı, Marx'ın ekonomi politiğe yönelttiği haklı eleştirinin içinde gizlidir. Marx'ın bilimsel "suçlarını" bilincimize çıkarmamız gerekiyor; bu "suçları" öğrenmek gerekiyor. Burjuvazinin gözünde suç olan şey, kapitalizmin bilimsel eleştirisidir. Marx'ın bilimsel "suçlarına" ortak olmadan büyümüş Marksizm anlaşılamaz.

MARKSİZMİN EKONOMİ POLİTİĞE BAKIŞI

Ekonomi politik, insanların yaşamak için zorunlu olarak yaptıkları üretimin, bu üretim sonucunda ortaya çıkan ürünlerin mübadelesiyle (değişimiyle, değiştirilmesiyle) ve buna bağlı olarak bölüştürülmesiyle ortaya çıkan bir bilimdir. Ekonomi politik en geniş anlamıyla üretimin-mübadelenin-bölüşümün yasalarını araştırır. Üretim ve bölüşüm bütün toplum biçimleri için geçerli olduğundan dolayı, ekonomi politiği karakterize eden yan bunlar değildir; *mübadeledir.*

Toplum tarihinde üretimin başlangıç noktası ile mübadelenin başlangıç noktası aynı değildir. İnsanlar önce yaşama araçlarını ortak üreterek tarihe giriş yaparlar. Ardından ürünlerin mübadelesi gelir; yani toplumsal üretim mübadelesiz olabilir; ama kesinlikle mübadele, üretimsiz olamaz. Bu nedenle ekonomi politik bilimi en geniş anlamıyla (en ilkel biçimiyle) mübadelenin (değişimin) başladığı noktada kendini var eder. Engels'in sözleriyle söylersek:

> "Ekonomi politik, en geniş anlamda, insan toplumunda maddesel yaşama araçlarının üretim ve değişimini yöneten yasaların bilimidir. Üretimle değişim iki farklı işlevdirler. Üretim, değişimsiz olabilir; ama değişim, –tanım gereği ürünlerin değişiminden başka bir şey olmamasından ötürü–, üretimsiz olamaz".[1]

[1] Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, çev. Kenan Somer, Sol Yay., 1977, s. 249.

Demek ki, ekonomi politiğin temel kategorilerinden (genelleştirilmiş-soyut dışavurumlarından) biri mübadeledir. Ürünlerin değiştirilmesini (mübadeleyi) içermeyen bir ekonomi politik tanımı mümkün değildir, bilimsel değildir. Bilindiği üzere mübadele, ortak mülkiyetin olduğu ilkel toplumlarda yoktur. Bu toplumlarda yapılan ilkel üretim ortak üreticiler tarafından yapılırdı ve ortak olarak da bölüşülür, tüketilirdi.

Toplumda işbölümünün (işin paylaştırılmasının) gelişmesiyle birlikte mübadele-özel mülkiyet-sınıflar ortaya çıktı. İşbölümü, ürünlerin mübadelesinin önkoşuludur; işbölümü olmadan mübadele olmaz (Ama mübadele olmadan işbölümü olabilir).

Toplumsal gelişim içinde ilk mübadele malların değiş-tokuşuyla (trampasıyla, takasıyla) meydana gelir. Trampa, bir malın diğer malla *dolaysız* mübadelesidir. İki insanın yaptığı mal değiş-tokuşunda arada başka bir araç (para) yoktur. Örneğin bir mızrağa sahip olan birisi, bir baltaya sahip olan birisiyle ellerindeki malı değiştirirler. Mübadele süreci geliştikçe, yeni mallar (metalar) üretildikçe para ortaya çıkar; metaların mübadelesi, malların eşdeğeri olan parayla yapılmaya başlanır. Ekonomi politik, mübadele ile doğar; mübadele ise metaların (pazarda mübadele edilmek için üretilmiş malların) değiştirilmesinden başka bir şey değildir. O halde ekonomi politiğin kökeninde meta, meta üretimi vardır. Mübadeleye (değişime) giren ürünler meta biçimine girerler ve bir ekonomi politik bilimini ilkel biçimde doğururlar.

> "Ekonomi politik, meta ile (yani) ürünlerin ya bireyler tarafından ya da ilkel topluluklar tarafından birbiriyle değişildikleri anda başlar. Değişime giren ürün, meta olur".[2]

---

[2] Friedrich Engels, Karl Marx'ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın içinde, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 1976, s.39.

Ekonomi politiğin tarihi, köleci topluma kadar gider. İlk ekonomi politikçi olarak Platon, Aristoteles, Men-Çe sayılabilir. Şüphesiz ki, bu ekonomi politik ilkeldir, gelişmemiş bir ekonomi politiktir. Üretimin ve mübadelenin gelişkinlik düzeyiyle orantılı olarak ekonomi politik büyür.

Üretim ve mübadelenin tarihsel gelişimi ilkel biçimlerden modern biçimlere yol aldıkça ekonomi politik bilimi de değişir, olgunlaşır; yani ekonomi politik bütün tarihsel dönemler için aynı olamaz. Antikçağın ekonomi politiğiyle bugünkü ekonomi politik aynı düzeyde değildir. Feodal toplumla kapitalist toplumun ekonomi politiği farklıdır. Ekonomi politik *tarihsel* bir bilimdir; çünkü sürekli değişiklik geçiren üretim ve mübadeleye bağımlıdır.

"Öyleyse ekonomi politik, özsel olarak tarihsel bir bilimdir".[3]

Tarihsellik aynı zamanda "geçicilik" demektir. Ekonomi politik, toplumda mübadele-meta üretimi-özel mülkiyet sürdükçe, gelişim geçirerek devam eder. Ancak bunların ortadan kalkmasıyla da ölüm fermanını imzalar. Kısacası, ekonomi politik ebedi-sonsuz-kalıcı bir bilim değildir. En geniş anlamıyla metayla (mübadeleyle) doğmuştur; onlarla birlikte bir gün ölecektir.

* * * * *

Ekonomi politiğin geniş anlamı dışında, bir de ekonomi politiğin, dar (öz) anlamı vardır. Buna gelişmiş (modern) ekonomi politik diyebiliriz. Aslında buradaki farklılık, ekonomi politiğin bir bilim olarak geçirdiği evrimsel gelişimine denk düşer. Kapitalist (burjuva) toplum, ekonomi politiği modern bir burjuva bilimi haline getirir. Bu nedenle Marx, *Kapital*'de kapitalizmin gelişme başlangıcı olan manüfaktür dönemiyle birlikte, ekonomi politiğin ilk kez gerçekten bilim haline geldiğini belirtir.

---

[3] Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, *A.g.e.*, 1977, s. 250.

Klasik ekonomi politik; İngiltere'de ekonomi politiğin babası olan (Marx böyle isimlendirir) William Petty (1623-1687) ve Fransa'da Pierre Boisguilbert (1646-1714) ile başlar. İskoçyalı Adam Smith'le (1723-1790) devam eder. İngiltere'de David Ricardo (1772-1823) ve Fransa'da Jean Charles Sismondi (1773-1842) ile son bulur. Marx, klasik ekonomi politiğin (klasik siyasal iktisadın = klasik politik iktisadın) iki önemli temsilcisi olan Adam Smith'e ve David Ricardo'ya özel bir önem verir; ekonomi politiği bunların üzerinden eleştirerek aşar. Marx, ekonomi politiği (siyasal iktisadı) eleştiri masasına yatırırken klasik ekonomi politikle, *vülger (bayağı, kaba) ekonomi politiği* birbirinden ayırır.

Klasik ekonomi politik, burjuva üretim ilişkilerinin içsel çerçevesini bilimsel olarak araştırmaya çalışır. Oysa Vülger ekonomi politik; burjuva üretim ilişkilerinin özüne girmez; bu üretim ilişkilerinin görünüşüyle yetinir. Klasik ekonomi politik, kapitalizmi nesnel gözlerle (tabiî ki burjuva ideolojisinin etkileri altında) inceler. Vülger ekonomi politik ise egemenliğini savunduğu sınıfa hizmet etmek, ona akılcı açıklamalar sunmak için nesnel konumlardan kopar.

Marksizm'in ekonomi politikte yaptığı ayrımı somutlamak için, Marx'ın klasik ekonominin bir temsilcisi Ricardo ile vülger ekonomi politikçi Thomas Robert Malthus'u (1766-1834) karşılaştırmasını örnek olarak verebiliriz.

Ricardo ülkenin zenginleşmesi için 'üretim için üretim' ister. Emeğin üretkenliğini artırmak, ülkeyi zengin etmek onun amacıdır. Bu istem sanayi burjuvazinin çıkarına uygun düştüğü için Ricardo sanayi burjuvazisini savunur. Ama burjuvazi bu istemle ters düşerse ona karşı tutum alır, eleştirir. Marx onun bu davranışını 'bilimsel dürüstlük' olarak adlandırır ve Ricardo hakkında şöyle yazar:

"İşte bilimsel dürüstlük burada. Ricardo'nun yaklaşımı, bir bütün olarak, sanayi burjuvazisinin çıkarınadır; ama yalnızca onların çıkarı üretimin çıkarıyla ya da insan emeğinin üretken gelişimiyle çakıştığı için ve çakıştığı ölçüde. Burjuvazi bununla çatışmaya düştüğü anda, ona karşı da başka zamanlar proletaryaya ve aristokrasiye karşı olduğu kadar acımasızdır".[4]

Malthus ise aristokrasinin çıkarı adına bilimsel önermelerden bu çıkara uygun olanları seçer, diğerlerini atar. Marx, Malthus'un bu tutumunu "alçaklık" olarak adlandırır ve onun hakkında şöyle yazar:

"Azamisinden alçaklık, Malthus'un ayırıcı özelliğiydi".

"Ancak, bir insan, (ne kadar hatalı olursa olsun) bilimin kendisinden değil, dışardan, yabancı, dış çıkarlardan türetilen bir bakış açısını bilimle bağdaştırmaya çalışırsa, ben ona 'alçak' derim".[5]

Yine Marx vülger ekonomi politikçi Jean-Baptiste Say'ı (1762-1832) *Artı-Değer Teorileri*'nde "sahtekâr" olarak isimlendirir.

* * * * *

Marx, klasik ekonomi politikçileri, burjuva sınıfın bilimsel teorisyenleri olarak kabul eder. Nasıl ki, komünist teorisyenler proleter sınıfının bilimsel temsilcileriyse, diğerleri de burjuva sınıfın bilimsel temsilcileridir. Marksist teorisyenler komünizmi bilimsel olarak savunurken, klasik ekonomi politikçiler kapitalizmi bilimsel olarak savunmaya çalışır. Feodalizme karşı kapitalizmi egemen yapmak isteyen ekonomi politikçi teorisyenler

---

[4] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri, II. Kitap*, çev Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, 1999, s. 107.

[5] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri, II. Kitap*, *A.g.e.*, 1999, s. 106, 108.

nesnel biçimde burjuvazinin çıkarını dile getirirler. Klasik ekonomi politikçilerin özlemleriyle, burjuvazinin özlemleri çakışır.

> "Adam Smith ve Ricardo gibi klasikler, feodal toplumun kalıntılarına karşı hâlâ savaşım vermekle birlikte, yalnızca feodal izler taşıyan üretim ilişkilerini temizlemeye, üretici güçleri artırmaya ve sanayie ve ticarete yeni bir hız vermeye çalışan bir burjuvaziyi temsil ederler".[6]

Smith ile Ricardo kapitalizm içinde servetin nasıl elde edildiğini gösterirler ve kapitalizmin feodalizmden üstün olduğunu ispatlarlar. Onlara göre feodalizmin kurumları yapaydır, kapitalizmin kurumları ise doğaldır. Bunun anlamı, kapitalizmin yasa ve kategorileri tarihsel (geçici) değildir; ölümsüz yasalardır, kurumlardır.

Kapitalizmin yasalarını, zamanın (tarihin) etkisinden bağımsız kılmak bütün ekonomi politikçilerin ortak görüşüdür. Yani onlar ekonomi politiği tarihsel bir bilim olmak yerine, hiç ölmeyecek bir bilim yaparlar. Bunu da kapitalizmin insan doğasına uygun bir üretim tarzı olduğunu göstererek savunmaya çalışırlar.

> "İktisatçılar bugünkü ilişkilerin –burjuva üretim ilişkilerinin– doğal olduklarını söylerken, zenginliği yaratmış olan ve üretici güçleri doğanın yasalarına uygun olarak geliştirmiş bulunan ilişkilerin bugünkü ilişkiler olduğunu söylemek istiyorlar. Bundan ötürü bu ilişkiler, zamanın etkisinden bağımsız, doğal yasalardır. Bunlar, her zaman toplumu yönetmekle yükümlü ölümsüz yasalardır".[7]

* * * * *

Ekonomi politiğin bilimselliğin sınırları vardır. Bu sınırları ekonomi politiğin evrim tarihine bakarak görmek mümkündür.

---

[6] Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, çev. Ahmet Kardam, Sol Yay., 1979, s. 132.

[7] Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, *A.g.e.*, 1979, s. 129.

Aynı zamanda kapitalizmin gelişme aşamalarına denk düşer bu sınırlar. Feodalizme karşı kapitalizmin yükselişe geçtiği, burjuvazinin egemen bir sınıf olmaya başladığı dönemde, ekonomi politik sanayi burjuvazisinin objektif çıkarını dile getirerek bilimsel olmaya çalışır. Yükselen kapitalizmin gelişmesi için nesnel koşulları, içsel çelişkileri gizlemeden sunar. Bu dönemde klasik ekonomi politik, burjuvazinin zenginleşme amaçlarına akılcı biçimde tercüman olur. Bilimselliğin sınırları, burjuva bakış açısıyla, kapitalizmin mutlak bir toplum biçim olduğuyla ve insan doğasının buna uygunluğuyla çevrelenmiştir.

Sonraki dönem, burjuvazinin feodalizme karşı kesin egemenliğini sağladığı; ama karşısında proletaryanın sınıf mücadelesini bulduğu dönemdir. Artık burjuvazi ile proletarya birbirini dıştalayan iki sınıf olarak çarpışmaktadır. Klasik ekonomi politik, bilimsel ömrünü tüketmiştir; onun yerine vülger (kaba) ekonomi politik geçer. Bu dönemde tehlike olarak görülen proletaryaya karşı ekonomi politik yeniden düzenlenir; burjuvazinin açık savunusu, bilimselliğin önüne geçer. Bilimsellik sınırı böylece vülger ekonomi politikle aşılmaya başlanır.

Burjuvazi sınıf egemenliğini sistemli bir hale getirdikçe, sınıf mücadelesi keskinleştikçe, ekonomi politik bütünüyle bilimselliğini öldürür. Ne olursa olsun kapitalizmi savunmak temel amaç haline gelir; öznelcilik, nesnelciliğin yerine geçer.

Sözgelimi vülger ekonomi politiğin en gelişmiş şekli ve onun devamı olan *neo (yeni) klasik ekonomi politik* böyle bir içeriğe sahiptir. Eski klasik ekonomi politik (A. Smith, Ricardo) ne kadar nesnel ekonomik değerlendirmelere sahipse, yeni-klasik ekonomi politik o kadar burjuvazi çıkarına ve öznel tutumlara sahip olur. Klasik ekonomi politik bilim temeline dayanırken, neoklasik ekonomi politik bilimdışı temellere dayanır.

Klasik ekonomi politiği bilimsellikten yavaş yavaş uzaklaştıran neden nedir? Marx, buna çok net yanıt verir: Sınıf mücadelesi! Sınıf mücadelesinin gelişmesi, ekonomi politiğin bilimsellikten uzaklaşmasına paralel gider.

Marx, ekonomi politiğin bilimsellikten uzaklaşma evrimini *Kapital*'in Almanca ikinci baskıya önsözünde ele alır. Bu evrimi kısaca özetler.

İngiltere'de ekonomi politik sınıf savaşımının cılız olduğu dönemde bilimsel olarak ortaya çıkar. Klasik ekonomi politiğin en önemli temsilcisi Ricardo, bu bilimi aşamayacağı son sınıra dayar. 1823'te Ricardo ölür.

İngiltere'de 1820-30 döneminde Ricardo'nun bıraktığı bilimsel gelenekle, Ricardo'yu vulgarize eden yeni gelenek çarpışır. 1830 yılında bunalım patlak verir. Fransa ve İngiltere'de iktidarı almış burjuvaziye karşı sınıf savaşımı hem teorik, hem de pratik olarak yükselir. Sınıf savaşımın tehlike olarak ortaya çıkması aynı zamanda klasik ekonomi politiğin can çekişmeye başlamasıdır.

> "Bilimsel burjuva ekonomisinin ölüm çanı çalıyordu. Artık bundan sonra bu ya da şu teoremin doğru olup olmaması değil, ama sermayeye yararlı mı yoksa zararlı mı, gerekli mi yoksa gereksiz mi, siyasal bakımdan tehlikeli mi tehlikesiz mi olduğu söz konusuydu. Tarafsız incelemelerin yerini ücretli yarışmalar, gerçek bilimsel araştırmaların yerini kara vicdanlı ve şeytanca mazur gösterme eğilimleri almıştı".[8]

Kıta Avrupası'nda başlayan 1848 devrimleri sınıf savaşımının sonucunu tüm açıklığıyla ortaya koyar. Sermayenin egemenliğindeki ekonomi politik ile proletaryanın istemlerinin uzlaştırılması gündeme girer. Bu görevi ekonomi politik adına

---

[8] Karl Marx, *Kapital I*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1986, s. 23.

John Stuart Mill (1806-73) yüklenir. Bu, aynı zamanda burjuva ekonomi politiğin iflasını kabul etmektir.

Ekonomi politiğin iflası, ekonomi politikçileri ikiye böler. Bir kısmı sınıf uzlaşmacı John Stuart Mill'i izler. Diğerleri de gerici vülger ekonomi politikçi Frederic Bastiat'ın (1801-50) peşine takılır. Böylece her iki kanat açısından da ekonomi politiğin bilimselliği çöker. Marx ekonomi politiğin bilimselliğinin çöküş nedenini şöyle açıklar:

> "Sınıf savaşımı su yüzüne çıkmadığı ya da kendisini ancak dağınık ve tek tek olaylarla ortaya koyduğu sürece, ekonomi politik, bir bilim olarak kalabilir".[9]

* * * * *

Ekonomi politiğin bir bilim olarak çöküşünü göstermek ve onun bilimsel yanlarını kabul ederek aşmak, sınıf mücadelesi içinde kendini gösteren proletaryanın temsilcilerinin göreviydi artık. Kapitalizmin teorik burjuva tahlili olan ekonomi politik eleştirilerek aşılmadan, kapitalizmden sonra gelecek sosyalizmin teorik bilimsel temelleri atılamazdı. Sosyalizmi ütopik zeminden kurtarmak için de bu görev yerine getirilmeliydi. Sosyalizmin maddi temeli burjuva toplumun içindeydi; bunu, ekonomi politiği aşarak göstermek gerekiyordu. Marx bu nedenle ekonomi politiğin eleştirisi görevini, burjuva toplumunu yıkacak sınıf olan proletarya adına yüklendi.

> "Böyle bir eleştiri bir sınıf adına yapılacaksa, bu, ancak, tarihsel görevi kapitalist üretim tarzını yıkmak ve bütün sınıfları büsbütün ortadan kaldırmak olan sınıf, yani proletarya adına yapılabilir".[10]

---

[9] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, 1986, s. 22.

[10] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, 1986, s. 24.

Marx önce özenli biçimde klasik ekonomi politikle, vülger ekonomi politiği birbirinden ayırdı. Bilimsel öz taşıyan klasik ekonomi politiğin eleştirisi, aym zamanda bilimsellikten yoksun vülger ekonomi politiğin de eleştirisi anlamına gelecekti. Materyalist diyalektik anlayış, olumsuzun içindeki olumluyu alarak "inkârın inkârı yasasını" ekonomi politiğe uygulamayı gerektiriyordu. Marx, ekonomi politiği inkâr ederken (eleştirerek aşarken) diyalektik anlayışa bağlı kaldı; klasik ekonomi politiğin bilimsel zeminini saklı tuttu ve olumsuz burjuva içeriğini yadsıdı. Adam Smith'in, Ricardo'nun burjuva ufku nedeniyle geçemediği sınırı geçti, onların teorik tahlillerini zorunlu olarak varması gereken noktaya götürdü. Marx bunu, klasik ekonomi politiğin burjuva kapsamını inkâr ederek gerçekleştirdi. Ekonomi politiğin burjuva teorik kapsamında kalarak onların yanlışlarını düzeltip, doğru sonuçları önermedi; klasik ekonomi politiğin teorik çerçevesini parçalayıp inkâr ederek ekonomi politiği aştı.

> "Klasik ekonomi, kendi tahlillerinin verdiği sonuçların bilincine asla varamamıştır".
>
> "Klasik ekonomi politik, şeyler arasındaki gerçek ilişkiye neredeyse değinir gibidir, ama bunu bilinçli olarak formülleştirmez. Sırtındaki burjuva postuna sarıldıkça da bu işi zaten beceremez".[11]

Demek ki, klasik ekonomi politiğin aşamayacağı bilimsel sınırlara dayanmasının nedeni onların bağlı olduğu burjuva ideolojisiydi; burjuva ufkuydu. İşte, Marx burjuva ideolojisini, burjuva teorik çerçeveyi inkâr etti.

Klasik ekonomi politikçiler, kapitalizm ve onun kategori ve yasalarını sonsuz-ebedi görürken Marx, bunların tarihsel-geçici

---

[11] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, 1986, s. 551, 555.

olduğunu gösterdi. Bunun anlamı, ekonomi politiğin dayandığı kapitalist üretim ilişkilerinin, kapitalist üretim tarzının ortadan kalkacağıydı.

Marx kapitalizm sonrası bir toplumu savunmakla yetinmedi. Eğer sadece bu noktada kalsaydı, ütopik sosyalistlerden farkı olmazdı. Robert Owen, Fourier vb. ütopik sosyalistler de kapitalizmi aşmış bir toplumu düşlüyorlardı.

Marx, klasik ekonomi politikçilerin doğal bir varoluş olarak kabul ettikleri kapitalizmin kategorilerini (meta, sermaye, rant vb.) ve üretim ilişkilerini inceleme masasına yatırdı. Örneğin ekonomi politik, özel mülkiyetten-sermayeden yola çıkarak yasalar formüle ediyordu; bunları ta baştan var olarak (önkoşul olarak) kabul ediyordu. Bunun üzerinde kapitalizmin niceliksel yasalarını araştırıyordu. Özel mülkiyet-sermaye kapitalizm için bir gerçekti; ama "özel mülkiyet gerçeği" nereden gelmişti, bu gerçek açıklanamıyordu. Ekonomi politiğin (politik iktisadın) temel anlayışıydı bu.

> "Politik iktisat özel mülkiyet olgusundan yola çıkar, ama bunu bize açıklamaz. Özel mülkiyetin gerçekten içinde geçtiği maddî süreci genel, soyut formüllerle dile getirir, sonra da bu formülleri yasa olarak benimser. Bu yasaları kavrayamaz –yani, özel mülkiyetin kendi yapısından nasıl doğduklarını gösteremez".[12]

Marx için bunun önemi neydi? Kapitalist ilişkilerin, kategorilerin, hangi tarihsel koşulların ürünü olduğu gösterilmeden, kapitalizm sonrası gelecek toplumun maddi temeli gösterilemezdi.

---

[12] Karl Marx, *1844 El Yazmaları*, çev. Murat Belge, Birikim Yayınları, 2008, s. 73-74.

Ekonomi politik, burjuva toplumda sermayenin nasıl üretim yaptığını açıklıyordu; ama sermayenin kendisinin nasıl üretildiğini açıklamıyordu. Yani kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden yeniden nasıl üretildiğini açıklamıyordu. Bunu açıklayamadığından dolayı, sermayenin-özel mülkiyetin çözülüş koşullarını kendi içinde potansiyel olarak sakladığını göremiyordu ve sermayeyi bu nedenle ölümsüz ilan ediyordu. Oysa sorun, kapitalist üretim ilişkilerinin geçicilik taşıdığını göstermekti.

> "İktisatçılar üretimin yukarda sözü edilen ilişkiler içinde nasıl yapıldığını açıklarlar, ama bizzat bu ilişkilerin nasıl üretildiklerini, yani onları doğuran tarihsel hareketi açıklamazlar".[13]

İşte Marx, ekonomi politikçilerin açıklayamadığı "kapitalist üretim ilişkilerinin nasıl üretildiğini ve bu ilişkilerin tarihsel varoluş koşullarını" açıklayarak ekonomi politiği aştı; böylece sosyalizmin maddi temellerini gösterebildi.

Marksizm'in Ekonomi Politiği Olur mu?

Marx'ın *Kapital*'inin alt başlığında *Ekonomi Politiğin Eleştirisi* yazar. Yani Marx'ın *Kapital*'i = *Ekonomi Politiğin Eleştirisi* demektir. Bu nedenle Marx, ekonomi politiği eleştirerek aştı, diyoruz. Dikkat edilirse Marx'ın "sosyalizmin ekonomi politiğini" ya da "Marksist bir ekonomi politik" yarattığını söylemiyoruz. Niçin?

Ekonomi politik, burjuva ideolojisine kendini esir etmiş bir burjuva bilimdir; onun kapitalizm analizleri bu ideolojik anlayışla sınırlanmıştır. Dolayısıyla ekonomi politik, kapitalist üretim tarzının işleyişini anlatan ve kapitalizmi savunan bir bilimdir. Engels'in dediği gibi:

---

[13] Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, *A.g.e.*, 1979, s. 113.

> "Ekonomi politik, çağdaş burjuva toplumun teorik tahlilidir ve bu bakımdan gelişmiş burjuva koşullarını varsayar".[14]

Oysa sosyalizm, burjuva koşullarının inkârıdır. Burjuva koşulları –kategorileri– ilişkileri üzerine oturmuş bir bilimi sosyalizme taşımak, sosyalizmin inkârıdır. Bu nedenle "sosyalizmin ekonomi politiği" olamaz. İki farklı nitelik olan kapitalizm ile sosyalizm birleştirilemez. Diyalektik inkâr (yadsıma) süreci inkâr ettiği eksi niteliği, yeni niteliğin içine sokmaz; sadece eskinin olumlu parçasını kendisine dayanak yaparak yeni niteliği oluşturur. Marksizm, klasik ekonomi politiğin bilimsel zeminin üzerine basarak "sıçrama" yapar ve onun eleştirerek aşar.

Ekonomi politik, tarih-öncesine (yabancılaşmış topluma) ait bir bilimdir. Oysa sosyalizm tarih-sonrasına (yabancılaşmamış topluma) aittir. Tarih-öncesinin koşulları için geçerli olan bir bilimi, kapitalizmden sosyalizme geçtikten sonra, tarih-sonrası koşullara uygulamak bilimsel değildir.

Ekonomi politik (politik iktisat) özel mülkiyete ve onun gelişimine dayanır. Onun kategorilerini kullanır, onun yasalarını formüle eder. Özel mülkiyetin bir bilimidir ekonomi politik. Özel mülkiyet, insan, insani özellikleriyle birlikte yok eder; bu nedenle ekonomi politik, gerçek insanın yadsınmasıdır.

> "Politik iktisat özel mülkiyetin gerçek enerjisinin ve gerçek hareketinin ürünü sayılabilir. (...) Politik iktisat, gerçekte insanın yoksanmasını (inkârını) tutarlı bir şekilde tamamlamaktadır".[15]

Sosyalizm ise özel mülkiyetin ve onun dışavurumlarının inkârıdır; yabancılaşmadan kurtulmuş insanın yeni koşullarda yara-

---

[14] Engels, Marx'ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın içinde, *A.g.e.*, s. 29.

[15] Karl Marx, *1844 El Yazmaları*, *A.g.e.*, 2008, s. 101, 102.

tılmasıdır. Şüphesiz ki, sosyalizmin de bir ekonomik anlayışı vardır; bu, ekonomi politikle uyuşan bir ekonomi değildir. Marx'ın ekonomik görüşleri vardır; ama "Marksist ekonomi politika" değildir bu!

Klasik ekonomi politik, serbest ticaret üzerine dayandırılmıştır. Oysa ticaretin kendisi yasalaştırılmış dolandırıcılıktır. Sosyalizmde ise ticaret olmaz. Marx, işçi sınıfının önüne daha 1848'de iki yol sunar: Ya serbest ticarete dayalı ekonomi politik reddedilecektir; ya da ekonomi politik kabul edilerek sömürüye boyun eğilecektir.

> "Öyleyse iki şeyden biri: ya serbest ticaret varsayımı üstüne dayandırılmış tüm ekonomi politiği reddetmeliyiz, ya da bu serbest ticaret altında ekonomik yasaların tüm şiddetinin işçilerin sırtına bineceğini kabullenmeliyiz".[16]

Sömürüyü kabul eden burjuva elbiseli bir bilimle, sömürüyü inkâr eden sınıfsız bir toplum olan sosyalizm birleştirilerek, "sosyalizmin ekonomi politiği" yaratılabilir mi? Tarihte teorik düzlemde bunu yaratanlar olmuştur. Ama Marksizm içinde kalarak değil, Marksizm'in dışına taşarak!

---

[16] Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, *A.g.e.*, 1979, s. 236.

ÜRETİM

Üretim, insanın yaşaması için zorunlu olan geçim araçlarının (ölmemek için gereken araçların = besinlerin, giysilerin, evlerin vb.) emek sayesinde doğadan yararlanarak elde edilmesidir. İnsanlar ihtiyaç duydukları ürünleri yaratabilmek amacıyla üretim yaparlar. Üretim, insanın dışındaki doğanın, emek harcayarak değiştirilmesinden (ürünler yaratılmasından) başka bir şey değildir. Üretim sürecinde doğadan alınan maddeler, üzerinde çalışılarak insanlara yararlı hale getirilir. Sözgelimi doğadaki ağaçtan bir masa yapmak üretimdir.

Hayvanlık tarihinden insanlık tarihine geçiş, üretebilecek insanla üretilebilecek doğanın birleşmesiyle başlar. Çalışma (iş, üretim), insanın ve doğanın birlikte katıldığı bir süreçtir.

Üretim tek başına bir bireyin yapabileceği etkinlik değildir. Üretim, insanlık tarihinin başlangıcından itibaren toplumsal karakter taşır; toplumu, insanları gerektirir. Üretim bir insanla değil, insanlarla birlikte yapılır. Toplum içinde üreten bireyler olmadan üretim olmaz; ya da toplum olmadan üretim olmaz. Nasıl ki, bilinç ve dil olmadan toplum olmazsa! Yalnız başına kalmış yalıtılmış bireyle üretim tarihini başlatmak (Robinsoncu hayallere kanmak) kimi ekonomi politikçilerin buluşudur.

Peki, doğa (bakir topraklar, deniz, ormanlar vb.) en başta emeğin konusu değil midir? Emeğin konusu olan deniz olmasaydı balıkçılık (üretimi) yapılabilir miydi? Ormanlar insanlara odunu, toprağın derinlikleri maden cevherlerini, emeğin konusu olarak sunmaz mı?

Demek ki, geniş anlamıyla doğa, hem emeğin evrensel konusudur, hem de evrensel emek aracıdır.

Emek araçlarının gelişme düzeyi; toplumun, doğa üzerindeki egemenliğinin düzeyini de gösterir. Üretimin gelişme düzeyini anlamak için emek araçlarının gelişkinlik düzeyine bakmak gerekir. Üretimin yapıldığı toplumsal koşulların göstergeleridir emek araçları. Taştan yapılmış bir balta, bize insanların taş çağını hatırlatırken, çelikten yapılmış bir balta modern toplumun seviyesini sunar. Yel değirmenleri feodalizmin göstergeleri olur; modern makineler ise kapitalizmin.

> "Emek araçları, yalnız insan emeğinin ulaştığı gelişme düzeyinin bir ölçüsünü vermekle kalmıyor, bunlar, aynı zamanda, işin yapıldığı toplumsal koşulların göstergeleri de oluyorlar".[4]

* * * * *

Emek sürecinde insan faaliyeti (insanın fiziksel ve zihinsel güçlerinin toplamı), emek araçlarının yardımıyla emeğin konusuyla birleşir ve bu birleşme bir *ürün* doğurur. O halde emek süreci üründe sona erer; insanların faydalanabileceği bir sonuç ortaya çıkar. Böylece emek, emek konusuyla birleşmiştir; emek, emek konusunu dönüştürerek ürünü meydana çıkarmıştır. Kısacası emek, maddi bir üretim etkinliği sayesinde üründe madde-

---

[4] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, 1986, s. 196.

leşmiştir. Örneğin bir fırıncı (emek), ellerini veya bir makineyi (emek aracını) kullanarak emeğin konusunu (unu) ekmeğe (ürüne) dönüştürür. Emek, bir ürün olarak ekmekte maddeleşmiştir.

Üretim (emek) sürecine giren bir ürünün üretimle aldığı göreve göre niteliği değişir. Örneğin kömür, maden ocağından çıkarıldığı zaman bir üründür; ama kok fabrikasında bir hammadde olarak kullanılır. Kömür, üretim sürecine üretim aracı olarak (hammadde olarak) girer girmez ürün niteliğini kaybeder; üretimin bir öğesi haline gelir.

Bazı ürünler üretim sürecinde, hem emek aracı hem hammaddedir. Hayvan besiciliğinde hayvan, hem hammaddedir hem de gübre üretiminin bir aracıdır. Dikiş makineleri üreten bir fabrikada, dikiş makinesi bir ürün olarak ortaya çıkar. Ama dikiş makinesi tekstil sanayisinde üretim aracı (emek aracı) olarak kullanılır.

* * * * *

Emek araçları ile emeğin konusu (nesnesi) birlikte *üretim araçlarını* oluşturur. Bu tanımla birlikte anlarız ki; bu araçları kullanan emek, bir üretici güçtür. Bu üretici güç, üretim araçlarını kullanarak üretim yapmaktadır. Yani üretim araçları da bir üretici güçtür. Üretici güç = üretimi yapan bütün güçlerdir = emeğin öznesi (insan) + üretim araçlarıdır.

Üretim yapan insanın bilgisi doğal olarak üretici gücün tanımı içine girer; insan nasıl üreteceğini bilmeden bir şey üretemez. Fırıncı, ekmeğin nasıl yapıldığını bilmek zorundadır. Demek ki, *üretici güç* = üretim yapan insan + üretim bilgisi + üretim araçlarıdır. En önemli üretici güç insandır; insan olmadan üretim araçları hiçbir işe yaramaz.

Üretimin toplumsal bir olay olduğunu belirtmiştik. İnsan, sadece doğayla ilişki kurarak üretim yapmaz; üretim sürecindeki

diğer insanlarla da ilişki kurmak zorundadır. İşte, üretim sürecinde insanlar arasında kurulan bütün ilişkiler, *üretim ilişkileri* adını alır. İnsanların maddi yaşamlarını üretirken kurdukları bütün ilişkiler üretim ilişkileridir. İşyerinde işçiler arasında üretim için kurulan zorunlu ilişkiler, patronla kurulan ilişkiler birer üretim ilişkisidir. Üretim ilişkileri, toplumun maddi üretimsel yapısını oluşturan ekonomik ilişkilerdir.

Üretim ilişkilerinin özünü, üretim araçlarının mülkiyet biçimi oluşturur. Üretim araçlarının sahibinin kim olduğuna bağlı olarak üretim ilişkileri şekillenir. Dolayısıyla üretim araçlarının mülkiyet biçimi, üretimin sonucunda ortaya çıkan ürünlerin nasıl bölüşüleceğini de belirler. Bu açıdan üretim ilişkilerinin *bölüşüm ilişkileriyle* özdeş olduğunu söyleyebiliriz. Üretim ilişkileri ve bölüşüm, tarihsel (geçici) karaktere sahiptir.

> "Üretim ilişkileri –bunlar, insanların, kendi toplumsal yaşamlarının yaratılmasında, toplumsal yaşam süreci boyunca girdikleri ilişkilerdir–, özgül, tarihsel ve geçici bir niteliğe sahiptirler; ve ensonu, bu üretim ilişkileri ile temelde özdeş olan bölüşüm ilişkileri, üretim ilişkilerinin öteki yüzlerini oluştururlar, dolayısıyla her ikisi de aynı tarihsel geçici niteliği paylaşırlar".[5]

Üretim ilişkileri = Bölüşüm ilişkileridir.

Sınıflı toplumlarda (örneğin kapitalizmde) bu üretim ilişkileri insanın iradesinden (bilincinden) ve isteklerinden bağımsız olarak (zorunlu biçimde) kurulur. Üretimin denetimi üretim araçlarının sahibi tarafından sağlandığı için, üretim araçlarına sahip olmayanlar iradelerine rağmen kendilerine dayatılan üretim ilişkilerine boyun eğerler.

---

[5] Karl Marx, *Kapital III*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1997, s. 770.

Üretim ilişkileri toplumların gelişim düzeyine bağlı olarak gelişir, değişir. Feodal toplumdaki üretim ilişkileriyle, kapitalist üretim ilişkileri aynı değildir. Feodal toplumda üretim araçlarına sahip olanlar toprak beyleridir. Toprak beyi ile toprakta çalışan köylünün aralarındaki üretim ilişkisi, kapitalizmdeki fabrika sahibi burjuva ile fabrikada çalışan proleter arasında kurulan üretim ilişkisinden farklıdır.

Genel olarak sınıflı toplumların üretim ilişkileri ile sınıfsız toplumun üretim ilişkileri farklıdır. Birincisinde üretim yapanlar üretim ilişkilerinin bilinçsiz kölesidir; diğerinde üretim yapanlar üretim ilişkisinin efendisidir. Demek ki, üretim ilişkileri şunları kapsar:

Üretim araçlarının mülkiyet ilişkilerini.

Sınıfların üretimdeki yerlerini ve karşılıklı ilişkilerini.

Üretimin sonucu ortaya çıkan ürünlerin bölüşümünü ve bölüşüm biçimlerini.

Bir toplumda üretim ilişkileriyle, üretici güçler birleşerek o toplumun *üretim biçimini* (*tarzını*) oluşturur. Üretim ilişkileriyle üretim güçleri arasında diyalektik bir etkileşim vardır. Üretim araçlarına sahip olanlar üretimin hangi biçimde yapılacağını belirler. Üretim biçiminin iki yüzü vardır; birinci yüz, üretim ilişkileridir (maddi ve ekonomik ilişkilerdir). İkinci yüz, üretici güçlerdir.

Bir toplumun varlığını sürdürebilmesi için, üretici güçler ile üretim ilişkileri arasında bir uyum (mütekabiliyet) olması zorunludur. Üretici güçlerin gelişme derecesiyle üretim ilişkilerinin arasındaki denk düşme yıkılış noktasına vardığı zaman, o üretim tarzının ölüm çanları çalar.

TÜKETİM

İnsanların ihtiyaçlarını doğrudan karşılayan şeylerin kullanılmasına (faydalı yanından yararlanmasına) *tüketim* diyoruz. Örneğin ürettiğimiz ekmeği karnımızı doyurmak için yiyerek, kömürü ısınmak için kullanarak tüketiriz; yani onların faydalı yanlarından yararlanarak tüketiriz.

Tüketim işlevini bir çırpıda yapabileceğimiz gibi, azar azar zaman içinde de yapabiliriz. Ekmeği bir günde tüketebiliriz; ama ürettiğimiz tahta masayı yavaş yavaş tüketiriz.

Tüketilen şeylerin faydalı yanları ya bütünüyle ortadan kalkar (ekmek örneğinde olduğu gibi); ya da zaman içinde tüketildiği miktar kadar yok olur. Örneğin masa yavaş yavaş yıpranır, bir gün kullanılmaz hale gelerek tüketim sürecini bitirir. Ama eğer ısınmak için bu tahta masayı kullanırsak (onun başka bir yanından faydalanırsak) yeni bir tüketim süreci başlar; geriye tüketilmiş masanın külleri kalır. Şu ana kadar anlattığımız tüketim *Bireysel Tüketim*'dir.

Üretken tüketim, üretim sürecinde yapılan tüketimdir. Üretim yapan kişi emeğini tüketir. Kullanılan üretim araçları yıpranarak, yakıt (örneğin kömür) yanarak tüketilir. Hammadde olarak kullanılan madde de tüketilir. Aslında bu tüketim, ortaya çıkacak bir ürüne yapılan kısmen veya tamamen aktarımdır. (Emek-

hammadde bütünüyle, makineler yıprandıkları kadarıyla ürünün içine girerler.) Üretken tüketimin sonucu bir üründür. Bireysel tüketimde ise ürünler, ya bir anda ya da azar azar tüketilmektedir.

Sözgelimi tekstil makineleri üreten bir fabrikada çalışan işçi, kendi emeğini (gücünü) tüketerek, üretim araçlarını ve hammaddeyi kullanarak bir dokuma tezgâhı üretir. Ortaya çıkan dokuma tezgâhı bir üründür ve üretken tüketimin sonucunda meydana gelmiştir. Burada tüketilen emek gücü, işçinin yeniden emek gücünü yerine koyabilmesi için (ücreti için) tüketilmiştir. Marx, bu iki farklı tüketim biçiminin arasındaki ayrımı şöyle ortaya koyar:

> "Emek, maddî öğelerini, konusunu ve araçlarını kullandığı, bunları tükettiği için, bir tüketim sürecidir de. Bu üretken tüketim, bireysel tüketimden şöyle ayrılır: bireysel tüketimde canlı bireyin hayatta kalabilmesi için ürünler kullanılıp bitirilir, üretken tüketimde ise ürünler, emeğin, canlı bireylerin emek-gücünün faaliyetlerinin devamı için tüketilir. Bunun için, bireysel tüketimin ürünü bizzat tüketicidir; üretken tüketimin sonucu ise tüketiciden farklı bir üründür".[6]

Üretim ile Tüketim Arasındaki İlişki

Tüketim ile üretim birlikte ele alınmak zorundadır. Üretimin amacı tüketimdir. Üretim, tüketilecek ürünleri yaratır; tüketimin maddi öğelerini yaratır. Üretimin sonucu olan ürünler, tamamlanmış (tüketilen ürün) haline ancak tüketildikleri zaman girerler. Üretilmiş bir ayakkabı fabrikadan çıktığı zaman şüphesiz ki, bir üründür; ama potansiyel bir üründür.

Potansiyel ürün henüz tüketilmemiş üründür; yararlılığını henüz gösterememiş üründür. Tamamlanmış (kinetik = devimsel) ürün haline (yani gerçek ürün haline) ancak tüketilmeye

---

[6] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, 1986, s. 199.

başlamasıyla girer. Kullanılmayan, vitrinde duran bir ayakkabı potansiyel üründür. Bir insanın ayağına girdiği zaman (insanın tüketim alanına girdiği an) potansiyel ürün olmaktan çıkar, *gerçek ürün* olur.

> "Ürün, son tamamlanmasını ancak tüketimde bulmaktadır. (...) Ürün, ancak tüketimde gerçekten ürün olur. Örneğin bir giysi, ancak giydirildiğinde gerçekten giysi olur; içinde oturulmayan bir ev, aslında gerçek bir ev değildir: demek ki basit doğal nesneden farklı olarak ürün, ancak tüketimde, ürün olarak kendini olurlamakta, ancak ürün olmaktadır".[7]

Üretim, tüketimin aracısı olduğu kadar; tüketim de üretimin aracısıdır; birbirlerini yaratırlar. Üretim, ürünü, tüketiciye sunarak tüketimi yaratır. Tüketim ise yeni bir üretim ihtiyacı doğurarak (üretim dürtüsünü, içsel itkisini kışkırtarak) üretimi yeniden yaratır. Tüketim olmasaydı üretim yapmaya ihtiyaç da olmazdı. Gereksinim doğmadan üretim doğmaz. Hiçbir insanın tüketmediği bir üretim anlamsız bir üretimdir; insani üretim değildir (Kapitalizmin insanlık dışı üretim mantığına şimdilik değinmiyoruz). İnsana ürünü sağlamak üretimin göreviyse; ürüne, tüketecek insanı sağlamakta tüketimin görevidir. Tüketim, ihtiyacı yeniden üretir; üretim de ihtiyaç olan ürünleri. Üretim, tüketiciyi (tüketimi) yaratır. Tüketici (tüketim) de yeniden üretimi.

Sözgelimi toplumun ayakkabı ihtiyacı için üretim yapıyoruz. Toplum bireyleri ayakkabıları giyerek tüketiyor. Yeniden ortaya çıkan ayakkabı ihtiyacı için tekrar üretim yapmak zorundayız. Tüketim kendini tamamlarken üretim ihtiyacını yeniden doğurur. Şüphesiz ki bunun tersi de doğrudur; üretim kendini ta-

---

[7] Karl Marx, *Grundrisse I*, *A.g.e.*, 1999, s. 29.

mamlarken tüketimi yaratır. Tüketim, üretim eylemini tamamlar ve yeniden üretimi teşvik eder. Üretim, tüketim iştahını doğurur; tüketim iştahı, üretimi tekrar yaratır.

O halde genel bir sonuç olarak üretim ile tüketim arasındaki ilişkiyi şöyle formüle edebiliriz: Üretim, tüketimdir; tüketim, üretimdir. Üretim ve tüketim dolaysız olarak özdeştir.

> "Demek ki, üretim dolayımsız tüketimdir ve tüketim de dolayımsız üretimdir. Her biri doğrudan kendi karşıtıdır. (...) Üretim, dış nesne olarak tüketimin maddesini yaratır; tüketim, iç nesne olarak, amaç olarak üretim için gereksinimi yaratır. Üretim olmadan tüketim olmaz; tüketim olmadan üretim olmaz".[8]

İnsan yaşayabilmek için besinlere ihtiyaç duyar. Bu ihtiyaç, üretimi yaratır. Üretilen besinler yenilerek tüketilir. Tüketilen besin, insanın yaşamasını sağlayarak bedeni üretir. Beden yeniden besine ihtiyaç duyar; üretimi doğurur. Üretilen besinler yeniden tüketilir... Üretimle tüketim arasındaki 'karşıtların birliği ve savaşımı' olarak adlandırılan yasa egemenliğini sürdürür. Karşıtların biri olmazsa diğeri ortadan kalkar. Üretim olmazsa, tüketim yapılamaz; tüketim olmazsa üretim kendini gereksizleştirerek ortadan kaldırır. Şüphesiz ki böyle bir durum, insanlık soyunun yeniden bir gün ortaya çıkmak üzere doğadan silinmesidir.

* * * * *

Üretim, tüketime sadece ürün sağlamaz; onun *Tüketim Biçimi*'ni de sağlar. Her ürün belirli biçimde tüketilebilecek bir üründür. İnsan ürettiği sebzeleri çiğ olarak tüketebildiği gibi, pişirerek de tüketebilir. İnsan bir et parçasını çiğ olarak yiyebildiği gibi, kızartarak da yiyebilir. Tüketirken ellerini, tırnaklarını kullanabildiği

---

[8] Karl Marx, *Grundrisse I, A.g.e.*, 1999, s. 28, 30.

gibi, çatal bıçak da kullanabilir. O halde üretilen ürün, tüketimin, hem bir nesnesidir hem de tüketime sağlanan bir biçimidir. Üretim tüketiciyi yarattığı gibi, tüketme biçimini de yaratır. İlkel toplulukların ürettikleri nesneler (ürünler) ve onların tüketim biçimi ile modern toplumun ürünleri ve tüketiliş biçimleri farklıdır. Marksizm'e göre hangi biçimde, nasıl üretiliyorsa o biçimde de tüketilir. Üretim biçimi, tüketim biçimini (tarzını) belirler.

> "Açlık, açlıktır, ama çatal bıçakla yenen pişmiş etle giderilen açlık, ellerden, tırnak ve dişlerden yararlanarak parçalanan ve yutulan çiğ etle giderilen açlıktan farklıdır. Üretimin ürettiği şey, yalnızca tüketimin nesnesi değildir, aynı zamanda, tüketim tarzıdır da".[9]

Üretim, tüketime yalnızca ürün sağlamaz; üretilen ürüne uygun (onu kullanabilecek, anlayabilecek) bir insanı (özneyi) de sağlar. İlkel üretim, ilkel tüketimi doğurur; modern üretim, modern biçimde tüketim yapacak insanı! Her ürün onu algılayacak insanı yaratarak tüketimi gerçekleştirebilir. Modern zamanlarda üretilen bir bilgisayar, bilgisayardan anlayan insanı gerektirir. Bir bilgisayar ilkel bir topluluk bireyi için yararlanılabilecek bir ürün değildir. Demek ki, üretim, toplum bireyleri için bir ürün yaratmakla kendini sınırlamaz; aynı zamanda o ürün (nesne) için gerekli insanı (özneyi) doğurur.

> "Sanat nesnesi –herhangi bir başka ürün gibi– sanattan anlayabilen ve güzelliğin zevkini duyan bir topluluk yaratır. Demek ki, üretim, yalnızca, özne için bir nesne yaratmakla yetinmez, aynı zamanda, nesne için bir özne de yaratır".[10]

* * * * *

---

[9] Karl Marx, *Grundrisse I*, *A.g.e.*, 1999, s. 29.

[10] Karl Marx, *Grundrisse I*, *A.g.e.*, 1999, s. 30.

Üretim ile tüketim arasında karşılıklı etki vardır. Her biri diğerine etkiler. Fakat sorunu böyle koymak Marksizm açısından eksik olur.

Tüketim, üretim bütünlüğünün son parçasıdır; fakat üretim belirleyici niteliğiyle her seferinde tüketim uğrağından geçerek kendisine döner. Üretim, tüketim uğrağını kapsar. Her belirli üretim, belirli bir tüketimi doğurur. Dolayısıyla üretim, tüketimi belirler; sonra da tüketim ihtiyaçları üretimi belirler.

> "Üretim, öteki uğraklarda olduğu gibi, antitez olarak belirleyici niteliğinde kendi öz sınırlarını kendiliğinden aşar. Süreç yeniden başlamak için hep üretime döner.(...) Ensonu, tüketim gereksinimleri, üretimi belirler. Farklı uğraklar arasında karşılıklı etki vardır. Her organik bütünde bu böyledir".[11]

Üretim ile tüketim birbirinden ayrılmaz, dedik; ama kapitalizm bu ikisini birbirinden objektif olarak ayırır. Daha doğrusu, kapitalizmin işleyiş biçimi bunları birbirinden koparır. "Üretim için üretim, tüketim için tüketim" formülü kapitalizme özgüdür. Üretim amaçtır; ama insan değil! Kapitalizmde kâr için yapılan üretim, tüketimin ihtiyaçlarına bağlı olarak yapılmaz. Tüketim, kârı yeniden üretmeye hizmet ettiği kadar üretime bağlıdır. Üretim ile tüketim arasındaki birlik, birbirlerine karşıtlıklarıyla sağlanır. Üretim ile tüketim arasındaki çelişki, "karşıtların birliği ve savaşımı" temelinde sürer. Üretim ile tüketim arasındaki dengeyi insani biçimde kurmak kapitalizmin kâr mantığına terstir.

---

[11] Karl Marx, *Grundrisse I*, *A.g.e.*, 1999, s. 36, 37.

BÖLÜŞÜM (DAĞITIM)

Üretim sonucu ortaya çıkan ürünlerin tüketilebilmesi için önce ürüne sahip olmak gerekir. Eğer insanın elinde ürün yoksa tüketilecek bir şey yoktur. İşte bu nedenle bölüşüm (üleşim = dağıtım), üretim ile tüketim arasına zorunlu bir uğrak olarak girer.

Bölüşüm, üretilen ürünlerin, bireylerin-sınıfların arasında dağıtılmasıdır. Toplum bireyinin ürünlerden alacağı kısım (pay) bölüşüm alanına girer.

> "Bölüşüm, bireyin payına düşen ürünlerin oranını (miktarını) belirler".[12]

Sıradan ekonomi politik, bölüşüm ile üretim arasındaki ilişkiyi doğru biçimde kuramaz; bölüşümün, üretim tarafından örgütlendiğini göremez. Klasik ekonomi politikçi Ricardo bu bağlantıyı görmüştür.

Bölüşüm, şüphesiz ki ürünlerin dağıtımıdır; ama bu dağıtımın nasıl olacağı o toplumun üretim ilişkilerine bağlıdır. Üretim ilişkileri, üretim araçlarının bölüşümünü kapsar. Aynı zamanda üretim dalları arasında bireyin emeğinin (gücünün) nasıl bölüştürüldüğünü (dağıtıldığını) da içerir. Bölüşümden alına-

---

[12] Karl Marx, *Grundrisse I*, *A.g.e.*, 1999, s. 27.

cak pay bu koşullara bağlıdır. Demek ki, üretim biçimi-üretim ilişkileri, bölüşümün nasıl olacağını belirler.

> "Bölüşümün yapılanması, tam olarak üretimin yapılanması tarafından belirlenir".[13]

Üretim araçlarına sahip olan bir fabrika sahibi çalıştırdığı işçilere ne kadar ücret vereceğini belirler. İşçilerin aldığı ücret, ona bölüşümden düşen kısmı gösterir. Ücretli emeğini satarak üretime katılan her birey, üretimin sonuçlarına (üretilen ürünlerin bölüşümüne) ücreti kadar katılır; yani üretim biçimi bireyin bölüşümden alacağı miktarı belirler. Üretim-bölüşüm-tüketim tüm toplum biçimleri için zorunlu uğraklardır; hiçbir toplum bundan kaçamaz. Ne var ki, bölüşüm-tüketim, üretim biçimi tarafından belirlendiğinden dolayı her üretim biçiminde farklı karakter alır. İlkel ortakçı bir toplumda ortak bir bölüşüm varken, feodal-kapitalist bir toplumda eşitsiz bir bölüşüm vardır. O halde bölüşüm biçimi, üretim ilişkilerinin değişimine bağlı olarak sürekli değişir.

> "Demek ki, bölüşüm ilişkileri denilen ilişkiler, üretim sürecinin, tarih içersinde belirlenmiş özgül toplumsal biçimlerine ve, insan yaşamının yeniden-üretim sürecinde, insanların karşılıklı ilişkilerine tekabül eder ve ondan doğar. Bu bölüşüm ilişkilerinin tarihsel niteliği, yalnızca bir yönünü ifade ettikleri üretim ilişkilerinin tarihsel niteliğidir. (...)
> Her bölüşüm biçimi, kendisinden doğduğu ve kendisine tekabül ettiği, özgül üretim tarzıyla birlikte ortadan kalkar".[14]

Ekonomi politikçilerin sandığının tersine kapitalist üretim ilişkileri kalıcı olmadığından dolayı kapitalist bölüşüm ilişkileri de kalıcı değildir.

---

[13] Karl Marx, *Grundrisse I*, *A.g.e.*, 1999, s. 32.

[14] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, 1997, s. 774.

MÜBADELE (DEĞİŞİM)

Üretim sonucu ortaya çıkan ürünler birbirleriyle değiştirilmeye başlarsa *mübadele* (*değişim*) ortaya çıkar. Bu aynı zamanda ürünün nitelik değiştirerek *metaya* (*mala*) dönüşümüdür.

En basit, ilkel mübadele, bir malın diğer bir malla (metayla) direk değiştirilmesidir. Bu mübadele biçimi değiştokuş (trampa, takas) ismini alır. Dolaysız bir mübadele biçimidir; iki mal arasında para gibi bir araç yoktur. Sözgelimi bir ayakkabı, iki kilo elmayla değiştokuş edilebilir. Alıcı ve satıcı birbirinin karşısındadır; dolayısıyla alım-satım bölünmemiştir. Başka bir alıcı, başka bir satıcı devreye girmemiştir. Mübadele süreci malların değiştirmesiyle kapanmıştır.

Mübadelenin ilkel biçimi değiştokuşla, mübadelenin *dolaylı* biçimi olan *basit meta dolaşımını* birbirinden titizce ayırmak gerekir.

> "Metaların dolaşımı, ürünlerin dolaysız değişiminden (trampadan) yalnızca biçim yönünden değil, öz yönünden de farklıdır".[15]

Mübadelenin dolaylı biçimi olan dolaşım (basit meta dolaşımı) iki insan arasındaki alım-satımda parayı varsayar. Para bu-

---

[15] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, 1986, s. 127.

radaki mübadelede yardımcı araç olarak devreye girer. Malını satmak isteyen para karşılığında satar, isterse parasını kullanmadan bekletebilir. Diyelim ki bir gün sonra parasını başka bir malla mübadele eder, değiştirir.

Değiştokuş iki insan arasındaki yalıtık bir eylemdir; ama süreç içinde insanlar arasındaki çok yönlü alışveriş bağlarını dayatır. Basit meta dolaşımı ortaya çıkar. Böylece alım ve satım bölünür; mübadele sürecine başka alım-satımlar, başka insanlar girer. Demek ki mübadelenin gelişmiş biçimi olan dolaşım, bir mal dolaşımıdır; çünkü ilerde göreceğiz ki para da bir maldır. Bu nedenle örneğin bir terzi ceket diker. O ceketi birisine belirli bir para karşılığı satar. Sonra gider bakkaldan kendi ihtiyacı olan mallar alır. Bakkal da o parayla kasaba gider et alır. Mübadele süreci böyle devam edip gider.

Kapitalizmin verili koşulları altında *Dolaşım*, mübadelenin (değişimin) gelişmiş bir uğrağıdır, aslında kendisi de bir mübadeledir.

> "Dolaşım, gerçek anlamıyla değişimin belirli bir uğrağından ya da bütünlüğü içinde ele alınan değişimden başka bir şey değildir".[16]

Dar anlamıyla dolaşım faaliyeti, genel olarak üretimin kopmaz parçası değildir. Fakat kullanım değerlerinin dolaşımı bütün toplumlar için zorunludur. Ne var ki, metaların ve sermayenin dolaşımı her toplum için gerekli değildir.

Mübadele ile Üretimin İlişkisi

Bölüşümün, bireylerin ürünlerden elde ettikleri bir parça (pay) olduğunu görmüştük. Birey hissesine düşen bu parçayla,

---

[16] Karl Marx, *Grundrisse I*, *A.g.e.*, 1999, s. 35-36.

mübadele sayesinde elde etmek istediği belirli ürünlere ulaşır. Demek ki, mübadele, bölüştürülen ürünlerin yeniden (ikinci kez) bölüşümünü sağlar. Doğal olarak üretim ile tüketim arasında bölüşüm gibi *orta sürecin* içine girer.

Mübadelenin varlığını sürdürdüğü bir toplum için kabaca diyebiliriz ki:

Başlangıç (Hareket Noktası): Üretim.

Orta Süreç: Bölüşüm – Mübadele.

Sonuç (Bitiş Noktası): Tüketim.

Süreç yeniden başlamak üzere her zaman hareket noktasına (üretime) döndüğünden dolayı üretim belirleyici rol oynar. Bölüşüm-değişim-tüketim, üretimi kapsayan uğraklar olamaz; ama üretim, diğerlerini kapsayan temel bir uğrak olur ve onları belirler. Bölüşüm-değişim-tüketim de üretime etki eder, belirler. Sözgelimi mübadele alanı (pazar, piyasa) büyürse, daha fazla üretim yapmayı zorlar.

> "Öyleyse, belirli bir üretim, belirli bir tüketimi, bir bölüşümü, bir değişimi ve bu farklı uğrakların karşılıklı ilişkilerini belirler. Aslında, üretimin kendisi de, tekyanlı biçimi altında, kendi yönünden, öteki uğraklar tarafından belirlenir".[17]

Unutulmaması gereken nokta, asıl belirleyenin üretim olduğudur. Daha önce göstermiştik ki, üretim ile tüketim özdeştir. Üretim olmadan tüketim; tüketim olmadan üretim olmaz. Aynı şeyi, mübadele için söyleyebilir miyiz? Kesinlikle hayır! Üretim ile mübadele özdeş değildir; yani üretim, mübadelesiz olabilir. Oysa değişim (mübadele), üretimsiz olamaz.

---

[17] Karl Marx, *Grundrisse I, Ag.e.*, 1999, s. 36.

"Üretim ile değişim iki farklı işlevdirler. Üretim, değişimsiz olabilir; ama değişim, –tanım gereği ürünlerin değişiminden başka bir şey olmamasından ötürü–, üretimsiz olamaz".[18]

Nitekim ilkel komünal toplumda üretim zorunlu olarak vardır; ama mübadele yoktur. Üretim-bölüşüm-tüketim bütün toplum biçimleri için zorunlu iken, mübadele zorunlu değildir. Bir mübadele toplumu olan kapitalizmi sonsuz, kalıcı olarak gören ekonomi politik ile, mübadeleyi tarihsel olarak ele alan (mübadeleyi belirli tarihsel koşullarla sınırlayan) Marksizm arasında köklü fark vardır. Marksizm böylece ekonomi politiği aşar.

Kapitalizm için mübadele üretim sürecinin zorunlu bir uğrağıdır. Mübadele olmadan kapitalizm yaşayamaz. Bu gerçeği daha iyi anlayabilmek için mübadeleye daha yakından bakmamız gerekir. Bu yakın bakışta gözümüze hemen meta-meta üretimi-işbölümü-para çarpar. O halde Marksizm'in gözlükleriyle bunları incelemeliyiz.

---

[18] Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, *A.g.e.*, s. 249.

İŞBÖLÜMÜ-META-META ÜRETİMİ-META FETİŞİZMİ

İnsanlık tarihinin ilk toplumsal örgütlenişinde ortak üretim-ortak bölüşüm-ortak tüketim vardı. Bu toplumun insanları üretim tekniklerinin geriliğinden dolayı herkese bol bol yetecek bir üretim yapamıyorlardı. Kabile toplumun üyeleri arasında *doğal (fizyolojik) işbölümü* vardı. Bu işbölümü, cins ve yaş farklarına dayanıyordu. Kadınların, erkeklerin, yaşlıların, gençlerin güçlerine göre iş, bölümlere ayrılıyor ve doğal bir işbölümü kuruluyordu. Örneğin erkekler avcılık yapıyor, kadınlar meyve topluyordu.

Toplumun üretimi *gerekli-ürün* ile sınırlıydı. Üretilen ürünler ancak topluma yetiyordu; *fazla ürün* (*artı-ürün*) ortaya çıkmıyordu. Artı-ürün ortaya çıkmadığı sürece, toplumun bütün üyeleri yaşamlarını devam ettirebilmek için besin maddelerinin arkasından koşmak zorundaydı. Bunun sonucu olarak gerçek bir toplumsal işbölümü kurulamıyor, belirli mesleklerde uzmanlaşma (zanaatların gelişimi) mümkün olmuyordu.

Kabile toplumun insanları üretim bilgilerini, tekniklerini yavaş yavaş geliştirdiler; emeklerinin verimliliğini artırdılar. Bunun sonucunda üretilen ürünler fazlalaştı. Toplumun yaşaması için gerekli ürünün yanı sıra, toplumsal artı-ürün ortaya çıkmaya başladı. Toplum bu artı-ürünü yiyecek bulamadığı zor dönemler için depoluyordu. Artı-ürünün yarattığı güvenceyle top-

lumun üyelerinin bir kısmı zamanlarını iş aletlerinin yapımına ayırabildiler; belirli mesleklerde uzmanlaşmaya başladılar. Böylece toplumdaki işlerin bölüşümünü sağlayan *toplumsal işbölümü* gelişti. Toplumsal işbölümü, üretkenliği yükseltti. Başlangıçta ürünler daha hâlâ kabilenin üyelerine ortak biçimde dağıtılıyordu, mübadele yoktu.

Marx, eski Hint topluluklarında ortak toprak sahipliğine, tarım ile el zanaatlarının karışımına dayalı planlanmış bir toplumsal işbölümünün varlığını gösterir ve bu toplumda ürünlerin temel kısmında mübadelenin olmadığından (ürünün meta haline gelmediğinden) bahseder.

> "Metaların üretimi, işbölümü için zorunlu koşul değildir. İlkel Hint topluluklarında, meta üretimi olmaksızın toplumsal işbölümü vardır".[19]

Demek ki, her toplumsal işbölümü zorunlu olarak mübadeleye dayanmaz; mübadelenin olmadığı bir işbölümü olanaklıdır.

İlkel toplumların, kabilelerin, birbiriyle ilişkiye geçtikleri yerde ürünlerin mübadelesi (değişimi) başlar ve ürünler, *meta* haline gelirler. Mübadele sürecinin ilkel toplumların bağrında ortaya çıkmadığını, öteki toplumlarla temasa geçtikleri yerde meydana geldiğini Marx özellikle belirtir. Başlangıçta mübadeleyi yapanlar bireyler değildir.

> "Ürünlerin değişimi, çeşitli ailelerin, kabilelerin, toplulukların birbirleriyle ilişki kurdukları noktalarda başlar; çünkü uygarlığın başlangıcında, birbirlerinin karşısına bağımsız olarak çıkan bireyler değil, aileler, kabileler ve benzeri topluluklardır".[20]

---

[19] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, 1986, s. 56.

[20] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, 1986, s. 366.

İlkel toplumların bağrında *basit işbirliği*, yardımlaşma üzerine kurulmuş ve mübadeleye girmeyen emek egemendir. Farklı kabile toplulukları arasından önce değiştokuşla (trampayla) başlayan mübadele ilişkileri yavaş yavaş gelişir, *sınıflı toplumu* doğurur. Köleci toplum feodalizme; feodalizm kapitalizme büyür. Kapitalizmde toplumun sınıflara bölünmesinde (işçi, köylü, kapitalist) temelde toplumsal işbölümü yatar. Sınıflar, toplumsal işbölümü olmadan varolamazlar.

> "Öyleyse sınıflar biçiminde bölünmenin temelinde işbölümü yasası yatar".[21]

Metanın İki Yanı

Mübadelenin insanlık tarihinde başlaması, ürünün meta (mal) haline gelmesidir. O halde metanın ne olduğuna bakmamız gerekir.

Her meta, *kullanım değeri ve mübadele değeri* (*değişim değeri*) olarak iki görüntü sunar. Kullanım değeri, metanın yararlılığını sağlayan yandır. Meta haline gelmiş bir ayakkabı giymeye, ekmek karın doyurmaya yarar. Kullanım değeri ancak kendini tüketim içinde gerçekleştirir; yani kullanım yanını somut olarak gösterir.

> "Bir şeyin yararlılığı, onu, bir kullanım-değeri haline getirir".[22]

Kullanım değeri, toplumun üretim biçiminden bağımsızdır. Üretim her toplum için zorunlu bir işlem olduğuna göre, bütün toplumlar kullanım değeri üretmek zorundadır. Kapitalizmde de, sosyalizmde de üzümün yararlılığı aynıdır; besin olarak tü-

---

[21] Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, *A.g.e.*, 1977, s. 445.

[22] K. Marx, *Kapital I*, çev. N. Satılgan-M. Selik, Yordam Kitap, 2011, s. 50.

ketilir. Üretim biçiminin üretim ilişkileri, kullanım değerinin içine girmez; toplumsal ilişkileri ifade etmez.

Metanın kullanım değerine sahip olması zorunlu koşuldur; çünkü bir işe yaramayan metayı kimse satın almaz, mübadele etmez. Ama bunun tersi doğru değildir; her kullanım değeri ifade eden *ürün*, meta değildir. Eğer bir ayakkabıcı, ürettiği ayakkabıyı (ürünü), mübadeleye sokmazsa (pazarda satmazsa), kendi kullanırsa; ürün, metaya dönüşemez. Bu durumda ayakkabının tek görüntüsü vardır: Kullanım değeri!

> "Öyle görünüyor ki, metanın kullanım-değeri olması zorunlu bir koşuldur; ama kullanım-değerinin meta olması gerekli değildir".[23]

Kullanım değerleri, toplumun yaşamasını sağlayan doğrudan doğruya *Geçim Araçları*'dır; maddileşmiş emektir; *somut emektir*. Emek, sadece kullanım değeri üretmek için harcandığında somut emek olarak açıkça gözükür. Terzi harcadığı emekle bir ceket üretir; somut emek, ceketin varlığında kendini somutlar ve ceket, kullanım değeri olarak giymeye yarar. O halde kullanım değeri üreten emekle, somut emek aynı şeydir; çakışır.

> "Maddî servetin bir kaynağı olarak somut emek, kullanım-değeri üreten emektir".[24]

Her metanın kullanım değerinde somutlanmış emek, yararlı emektir; belirli bir amaca yönelmiş üretken emek faaliyetini dile getirir. Kullanım değeri, emek ile ürün arasına bir aracı (pazarı, mübadeleyi) sokmadan doğrudan doğruya somut emek olduğunu gösterir. Bu nedenle sadece kullanım değeri üreten emek-

---

[23] Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, *A.g.e.*, 1976, s. 46.

[24] Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, *A.g.e.*, 1976, s. 56.

ler, *doğrudan doğruya* (*dolaysız*) *toplumsal emektir* (Kapitalizmdeki durumu ileride ele alacağız).

Kullanım değeri temel olarak ele alındığında, ürünün içerdiği somut emek *nitelik* olarak hesaba katılır (Bir ayakkabı üreten somut emek, bir ceket üreten somut emek vb).

* * * * *

Üretici faaliyet, bütün üretilen ürünler için insanın emeğinin (emek gücünün) harcanmasıdır. İnsan beyniyle, kaslarıyla, sinirleriyle üretim sürecinde emeğini kullanır. Farklı somut emek biçimleri (kullanım değeri üreten emekler) ortak olarak bu özelliğe sahiptir; yani bir enerji (emek gücü) harcanmasıyla oluşmuştur. Üretilen bir metadan kullanım değerini alıp çıkarırsak (soyutlarsak) geriye yalnızca onun üretiminde harcanmış emekgücü kalır. İşte, emek gücünün (enerjinin) harcanmasını simgeleyen bu emek, meta üreten bir toplumda *soyut emektir.* Metanın mübadele değerini yaratan emek budur. Soyut emek, yalın ve saf insan emeğine (emek gücüne) *nicelik* olarak indirgenmiş (soyutlanmış) emektir; ama üretimin, meta üretimine dönüşmesiyle ortaya çıkar. Soyut emek, emeğin toplumsal örgütlenmesine (meta üretimine) bağlıdır. Fizyolojik emek harcaması ile soyut emek özdeş değildir. Kapitalizmde üretim sürecinde harcanan özel ve somut emekler mübadeleden geçerek toplumsal ve soyut emek haline gelirler. Mübadele, somut emeği, soyut emeğe dönüştürür.

Demek ki, her türlü emek, fizyolojik olarak emekgücünün harcanmasıdır. Kullanım değeri olarak belirli bir amaca (yararlılık amacına) dönük olarak harcanmasıdır. Ama bu fizyolojik enerji harcanması meta üretimi olmadan soyut emeğe dönüşmez. Mübadele değeri için harcanan emek soyut emektir. İnsan enerjisinin fizyolojik olarak bir *meta* üretmek için harcanması soyut emeği yaratır.

"Demek ki değişim-değeri yaratıcısı emek, genel soyut emektir".[25]

Üretici insan, kullanım değeri için başka bir emek, değişim değeri için başka bir emek harcamaz. Söz konusu olan aynı fizyolojik emek gücüdür. İnsan tek ve aynı emeğe sahiptir. Aslında metayı yaratan emeği somut biçiminden soyutladığımızda geriye soyut bir emekgücü tortusu kalır. Kullanım değeri bir *niteliken*, değişim değeri bir *niceliktir*. Somut emek bir niteliktir (ayakkabı, ceket vb.). Soyut emek, metadaki emek miktarını gösteren bir niceliktir.

* * * * *

Üretilmiş bir ayakkabının pazarda satışa sunulduğunu düşünelim. Ayakkabı metasında kullanım değerinde maddileşen bir *emek-zamanı* (metanın üretilmesi için gerekli süre) vardır. Ayakkabının toplumsal olarak gerekli ortalama bir zaman süresi içinde üretildiğini kabul edelim.

Ayakkabının giyildiği zaman bizi soğuktan koruyan *niteliği* onun kullanım değerini oluşturur. Ayakkabının içindeki donmuş emek-zamanı niceliği (üretilmesi için harcanan *toplumsal olarak gerekli emek-zamanı*) onun değişim değerini oluşturur.

"Öyleyse, kullanım-değeri esas alındığında, bir metaın içerdiği emek, yalnızca nitel olarak hesaba katılır, değer esas alındığında, yalnızca nicelik hesaba katılır ve ilk önce, yalın ve saf insan emeğine indirgenmesi gerekir".[26]

Ayakkabı somut emek olarak fayda (kullanım) değeridir; soyut emek olarak, içindeki donmuş emek-zamanı niceliğini gösteren değişim değeridir.

---

[25] Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, *A.g.e.*, 1976, s. 48.

[26] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, 1986, s. 60.

"Değişim-değerleri olarak, bütün metalar donmuş emek-zamanının belirli ölçülerinden başka bir şey değildir".[27]

* * * * *

Metanın kullanım değeri (metanın yararlılığından faydalanmak), metanın üretilmesi için gerekli olan toplumsal emek-zamanına bağlı değildir. Kullanım değeri olarak ayakkabı kaç saatte üretilmiş olursa olsun aynı yararlılık işlevini görür. Ayakkabıcı çok hızlı çalışarak bu ayakkabıyı bir günde de üretebilir; çok yavaş çalışarak iki günde de üretebilir. Kullanım değerinin ölçüsü emek zamanı değildir; yararlılık miktarıdır. Bir günde üretilmiş bir ayakkabı için, "bir günlük kullanım değeri var" demeyiz. Ama ayakkabıyı satmak için onun ne kadar zamanda üretildiğini bilmek zorundayız. Bu ayakkabı bir günlük emek-zamanında (toplumsal olarak gerekli ortalama zamanda) üretilmiş ise, onun değişim değerinin, toplumsal olarak gerekli bir günlük emek zamanına eşit olduğunu söyleriz.

Metaların kullanım değerleri, değişim değerlerinin transfer araçlarıdır; metaları bir yerden diğer bir yere taşıyan maddi taşıyıcılarıdır. Somut emek, soyut insan emeğini ifade etmeye yarayan bir araçtır. Kullanım değerleri olmadan metalar hiçbir şeye yaramaz; fakat değişim değeri olmadan da meta haline gelemez. Değişim değeri, metayı meta yapan, metaya yapışmış ayırt edici bir görüntüdür.

"Değişim-değeri, genellikle yalnızca bir anlatım biçimi, metada bulunan, ama ondan ayırdedilebilen görüngüsel bir biçimdir".[28]

Metanın değişim değerini metadan koparırsak geriye meta kalmaz; meta hemen ürüne dönüşür. İhtiyaçlarını kendi eme-

---

[27] Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, *A.g.e.*, 1976, s. 49.

[28] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, 1986, s. 51.

ğiyle sağlayan bir birey (doğrudan doğruya toplumsal emek harcayan bir birey) ancak bir kullanım değeri (ürün) yaratır; ama meta yaratmaz.

* * * * *

Kapitalizmdeki emek, özel emektir. Aynı zamanda somut emektir; fakat dolaysız biçimde toplumsal değildir. Mübadele olmadan ürünler meta haline gelemezler; içlerinde taşıdıkları toplumsal emeği gösteremezler. Metalar bir toplumsal emek olduklarını *doğrudan doğruya (dolaysız biçimde)* gösteremezler; ancak *mübadele yoluyla* (meta pazarında) el değiştirirken gösterirler. Metalar, evrensel olarak mübadele edilerek (elden ele geçerek) ve yararlanılarak kullanım değerlerini gösterirler; yani toplumsal (yararlı) bir emek olduklarını gösterirler. Değişim değeri olarak bulunduğu bir elden, kullanım değeri olacağı diğer ele geçtiği zaman içlerinde *gizlenmiş toplumsal emek* açığa çıkar. Ancak o zaman yararlı emek haline; dolaysız toplumsal emek haline gelirler.

Meta olarak bir ayakkabı, ayakkabıcının elinde somut emek olarak kaldığı sürece, toplumsal emek ürünü olduğunu gizler. Mübadele gerçekleşirse (bu ayakkabıyı birisi satın alırsa) ayakkabının kullanım değeri (toplumsal yanı) ortaya çıkar. Metaların kullanım değeri olabilmeleri için mübadele edilmesi zorunludur. Böylece metalar kullanım değeri olurken (toplumsal emek yanlarını ortaya koyarken) biçim değiştirir; kullanılmadığı bir elden, kullanım değeri olarak kullanılacağı başka bir ele geçer.

> "Metalar, kullanım-değeri olmak için, evrensel olarak el değiştirmeli, değişim süreci içine girmelidirler".[29]

---

[29] Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, *A.g.e.*, 1976, s. 64.

Kapitalist meta üretimindeki üreticiler birbirinden bağımsız üretim yaptıkları için ÖZEL EMEK kategorisindedir; üretimden önce bunları birbirine bağlayacak toplumsal bağdan yoksundurlar. Bu özel emekler farklı SOMUT EMEK çeşitleri üretirler. Hem özel, hem de somut emeklerin mübadeleden geçerek TOPLUMSAL ve SOYUT EMEK haline gelmesi gerekir. Mübadele süreci, hem özel emekleri toplumsal hale dönüştürür hem de somut emekleri, soyut emek haline getirir. Metalar için toplumsal emek olabilmek bir sonuçtur; bunu da sağlayan mübadeledir.

> "Metalar, doğrudan doğruya, tecrit edilmiş bağımsız özel çalışmanın ürünleridir ve bunlar, özel değişim süreci içinde elden ele geçerek, genel toplumsal emek olarak kendi kendilerini doğrulamalıdırlar, başka bir deyişle, meta üretimi temeli üzerinde emek, ancak bireysel emeklerin evrensel olarak elden ele geçişiyle toplumsal emek olur".[30]

Buradan çıkan başka bir sonuç şudur: Metacı bir toplumda toplumsal emek doğrudan doğruya tanınamaz (Oysa sadece kullanım değeri üreten, yani ürün üreten bir toplumda, toplumsal emek doğrudan doğruya tanınır. Çünkü ürün sadece kullanım değeridir ve toplumsal yanını direk olarak gösterir).

Meta toplumsal emek olduğunu dolaysız biçimde gösteremediğinden dolayı (ancak meta pazarında mübadele sürecinde gösterebildiğinden dolayı) bu metanın kullanım değerinin (toplumsal emeğin) ortaya çıkıp çıkmayacağı belirsizdir. Sözgelimi eğer meta olarak üretilmiş ceketler pazarda satılmazsa, ceketlerin toplumsal yanı açığa çıkmaz. Ceketlerin sahibi olan bir patron açısından bu durum "zarar" anlamına gelir. Metacı toplum, *toplumsal emek israfı* tehlikesini bu nedenle hep içinde taşır.

---

[30] Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, *A.g.e.*, 1976, s. 114.

Ekonomi Politiğin Metaya Bakışı

Ekonomi politik, metanın ikili görüntüsünü kabul eder. Metanın kullanım değeri ile değişim değerini tarif etmeye çalışır. Ama metanın kullanım değeri ile değişim değeri arasındaki farkı açık seçik ortaya koyamaz. Bunun nedeni somut emek ile soyut emeği birbirinden net biçimde ayıramamasıdır. Daha doğrusu somut emek ile soyut emeği tanımlayamaz; değişim değerini soyut emeğe indirgeyemez.

> "Genel anlamda değerle ilgili olarak klasik ekonomi politik okulunun en zayıf noktası şudur, bir ürünün değerinde göründüğü biçimiyle emek ile aynı emeğin o ürünün kullanım-değeri olarak görüntüsü arasındaki farkı açık-seçik ve bilinçli bir biçimde ortaya koyamamasıdır".[31]

Marx, soyut emek-somut emek ayrımını ortaya koyarak, kullanım değeri ile değişim değerini belirli sınırlarla birbirinden ayırmıştır. Değişim değerini, soyut emeğe indirgeyerek klasik ekonomi politiği bu konuda da aşmıştır.

> "Metalarda bulunan emeğin bu ikili niteliğine ilkönce işaret eden eleştirici bir yaklaşımla inceleyen ben oldum".[32]

Genişletilmiş Meta Üretimi

Meta üretimi, kişisel tüketim için değil, pazarda satmak için üretim yapmaktır. Kapitalizm öncesi sınıflı toplumlarda (köleci-feodal toplumlarda) meta üretimi ortaya çıkar; gelişerek ve genelleşerek kapitalizme ulaşır.

---

[31] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, 1986, s. 95.

[32] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, 1986, s. 56.

Zanaatkârların, köylülerin yaptıkları *meta üretimiyle*, kapitalizmin temel sistemi haline gelen *genişletilmiş (genelleşmiş, büyük) meta üretimini* birbirinden ayırmak gerekir. Kabaca denebilir ki köleci ve feodal toplumda basit (küçük) meta dolaşımı egemenken, kapitalizmde genelleşmiş meta üretimi egemendir. Basit meta dolaşımı için kapitalizm zorunlu koşul değildir.

> "Basit meta dolaşımı, kapitalist-olmayan üretim temeli üzerinde de olabilir".[33]

Küçük (basit) meta dolaşımı, üretim araçlarına kendileri sahip olan zanaatkârların-köylülerin pazar için gerçekleştirdiği üretimdir. Küçük meta dolaşımında üretici, ürettiği ürünün sahibidir; ürettiği ürünün istediği kadarını pazarda satarak ürününü, metaya çevirir. *Üretim araçlarının ve metanın sahibinin üretici olması, bu üretiminin tipik bir özelliğidir.* Metayı ilgilendiren bütün özellikler burada geçerlidir. Örneğin zanaatkârın özel emeği, toplumsal emek niteliğine ancak pazar yoluyla dönüşür. Zanaatkâr veya köylü, ihtiyacı olan kullanım değeri ürünler satın almak için kendi ürünlerini meta olarak satar.

> "Kapitalist üretimden önce, yani ortaçağda, her yerde, emekçilerin kendi üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetine dayanan küçük üretim görülüyordu: küçük özgür köylü ya da toprak kölelerinin tarımı, kentlerin zanaatçılığı. Çalışma araçları, –toprak tarım aletleri, atelye, zanaatçı avadanlığı– bireyin, yalnızca bireysel kullanım için hesaplanmış çalışma araçları idi; yani zorunlu olarak küçük, ufacık, sınırlı idiler. Ama işte bu nedenle de, normal olarak üreticiye ait bulunuyorlardı".[34]

* * * * *

---

[33] Karl Marx, *Kapital II*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1979, s. 374.

[34] Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, *A.g.e.*, 1977, s. 427.

Kapitalizmde meta üretiminin genişliği tüm toplumu kucaklar. *Üretici, üretim araçlarının ve metaların sahibi değildir artık.* Üretici yerine kapitalist geçer; üretim araçları ve ortaya çıkan metaların sahibi odur. Genişletilmiş (genelleşmiş) kapitalist meta üretiminde her şey meta biçimini alır. Emekgücünü bir meta olarak satın alan kapitalist, meta üretimini örgütler. Kapitalist-genişletilmiş meta üretiminde, üretici (işçi) üretim araçları ve üretilen metaların sahibi olmadığı için ancak kendi emekgücünü satabilirse yaşayabilir.

> "Bu sonuç, işçinin kendi emek-gücünü bir meta gibi serbestçe satabildiği andan itibaren kaçınılmaz hale gelir. Ne var ki, işte gene bu andan sonra meta üretimi genelleşir ve üretimin tipik biçimi haline gelir; ve gene ancak bu andan sonra, her ürün, daha baştan, satılmak için üretilir ve üretilen bütün servet, dolaşım alanından geçer. Ücretli-emek ancak meta üretiminin temeli haline geldiği anda ve yerde, bu üretim, kendini bütünüyle topluma kabul ettirir".[35]

Basit (küçük) meta dolaşımı, zanaatkârların, köylülerin üretim araçları üzerindeki özel mülkiyeti üzerine kurulmuştur; ama üretici kendi emeğini kullandığı için kendisi bir emekçidir. Kapitalist genişletilmiş meta üretimi, üretim araçlarının özel mülkiyeti üzerinde kurulmuştur. Kapitalist, meta üretimini ücretli emek üzerine kurar. Genelleşmiş kapitalist meta üretimi, ürünleri sadece meta olarak satmak için üretir.

> "Kapitalist üretim, ya üreticilerin kendi çalışmaları ya da yalnızca ürün fazlasının meta olarak satılması üzerine dayanan her çeşitten meta üretimini yok eder. Kapitalist üretim, önce meta üretimini genelleştirir, sonra da yavaş yavaş bütün meta üretimini, kapitalist meta üretimine dönüştürür".[36]

---

[35] Karl Marx, *Kapital I, A.g.e.*, 1986, s. 604.

[36] Karl Marx, *Kapital II, A.g.e.*, s. 47.

* * * * *

Hangi tip meta üretimi olursa olsun, meta üretiminin ortaya çıkışının zorunlu koşulu *toplumsal işbölümüdür*; toplumsal işbölümü olmadan meta üretimi olmaz. Toplumsal işbölümünün anlamı, meta üretenlerin değişik meta üreten alanlarda bölünmesi demektir. Üretim faaliyet alanının çeşitli türlere bölünmesi demektir. Bir kısım meta üreticileri sebze, bir kısmı ayakkabı, bir kısmı ev eşyaları vb. üretirler.

> "Ürünleri genel olarak meta biçimini alan bir toplulukta, yani bir meta üreticileri topluluğunda, her biri kendi hesabına çalışan tek tek üreticilerin bağımsız olarak yürüttükleri yararlı emekler arasındaki bu nitelik farkı, karmaşık bir sistem, bir toplumsal işbölümü meydana getirecek biçimde gelişir".[37]

Meta üreticileri arasındaki bağ metalar sayesinde kurulur. Bütün meta üreticilerini ortaklaştıran nokta, hepsinin meta üretmesidir. Toplumsal ilişki, metaların satın alınması ve satışı sayesinde sağlanır. Toplumsal işbölümün sağladığı iç bağ plansız-kendiliğindendir; rekabet temelinde işler. Böylece meta üreticileri, toplumsal işbölümü temelinde ve rekabet sayesinde aralarındaki ilişkiyi kurarlar.

> "Toplumdaki işbölümüyse rekabetin otoritesinden başka otorite, karşılıklı çıkarların yarattığı baskıdan başka zorlayıcı bir güç tanımayan bağımsız meta üreticilerini temasa getirir".[38]

Toplumsal bir işbölümü "görünmez bir el gibi" farklı işkolları (farklı meta üreticileri) arasında *kendiliğinden* bir bağ kurar. Bağımsız (bölünmüş) ayrı emekler arasında bu bağı sağlayan güç,

---

[37] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 57.

[38] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 370.

hepsinin ürünlerini metaya çevirmiş olmasıdır. Marx, toplumsal işbölümünün görüntüsünü *Kapital*'de bir örnek üzerinden açıklar:

> "Örneğin, hayvan yetiştirici ham-deri üretir, derici bu hamderiden deri üretir ve ayakkabıcı da kundura. Burada, her birinin ürettiği şey, hepsinin birleşmiş emeklerinin ürünü olan son biçime doğru atılmış birer adımdan başka bir şey değildir. (...) Peki öyleyse, hayvan yetiştiricisiyle dericinin ve ayakkabıcının bağımsız emekleri arasındaki bağı oluşturan şey nedir? Bu bağı sağlayan şey, hepsinin ürününün meta olmasıdır".[39]

Demek ki, her türden meta üretimi ancak toplumsal emek birbirinden bağımsız olarak varolan *özel emeklere* dilimlendiği zaman olanaklı hale gelir. Toplumsal işbölümü temelinde bölünmüş birbirinden bağımsız olan ve rekabet eden meta üreticileri (farklı firmalar), toplumsal emeği (tüm topluma ait olan emeği) bölünmüş özel emek olarak yansıtır. Meta üreticisinin küçük bir imalatçı olması veya ücretli-emeği kullanarak meta üreten ulus çapında büyük bir işletme olması durumu değiştirmez. Meta üretiminde, birbirinden bağımsız (kopuk) olan alıcı ve satıcılar meta pazarında (piyasada) karşı karşıya gelerek ilişki kurarlar.

> "Meta üretiminde, her ikisi de bağımsız olan yalnızca alıcı ile satıcı karşı karşıya gelmektedir".[40]

Köleci toplumdan itibaren yavaş yavaş gelişen meta üretimin en önemli özelliği toplumsal emeği *parçalı-özel emek* haline getirmesidir. Bunun diğer anlamı, daha önce ifade ettiğimiz gibi toplumsal emeğin doğrudan (dolaysız) niteliğini kaybederek, dolaylı toplumsal emeğe dönüşmesidir. Dolaylı toplumsal emek ise ancak mübadele (alım-satım) sürecinden geçerek toplumsal emeğe dönüşebilir; içinde gizli olarak taşıdığı toplumsal emeği ortaya koyabilir.

---

[39] Karl Marx, *Kapital I*, A.g.e., s. 368-369.

[40] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 603.

Meta üretiminin niteliği bizi önemli bir noktaya getirir: Toplumsal emek birbirinden bağımsız parçalara bölündüğü ve üretim araçları farklı ellere dağıldığı için üretim süreci toplum çapında planlanamaz; üretim sektörleri arasındaki dengeyi meta pazarı rekabetle sağlamaya çalışır. Farklı üretim alanlarının denge durumu için gösterdiği çaba her seferinde meta pazarının dengesizliğiyle bozulur. Pazar fiyatlarının dalgalanmaları dengenin seyrini gösterir. Genişletilmiş meta üretimi, anarşinin egemen olduğu bir üretimdir.

> "Meta üretimine dayanan her toplumun, üreticilerin o toplumda kendi öz toplumsal ilişkileri üzerindeki egemenliklerini yitirmiş olmaları gibi bir özelliği vardır. Herkes, kendi hesabına, rasgele elde edilmiş üretim araçları ile ve bireysel değişim gereksinmesi için üretir. Pazara kendi malından ne kadar geleceğini, hatta o maldan ne kadar gerekeceğini kimse bilmez; kendi bireysel ürününün pazarda gerçek bir gereksinmeyle karşılaşıp karşılaşmayacağını, giderlerini kurtarıp kurtarmayacağını, hatta malını satıp satmayacağını kimse bilmez. Toplumsal üretim anarşisinin egemenliğidir bu".[41]

Yabancılaşmanın Meta Fetişizmi Olarak Somutlanması

İlkel komünal toplumda, meta-meta üretimi-mübadele yoktur. Fizyolojik (doğal) bir işbölümü vardır. Metanın ortaya çıkması (mübadelenin başlaması), *yabancılaşmış emeği* tarihe sokar. Aynı zamanda bu sınıflı topluma giriştir. Meta üretiminin gelişmesi, bir meta pazarının oluşması, insanın kendi ürününe karşı yabancılaşmasını geliştirir. İnsanlar kendi yarattıkları ürünleri mübadele yoluyla meta pazarında metaya çevirirler ve kendi metalarının egemenliği altına girerler. Meta üreticisine, kendi emeği ve ortaya çıkardığı meta, yabancı bir güç olarak

---

[41] Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, *A.g.e.*, 1977, s.431.

görünür. Ortaya çıkmış olan toplumsal işbölümü onları mecbur oldukları bir işe bağlar. Zevk aldıkları için değil, geçimlerini sağlamak için zorunlu biçimde mesleklerine bağlanırlar. Böylece kendi işlerine yabancılaşırlar.

Metalar kendi başlarına pazara gitmez; meta sahipleri onları pazara taşır ve diğer meta sahipleriyle ilişki kurdurur. Meta sahipleri için önemli olan metaların mübadele değeridir. Herkesin herkese karşı savaşımını sağlayan meta pazarında, metalarını değişim değeri üzerinden konuştururlar. İnsanlar konuşuyor gibi gözükürken aslında metaların değişim değeri konuşur. İnsanlar arasındaki toplumsal ilişki, metalar arasındaki ilişkiye döner. Her meta sahibi diğerini insan olarak değil, metanın değişim değeri olarak görür. İnsanlar kendi metalarının egemenlikleri altına girmiştir. Bu durum, kendi ürününe yabancılaşmış insanın meta pazarında yabancı bir insan olarak kendini realize etmesidir. Ya da başka bir deyişle, iki insan arasındaki toplumsal ilişkiyi, nesneler (metalar) arasındaki ilişkiye dönüştürmesidir. Bu durum bir yanılsama değil, nesnel bir gerçektir. Bireyler arasındaki toplumsal ilişki, metalar arasındaki ilişkiye çevrilmiştir.

> "Bunun için, bir bireyin emeğini öteki üreticilerin emeklerine bağlayan ilişkiler, üreticilere, aslında olduğu gibi, çalışan bireyler arasında doğrudan toplumsal bir ilişki olarak değil, tersine, kişiler arasında maddî ilişkiler ve şeyler arasında toplumsal ilişkiler olarak görünür".[42]

Bu nesnel durumu yaratan güç, metanın değişim değeridir. Değişim değerini yaratan emek soyut emektir. Bu nedenle metalar mübadeleye girinceye kadar birbirinin karşısında iki dolaylı toplumsal emek olarak durur; toplumsal emeklerini insan olarak birbirine sunamazlar. Mübadele oluncaya kadar iki dolaylı insan (birbi-

---

[42] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, 1986, s.88.

rine yabancılaşmış insan) birbirlerini insan olarak tanıyıp, temasa geçemezler (Sadece meta alıcısı veya satıcısı olarak ilişki kurarlar).

Bireyin emeği toplumsal emeğin bir parçası olarak, diğer bireyin emeğinin karşısına somut emek olarak çıkamaz; soyut emek olarak, değişim değeri olarak çıkar. Çünkü toplumsal emek, yabancılaşmış emek içinde saklanmış durumdadır. Bu nedenle insanların iki dolaysız toplumsal emek taraftarı olarak kuramadığı ilişkiyi, iki soyut emek (değişim değeri) kurar. Böylece insanlar değil de, metalar (değişim değerleri) ilişki kurmuş olur. Bireyler arasındaki ilişki, metaların örtüsü altına girmiştir.

> "Ve ensonu değişim-değerini yaratan emeği nitelendiren bir başka şey de, burada, kişiler arasındaki toplumsal ilişkilerin, söz uygun düşerse, tersine görünmesi, nesneler arasında bir toplumsal ilişki gibi görünmesidir. (...)
> Demek ki, değişim-değeri, kişiler arasında bir ilişkidir demek doğrudur, ama bu ilişkinin, nesnelerin örtüsü içinde gizlenen bir ilişki olduğunu da eklemeniz gerekir".[43]

Meta, pazara (mübadeleye) ayrılan ürünlerin üretimi olduğuna göre, değişim değerini üretildiği andan itibaren yüklenir; sadece değişim değerini (soyut emeği) mübadeleye girinceye kadar içinde tutar. Meta üretiminde üretilmiş bir ürün, meta olacağını bilir. Metayı üreten de bilir; çünkü metayı pazarda satmak için üretmiştir. Demek ki, meta üretiminde yabancılaşma süreci üretim içinde başlar. Meta, kendisini üretenin karşısında bir yabancı güç gibi duruyorsa, metayı üreten de onun karşısında yabancı güç olarak durur. Değişim değeri karşısında boynunu büker, onun gücünü-egemenliğini kabul eder. Bunun adı metaya tapmadır, yani *Meta Fetişizmi*'dir. Meta fetişizmi, meta üretildiği anda meydana gelen bir yabancılaşmadır.

---

[43] Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, *A.g.e.*, 1976, s. 54.

"Emek ürünlerine, meta olarak üretildikleri anda yapışıveren ve bu nedenle meta üretiminden ayrılması olanaksız olan şeye, ben Fetişizm diyorum".[44]

Mübadele alanı olan piyasada yabancılaşma (meta fetişizmi) devam eder; iki insan arasındaki toplumsal ilişkinin yerine, metaların aralarındaki ilişkiyi (değişim değeri ilişkisini) geçirir. Mübadele olduktan sonra, toplumsal emek dolaysız biçimde açığa çıkar. Ama meta üretimi, meta üreten toplumun insanının alnına damga gibi yapıştığı için, başka bir metada meta fetişizmi devam eder. Bu nedenle meta üretimi ortadan kaldırılmadan, meta fetişizmi ortadan kaldırılamaz. Ya da meta üretiminin olmadığı bir üretim tarzında, meta fetişizmi olamaz.

"Metaların bütün gizemi ve emek ürünlerinin metalar biçimini aldığı anda çevresini saran büyü ve sihir, öteki üretim biçimlerine geçer geçmez, bu yüzden yokolur".[45]

Ekonomi Politiğe İşbölümü ve Yabancılaşmış Emek Üzerine Eleştiri

A. Smith, işbölümünün zorunlu koşulu olarak mübadeleyi görür ve bunu da "insan doğasına" bağlayarak mübadeleyi (dolayısıyla kapitalizmi) ölümsüz kılar. A. Smith'e göre mübadele, insan doğasından doğmuştur ve işbölümünü yaratmıştır. Marksizm insan doğasının içinde bir mübadele anlayışı olduğunu kabul etmez. İnsan doğası da, toplum biçimleri gibi *tarihi* (değişken) nitelik taşır. Hiç mübadelenin olmadığı toplumların varlığı bunu kanıtlar. Bu nedenle Marksizm bir işbölümün, meta üretimi-mübadele olmadan da varolabileceğini söyler. Şüphesiz ki, meta üretimi için işbölümü zorunlu önkoşulludur. İşbölümü olmadan meta üretimi olmaz; ama meta üretimi olmadan işbö-

---

[44] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, 1986, s. 88.

[45] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, 1986, s. 91.

lümü olabilir. Bu açıdan işbölümü, meta üretimi olmayan toplumlarda da ortaya çıkmış bir örgütlenme biçimidir.

> "Toplum ölçüsünde işbölümü, meta değişimi ile meydana gelsin ya da gelmesin, birbirinden çok farklı toplumsal ekonomik kuruluşlarda ortak bir şekildir".[46]

Ekonomi politik (politik iktisat) metayı, meta üretimini, toplumsal işbölümünü, mübadeleyi hiç değişmeyecek bir doğa yasası olarak kabul eder. Açıklanması gereken şeyi, açıklanmış-sabit bir olgu gibi kabul eder.

* * * * *

Politik iktisat meta fetişizmini, meta üretimi içindeki yabacılaşmış emeği ortaya çıkarmaz.

> "Politik iktisat, işçiyle (emek) üretim arasındaki dolaysız ilişkiyi göz önüne almayarak, emeğin kendi içinde yatan yabancılaşmayı gizler. Emek zenginler için gerçekten çok güzel şeyler yaratır –ama işçi için ürettiği yalnız yoksunluktur".[47]

Marksizm, ekonomi politiği eleştirerek yabancılaşmanın, meta fetişizminin özünün, meta üretiminde olduğunu göstererek onu aşar. Ekonomi politik, toplumsal işbölümünün-metanın-meta üretiminin var olmayacağı bir toplumu düşünemez. Marksizm ise kapitalist işbölümünün, meta üretiminin, mübadelenin olmayacağı sosyalist bir toplumun olanaklı olduğunu gösterir. Meta üreticilerinin pazar-rekabet temelinde işleyen toplumsal üretim ilişkisi, üretim ilişkilerini yeni baştan kuran ve onları planlı bir denetim altına alan sosyalizmle aşılır. Marksizm ekonomi politiği aşarak bunu gösterir.

---

[46] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, 1986, s. 373.

[47] Karl Marx, *1844 El Yazmaları*, *A.g.e.*, 2008, s. 77.

EMEK-DEĞER TEORİSİ-DEĞER YASASI

Marx, başlangıçta metanın değeri ile metanın mübadele değeri arasında bir ayrım yapmaz. Değer kategorisini mübadele değeriyle eşitmiş gibi kullanır. Metayı tanıtabilmek için en basit anlatım yolu budur. Metanın kimliği anlaşıldıktan sonra metanın değeri ile mübadele değerini birbirinden ayırır. Metanın değeri kavramını sadece değer olarak ifade eder ve değeri, mübadele değerinden ayırır.

Değer, her şeyden önce bir toplumsal ilişkidir; meta üretiminin yarattığı bir ilişkidir. Değer, metaların mübadele edilebildiğini gösteren bir kategoridir. Değer kategorisi, metaların belirli bir emek-zaman miktarını kendinde cisimlendirdiğini gösterir. Toplumsal olarak gerekli soyut emeğinin metada cisimlenmesi, DEĞERİN ÖZÜ'dür. Metada cisimlenen toplumsal olarak gerekli emeğin miktarı DEĞERİN BÜYÜKLÜĞÜNÜ gösterir. Mübadele değeri, metanın bir "değer biçimi" olarak ortaya çıkar. Toplumsal emeğin birer parçası olarak her bir metaya harcanmış emekler arasındaki orandır. Mübadele oranları eşit olan metalar mübadele edilebilir. Her zaman değer ile mübadele değeri çakışmaz. Metalar ancak değerleri üzerinden mübadeleye girerse, mübadele değeri ile metanın değeri üst üste düşer. Eğer metalar üretim fiyatları üzerinden mübadeleye gi-

rerse, değer ile mübadele değeri farklılaşır. Değer kendine eşitken, mübadele değeri üretim fiyatına eşit olur.

* * * * *

Peki, bir metanın değeri (ya da değerin büyüklüğü) neye göre belirlenir?

Bir metanın değeri, o metayı yeniden üretmek için gerekli olan toplumsal emek-zamanına özdeştir. Metaların içindeki donmuş (maddileşmiş) emek zamanları onların değerlerini gösterir. Ne var ki, metaların değerini gösteren emek-zamanı, toplumsal olarak gerekli emek zamanıdır.

Metanın değer büyüklüğü, toplumsal olarak gerekli emek zamanı kadardır. Toplumsal olarak gerekli emek zamanı=bir metanın üretimine harcanan *bireysel emek zamanı* değil, o toplumdaki ortalama emek zamanıdır. Metanın üretilmesi için kullanılan tekniğe, ustalık derecesine, emek yoğunluğuna bağlı ortalama zamandır. *Ortalama toplumsal emek*, ülkenin gelişkinlik-uygarlık düzeyine göre değişir. Tekniğin geri olduğu bir ülkede sözgelimi bir kalemi üretmek için toplumsal emek zamanı yarım saat olabilir; ama gelişkin tekniğe sahip bir ülkede bu kalem on dakikada üretilebilir. Toplumsal olarak gerekli emek zamanı, geri ülke için yarım saattir, ileri ülke için on dakikadır. *Toplumsal olarak gerekli emek zamanı*, ortalama toplumsal koşullar içinde, bir metanın üretilmesine harcanan ortalama zamandır ve üretken güçlerin gelişme düzeyi tarafından belirlenir.

> "Toplumsal olarak gerekli emek-zamanı, bir malı, normal üretim koşulları altında, o sıradaki ortalama hüner derecesi ve yoğunluğu ile elde edebilmek için gerekli zamandır".[1]

---

[1] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, 1986, s. 53.

Meta değerinin büyüklüğü, metayı yeniden üretmek için toplumsal olarak gerekli emek zamanıyla belirlenir.

Bir ülkede diyelim ki bir ayakkabı, ortalama üretim koşullarında bir günde üretilebiliyorsa, o ayakkabının içindeki toplumsal olarak gerekli emek zamanı bir gündür; yani metanın değeri bir günlük toplumsal emek miktarı kadardır.

Tembel bir meta üreticisi bir ayakkabıyı iki günde üretirse, bir günlük emeğini boşa harcamış demektir. Bireysel olarak ayakkabıya iki günlük emek harcaması, ayakkabının değerini iki günlük emek olarak göstermez. Toplumsal gerekli emek, bir gündür. Demek ki, bir metanın gerçek değeri, onun bireysel olarak üretilmesine harcanmış değeri değil; toplumsal değeridir. Metanın gerçek değeri, metanın bireysel üreticiye mal olduğu emek-zamanı ile değil, o metanın üretilmesi için toplumsal olarak gerekli emek-zamanıyla ölçülür. İşte, metaların değerinin, toplumsal olarak gerekli emek zamanlarıyla ölçülmesine *emek-değer teorisi* diyoruz. Değer teorisi, bir metanın değerinin, yeniden üretimi için gerekli olan *toplumsal emek miktarı* tarafından belirlendiğini gösterir.

Örneğin bir kazağı A üreticisi 40 saatte, B üreticisi 30 saatte üretiyorsa, bu kazağın üretimi için ülkedeki toplumsal olarak gerekli zaman 35 saatse, birinci üretici 5 saatlik emeğini boşa harcamıştır; ikinci üretici 5 saatlik emeğinden tasarruf etmiştir. Yani bu kazak 35 saatlik toplumsal emek taşımaktadır.

Emek-değer teorisi açısından dikkat edilmesi gereken ikinci önemli nokta şudur; Bir metanın üretilmesi için gerekli olan toplumsal emek zamanı tarihseldir; sabit değildir, zamana göre değişir.

> "Değer belirleyici olan, ürünlerde yer almış emek-zamanı değil, o an için gerekli emek-zamanıdır. Altın liranın kendi-

sini ele alalım: Bu lira 20 saatlik emek-zamanının ürünü olsun. Diyelim ki, bazı nedenler dolayısıyla daha sonra bir altın lira üretmek için için 10 saat gereklidir. Üstündeki rakamın, liranın 20 saat çalışma süresine eşit olduğunu anlattığı altın lira bu kez yalnız 10 saatlik çalışma süresine eşittir".[2]

* * * * *

Bir meta üretilirken harcanmış soyut emeğin, metanın değerini oluşturduğunu belirtmiştik. Harcanan bu emek, basit (yalın, niteliksiz, vasıfsız) olabilir; ya da bileşik (karmaşık, nitelikli, vasıflı) olabilir. *Basit emek*, yalın emek gücünün (sıradan bir işçinin emek gücünün) harcanmasıdır. Özel eğitimi olmayan bir işçinin emek gücünü harcaması, basit emeğe girer. *Bileşik emek*, eğitim gerektiren özel emektir. Yani çoğaltılmış, yoğunlaştırılmış, vasıflı hale getirilmiş yalın emektir.

Sözgelimi, işi bir düğmeye basmaktan ibaret olan işçi, basit emeğe sahiptir. Bir mühendis, bilgisayar uzmanı ise, bileşik emeğe sahiptir. Basit emeğin yapamadığı uzmanlık gerektiren işleri, bileşik emek yapar.

Emek-değeri teorisi açısından emeğin basit veya bileşik olmasının önemi büyüktür. Bir meta basit emek yoluyla 4 saatlik emek zamanında meydana gelmiş olabilir. Ya da 4 saatlik bileşik emek vasıtasıyla üretilmiş olabilir. Emek değer teorisinin, ölçüm işini yapabilmesi için soyut emek miktarlarının *türdeş* olması zorunludur. Bu nedenle emek değer teorisi; bileşik emeği, basit emeğin katlarıyla ölçer. Yani bileşik emeği, ortalama basit emeğe indirger. Böylece bileşik emek, birkaç katına çıkarılmış basit emek miktarına dönüşmüş olur. Sözgelimi bir mühendisin 1 saatlik bileşik emeği, birkaç saatlik basit emeğe eşdeğer olur.

---

[2] Karl Marx, *Grundrisse I*, *A.g.e.*, s. 68.

"Bileşik emek, daha büyük yoğunluğu olan, daha yüksek özgül ağırlığı bulunan emek olarak ortalama düzeyin üstüne çıkan bileşik emek ne olacaktır? Bu cins emek, bir basit emek toplamı olarak, daha yüksek kuvvette basit emek olarak çözümlenir, örneğin bir bileşik emek gününün, üç basit emek gününe eşit olması gibi".[3]

* * * * *

Emek-değer teorisinin, mübadele sürecine aktarılması *değer yasasını* oluşturur. Marx, değer yasasını önce soyut bir düzlemde inceler. Farklı sermayelerin birbiri üzerinde REKABET yolu ile yaptığı etkiyi analizinin dışında bırakır. Yani sermayenin çok parçalı niteliğini göz önüne almaz. Değer yasasının anlaşılması için önce sermayenin çok parçalı değil, GENEL SERMAYE olarak görülmesi gerekir. GENEL SERMAYE bir soyutlamadır. Somut yaşamda tekil sermayeler rekabet eder. Marx'ı izleyerek şimdilik biz de tekil sermayelerin rekabetini hesaba katmadan değer yasasını inceleyelim.

Bir metanın değeri, içerdiği toplumsal olarak gerekli emek zamanına eşitse, toplumsal olarak gerekli eşit zamanına sahip metalar birbirleriyle mübadele edilebilir, değiştirilebilir. İşte bu, meta üretimin değer (değişim=mübadele) yasasıdır. Metaları değiştirebilmek, bunların üretilmesi için gerekli toplumsal emek miktarlarına göre mübadele edilmesini şart koşar.

"Metanın değeri, kendisinin başka metalara karşı değişildiği ya da başka metaların ona karşı değişildiği oran, metada gerçekleşmiş emek-zamanı miktarına eşittir. Meta, örneğin 1 saat emek-zamanına eşitse, 1 saat emek-zamanının ürünü olan tüm öteki metalarla değişilebilir".[4]

---

[3] Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı, A.g.e.*, s. 50.

[4] Karl Marx, *Grundrisse I, A.g.e.*, 1999, s. 73.

"Değişim yasası, ancak birbiriyle değişilen metaların değişim-değerlerinin eşitliğini gerektirir".[5]

Sözgelimi basit emek kullanan bir üretici toplumsal olarak gerekli yarım saatlik bir emek zamanında ürettiği bir çatalla, yarım saatlik toplumsal olarak gerekli emekle üretilmiş bir kaşığı mübadele edebilir. İki metanın da üretilmesi için gerekli toplumsal emek zamanı aynıdır. Meta üretiminin değer yasası, toplumsal olarak eşit emek zamanlarının mübadelesinden başka bir şey değildir.

Canlı ve Cansız Emek

Bir toplumdaki *toplam toplumsal emek miktarı*, üretim araçlarında ölü duruma geçmiş *cansız (geçmiş) emek* miktarıyla, üretim sürecinde bulunan bütün üreticilerinin *canlı emek* miktarlarının toplamıdır.

Canlı Emek: Üretim yapan işçinin, metaya aktardığı emektir; işgücünün harcanmasıdır.

Cansız (geçmiş) emek: Üretimde kullanılan üretim araçlarında daha önce biriktirilmiş, maddileşmiş emektir. Makineler, hammaddeler, yardımcı maddeler vb... Marx bu emeğe "nesnelleşmiş emek" ya da "ölü emek" ismini verir.

Bir meta, toplam toplumsal emek miktarından bir parçayı içinde taşır; yani üretilmesi için gerekli toplumsal emeği ifade eder. Şimdiye kadar bir metanın değerini, onun üretilmesi için gerekli toplumsal emek miktarıyla (emek zamanıyla) eşitlemiştik. Bu şekilde açığa çıkar ki, gerekli toplumsal emek, sadece işçinin metaya kattığı canlı emekten ibaret değildir. Bir metanın üretilmesi için gerekli toplumsal emek miktarı = canlı emek + cansız emeğin toplamıdır.

---

[5] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, 1986, s. 601.

Emek değer teorisi veya değer yasasını şimdi daha açık formüle edebiliriz. Bir metanın değeri, içinde taşıdığı geçmiş (cansız) emek miktarıyla, canlı emek miktarının toplamıdır; cansız ve canlı emeğin metaya kattığı emek zamanı, metanın değerini belirler.

> "Bir metaın değeri, kendisinde maddeleşmiş bulunan geçmiş ve canlı emeğin toplam emek-zamanı ile belirlenir".[6]

Dolayısıyla değer yasası da, canlı ve cansız (geçmiş) emeği içinde taşıyan metaların eşit emek- zamanlarına göre mübadele edilmesinden oluşur.

Diyelim ki, hammaddeleri, makineleri, yardımcı maddeleri vb. (ölü emeği) kullanarak bir tencere üretiyoruz. İşçi emek gücünü kullanarak canlı emeğini tencere metasına aktarıyor. Hammaddeleri içeren cansız emek miktarı, tencere metasına *bütünüyle* girer. Makine, fabrika binası vb. cansız emek *kısmen* (aşındığı kadarıyla) tencere metasının içine girer.

Toplumsal olarak gerekli emek zamanı = canlı emek (miktarı) zamanı + cansız emek (miktarı) zamanıdır.

Her zaman, bir metanın içerdiği değer, onun *yeniden* üretiminde harcanan canlı ve cansız emek miktarına (harcanan emek zamanına) eşittir.

Değer yasası sadece kapitalizm için mi geçerlidir? Şüphesiz ki hayır! Değer yasası, mübadelenin ortaya çıktığı tarihten itibaren başlar. Ürünler, metaya dönüşür dönüşmez, kendi değerlerine (içinde taşıdıkları emek miktarına) göre mübadele edilmeye başlanır. Meta mübadelesinin, yazılı tarih-öncesi dönemlere kadar uzandığı düşünülürse, binlerce yıldır işleyen bir yasayla karşı karşıyayız demektir.

---

[6] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, 1997, s. 230.

İsa'dan çok önce başlayan metalar arasındaki mübadele, basit meta dolaşımı biçimini aldığında yine değer yasasının işlediğini görürüz. Sonuç olarak diyebiliriz ki, değer yasası kapitalizm öncesi meta üretimi döneminde de varlığını korur. Hatta tam olarak bu dönemde işler; kapitalizm öncesi sınıflı toplumlarda değer yasası "saf biçimiyle" görünür. Oysa kapitalizmde değer yasası "saf biçimiyle" değil, dönüşüm geçirerek işler (Kapitalizmde metaların mübadele oranını belirleyen, değer büyüklüğü değil, üretim fiyatıdır. Bu konuya ileride değineceğiz).

> "Kısacası: Marksist değer yasası, genellikle, ekonomik yasaların geçerliği ölçüsünde, tüm basit meta-üretimi dönemi için, yani bu üretim, kapitalist üretim tarzının görünmesiyle bir değişikliğe uğrayana değin de geçerlidir".[7]

Piyasa ile Değer Yasasının Bağlantısı

Piyasa, bireysel üreticilerin emeğinin, diğer üreticilerin emeğiyle ilişkisinin kurulduğu yerdir. Herhangi bir meta, toplam toplumsal emek miktarından bir parçayı içerdiğine göre, toplumdaki toplam metalarla (toplam emek miktarlarıyla), toplumun ihtiyaçları (tüketimleri) arasındaki dengeyi değer yasası kurar. Değer yasası; toplumda üretilen metalarla, toplumun ihtiyaçları arasındaki dengeyi piyasa aracılığıyla sağlamaya çalışır.

Kapitalizmde soyut emeğin (değişim değeri yaratan emeğin) egemen olduğu düşünülürse, değer yasasının işlevi daha iyi anlaşılır: Milyonlarca özel-somut emek, birbirinden bağımsız olarak milyonlarca meta üretir. Özel-somut emekler bilinçli biçimde ilişki kurarak, toplumun ihtiyaçlarını karşılayamazlar; ancak değer yasası yoluyla (pazar aracılığıyla) toplumun gereksinimlerini karşılamaya uğraşırlar. Şüphesiz ki, toplam toplumsal emek mik-

---

[7] F. Engels, aktarma Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, 1997, s. 787.

tarı, bilinçli biçimde dağıtılmadığı için tam denge kurulamaz. Sözgelimi iki bin araba üreten bir firma, bu arabaların satılıp satılmayacağını bilmeden üretim yapar. Eğer değer yasası görevini başarırsa, toplumsal emek ile toplumsal gereksinim arasında bir denge-uyum ortaya çıkar. Böyle bir durumda, üretilen metalar ile ihtiyaç duyulan metalar birbirine denk düşer. Kapitalist toplumda emek ürünlerinin toplumsal bir ihtiyaca yanıt verip vermediği (toplumsal olarak gerekli olup olmadığı) mübadele sürecinde anlaşılır. Mübadele süreci, özel-somut emekleri bir yandan toplumsal-soyut emeklere dönüştürür; diğer yandan bu soyut emeklerin ne kadarının toplumsal olarak gerekli olduğunu gösterir.

Üretim olanaklarının (toplam toplumsal emek miktarının, yani üretim kaynaklarının) rekabet temelinde işleyen piyasa aracılığıyla dağıtılmasını ve metaların aralarında toplumsal emek miktarlarına göre eşitlenmesini, meta üretiminin değer yasası sağlar. Kapitalist piyasada *arz ve talep* (*sunu ve istem*) denilen şey, değer yasasının işleyişinden başka bir şey değildir.

Toplam toplumsal emeğin (toplumun maddi kaynaklarının) oransal dağılımını kapitalizmde değer yasası düzenler. Toplumsal emeği farklı üretim alanlarına piyasa-rekabet temelinde bölüştürür. Unutmamalı ki, dağıtılmış bulunan emekler somut emeklerdir, zaten bu nedenle piyasada mübadele sürecinde dolaysız toplumsal emek haline gelebilirler. Toplam toplumsal emeğin dağılımını düzenleyen değer yasası, aynı zamanda sermayenin üretim alanlarına dağılımını da rekabet-kâr temelinde düzenler. Bu nedenle sermaye az kârlı üretim alanlarından, daha fazla kâr getiren alanlara akar. Değer yasası bu akışı yönlendirir.

Toplam toplumsal emeğin dağılımı bütün üretim biçimleri için zorunludur. Çünkü hiçbir toplum üretimsiz yaşayamaz; üretimi en iyi biçimde yapabilmesi için de toplumsal emeği zo-

runlu olarak dağıtması gerekir. Bir toplum, toplumsal emeği sadece üretim araçları üreten sanayiye yığsa, açlıktan ölür. Makineler karın doyurmaz. Bu nedenle sosyalizmde de toplam toplumsal emeğin dağılımı zorunludur; ne var ki sosyalizm bunu planlı biçimde üretim ilişkilerini düzenleyerek yapar. İşte, sosyalizmin planlı yaptığı emek dağılımını; kapitalizm değer yasasıyla (piyasa aracılığıyla) yapar. Zaten bu nedenle kapitalizm, zaman zaman ortaya çıkan krizlerle karşılaşır.

Toplumsal emeğin dağılımını değer yasasıyla kuran kapitalizm, zorunlu biçimde mübadeleye başvurur. Değer yasası böyle işler. Eğer metaların değişim değeri olmasaydı, meta olmazlardı. Ve de değer yasasına gerek duymazlardı.

Marx, toplumsal emeğin dağılımının her toplum için geçerli olduğunu; ama her toplum biçiminde de bu dağılımın farklı biçimde yapıldığını, meta üreten bir toplumda ise bu dağılımın ancak değer yasası yoluyla yapılabileceğini şu sözlerle anlatır:

> "Toplumsal emeğin belirli oranlarda dağıtımı zorunluluğunu toplumsal üretimin belirli bir biçiminin ortadan kaldıramayacağı, yalnızca onun görünüm tarzını değiştireceği açıktır. Doğa yasaları tamamıyla geçerlikten alıkonamaz. Tarihsel olarak farklı durumlarda değişebilen tek şey, bu biçimdir; yasaların, içinde kendilerini ortaya koydukları biçimdir. Ve içinde, emeğin oransal dağılımının kendini gösterdiği biçim, ürünlerin değişim değerinin ta kendisidir. Bu, ancak, toplumsal emeğin içsel bağlantısının, kendini, emeğin bireysel ürünlerinin özel olarak değişimi yoluyla ortaya koyduğu bir toplumsal sistemde olanaklıdır".[8]

Özetle; her toplum üretimle, ihtiyaçları arasında dengeye gereksinim duyar. Bunun için toplumsal olarak gerekli emeğin, toplum-

[8] Marx-Engels, *Seçme Yazışmalar I*, çev. Y. Fincancı, Sol Yay., 1995, s. 245.

sal ihtiyaçları karşılaması gerekir. Değer yasası; emek ile ihtiyaçlar arasında birbirine tekabülü sağlamaya çalışan yasadır. Toplumsal emeği ve sermayeyi, ekonominin farklı dallarına rekabet temelinde pazar aracılığıyla dağıtır. Ayrıca metaların cisimlendirdikleri emeklerin ne kadarının toplumsal olarak gerekli olduğunu ölçer.

Yeniden Üretilemeyen Metaların Değeri

Her metanın değeri, o metanın *yeniden* üretimi için gerekli toplumsal emek miktarıyla belirleniyorsa, bir kez daha yeniden üretilemeyen metaların değerini nasıl belirleyeceğiz? Sözgelimi antika malların, eski sanat eserlerinin, eski ressamların yapıtlarının mübadele değeri ne kadardır? Bunları yeniden üretemediğimize ve onların miktarlarını artıramadığımıza göre onları içerdikleri toplumsal emek zamanıyla ölçemeyiz. Gördük ki, emek-değer teorisi, toplumsal emeği, eski zamandaki koşullara göre değil, bugünkü toplumsal emek miktarına göre ölçer. Antika malı yeniden üretemediğimiz için, bu toplumsal emek miktarını saptayamayız. Bu türlü mallar kendi eşdeğerleri olan mallar olmadığı için mübadeleye kendi eşdeğerleri olan toplumsal emek zamanlarıyla giremezler. Bunların değeri-fiyatı *rastlantı* düzleminde belirlenir. Antika eseri mübadele etmek isteyen bir insanın kararı özneldir. Bir tabloya bir milyon dolar değer biçmek sübjektif bir karardır; o tablonun bir milyon dolar edecek toplumsal emek zamanı içerdiğini söyleyemeyiz. Marx bu konuya şöyle açıklık getirir:

> "Antikalar ve bazı büyük ustaların sanat eserleri vb. gibi emek harcanarak yeniden üretilemeyecek olan şeylerin fiyatı, birçok rastlantısal düzenlemelerle belirlenebilir. Bir şeyi satmak için, bu şey tekel altına alınmak ve yabancılaştırılmak olanağını taşısın yeter; başka bir şeye gerek yoktur".[9]

---

[9] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 560.

Bir bilim adamının uzun yıllar çalışarak ölümcül bir hastalığın aşısını bulduğunu varsayalım. Bu aşı bilim adamının elinde tek kendisinin sahip olduğu bir üründür. Bilim adamı ürettiği aşıyı satmaya karar verdi diyelim. Yani ürününü, metalaştırmak istiyor. Değişik ilaç firmaları bu aşıya talip olacaklardır. Ama bu aşının değerini kim belirleyecektir? Ürettiği aşıyı meta yapmak isteyen bilim adamı bir değişim değeri (para) saptayacaktır. Ama bu değişim değerinin, aşı içinde yıllarca birikmiş toplumsal emek miktarıyla (emek zamanıyla) eşdeğer olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü bu aşıdan bir tane vardır; piyasada rekabet edebileceği başka bir örneği yoktur. Yani bilim adamı değişim değerini belirleme konusunda tekeldir. A, B, C ilaç firmalarından birine bu aşıyı satacaktır; ama değer yasasının burada işlemesi mümkün değildir; bilim adamın değer ölçüsü öznel-sübjektif biçimde belirleyici olacaktır.

Metanın Piyasa Değeri

Metaların sanayide değerine göre mübadele edildiklerini söyledik. İlerde göreceğiz ki, bu formül Marksizm'e göre eksiklik taşıyan bir tanımlamadır; çok parçalı sermayenin birbiri üzerine yaptığı etkiyi (sermayeler arası rekabeti ve ortalama kâr oranının oluşumunu) hesaba katmamaktadır; metaların fiyatı bireysel sermayelerin rekabetinden soyutlanmıştır.

Metaların toplumsal emek zamanlarına göre belirlenmiş değeri, ortalama bir değerdir; metanın değerini ortalama olarak yansıtır. Ne var ki, metalar ancak pazarda mübadeleye girerler ve bir fiyat üzerinden bunu yaparlar (Fiyat konusunu bir sonraki bölümde ele alacağız). Şimdilik söylenmesi gerekli nokta şudur: Metalar piyasada mübadele edilirken her koşulda kendi değerleriyle fiyatlarını çakıştıramazlar. Fiyatlar, metanın değerinin ya üstündedir, ya altındadır. Rastlantıyla ancak metanın değeri ile fiyatı çakışır.

"Meta fiyatı sürekli olarak meta değerinin üstünde ya da altındadır, meta değerinin kendisi ancak meta fiyatlarının iniş ve çıkışları içinde vardır. Talep ve arz sürekli olarak meta fiyatlarını belirler; onlar (meta değeri ve meta fiyatı) hiçbir zaman çakışmaz ya da ancak rastlantısal olarak çakışırlar".[10]

İleride göstereceğiz ki; değer yasası piyasada metanın üretim fiyatı üzerinden (*ortalama kârı* hesaba katarak) işler. Gerçekte bir malın *üretim fiyatı*, onun değişim değerinin başka biçimde ifadesidir. Mallar üretim fiyatlarına göre mübadele edilirken değer yasası kendini ortaya koyar. *Toplam metaların değerlerinin toplamı, metaların üretim fiyatlarının toplamına eşittir.* Toplam meta değerleri = Toplam meta fiyatlarıdır. Gelişmiş kapitalizmden geriye doğru gittikçe, metaların kendi değerleri üzerinden mübadelesi daha açık olarak gözükür. Metanın ve mübadelenin ortaya çıktığı ilk dönemde, metalar, yaklaşık olarak kendi değerleri üzerinden mübadeleye girmiştir. Meta değerinin doğrudan gerçekleşmesi bu koşullarda daha mümkündü. Küçük meta dolaşımı koşullarında mübadele kabaca metaların kendi gerçek değerleri üzerinden oluyordu. Fakat genişletilmiş meta üretimi koşulları (sermaye gruplarının arasındaki rekabet koşulları) ortalama kârın oluşmasını ve üretim fiyatlarının ortaya çıkmasını sağlar. O zaman metalar üretim fiyatları üzerinden mübadeleye girerler. Yani meta değerlerinin doğrudan gerçekleşmesi yerine, ortalama kâr vasıtasıyla dolaylı biçimde oluşması devreye girer (Üretim fiyatlarını incelediğimiz bölümde bu konuya yeniden döneceğiz).

Ekonomi Politiğe Değer Yasası Üzerine Eleştiri

Marx, ekonomi politiği değer yasası konusunda da eleştirip aşar. Ekonomi politik değer yasasını kabul eder; ama bu yasa-

---

[10] Karl Marx, *Grundrisse I*, *A.g.e.*, s. 70.

nın niçin geçerli olduğunu açıklayamaz. Emek, niçin değişim değeri olarak kendini metada somutlar? Niçin metadaki emek zamanı, değerinin büyüklüğüyle ölçülür? Ekonomi politik bu soruları sormaz. Değişim değerini doğanın kanunu gibi kabul eder. Soyut emek ile somut emeği net biçimde ayıramadığından dolayı, değer yasasını soyut emek (değişim değeri) üzerine oturtamaz. Klasik ekonomi politik, değişim değerini önemsiz bir ayrıntı gibi ele alır; değer yasasını değer yasası yapanın bu değişim değeri olduğunu göremez. Değer yasasının üretimin özel karakterine (soyut emeklere) bağlı olduğunu, soyut emekler ortadan kaldırılırsa, değer yasasının ortadan kaldırılmış olacağını anlayamaz. Değer yasasını ezeli ebedi olarak görür; bu yasayı, insanın değiştiremeyeceği kaderi yapar.

> "Klasik ekonominin başlıca kusurlarından birisi de metaların ve özellikle bunların değerlerinin tahliliyle değerin, değişim-değeri halini aldığı biçimi ortaya çıkartmaması olmuştur. Bu okulun en iyi temsilcileri Adam Smith ile Ricardo bile, değer-biçimini, önemsiz bir şey, metaların niteliğiyle ilgisiz bir şey gibi ele almışlardır. (...) Bu durumda, eğer biz, bu üretim tarzına, toplumun her hali için doğa tarafından saptanılmış tek ve ebedî biçim gözüyle bakarsak, değer-biçiminin, meta-biçiminin, onun daha sonraki gelişmeleri olan para-biçiminin, sermaye-biçiminin vb. ayırt edici niteliğini zorunlu olarak ihmal etmiş oluruz".[11]

Marx'ın ekonomi politiğe yönelttiği eleştiriden anlaşılması gerekiyor ki, değer yasası-soyut emek-değişim değeri, belirli tarihsel koşullara özgüdür. Kapitalizm bunların üzerine oturur; ama kapitalist üretim bir kez yıkılırsa, ortada değer yasası kalmaz; değişim değeri yok olur gider.

---

[11] Karl Marx, *Kapital I, A.g.e.*, 1986, s. 96.

"Bizzat sanayi tarafından yaratılmış ve yeni gelişmiş bu temele karşı, bugünkü servetin dayanağı olan, ötekinin emek zamanından yapılan hırsızlık, bayağı bir temel olarak karşımıza çıkar. Emek doğrudan biçimiyle servetin büyük kaynağı olmaktan çıkar çıkmaz, emek-zamanı da onun ölçüsü ve dolayısıyla değişim-değeri, kullanım-değerinin ölçüsü olmaktan çıkar ve çıkmak zorundadır. (...)
Değişim-değerine dayanan üretim bununla birlikte çöker".[12]

Ekonomi politik burjuva anlayışın, burjuva önyargıların kölesi olduğundan dolayı, değer yasasını bilimsel gözle sorgulayamaz; insanın doğasına uygun bir yasa olarak kabul eder.

* * * * *

Değer yasası, kapitalist toplumda işlevini yitirebilir mi? Kapitalizm koşullarında ortadan kalkabilir mi? Marksizm'e göre böyle bir durum olanaklı değildir. Çünkü değer yasasının ortadan kalkması:

* Mübadele koşullarını ortadan kaldırır.
* Değişim değerlerini yok eder.
* Piyasa (meta pazarı) gereksizleşir.
* Meta ortadan kalkar, ürün ortaya çıkar.
* Toplam toplumsal emeğin dağılımı gerçekleşemez.
* Para, fiyat ortadan kalkar.

Değer yasası, sadece metaları birbirine karşı mübadele değerleriyle ölçmeye yarayan bir yasa değildir. Birbirinden ayrılmış somut emeklerin içsel bağlantısını kuran, toplumsal emeği üretim dallarına dağıtan bir sistemdir. Değer yasası, bu nedenle meta üretimi sürdükçe ortadan kaldırılamaz. Ancak kapitalizmin ölümü, değer yasasının ölümüdür.

---

[12] Karl Marx, *Grundrisse II*, *A.g.e.*, s. 175.

PARA – FİYAT

Toplumdaki mübadeleyi ele alırken, değiş-tokuştan başlamıştık. Değiş-tokuş (bir malın diğer bir malla mübadelesi) basit bir meta değiştirmedir. Mübadele sürecinin ilkel halidir. Burada metaların kullanım değerleri öne çıkar; değişim değeri bağımsız biçime girmez. Daha hâlâ kullanım değerine bağlıdır değişim değeri. Değiş-tokuş edilen metalar, bu mübadeleyi yapanlar için doğrudan doğruya kullanım değerleri üzerinden olur. Örneğin elinde elma olan birisi, ihtiyacı olan armut için diğer insanla mübadeleye girer; elmayı verir, armudu alır. Bir meta (elma) ile diğer meta (armut) mübadele edilmiştir ve mübadele süreci bitmiştir. Bu mübadelede arada bir aracı yoktur.

Diyelim ki, elinde elma olan bireyin, armut yerine kavuna ihtiyacı var. O zaman elinde kavun olan birisini bulması gerekir. Toplumdaki binlerce insan, ihtiyaçları olan metalara denk düşen değiş-tokuş metalarını hemen bulamayacaktır. İşte bu ihtiyaç toplumların yaşamlarına doğal biçimde parayı sokar. Eğer mübadele herkesin kabul ettiği bir eşdeğer üzerinden yapılırsa, herkes bu eşdeğere dayanarak ihtiyacı olan metayı bulacaktır. İnsanlık tarihinde değiş-tokuşun yayılması ve artması, üretimin gelişimine bağlı olarak metaların çeşitlenmesi, *metaların genel bir eşdeğeri olan paranın* ortaya çıkmasını teşvik etmiştir. Para-

nın ortaya çıkışının asıl nedeni değiş-tokuşun yarattığı zorluklar değildir; toplumdaki basit meta üretimin gelişmesi, değişim-değerinin yaygınlaşması parayı doğurmuştur. *Mübadele süreci paranın ortaya çıkış sürecidir.* Mübadelenin değiş-tokuştan daha ileri bir mübadele biçimine sıçraması parayı kendiliğinden yaratır. Hiç kimsenin özel bir kararı veya toplum üyelerinin kendi aralarında yaptıkları sözleşmelerle ortaya çıkmamıştır para.

* * * * *

Para genelleşmiş bir eşdeğerdir; ticaretle (mübadele) ile kendini var etmiştir. Genel eşdeğer, her türlü metanın satın alınabilmesini sağlayan bir metadır.

Bugün kullanılan modern para, ilkel genel eşdeğer biçimlerinden geçerek gelişmiştir. Örneğin Mısır'da Ramsesler döneminde davar genel eşdeğer rolünü oynamıştır. 1 Davar = 1 Hasır = 5 litre bal = 11 litre zeytinyağı vb... Hitit yasalarında genel eşdeğer olarak karşımıza gümüş çıkar. 1 birim gümüş = 12 litre susam yağı = 300 litre buğday = 1 kilo bakır vb...

İnsanlık en sonunda genel eşdeğer olarak değerli madenlere ulaşmıştır.

> "Metaların değeri gitgide soyut insan emeğinin maddeleşmesine doğru genişlediği ölçüde, paranın niteliği de, evrensel eşdeğer toplumsal işlevini yerine getirmek için, doğal haliyle en uygun metalara bağlanır. Bu metalar da değerli madenlerdir".[1]

Değerli madenlerin genel eşdeğer olarak kabul edilmelerinin değişik nedenleri vardır (Kolayca paslanmamaları, kolayca taşınabiliyor olmaları, kolayca daha ufak parçalara ayrılabiliyor-bölünebiliyor olmaları, küçük hacimleri içinde büyük bir emek

---

[1] Karl Marx, *Kapital I, A.g.e.*, 1986, s. 104.

zamanı taşımaları, zorunlu tüketim nesneleri olarak görünmemeleri, madeni para biçiminden külçe haline kolayca dönüşebilmeleri veya tersi vb.).

Değerli bir maden olan altın gerçekte yaşam için gerekli araç değildir. Dünyadaki bütün altınları hiç kullanmamak üzere bir depoya koysak toplumları yaşatan üretim-tüketim sürecinde fazla bir şey değişmez. Altının üzerinden değişim değerini (genel eşdeğer olmasını) kaldırdığımız anda sıradan bir madde haline gelir. Bir maden olarak altın karın doyurmaz; ama mübadelenin olduğu bir toplumda genel eşdeğer olarak hayatın Tanrı'sı olur.

Altın, burjuva toplumu için paradır; yani bütün metaları satın alabilecek genel eşdeğerdir. Altın doğadan çıkartılır; ne var ki doğa, altını para olarak sunmaz; bir maden olarak insanlığa sunar. Altını, para yapan mübadele (meta üretimi) sürecinin gelişimidir; bugünkü bakış açısından burjuva toplumdur. Altını (parayı) bir zenginlik aracı olarak kullanan doğa değil, burjuva toplumdur. Burjuva toplum özel bir istekten dolayı altını, para olarak kabul etmemiştir. Mübadelenin tarihsel gelişimi zorunlu olarak bu noktaya varmıştır. Genel bir eşdeğer olmadan (ki bunun açık anlamı mübadele olmadan) burjuva toplum yaşayamaz.

> "Bankayı, kambiyo kurunu, nasıl doğa üretmiyorsa, parayı da doğa üretmez. Ama, burjuva üretimin, zenginliği bir fetiş yapması ve onu özel bir nesne biçiminde billurlaştırması zorunlu olarak gerektiği için, altın ve gümüş de, zenginliğin, eksiksiz, tam cisimleşmesi olurlar. Altın ve gümüş, doğası gereği, para değildir, ama para, doğası gereği altın ve gümüştür".[2]

Paranın tek görevi mübadelede genel eşdeğer olması, yani metaların satın alınmasını sağlaması değildir. Para, aynı zaman-

---

[2] Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, *A.g.e.*, s. 200.

da dolaşım aracıdır; metaların dolaşımını sağlar. Genel olarak değişim-değerini saklama aracıdır; para gömülebilir. Ödeme aracı olarak alım-satımda kullanılabilir. Uluslararası ilişkilerde evrensel ödeme aracı olabilir.

Paranın, Marksist bakış açısıyla incelenmesi için bütün görevlerini gözden geçirmek zorunludur. Marksizm'in, ekonomi politiği aşma noktası ancak bu inceleme sürecinde anlaşılabilir.

Marx, para üzerine yaptığı analizleri "altın standardına" bağlı olarak incelemiştir. Paranın işlevlerinin tam anlaşılması için bir temel para-metaya gereksinim vardır. Marx için para-meta, altındır. Marx'a bağlı kalarak paranın fonksiyonlarını inceleyelim.

Değer Ölçüsü (Genel Eşdeğer) Olarak Para

Genel eşdeğer ölçüsü olarak para, diğer metaların kendi mübadele değerlerini ifade ettikleri özel bir metadır. Sözgelimi, 1,5 kilo kahve = 1 birim altın.

Değer ölçüsü olma (genel eşdeğer olma), paranın en önemli görevidir. Metanın değeri altınla ölçülür; belirli bir miktar fiziki altınla belirlenir. Böylece bütün metalar, paranın özel eşdeğerleri haline gelirler; para açısından özel bir meta haline girerler. Bunu sağlayan ise, altın değil, paranın genel eşdeğer olmasıdır (Gümüş, bakır, elmas veya başka bir metal de eşdeğer olabilir). Demek ki, para biçimi, metalar arasındaki değer ilişkilerinin tek bir genel eşdeğer metada toplanmasıdır.

Paranın kendisi bir metadır. Öteki diğer metalar gibi, içinde taşıdığı değerin büyüklüğünü diğer metalarla kıyaslanma sürecinde ortaya koyar. Diğer metalarda olduğu gibi değeri, üretimi için gerekli toplumsal emek zamanıyla belirlenir. Altın, meta üreticisi bir toplumda para anlamına geldiği için diğer metalar kendi değerlerini altın olarak ifade ederler. Altın = para-meta.

Altın, metaları birbiri karşısında değer büyüklükleri olarak kıyaslar ve böylece değişim değerinin evrensel ölçüsü olarak görev yapar; altın bu şekilde para (eşdeğer meta) olur.

Metalar içlerinde toplumsal emeği gizlice ortak biçimde taşıdıkları (soyut toplumsal emek oldukları) için parayla ölçülebilirler. Eğer metalar içlerinde soyut toplumsal emeği ortak biçimde taşımasalardı, ortak bir ölçüyle (parayla) ölçülemezlerdi. Metaları ölçülebilir kılan para değil; metaların soyut toplumsal emek taşımasıdır. Para, değer ölçüsü olarak meta içindeki toplumsal emek-zamanını (soyut toplumsal emeği) temsil eder; metaları bu soyut emek üzerinden karşılaştırır. Aynı miktarda soyut emek taşıyan (toplumsal olarak gerekli emek zamanını taşıyan) metalar aynı parasal (altınsal) değere sahiptir.

> "Bütün metaların altın olarak değişim-değerleri, belirli bir altın miktarının ve belirli bir meta miktarının içerdiği emek-zamanı oranıyla ölçüldüğü içindir ki, altın, değerlerin ölçüsü olabilmektedir".[3]

Değerin Fiyat Olarak İfade Edilmesi

Metanın, para olarak ifade edilen değeri onun *fiyatını* oluşturur. Metaların fiyatı (para biçimi) tümüyle paranın varlığına bağlıdır. Eğer para olmazsa (para ortadan kalkarsa) fiyat yok olur. Para varolduğu sürece bütün metaların fiyatları vardır. Para değerin ölçüsü olarak, metaların değerlerini fiyatlara çevirir; metaların değerlerini, altın-fiyat olarak ifade eder.

> "Metalar ne değerde olduklarını fiyatlarıyla ifade ederler".[4]

---

[3] Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, *A.g.e.*, s. 91.

[4] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 115.

Değer konusunda örnek verdiğimiz denklemi yeniden yazalım: 1,5 kilo kahve = 1 birim altın. Eğer 1 birim altın 100 lira ise; şimdi fiyat söz konusu olduğunda 1,5 kilo kahve = 100 lira olacaktır. O halde fiyat, bir metanın pazarda başkalaşım geçiren değişim değerinin parasal adıdır.

> "Metaları özgül bir metaya bağlayan bir tek denklem içinde ifade edilen metaların değişim-değeri, fiyattır. Fiyat, metaların değişim-değerinin dolaşım süreci içinde belirdiği, başkalaşıma uğramış şeklidir".[5]

Daha önce işaret ettiğimiz üzere, aslında metanın gerçek değeri ile fiyatı her zaman çakışmaz; serbest piyasa, fiyat dalgalanmalarına açıktır. Fiyatlar, meta değerinin yukarısında ya da aşağısında olabilir.

Şimdilik söylenmesi gereken nokta şudur: Fiyatlardaki yükselmeler alçalmalar birbirini telafi ederler.

* * * * *

Fiyat, metanın değişim değerinin parasal ifadesi olduğuna göre, paranın bir ölçü birimine ihtiyacı vardır. Altının belirli bir ağırlığı, paraya özgü ölçü birimi olur. Belli bir miktar para, kendisine adını veren belirli birimlerle ifade edilir. Örneğin dolar, frank, sterlin, lira, birer *para birimidir*; yani fiyatın ölçütüdür. Her para birimi belirli bir altın ağırlığıyla belirlenir. Bu para birimleri sayesinde, fiyatlar kolayca ifade edilir. Sözgelimi bir ayakkabı Amerika'da <x> dolar, İngiltere'de <y> sterlin gibi fiyatlara kavuşur. Marx'ın zamanında 1 ons altın = 3 sterlin 17 şilin 10,5 peni idi. O dönemde 2 ons altın değerindeki bir ayakkabı = 2 x 3.17.10,5 = 7.15.9 sterlinlik bir fiyatla ifade edilebilirdi.

---

[5] Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, *A.g.e.*, s. 92.

Paranın birimleri daha ufak bölümlere de ayrılabilir: Örneğin para birimi olarak lira, 100 kuruşa eşittir.

Demek ki, para birimi ve onun bölümleri, fiyatların ölçütü olur. Eğer Türkiye'de bir ayakkabı 100 lira ise, temel para birimi olan liranın 100 katı fiyatı var demektir.

Paranın ölçü birimini saptamak (parayı ölçmek) için, para biriminin değeri saptanmalıdır; belirli miktar altınla eşitlenmelidir.

Para birimleri, ülkeden ülkeye değişir; ama her ülke için belirli miktar altını ifade etmesi zorunludur. Para birimleri=parayı ölçen birimlerdir. X para birimi = y miktarda altın. Para birimleri (paranın ölçütü), yasalar (devlet) tarafından düzenlenir.

> "Paranın ölçütü, bir yandan, insanlar arası yerleşmiş âdetlere bağlı olduğu, öte yandan da herkesçe kabul edilmek zorunluluğu taşıdığı için, sonunda yasayla düzenlenmiştir. Değerli madenlerden birinin belli bir ağırlığı, örneğin bir ons altın, yasalarla verilen pound, dolar vb. gibi adlar, resmî olarak, küçük alt-bölümlere bölünürler. Böylece para birimi hizmetini gören bu küçük bölümler, şilin, peni vb. gibi yasal adlarla yeniden daha küçük birimlere ayrılır".[6]

* * * * *

Para birimleri (dolar, sterlin, frank, lira vb.) birer parasal işarettir; simgedir. Birer kâğıttan veya madenden yapılmıştır; kâğıt veya maden olarak bir değeri yoktur. Ama para birimleri yalnızca keyfi bir simge olamaz. Para biriminin, altın miktarı karşılığı olması, parayı sadece simge olmaktan çıkarır.

Şüphesiz ki, bir devlet kendi para birimi içindeki altın miktarını iradi bir kararla azaltabilir; ama bunun piyasada karşılığı fi-

---

[6] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 115.

yatların yükselmesi olur. Çünkü devlet; metalarla altın arasındaki değer ilişkisini değiştiremez. Metanın değeri, üretilmesi için gerekli olan toplumsal emeğe eşit olduğundan dolayı, para birimi içindeki altın miktarını azaltmak, daha fazla para birimi yaratmaktan başka bir şey ifade etmez. Yani fiyatlar, para birimin ifadeleri olarak yükselir. Metanın değeri, toplumsal emeğe denk düşen altın miktarıdır. Metanın değeri değişmezken, fiyatlar daha yüksek para birimiyle ifade edilecektir.

Sözgelimi para birimi içindeki altın miktarının yarı yarıya azaldığını varsayarsak, fiyatlar iki kat artar ve iki kat para birimi gerekir. Bir örnek verelim:

Bir ülkede bir ayakkabının belirli miktar toplumsal emek karşılığının değeri 6 birim altın olsun. Ayakkabı metasının değeri = 6 birim altındır.

Bu ülkede kullanılan para birimine A diyelim. Ülkenin hükümeti A para birimini 2 birim altınla eşitlemiş olsun. Yani düşünsel olarak (mecazi olarak) bu A para biriminin içindeki altın miktarını 2 birim kabul etmiş olsun.

A para birimi = 2 birim altındır.

Ayakkabının değeri (6 birim altın) bu ülkedeki A para birimi açısından fiyata dönüştüğünde:

Ayakkabının fiyatı = 6 birim altın ÷ 2 birim altın = 3 A para birimi yapar. A para birimi doları simgeliyorsa, ayakkabının fiyatı 3 dolardır.

Şimdi hükümetin para birimi içindeki altın miktarını 1 birime indirdiğini kabul edelim. Ayakkabıyı üretmek için gerekli toplumsal emek zamanı değişmediğine göre, ayakkabı metasının değeri yine 6 birim altına eşittir.

Ayakkabı metasının değeri = 6 birim altındır.

A para birimi içindeki altın yarı yarıya azaldığına göre;

A para birimi = 2 ÷ 2 = 1 birim altına denk düşer.

Ayakkabının fiyatı = 6 birim altın = 6 A para birimi olur

Demek ki, daha önce ayakkabının fiyatı A para birimi açısından 3 iken şimdi iki katına çıkmış 6 para birimi olmuştur. A para birimi doları simgeliyorsa, ayakkabının fiyatı 6 dolardır.

* * * * *

Buradan başka bir sonuca ulaşıyoruz. Altın iki türlü rol oynuyor. Maddileşmiş emek zamanı olarak *değer ölçüsüdür.* Bir de para birimi cinsinden (belirlenmiş bir altın ağırlığı cinsinden) *fiyatın ölçütüdür.* Yani fiyat ölçeğidir. Metanın değer ölçüsü olarak, toplumsal emeğin karşılığı olan, belirli miktar altındır. Fiyat ölçütü (standardı) olarak, para birimi cinsinden belirli miktar altındır.

> "Değerin ölçüsü ve fiyatın ölçütü olarak paranın birbirinden tamamen farklı iki işlevi vardır. Para, insan emeğinin cisimleşmesinin toplumsal olarak kabul edilmesi yönünden ele alınırsa değerin ölçüsüdür, belirlenmiş bir madenî ağırlık olması yönünden fiyatın ölçütüdür. Değerin ölçüsü olarak, her türden metaların değerlerini fiyatlara, sanal altın niceliğine çevirmeye hizmet eder; fiyatın ölçütü olarak ise, bu altının niceliğini ölçer".[7]

Demek ki altın, belirli bir miktar değerli maden olarak fiyatlar ölçütüdür. Değişim değeri olarak başka metalarla kıyaslandığında değer ölçüsü olur. Altının değerindeki değişmeler, fiyatın ölçütünü (standardını) değiştirmez. Metanın değer özü altın değil, içindeki soyut emektir.

---

[7] Karl Marx, *Kapital I, A.g.e.*, s. 113.

Daha önce söylediğimiz gibi altını, fiyatın ölçütü yapmak için belirli bir ağırlığının para birimi olarak saptanması zorunludur. Dolar, frank, sterlin, lira olarak farklı miktarda altını ifade ederler. Farklı fiyat ölçütleridir. Bu nedenle fiyatların yasal ölçütü ülkeden ülkeye değişir.

Ölçü birimlerinin (para birimlerinin) belirlenmesi devletçe yapılabildiği için *itibari (saymaca)* karakter taşır; ama dünya pazarında saymaca karakter taşıyamaz; saptanmış olan altın miktarını ifade etmesi gerekir. Dünya pazarlarında para birimlerinin (ölçülerinin) ulusal karakteri yok olur; bunun yerine altının saymaca olmayan genel ağırlığı geçer.

Bir metanın fiyatı (düşüncede içerdiği altın miktarı), altın ölçütünün para adlarıyla (para birimleriyle) ifade edilmesinden başka bir şey değildir. Bir ayakkabı Amerika'da, Fransa'da, Türkiye'de değişik para birimleri sayesinde fiyatlara dönüşür. Yani meta pazarında metaların değerleri değil, onların para birimine çevrilmiş fiyatları söz konusudur. Buradaki para *itibari (saymaca) paradır.* Meta değerinden, meta fiyatına geçiş mecazi (saymaca) bir altın miktarı üzerinden olur. Ortada gerçek altın olmasa bile bu geçiş yapılabilir. İtibari para, düşüncede olan bir paradır. Ama itibari paranın dayandığı gerçek madde altındır. Nasıl ki eski çağlarda itibari paranın gerçek maddesinin davar, öküz, inek olması gibi.

* * * * *

Özet olarak, bir metanın değeri, üretilmesi için gerekli toplumsal emek miktarı kadar fiziki altın miktarıdır. Örneğin, 100 kilo çelik = 200 toplumsal emek-zamanı = 50 birim altın.

Her para birimi, belirli bir fiziki altın miktarına verilen addır ve devlet tarafından kanunla belirlenir. Para birimi = fiyatın ölçütüdür. Demek ki, fiyatın ölçütü (örneğin dolar) belli bir mik-

tar altına verilen isimden başka bir şey değildir. Paranın, metaların değer ölçüsü olması işlevi ile metaların fiyat ölçütü (standardı) olması işlevini birbirine karıştırmamak gerekir.

> "Altın, maddileşmiş emek-zamanı olarak değerler ölçüsüdür; belirli bir miktar maden olarak da fiyatlar ölçütüdür".[8]

Metaların fiyatı (para biçimi), zihinsel (düşünsel) olarak kurulan bir eşitlemedir. Metaların değeri ise toplumsal emek zamanı temeline dayanır; maddidir. Fiyatlar bu maddi temele (metaların değerine) dayanmak zorundadır.

Dolaşım (Gelişmiş Mübadele) Aracı Olarak Para

Metaların gelişmiş mübadelesi, metaların bir elden diğer bir ele geçerek dolaşmasıdır. Bir meta, kullanım değerini gösterdiği noktada, mübadele alanından çıkıp tüketim alanına girer. Burada metaların dolaşımına para aracılık eder. Para, satın alma aracı olarak dolaşım aracıdır.

Basit meta değiş-tokuşu (takas-trampa), para ortada olmadan yapılan bir mübadeleydi; yani bir meta ile diğer meta doğrudan doğruya birbiriyle değiştiriliyordu (Sözgelimi bir kilo elmanın, bir kilo armutla değiştirilmesi).

Meta mübadelesinin gelişmesi parayı doğurduktan sonra, bir meta ile diğer meta arasına özel bir meta olarak para bir aracı olarak girer. Metalar arasındaki mübadelenin para aracılığıyla yapılmasına *meta dolaşımı* diyoruz. Dolayısıyla para burada dolaşım aracıdır; metaların dolaşmasını sağlayan bir araçtır. Mübadele süreci metaları, para ve meta olarak ayrıştırmadan (ya da para ortaya çıkmadan) meta dolaşımı başlamaz; dolayısıyla para, dolaşım aracı işlevini yerine getiremez.

---

[8] Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, *A.g.e.*, s. 97-98.

Dolaşım süreci iki biçimde olabilir: Elinde metası olan birisi, belli bir paraya onu satar. Sonra gider o parayla başka bir meta alır; yani *meta-para-meta* bu dolaşım sürecinin formülü olur. Dolaşım süreci ikinci biçimde söyle olabilir: Elinde parası olan birisi, gider bir metayı satın alır. Sonra o metayı başka birisine parayla satar; yani 'para-meta-para' bu dolaşım sürecinin formülü olur.

Metanın paraya dönüşmesi veya paranın metaya dönüşmesi mübadele sürecinde *başkalaşım* süreci adını alır. Meta, paraya dönüştüğü zaman bir başkalaşım geçirir; para, metaya dönüştüğünde yine başkalaşım geçirir.

Burada başkalaşımın iki aşamasından birincisi; metanın, para ile değişimidir; yani satıştır. İkinci başkalaşım; paranın, bir meta ile değişimidir, yani satın almadır.

Bir metanın paraya dönüşmesi, aynı zamanda paranın metaya dönüşmesinden (başkalaşım geçirmesinden) başka bir şey değildir. O halde her satış, bir satın almadır; her satın alma, bir satıştır. Metadan paraya geçiş, aynı zamanda paradan, metaya geçiştir; yani birlikte yaşanan bir başkalaşım sürecidir. Dolaşım süreci, metaların başkalaşımlarının hareketidir ve birbirine eklenerek devam eder.

> "Bunun için, bir metanın ilk başkalaşımı, meta halinden para haline dönüşmesi, aynı zamanda da, değişme olarak diğer bir metaın ikinci başkalaşımı, para biçiminden gerisin geriye metaya dönüşümüdür".[9]

Dolaşım İçin Gerekli Para Miktarı

Daha önce gördük ki, metaların fiyatları, o metada gerçekleşen toplumsal emek miktarının para cinsinden adıdır. Demek

---

[9] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 125.

ki, metaların dolaşımı, metaların belirli fiyatlarla dolaşıma girmesidir. Dolaşımda metalar kendilerini fiyatlarla gösterirler.

Metalar dolaşım sürecinde dolaysız biçimde altın ile mübadele edilmezler; altının yerine geçen paranın dolaşım aracı olarak rol oynamasıyla bunu gerçekleştirirler. Gelişmiş dolaşımda alımlar ve satımlar birbirinin içinden geçerek bir zincir oluştururlar; bu süreçte meta ile özel bir meta olan para karşı karşıya gelirler. Dolaşım aracı olarak para, satın alma aracı olur. Dolaşım her zaman sürekli başkalaşım geçiren (her seferinde başka bir metaya dönüşen) bir harekettir (Örneğin para-ceket-para-ayakkabı-para vb.).

Para, metalarının başkalaşımına dolaşım aracı olarak hizmet eder. Metaların dolaşımının sürekli devam etmesi paranın hareketinde görünür hale gelir. Para, metaların fiyatlarını gerçekleştirerek metalarla sürekli yer değiştirir. Metaların dolaşımdaki hareketi sanki paranın kendi hareketi gibi görünür. Oysa para, metaları dolaşımdan çekerek onların yerine geçer. *Paranın hareketi, metaların dolaşımının sonucudur.* Görüntü ise terstir; metaların dolaşımı, paranın hareketinin sonucu gibi görünür. Aslında paranın hareketi, başkalaşım geçiren metaların hareketidir.

> "Aslında paranın hareketi, metaların dolaşımının bir ifadesi olduğu halde, gerçekte bunun tersi oluyormuş gibi gelir; metaların dolaşımı, paranın hareketinin sonucu imiş gibi görünür".[10]

Buradan çok önemli bir sonuç ortaya çıkar. Metaların dolaşımı, paranın dolaşımını sağlayan güçtür. Metaların dolaşımı için gerekli olan para miktarı, dolaşımdaki metaların fiyat toplamına bağlıdır.

---

[10] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 131.

Para, fiyatları olan metaları dolaşıma sokar; ama para dolaşımı, metaların dolaşımını önkoşul olarak varsayar. Bu nedenle dolaşım için gerekli altın miktarı (para miktarı), fiyatların tüm toplamı ile belirlenir.

> "Her günün başlangıcında dolaşıma sokulan para miktarı, kuşkusuz, aynı anda yan yana dolaşımda bulunan bütün metaların fiyatlarının toplamı ile belirlenir".[11]

* * * * *

Dolaşımdaki para miktarını belirlemek için sadece yukarıdaki formül yeterli değildir. Para dolaşımının hızı (elden ele geçmesi, fiyatları gerçekleştirme süresi) de para miktarını belirler. Para ne kadar hızlı dolaşırsa dolaşım için gerekli olan para miktarı o kadar az olur. Elden ele geçiş ne kadar çoksa o kadar az para gerekir.

> "Dolaşan para miktarı, yalnız metaların gerçekleştirilecek fiyatlarının tutarıyla belirlenmiş değildir; aynı zamanda, paranın dolaşım hızı ile ya da belirli bir zaman süresi içinde bu fiyatları gerçekleştirme görevini yerine getiriş hızı ile de belirlenir".[12]

Demek ki dolaşımdaki para kitlesini (altın miktarını) belirleyen iki faktör vardır: a) Metaların toplam fiyatı, b) Paranın hızı (dolaşımdaki altın miktarının hızı).

> "Şu halde, eğer bir ülkede, dolaşım sürecini belirli bir zaman süresi, örneğin bir gün içinde alacak olursak, fiyatların gerçekleşmesi ve bunun sonucu olarak da metaların dolaşımı için gereken altın kitlesi, iki etkenle belirlenecektir: bir yandan bu fiyatların tüm toplamı, öte yandan aynı altın sikkesi tarafından yapılan turların ortalama sayısı".[13]

---

[11] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 135.

[12] Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, *A.g.e.*, s. 137.

[13] Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, *A.g.e.*, s. 135.

Paranın hızı, altının (paranın) belli bir zamanda yaptığı hareketlerin sayısı ile ölçülür. Eğer metaların toplam fiyatı ve hız belirli ise, dolaşımda gerekli olan para miktarını saptayabiliriz. Örneğin bir günde 10 milyar franklık mal satılırsa, her frank ortalama olarak 5 tur atarsa, dolaşım için gerekli para kitlesi = 10 ÷ 5 = 2 milyar frank olur.

Marx dolaşımda gerekli olan para kitlesinin (miktarının) yasasını şu sözlerle ifade eder:

> "Dolaşım aracı olarak işlev gören para miktarı, meta fiyatları toplamının, aynı ad altındaki paranın yaptığı hareket sayısıyla bölünmesinden çıkacak sonuca eşittir. Bu yasa, genel geçerliğe sahiptir".[14]

Marx'ın sözlerini şöyle formülleştirebiliriz.

Dolaşım için gerekli para miktarı = Meta fiyatlarının toplamı ÷ Paranın dolaşım hızı

Dolaşımdaki meta fiyatlarının toplamı = mübadele edilen (satılan) bütün malların toplamıdır.

Paranın dolaşım hızı = paranın gerçekleştirdiği mübadele sayısıdır.

Başka bir deyişle paranın dolaşımı (hareketi, devinmesi) metaların dolaşımının yansıması olduğuna göre; paranın dolaşım hızı da metaların başkalaşım geçirme hızını (geçirdiği başkalaşım sayısını, mübadele sayısını) yansıtır. Paranın dolaşım hızı, satma ve satın alma sürecinin çelişkili birliğini (kullanım değerinden değişim değerine dönüşmesini ve değişim değerinden kullanım değerine dönüşmesini) yansıtır.

* * * * *

---

[14] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 135.

Peki, dolaşımdaki meta fiyatlarının toplamı neye bağlıdır? Çok açıktır ki, dolaşımdaki meta miktarına (kitlesine) ve meta fiyatlarının düzeyine (fiyat indeksine) bağlıdır. O halde dolaşım için gerekli para miktarı üç değişken faktöre bağlıdır: a) dolaşımdaki metaların miktarına (yığınına), b) dolaşımdaki metaların fiyat düzeyine, c) paranın dolaşım (devinim) hızına.

Bu üç faktörün değişimine bağlı olarak dolaşımdaki para miktarı değişir. Vardığımız bu sonuç yazdığımız ilk formülün daha açılmış şeklidir.

> "Dolaşımdaki metaların fiyat toplamı ise, metaların miktarına olduğu kadar fiyatlarına da bağlıdır. Ne var ki, bu üç etmen de, fiyatların durumu, dolaşımdaki meta miktarı ve paranın devinme hızı değişebilir. Bundan dolayı, gerçekleşecek fiyatların toplamı ile bu toplama bağlı olan dolaşım aracı miktarı, bu üç etmenin çeşitli şekillerde bir araya gelmesine göre değişecektir".[15]

Diyelim ki, dolaşımdaki meta fiyatlarının toplamı birinci gün 60 milyar lira ve paranın o gün içindeki dolaşım hızı 3 ise, dolaşımdaki gerekli para miktarı = 60 ÷ 3 = 20 milyar liradır. İkinci gün meta fiyatı toplamı 8 milyar, para hızı 4 ise, dolaşımdaki para miktarı = 8 ÷ 4= 2 milyar lira olacaktır.

Altının (Paranın) Simgeleri

Altının dolaşım aracı olarak kullanılma sürecinde *sikke* ortaya çıkmıştır. Para birimlerini gösteren dolar, frank, lira vb. altının ağırlık kesirlerini taşırken, sikkeler altın parçaları olarak dolaşıma girer ve yine altının belirli kesirlerini üzerinde damgalanmış olarak taşır. Sikke, altının para biçimdir; itibari (saymaca) paralar gibi (dolar, frank vb.) devlet tarafından basılır. Sikkeler A, B, C

---

[15] Karl Marx, *Kapital I, A.g.e.*, s. 137.

ülkesine göre önce ulusal üniformalar giyer; ama dünya pazarında bu ulusal kimliklerini atarak altın külçeler olarak ortaya çıkarlar. Böylece sikkeler evrensel para görevini yerine getirirler.

Altın paralar, para olarak kullanıldıklarında dolaşım sürecine bir yandan girerler, diğer yandan dolaşımdan çıkarak hazineye dönüşürler. Tekrar gerekli olduklarında yeniden dolaşıma dönerler.

Çubuk (külçe) halindeki altınla, sikke halindeki altın arasında özünde fark yoktur. Altın çubuklar sikkeler haline getirilerek devlet tarafından pazara sürülür. Daha sonra gerektiğinde sikkeler yeniden teknik işlemlerden geçirilerek altın çubuklara dönüştürülür.

> "Bu nedenle sikke ile külçe arasındaki tek fark, biçim yönündendir ve altın daima bir biçimden diğerine geçebilir. Sikke, darphanenin kapısından çıkar çıkmaz, kendisini erime potasının yolunda bulur".[16]

Dolaşıma giren sikke elden ele geçerken fiziki olarak aşınır; yani altın miktarını yitirir. Bir zaman gelir ki, fiyat ölçütü olarak altın ağırlığı ile dolaşım aracı olarak gereken ağırlığı farklılaşır. Sözgelimi A ülkesinin 1 birim altın ağırlığındaki a sikkesi yarı yarıya içerdiği altını kaybedebilir. a sikkesi = 1 birim altın olarak dolaşıma (mübadeleye) girmesine rağmen gerçekte yarım birim altını temsil eder.

Değişim değerinin ölçüsü olarak altın her zaman tam ağırlığa (kendi miktarına) sahip olmak zorundadır. Fiyat ölçütü olarak altın, para birimine çevrildi mi, artık belirlenmiş bir altın ağırlığını düşünsel düzeyde ifade eder.

Sikke devlet tarafından basıldığına göre, sikkenin (altının) yerine, bunu ifade eden simgeler (para birimleri) konabilir. Kâğıttan yapılmış paralar (dolar, frank vb.) ya da ucuz metallerden

---

[16] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 140.

yapılmış madeni paralar, belirlenmiş bir altın miktarı karşılığında devlet tarafından basılarak dolaşım aracı olarak kullanılabilir. Nitekim günümüzde sikke (altın) yerine ulusal sınırlarda meta dolaşımına aracılık eden para birimleri kullanılmaktadır (Unutmamak gerekir ki, bu durum altının evrensel değerinin yerine konan simgelerdir. Evrensel para yine altındır; frank, dolar vb. ancak gerçek altına dayanırsa işe yarar).

Devlet tarafından basılan kâğıt paralar, altını temsil eden simgedir. Ama yalnızca simge olmadığını, bunun belirli bir miktar altını ifade etmesi gerektiğini daha önce ele almıştık. Gerçekten eğer kâğıt para (dolar, frank vb.) altını temsil etmiyorlarsa hiçbir değeri yoktur; simge özelliğini yitirir. Kâğıt paranın kâğıttan yapılmış olmanın dışında bir değeri yoktur. Bu kâğıt paralar temsil ettikleri altın miktarlarını ifade ederek bir değer kazanırlar ve metanın değerini fiyata çevirerek (para birimine, paraya çevirerek) rol oynarlar.

> "Kâğıt para, altını ya da parayı temsil eden bir simgedir. Onunla metaların değerleri arasındaki ilişki, metaların kâğıt para tarafından simge olarak temsil edilen aynı altın miktarı ile düşünsel olarak ifade edilmesinden ibarettir. Kâğıt para, yalnızca, diğer bütün metalar gibi bir değere sahip olan altını temsil ettiği sürece değerin bir simgesidir".[17]

Para, gelişim tarihi içinde altın sikke biçiminden yardımcı madeni paralar biçimine, sonra maddi olarak değersiz, basit, *değer alâmetlerine* (kâğıt paralara, kredi kâğıtlarına) dönüşmüştür. Kâğıt paralara can veren, onu değer alâmeti (işareti) yapan asıl güç onun arkasında duran altın paradır. Altın geçici olarak kâğıt paralara dönüşür ve metaların fiyatlarını (ya da frank, dolar, lira

---

[17] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 143.

vb. para adlarını) gerçekleştirir. Dünya pazarında ise yeniden altın olarak kendi kimliğiyle iş görür. Kâğıt para olarak piyasada bulunan değer alâmeti, altının simgesidir (temsilcisidir).

Sözgelimi bir ülkenin kâğıt parası, belirli bir altın miktarını (maddileşmiş toplumsal emek zamanını) ifade eder. Dolayısıyla değer alâmeti olan kâğıt paranın değer hacmi, her zaman temsil ettiği altın miktarının değerine bağlıdır ve metalara karşı ise onların fiyatlarını temsil eder.

Değer alâmeti = dolaysız fiyat alâmetidir. Örneğin kâğıt para, metanın değişim değerini bir fiyat olarak somutlar. Bir metanın fiyatını, diğer metaya karşı altını temsil ettiği ölçüde gösterir.

> "Demek ki, değer alâmeti, süreç içersinde, bir metaın fiyatını, öteki metaya karşı temsil ettiği ölçüde ya da her bir meta sahibi karşısında altını temsil ettiği ölçüde etki gösterir. (...) Zorunlu geçerliği olan devlet kâğıt parası, değer alâmetinin eksiksiz, tam biçimidir".[18]

* * * * *

Sikkeleri olduğu gibi kâğıt parayı da devlet basar; ama bunların altın karşılığı olmak zorundadır.

Peki, devlet ne kadar kâğıt parayı piyasaya sürecektir? Devlet istediği kadar üzerinde 50 lira, 100 lira olan parayı keyfi olarak basabilir; kâğıt paranın tekeli devletin elindedir. Ne var ki, devlet bu yetkisini sınırsız biçimde kullanırsa kâğıt paranın dolaşımına ilişkin yasayı çiğnemiş olur. Kâğıt paranın dolaşım yasası, daha önce anlattığımız paranın hareketi yasasına bağlıdır.

> "Devlet, üzerlerinde sterlin, 5 sterlin vb. gibi adlar bulunan kâğıt parçalarını dolaşıma sokar. Aynı miktarda altının ye-

---

[18] Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, *A.g.e.*, s. 152.

rini fiilen aldıkları sürece, bunlar da, bizzat paranın devinmesini düzenleyen yasalara tâbidir. Kâğıt paranın dolaşımına özgü bir yasa, ancak, bu kâğıt paranın altını temsil oranından doğabilir. Böyle bir yasa vardır ve basitçe söylemek gerekirse şöyledir: çıkartılacak kâğıt paranın miktarının yerine simgeler konmadan bizzat dolaşıma girecek olan altın (ya da gümüş) miktarını geçmemesi gerekir".[19]

Çıkartılan kâğıt para miktarı, dolaşım için gerekli olan altın miktarına tekabül etmelidir. Yani kâğıt paranın satın alma gücüyle, altın paranın satın alma gücü arasında uygunluk olmalıdır. Çıkartılacak kâğıt para miktarı, dolaşıma (mübadeleye) girecek olan altın miktarını geçmemelidir.

Sözgelimi metaların dolaşımı için 10 milyarlık altın paranın gerekli olduğunu varsayalım. Devlet bu altın paranın karşılığı olarak 10 milyar tane frank çıkarmış olsun. Burada her frank 1 altın parayı değer alâmeti olarak temsil ettiği için kâğıt para altın dayanağına sahiptir. Ama devlet keyfi biçimde 10 milyarlık frank daha basarsa ne olur? O zaman piyasada 20 milyar franklık kâğıt para vardır; ama onun 10 milyarlık altın para karşılığı vardır. Metaların fiyatı için önemli olan altın miktarı olduğu için, frankın satın alma gücü düşer. Yani para *enflasyona* uğramış olur.

Kâğıt paranın miktarı, dolaşımdaki altın para miktarını aşmışsa (diyelim ki gerekli olanın iki katı para basılmışsa), kâğıt para birimi ancak dolaşımdaki altın miktarının yarısını temsil eder; kâğıt paranın gerçek değeri düşer. Kâğıt paranın miktarı, dolaşımda temsil ettikleri altın para miktarıyla belirlenir. Dolaşımdaki altın miktarı, metaların fiyatına bağlıdır. Dolaşımdaki kâğıt paranın değeri ise kâğıt paraların kendi miktarına (dolaşımda temsil ettikleri altın para miktarına) bağlıdır.

---

[19] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 142.

"Demek ki, kâğıt paraların miktarı, dolaşımda temsil ettikleri altın para miktarı ile belirlenir ve kâğıt paralar, ancak altın parayı temsil ettikleri ölçüde değer alâmetleri oldukları için, onların değeri, yalnızca onların miktarı ile belirlenir. Bu duruma göre, dolaşımdaki altın miktarı, metaların fiyatına bağlı iken dolaşımdaki kâğıt paraların değeri, tersine, özellikle bu kâğıt paraların kendi miktarına tâbidir".[20]

O halde devlet istediği kadar kâğıt para basma hakkına sahiptir; ama eğer bu kâğıt paraların altın karşılığı yoksa devlet, paranın dolaşım yasasına ters davranmış olur.

Para Yığma Aracı Olarak Para

Zenginlik burjuva toplumu için biriktirmedir. Para (altın), servet biriktirme aracı olarak rol oynar. Evrensel burjuva zenginliğin simgesi olarak işlev görür para.

Toplumun kullanım değeri fazlası ürünler, değişim değeri sayesinde meta haline geçerler. Metalar arasında en özel meta olan altın (para) hareketsiz hale geçtiği (yani dolaşımdan çıktığı) zaman hazine (gömme) haline gelir. Bunun adı *para yığmadır, iddihardır.* Altının, para olarak dolaşımdan çıkar çıkmaz hazine halini alması, aslında meta dolaşımı için zorunluluktur.

"Altın ve gümüş, ancak dolaşım aracı olmadıkları sürece, kendilerini para biçiminde sabitleştirirler. Bunlar, dolaşım aracı olmadıkları zaman para haline gelirler. Şu halde, metaı sürekli olarak dolaşımın içinde tutmanın tek çaresi, altın biçimindeki metaı dolaşımdan çekmektir".[21]

Burjuva toplumunda zenginliğin-servetin altın olarak biriktirilmesi (paranın yığılması), kullanım değerine gerek duymayan;

---

[20] Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, *A.g.e.*, s. 155.

[21] Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, *A.g.e.*, s. 166.

ama mübadelenin değerine ihtiyaç duyan cimrilik (tutumluluk) olarak ortaya çıkar. Cimri (para yığıcısı) biriktirdiği hazine uğruna, dünya nimetlerini gözden çıkarır.

Para yığma, parayı dolaşım alanından çekmektir; ama ileride yeniden dolaşıma sokmak üzere. Soyut zenginliğin varoluş biçimi olan para yığma (iddihar), mübadele değerinin biriktirilmesidir. Değişim değeri, geçici olarak para yığıcısının elinde tutsaktır. Dolaşımdan para çekmekle, para yığmak aynı şeydir.

"Dolaşımdan çekilen bütün paralar para-yığma biçimini taşır".[22]

Bireysel olarak para biriktirme ile para yığma sadece biçim yönünden aynı gözükürler. Öz olarak iki ayrı eylemdir. Para yığma, ticari bir eylemdir; toplumsal amacı vardır. Para yığma, paranın para için (değişim değeri için) yığılmasıdır. Ama bu durumda kaldığı sürece sermaye biçimini alamaz; *atıl para-sermaye* (gizil para sermaye) durumundadır.

> "Para-yığma, para-yığma koşulları içerisinde kaldığı sürece sermaye işlevini yapmaz, artı-değer yaratma sürecine katılmaz, yalnızca aynı kasaya yığılan ve hiçbir şey yapmadan miktarı çoğalan bir para topluluğu olarak kalır".[23]

Dolaşımdaki para miktarının, fiyatların yükselmesi ve alçalmasına uygun olarak değiştiğini belirtmiştik. Eğer fiyatlar yükselirse ve paranın devir hızı azalırsa, dolaşımda daha fazla paraya ihtiyaç doğar. İşte, hazine (yığılmış para) burada devreye girer, dolaşıma akar. Dolaşımdaki para miktarının yükselme ve alçalma durumuna bağlı olarak, yığılmış para, depodan dolaşıma geçer. Ya da tersi!

---

[22] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 86.

[23] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 92-93.

"Fiilen dolaşımdaki para kitlesinin, dolaşımın emme gücünü sürekli doyum noktasında tutabilmesi için, ülkedeki altın ve gümüş miktarının, sikke olarak işlev yapması, gerekli miktardan daha fazla olması zorunludur. Bu koşul, yığılı para biçimini alan para tarafından yerine getirilir. Bu rezervler, dolaşıma para çıkarmak ya da dolaşımdan para çekmek için kanal hizmetini görür ve böylece kanallarından dolup taşmaları önlenmiş olur".[24]

Burjuva toplumun modern para yığma depoları bankalardır; paranın hem biriktirilme işlevini yerine getirirler; hem de gerektiği zaman paranın dolaşım alanına geçmesini sağlarlar.

Ödeme Aracı Olarak Para

Para *ödeme aracı* işleviyle de ortaya çıkar. Para alışverişlerde ödeme aracı olarak kullanılır. Metaların peşin para yerine, kredi yoluyla alımları satımları yapılabilir. Bu durumda ödeme, belli bir zaman sonrasına bırakılmıştır; para burada ödeme aracı görevini yüklenir.

Para yığma işlevinde para dolaşımdan çıkarken, ödeme aracı işlevinde dolaşıma girer. Para yığmanın yarattığı olanakla şimdi para ödeme aracı işlevi görür; *kredi-para* haline gelir.

"Kendisi de servetin toplumsal bir biçimi olan kredi, parayı bir yana iter ve onun yerine geçer".[25]

Satıcı ile alıcı arasında düzenlenen borç belgeleri her iki tarafın da ortak iradelerini (zamanı gelince ödenecek taahhüt iradelerini) yansıtır. Metalarını kredi karşılığı satan kişi alacaklı olur; kredinin bitim tarihi dolduğunda ödemeyi yapacağını taahhüt eden borçlu olur. Kredi-para, paranın ödeme aracı görevinin bir sonucudur.

---

[24] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 149.

[25] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 508.

"Nasıl asıl kâğıt para, paranın dolaşım aracı olması işlevinden doğuyorsa, kredi parası da kaynağını, paranın ödeme aracı olma işlevinden kendiliğinden alır".[26]

Kredi parası, ödemeler birbirini dengeledikleri sürece (ödemeler zamanında yapıldığı sürece) bir *hesap parası* gibi işlev görür. Ödemelerin denkleşmesi, paraya ideal bir ölçü (değer ölçüsü) görevini düşünsel (hayali) bir planda verir. Eğer ödemelerin denkleşmesi olanaklı olmazsa *para bunalımı* baş gösterir. Bu durumda para hemen nakit (*peşin*) para haline geçer.

"Kredi sisteminden anî olarak nakit sisteme dönülmesi, pratikteki paniğe teorik korkuyu ekler ve dolaşımın etkenleri kendi ekonomik ilişkilerinin anlaşılması olanaksız gizemi karşısında titrerler".[27]

Sonuç, para kıtlığıdır. Bunalımından hemen önce; meta, paradır. Bunalım sırasında ise; sadece para, metadır. Nakit paranın arkasından bir koşturmaca başlar.

Evrensel Para Olarak Para

Para gerçek maddi biçimini ancak dünya üzerinde kazanır; ulusal pazarların engellerini aşarak, ulusal nitelikten sıyrılan ve dünya pazarında genel eşdeğer olarak görev gören para *evrensel paradır*. Ulusal sikkelerden farklı olarak altın külçe olarak ortaya çıkan evrensel para, yani dünya parası; evrensel ödeme aracı, satın alma aracı, servetin (toplumsal zenginliğin) somutlanmış şekli haline gelir.

"Ne var ki para kendi özgül uluslararası ödeme aracı niteliği içersinde, bizatihî değerli bir cevher, bir değer miktarı olarak, kendi madenî gerçekliği ile altındır".[28]

---

[26] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 142.

[27] Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, *A.g.e.*, s. 189.

[28] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 407.

Evrensel para, altının ilkel biçimine dönüştür aynı zamanda. Altın çubuklar artık dünya pazarındaki ulusların zenginliğini gösterir. Burada altın doğrudan doğruya satın alma ve ödeme aracı olarak iş görür. Altının üretilmesi için gerekli toplumsal emek miktarı, üretim masraflarındaki yükselişler-alçalışlar dünya pazarında etkileyici rol oynar. Altın (evrensel para), hem dünya pazarını yaratır hem de geliştirir. Evrensel para = dünya pazarındaki eksiksiz tam paradır. Ulusal paranın yerine geçen evrensel para, tüm politik, dinsel, geleneksel ilişkilerin üzerine çıkar ve onları dünya pazarında belirler. Altın karşılığı olmayan kâğıt paranın dünya pazarında değeri yoktur; ödeme aracı veya satın alma aracı olarak kullanılamaz. Böylece uluslar gerçek altın üzerinden (dünya pazarında eşit bir ölçü üzerinden) alışveriş yapabilecek duruma girerler.

> "Ulusal para, evrensel para olarak iş görürken yerel niteliğinden sıyrılır, bir ulusal para bir başkası ile ifade edilir ve böylece bunların hepsi de nihayet içerdikleri altın ya da gümüşe indirgenir ve bunlar da, dünya parası olarak dolaşımda bulunan iki meta oldukları için, aynı anda, sürekli değişiklik gösteren kendi karşılıklı değer oranlarına indirgenirler".[29]

Para yığmanın işlevini sadece ulusal meta dolaşımından ve ulusal ödeme aracı olmasından çıkarmamak gerektiği, evrensel parayla birlikte daha anlaşılır hale gelir. Para yığma işlevi, aynı zamanda evrensel para olarak iş görebilme ihtiyacından kaynaklanır. Dünya pazarındaki dolaşım için de bir para rezervine gereksinim vardır. Ulusal sınırlar içinde yapılmış para yığma, dünya pazarında rol oynar. Ulusal bankaların kasa dairelerinde yığılmış altınlar, gerçek altın olarak dünya pazarında evrensel para olarak iş görürler.

---

[29] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 280.

"Demek ki, para-yığmanın işlevleri, paranın kısmen iç dolaşım ve iç ödeme aracı işlevinden, kısmen de dünya parası olma işlevinden doğmuş oluyor. Bu son işlev için, gerçek para-meta, gerçek altın ve gümüş gereklidir".[30]

Uluslararası ticaret (dünya pazarı) ulusal paraların, diğer yabancı ülkelerin paralarıyla, altınla mübadele edilmesini zorunlu kılar. Para veya para yerine geçen kredi-parası dünya pazarında mübadele ilişkilerini sağlar. Dünya parası (altın), ticaret-maliye işlemlerinde uluslararası ödemelerde temeldir.

Para Üzerine Marksist Eleştiri

Marksizm'in parayı sadece bir simge, imgesel bir şey olarak görmediğini belirtmiştik. Altın kendini kâğıt para, madeni para gibi simgelerle ifade etse de yalnızca sanal (hayali) bir şey değildir; özel isteklerle para yaratılamaz.

Berkeley, dolaşımdaki kâğıt paraların hiçbir şeyi temsil etmediklerini, sadece birer simge olduklarını düşünür. Böylece Berkeley, paranın değer ölçüsü olma özelliğiyle fiyat ölçütü olma özelliğini birbirinden ayıramaz; para alâmetlerini (işaretlerini) ifade eden kâğıt paranın keyfi imgeler olduğunu kabul eder. Marx'ın Berkeley'e yanıtı şudur:

"Burada, bir yandan değerler ölçüsü ile fiyatlar ölçütü, öte yandan ölçü olarak altın ya da gümüşle dolaşım aracı olarak altın ya da gümüş birbirine karıştırılmıştır. Dolaşım aktinde, kâğıt paralar, değerli madenlerin yerini alabildikleri için, Berkeley, bundan, bu kâğıt paraların, kendi hesaplarına, hiçbir şeyi temsil etmedikleri, yani yalnızca soyut değer kavramını temsil ettikleri sonucunu çıkarıyor".[31]

---

[30] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 158.

[31] Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, *A.g.e.*, s. 107.

Para simgelerinin devlet tarafından basılması paraya sanki sadece bir simgeymiş görüntüsünü verir; oysa özünde para birimleri (simgeleri) belirli bir miktar altının karşılığı olmak zorundadır. Aksi takdirde meta pazarında sorun çıkar.

Para-altın da bir metadır; diğer metalar gibi değerini, meta pazarında diğer metalarla kıyaslanırken gösterir ve bu değer, üretilmesi için gerekli toplumsal emeğin karşılığına denk düşmelidir.

Devlet, metaların değerlerini elinin tersiyle iterek fiyat tespit edemez. Fiyatlar her zaman meta değerlerini zemin olarak kabul eden parasal ifadelerdir.

* * * * *

Berkeley'in teorisini daha geliştiren James Stuart, "paranın ideal ölçü birimi" olduğunu, metanın (ticari eşyanın) nispi değerini ölçmek için icat edilmiş olduğunu (keyfi bir ölçüt olduğunu) iddia eder. Ona göre itibari (saymaca) para (örneğin güvene-itimada dayanan poliçeler, ödeme mektupları, kâğıt paralar) dünyada *metalar için orantılı bir eşdeğer olmasa bile* para işlevi görebilirler; çünkü James Stuart, itibari paraların sadece keyfi bir simge olduğunu düşünür. Para birimlerinin (frank, dolar vb.) devlet tarafından basılması, onların meta değerleriyle ilgili nesnel ilişkilerini yok edemez. Kapitalizmde devlet, değer yasasını çiğnerse meta üretimi koşullarında bu yasa tarafından ekonomik bozguna uğratılır; ekonomik kaos olur. James Stuart bunu görmez. Marx ona geometri üzerinden alaycı bir cevap verir:

> "Steuart, metaları, aynı adlandırmaya indirgeyen ölçünün niteliğini yadsıyor ve çeşitli altın miktarlarının bu karşılaştırılmasında, ölçü birimi olarak hizmet eden miktarın büyüklüğü, itibarî olarak kabul edilmiş olduğundan, bunu

saptamanın bile gereksiz olduğunu ileri sürüyor. O, bir dairenin 360'ta bir parçasına derece diyeceğine, pekâlâ 180'de bir parçasına derece diyebilir, o zaman dikaçı 90 derece ile değil, 45 derece ile ölçülecektir".[32]

* * * * *

John Gray, parayı, kapitalizmin meta üretimi koşullarını koruyarak bir makbuza (simgeye) çevirmeye çalışır. Kısacası komünizmin (sosyalizmin) yapabileceği bir şeyi kapitalizme yaptırır.

John Gray, ulusal bir merkez bankasının, çeşitli metaların üretimi için gerekli emek zamanlarını saptadığını bir varsayım olarak kabul eder. Üretici, ürettiği metanın karşılığı olarak o metanın değerini belirten bir makbuz (banknot) alır. Sonra gider bankanın ambarında depo edilmiş metalardan bu makbuzun karşılığı olan metaları çeker.

Gray, kapitalizmdeki özel emekleri (dolaylı toplumsal emekleri, yani ancak meta pazarı aracılığıyla genel toplumsal emeğe dönüşebilecek emekleri) doğrudan doğruya (dolaysız) toplumsal emek gibi kabul eder. Kapitalizmde meta üretimi sürerken, mübadele devam ederken, genel toplumsal emeğin dolaysız biçimde (kolektif biçimde) ortaya çıkamayacağını unutur. Oysa parayı anlamsız bir makbuza (bonoya, belgeye) dönüştürebilmek için altının eşdeğer olma olgusunu, mübadeleyi, değişim değerini, fiyatları, dolayısıyla değer yasasını ortadan kaldırmak gerekir. Bu iş, kapitalizm koşullarında gerçekleştirilemez. Bunu ancak kapitalizmi (meta üretimini) yıkacak komünizm (sosyalizm) başarabilir. Marx, Gray'a verdiği yanıtta komünizmin (kolektif emeğe dayalı bir toplumun) ekonomik görüntüsünü de vurgulamış olur. Marx'ın şu satırları dikkatle okunmayı hak eder:

---

[32] Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, *A.g.e.*, s. 109.

"Metaların içerdiği emek-zamanını doğrudan doğruya toplumsal saymakla Gray, bunu, kolektif emek-zamanı olarak ya da birbiriyle doğrudan doğruya ortaklık durumunda olan bireylerin emek-zamanı olarak kabul etmektedir. O zaman, gerçekten altın ya da gümüş gibi özgül bir meta, genel emeğin ifadesi olarak öteki metalarla kıyaslanamazdı, değişim-değerine dönüşmezdi, ürün meta olmazdı ve böylelikle burjuva üretimin bizzat temeli ortadan kaldırılmış olurdu. Ama Gray'in düşüncesi hiç de bu değildir. Ona göre ürünler, metalar olarak imal edilmelidir, ama meta olarak değişilmemelidir".[33]

Demek ki, Gray, parayı ortadan kaldırmak (parayı bir emek makbuzuna) dönüştürmek isterken gerekeni yapmamaktadır. Emek makbuzu da bir simgedir; ama sadece bir simge değildir. Kolektif emeğe dayalı (özel emeklerin dolaysız biçimde birleştirildiği ve pazara ihtiyaç duymayan, plana dayalı) bir toplumu zorunlu önkoşul olarak gerektirir. Gray, kapitalizmi kabul ederek, metayı, ürüne çevirmeye çalışır.

Marx'ın yukarıda aktardığımız görüşü değerli yan fikirler olarak şunu ifade eder. Sosyalizmde:

* Altın gibi değerli bir madeni eşdeğer olarak kabul etmeye gerek kalmaz.

* Değişim değeri, fiyat gibi kategoriler olmaz.

* Meta olmaz; ürün olur.

* Hepsini içermek üzere para olmaz.

* * * * *

John Stuart Mill'in babası James Mill'e göre, meta pazarında bütün metalar için alıcı bulunur. Bütün metaların alıcıları ve satıcıları denge halindedir.

---

[33] Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, *A.g.e.*, s. 114.

Vülger ekonomi politikçi Jean-Baptiste Say, James Mill'in bu teorisini kabul eder; Say yasası (mahreçler teorisi) olarak ekonomi politiğin içine sokar. Bu uydurma ekonomi politik yasaya göre: Metaların arzı (sunum) ile metaya olan talep (istem) eşittir. Metaların satın alınmaması olanaklı değildir. Üretilen metalarla satılan metalar her zaman birbirini eninde sonunda karşılar. Dolayısıyla aşırı üretim bunalımı olamaz. Serbest piyasa dengeyi sağlar.

James Mill ve Say, bu görüşleriyle paranın görevlerini anlamadıklarını gösterirler. Paranın dolaşım-mübadele aracı olma işlevini James Mill-Say kavramamıştır.

Değiş-tokuş (trampa) ile gelişmiş mübadele (dolaşım) öz olarak farklıdır. Birincisinde bir kullanım değeri, diğer kullanım değeriyle mübadele edilir. Alım ve satım aynı anda gerçekleşir ve paraya gereksinim duyulmaz. Ama meta dolaşımında araya aracı olarak para girer ve alım-satım birbirinden ayrılır. Trampada alıcı ve satıcı birbirine bağlıdır. Oysa parayla yapılan mübadelede alıcı ile satıcı kayıtsız hale gelir; herhangi bir alıcı, herhangi bir satıcı haline gelirler. Kısacası değiş-tokuş (ilkel mübadele) meta ile meta arasındadır. Oysa gelişmiş mübadele (dolaşım), meta-para-meta arasındadır. Para burada dolaşım aracıdır.

Satma ile satın almanın birbirinden kopması, arz ile talebi dengesiz hale getirir. Meta üreten birisi, metasına mutlaka alıcı bulacağını bilemez. Meta üretimi, metaların pazarda satılacağı umudunu taşıyarak yapılan üretimdir; üreticiye bir garanti sunmaz. Bu nedenle alım ile satımın sürekli dengelenmesi olanaksızdır; zaten bu durum, ticari bunalımların olabilmesinin kaynağıdır. Metaların dolaşımının aracısı para olduğuna göre; para olmadan bunalım olmaz. Marx bunu çok net ifade eder.

"Şu halde, bunalım olmadan para dolaşımı olabilir, ama bunalımların olması için para dolaşımı şarttır".[34]

Eğer James Mill'in ve Say'ın teorisi doğru olsaydı, kapitalizmin tarihinden ticari bunalımları silmek gerekirdi. Oysa kapitalizmin pratiği tersini söylüyor: Kapitalizmde para ve işlevleri ortadan kaldırılamayacağına göre, bunalımlar kaçınılmazdır.

* * * * *

Dolaşımdaki para miktarının, dolaşımdaki metaların (alınan-satılan metaların) fiyat toplamına ve dolaşımdaki paranın hızına bağlı olduğunu görmüştük. Yani metaların toplam fiyatı, dolaşım için gerekli olan para miktarını belirler. Birçok ekonomi politikçi (Ricardo dâhil) belirli bir noktadan sonra böyle düşünmez. Marksizm bu noktada da ekonomi politiği eleştirerek aşar.

17. yüzyıl İtalyan ekonomi politikçileri Locke, Montesquieu, Hume vb. genel olarak şu görüşü savunurlar: Metaların fiyatları, dolaşımda bulunan para miktarına bağlıdır. Oysa Marksizm tersini iddia eder: Dolaşımda bulunan para kitlesi (miktarı), metaların fiyatlarına bağlıdır.

Marx, Hume'dan başlayarak, "metaların fiyatları, dolaşımda bulunan para kitlesine bağlıdır". görüşünü eleştirir. Bu eleştiri niçin önemlidir? Çünkü böyle düşünen ekonomi politikçiler, ister istemez emek-değer teorisini (veya değer yasasını) çiğnemiş olur. Fiyatlar, metaların değişim değerlerinin parasal ifadeleridir. Metanın değeri ise, toplumsal olarak gerekli emek zamanı tarafından belirlenir. Yani dolaşımda metaların değerleri-fiyatları, gerekli para miktarını belirler.

---

[34] Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, *A.g.e.*, s. 128.

Marx, *Kapital*'de Hume gibi düşünen ekonomi politikçilerden şu görüşleri aktarır:

"Fiyatlar, para miktarına bağlıdır". (Young)

"Altın ile gümüş çoğaldıkça mutlaka şeylerin fiyatları yükselecektir". (J. Vanderlint)

"Nakit para miktarı arttığı oranda her şeyin fiyatı yükselir". (J. Vanderlint)

"Meta fiyatlarının belirlenmesi, temelinde daima metaların toplam kitlesi ile para simgelerinin toplam kitlesi arasındaki orana bağlıdır". (Montesquieu)

Marksizm bu görüşlere karşılık olarak, dolaşımdaki altın miktarının, altının kendi değerine bağlı olduğunu; fiyatların, dolaşım aracının miktarı (yani para kitlesiyle) belirlenmediğini; dolaşımdaki para kitlesinin, ülkedeki altın miktarına bağlı olmadığını savunur. Marx, bütünsel olarak bu görüşleri şöyle ifade eder:

> "Metaların değerlerinin toplamı ile bunların başkalaşımlarının ortalama hızı belli ise para olarak dolaşımda bulunan değerli madenin miktarı, bu madenin değerine bağlıdır. Bunun tersine, fiyatların, dolaşım aracının miktarı ile belirlendiği ve bunun da ülkedeki değerli madenlerin miktarına bağlı olduğu düşüncesi yanlıştır".[35]

* * * * *

Marksizm, "dolaşımdaki para miktarıyla fiyat arasındaki" ilişkiyi tersten formüle eder. Ricardo'yu hedef tahtası olarak seçer; çünkü klasik ekonomi politiğin en büyük isimlerinden biridir. Ayrıca Marksizm'in Ricardo'ya eleştirisi onun emek-değer teorisinden bu noktada nasıl saptığını göstermesi açısından önemlidir.

---

[35] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 138.

Ricardo, altının değerini, diğer metalar gibi, altının içinde maddileşmiş emek-zamanı ile belirler. Bu yaklaşım, şüphesiz ki emek-değer teorisine uygundur; doğrudur.

Ricardo şunu da kabul eder: Dolaşımdaki kâğıt para, temsil ettiği altının değerini karşılıyorsa dolaşım araçlarının miktarı, metaların fiyatlarıyla belirlenir. Yani altının değeri belli olmak üzere, dolaşımdaki para kitlesi, metaların fiyatlarıyla (dolaşımdaki metaların değişim değeriyle) belirlenir. Ricardo'nun sorunu bundan sonra başlar. Eğer dolaşımın normal durumu herhangi bir nedenle bozulursa ve ortaya para bolluğu veya kıtlığı çıkarsa ne olur?

Ricardo değişik nedenlerle para dolaşımındaki artış ve azalışlarının fiyatları yükseltmesine veya azaltmasına bakarak kendi "para miktar teorisini" formüle eder. Bu teorinin özünü Ricardo'nun ağzından Marx aktarır:

> "Metaların fiyatının, paranın artışına ya da azalışına orantılı olarak yükseleceğini ya da düşeceğini, ben tartışma götürmez bir gerçek olarak kabul ediyorum".[36]

Böylece Ricardo, emek-değer teorisinin yerine bu noktada "para miktar teorisini" geçirir ve yanlış yöne sapar.

Ricardo, ulusal plandan uluslararası plana sıçrayarak para miktar teorisini geliştirir. İthal edilen altın, dolaşan parayı artırır; dolayısıyla fiyatı yükseltir. İhraç edilen altın ise dolaşan parayı azaltır, dolayısıyla fiyatları düşürür. Böylece fiyatları belirleyen bir ülkedeki altın miktarı olur. Varılan bu yanlış sonucu Marksizm reddeder.

* * * * *

---

[36] David Ricardo, Karl Marx'ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın içinde, *A.g.e.*, s. 223.

Marx, emeğin para ile bağlantısını doğru biçimde kavramadığından dolayı Ricardo'yu ayrıca eleştirir. Paranın doğuş nedeni açıklayamaz Ricardo.

> "Ne var ki Ricardo bu emeğin doğasını, biçimini –değişim-değerini yaratan ya da kendini değişim-değeri olarak ortaya koyan özgül karakterini– incelemez. Bu yüzdendir ki, bu emeğin para ile bağlantısını ya da para biçimi almasının gereğini kavrayamaz. Bu yüzdendir ki, metanın değişim-değerini emek-zamanının belirleyişindeki bağlantıyı ve metaların gelişmesinin ister-istemez paranın oluşmasına yol açışı gerçeğini kavramayı kesinkes başaramaz. Bu yüzdendir ki, para teorisi yanlıştır".[37]

* * * * *

James Mill, Ricardo'yu izler; onun "para miktar teorisini" savunmaya çalışır. Marx onu da eleştirir.

Dolaşımdaki para miktarı konusunda Adam Smith, çelişkili bir tutum takınır; ama zaman zaman doğruyu dile getirir; dolaşımdaki para miktarının, metanın değerleriyle (aynı anlama gelmek üzere meta değerlerinin parasal konuluşu olan fiyatlarıyla) belirlendiğini söylemiş olur. Şüphesiz ki, bu yaklaşımla Ricardo'yu geride bırakır.

---

[37] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri, II. Kitap*, s. 152.

SERMAYE – EMEK GÜCÜ – ÜCRET VE ARTI-DEĞER

Basit meta dolaşımının, Meta-Para-Meta üzerine kurulu olduğunu gördük. İki meta sahibinin yaptıkları alışverişte para, *hesap parası* olarak rol oynar; yani metaların değerlerini fiyatları üzerinden ifade eder. Burada para, henüz sermaye değildir.

Basit meta dolaşımında, tüketim son amaçtır; kullanım değeri olan meta tüketilir. Paranın, sermayeye dönüşmesinde hedef *daha fazla para* elde etmektir. 50 lira ile bir ayakkabı alsam, onu 50 liraya başka birine satsam, sonuçta yine elimde 50 lira kalır. Burada Para-Meta-Para dolaşımı vardır; ama buradan sermaye ortaya çıkmaz. Para yine henüz sermaye değildir.

Paranın sermayeye dönüşme formülü şudur:

Para-Meta – Daha Fazla Para.

Daha Fazla Para ile ilk para arasındaki fark "artı-değerdir".

Para, sermaye değildir; ama her sermaye sonuçta paradır.

Bir tüccar, daha pahalıya mal satmak için metalar satın alır ve onları satarak parayı, sermayeye dönüştürür. Bir sanayici de üretim yapabilmek için metalar satın alır; onları özel biçimde kullanarak buradan daha fazla para elde eder. Süreç aynı biçimde işler: Para-Meta-Daha Fazla Para.

Bir sanayici üretim yapmak için gerekli bütün metaları (üretim araçlarını, işçiyi) satın alır. Örneğin 100 bin lira parasını

(P) bu iş için harcar. Üretim sonucu ortaya çıkan metaları (M) satar. 150 bin lira (P') eline geçer. Böylece para, sermayeye dönüşmüş olur (P-M-P').

> "Demek ki 'P-M-P', dolaşım alanında prima facie (ilk bakışta) görüldüğü gibi, gerçekte sermayenin genel formülüdür".[38]

Basit meta dolaşımında (küçük meta üreticilerinin parayı aracı olarak kullanıp metalarını değiştiklerinde) para, dolaşım aracıdır; ama sermaye değildir. Ne zaman ki; para, daha fazla paraya dönüşürse, sermayeye dönüşür. Artı-değeri (fazlalığı) yaratan para, ancak sermaye adını almayı hak eder. *Artı-değerin yaratılması = Paranın sermayeye dönüşmesi.*

* * * * *

Kapitalizmde parayı, sermayeye dönüştüren kişi karşımıza kapitalist olarak çıkar; amacı daha fazla para (artı-değer) elde etmektir. Parababası (parasını sermayeye dönüştürmek isteyen kapitalist) amacına ulaşmak için işçinin emekgücünü satın alır.

Emekgücü, işçinin, metayı üretmek için harcadığı güçtür. Onun bütün bileşik yetenekleridir.

> "Emek-gücü ya da emek kapasitesi sözünden, insanın, kendisinde bulunan ve hangi türden olursa olsun bir kullanım-değeri üretirken harcadığı ussal ve fiziksel yeteneklerin bütünü anlaşılmalıdır".[39]

Emekgücü olmadan üretim olmaz. Bütün toplum biçimlerinde emekgücü üretimin ilk koşuludur. Ne var ki, her üretim biçiminde emekgücü meta değildir. Kapitalizmde emekgücü, metadır; yani piyasada alınır, satılır. Emek sahibi ile para sahibi, meta

---

[38] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 169.

[39] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 183.

pazarında karşılaşırlar. İşçi bir satıcı olarak emekgücünü satar; kapitalist (para sahibi) onu satın alır. İşçi satıcı; kapitalist alıcıdır.

İşçi, geçim araçlarını elde edebilmek için kendi emekgücünü satmaya muhtaç olan kişidir; üretim araçlarına sahip olmayan kişidir. Paranın sermayeye dönüşebilmesi için kapitalistin bir meta olan emekgücünü satın alması zorunludur. Şüphesiz ki, kapitalist, üretim araçlarını da satın almak zorundadır. Bu metaların birleşimi üretimi yaratır ve kapitalist, artı-değeri elde eder.

Emekgücü bir meta olduğuna göre, her metanın olduğu gibi onun da kullanım değeri ve değişim değeri olarak iki değeri vardır. Emekgücünün değişim değeri nedir? Bir metanın değeri, yeniden üretilmesi için gerekli toplumsal emek miktarıdır. Emekgücü için de durum aynıdır.

> "Bir meta olarak emek-gücünün değerinin belirlenmesi çok önemlidir. Bu değer, emek-gücünün yeniden-üretimi için gerekli tüm geçim nesnelerinin üretimi için gereken emek-zamanına ya da işçinin işçi olarak varolması için gerekli geçim nesnelerinin fiyatına eşittir".[40]

Emekgücünün yeniden üretilmesi, belli miktarda geçim araçlarını gerektirir. O halde emek gücünün değeri, işçinin yaşamasını sağlayacak geçim araçlarının değerine eşittir. Barınak, yiyecek, giyecek vb. geçim araçlarının değeri, emekgücünün yeniden üretilmesini sağlamalıdır.

Geçim araçlarının gelişkinlik düzeyi ülkeden ülkeye farklılık gösterir. Her ülkenin uygarlık düzeyi farklıdır. Zorunlu geçim araçları ayrıca *tarihsel* olarak da değişir, gelişir. Emekgücü, para gibi özel bir metadır. Diğer metalardan farklı olarak emekgücünün değeri hesaplanırken *geleneksel yaşam düzeyini* dikkate almak

---

[40] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri I*, çev. Y. Fincancı, Sol Yay., 1998, s. 38.

zorundayız. O halde emekgücünün değeri *fizyolojik öğe* (işçinin yaşaması için gerekli geçim araçları) ve *geleneksel yaşam düzeyinin* (uygarlığın seviyesinin) birlikte ele alınmasından oluşur.

> "Bu nedenle diğer metalarda olduğunun tersine, emekgücü değerinin belirlenmesine, tarihsel ve manevi bir öğe de giriyor".[41]

Emekgücünün varlığının meta pazarında sürekli olarak bulunabilmesinin koşulu, onun hiç ölmemesidir. Ama insanlar öldüğüne göre emekgücü de ölür. Emekgücünün pazarda devamını sağlayacak şey, döllenerek yeni emekgüçleri yaratmasıdır. Ölen emekgücünün yerini yeni emekgücü doldurmalıdır ki, kapitalizm varlığını sürdürebilsin. Bu açıdan işçinin çocuklarının geçimi de, emekgücünün değerine katılır.

Emekgücünün değişim değeri = işçinin varoluşunu sağlayan fizyolojik geçim araçları + uygarlık düzeyinin gerektirdiği ek ihtiyaçlar + işçinin soyunu devam ettirecek parçalardan oluşur. Emekgücünün yeniden üretilmesi için gerekli toplumsal emek zamanı *ücret* olarak bunları karşılamadır. Söylemeye gerek yok ki, kapitalistle işçi iki ayrı sınıfı temsil ettiklerinden dolayı emekgücünün değerinin (veya fiyatının) saptanması konusunda aralarında bir kavga vardır. Kapitalistin eğilimi, emekgücünün değerini fizyolojik sınıra doğru çekme yönündedir. İşçinin eğilimi ise tersi!

> "Emeğin değerine giren bu tarihsel ya da toplumsal öğe artabilir ya da azalabilir, büsbütün ortadan kalkabilir, öyle ki, geriye fiziksel sınırdan başka bir şey kalmaz".[42]

Özetlersek, emekgücünün değeri kaba biçimde iki öğeden oluşur. Birincisi fiziksel öğe, yani işçinin ve ailesinin yaşamlarını

---

[41] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 187.

[42] Karl Marx, *Ücretli Emek ve Sermaye -Ücret, Fiyat ve Kâr*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 1979, s. 148.

devam ettirecek öğe; ikincisi, tarihsel (toplumsal) öğe, yani geleneksel yaşam düzeyi.

> "Emek-gücünün değeri, biri salt fiziksel, ötekisi ise tarihsel ya da toplumsal olan iki öğeden oluşur.(...)
> Salt fizyolojik olan bu öğe yanında, her ülkede, emeğin değeri, geleneksel yaşam düzeyi ile de belirlenir. Bir yaşam düzeyi, yalnız fiziksel yaşamdan ibaret olmayıp, insanların içinde yaşadıkları ve içinde yetiştirilmiş oldukları toplumsal koşullardan doğan bazı gereksinmelerin doyurulmasıdır".[43]

Daha önce belirttiğimiz gibi, hünerli emekgücünün değerini hesap ederken, onun üretilmesi için gerekli eğitim masrafları da hesaplamaya katılır.

* * * * *

Emekgücü ile *emek* arasında fark vardır. Emekgücü, kapitalizmde bir metadır ve mübadele değeri vardır. Oysa emeğin kendisi bir meta değildir; dolayısıyla değişim değeri yoktur. Değişim değeri olmadığı için emeğin fiyatı da yoktur. Oysa emekgücünün fiyatı vardır.

> "Hepiniz kesin olarak şu kanıdasınızdır ki, her gün sattığınız şey emeğinizdir, o halde emeğin de bir fiyatı vardır ve, bir metaın fiyatı onun değerinin parasal ifadesinden başka bir şey olmadığına göre, kesin olarak, emek değeri diye bir şeyin de olması gerekir ama, sözcüğün bilinegelen olağan anlamında emek değeri diye bir şey yoktur".[44]

Eğer kapitalist "emeğin değerini" ödüyorsa, artı-değer ortadan kalkar. Yani kapitalizm ortadan kalkar. Kapitalist emekgücünün değerini ödediği için artı-değer kendisine kalmaktadır.

---

[43] Karl Marx, *Ücretli Emek ve Sermaye -Ücret, Fiyat ve Kâr*, *A.g.e.*, s. 147.
[44] Karl Marx, *Ücretli Emek ve Sermaye -Ücret, Fiyat ve Kâr*, *A.g.e.*, s. 123.

Bu konunun önemini Marksizm'in ekonomi politiğe yönelttiği eleştiriler kısmında ele alacağız.

Emekgücünün değerinin, yeniden üretilmesi için gerekli toplumsal emek miktarı olduğunu biliyoruz. Emekgücünün parayla ifade edilen değerine, *emek gücünün fiyatı* diyoruz. Emekgücünün fiyatı ücretten başka bir şey değildir. Örneğin bir işçi 8 saatlik emekgücünün değerinin karşılığı olarak 50 lira para alır. 50 lira, emek gücünün fiyatıdır, yani ücrettir.

> "Ücret, görmüş olduğumuz gibi, belirli bir metaın, emekgücünün fiyatıdır".[45]

Emekgücünün değeri = emekgücünün yeniden üretilmesi için gerekli toplumsal emek miktarıdır.

Emekgücünün fiyatı = emekgücünün parasal ifadesi = ücrettir.

Ücret biçimleri değişiktir; parça başına ücret, zamana göre ücret, pirimli ücret vb... Ücret biçimleri sömürüyü artırma biçimlerini içinde taşır. Ücret biçimleri hangi şekle girerse girsin, her zaman emek gücünün fiyatıdır.

* * * * *

Kapitalist iki tip metayı satın alarak üretim yapabilir. Birincisi üretim araçlarıdır; yani makineler, yedek parçalar, hammaddeler, yakıt vb... İkincisi işçinin emekgücü.

Üretim sırasında işçi emekgücünü ve üretim araçlarını kullanır ve ortaya bir meta çıkarır. Kapitalist metayı pazarda satar. Belli miktar daha fazla paraya sahip olur. Yani Para (P) - Meta (üretim araçları + emekgücü) – Üretim – Meta – Daha Fazla Para (P').

Daha fazla para (P') ile kapitalistin ilk yatırdığı para (P) arasındaki fark artı-değerdir.

---

[45] Karl Marx, *Ücretli Emek ve Sermaye –Ücret, Fiyat ve Kâr*, *A.g.e.*, s. 33.

P' – P = artı-değerdir.

Kapitalist, işçiye ürettiği metanın karşılığında emekgücünün değeri olarak bir ücret öder. Satılan metanın değeri bu ücretten fazla olmalıdır ki, artı-değer ortaya çıkabilsin. Artı-değerin ortaya çıkma sürecine daha yakından bakalım. Fabrikadaki işgünü iki parçaya ayrılır:

a) *Gerekli-emek zamanı* b) *artı-emek zamanı*

Gerekli emek zamanı, işçinin emekgücünü yeniden ürettiği zamandır. Artı-emek zamanı ise artı-değerin üretildiği zamandır. O halde Artı-değer = maddeleşmiş artı-emek zamanıdır.

Diyelim ki bir işçi bir ayakkabıyı üretmek için 10 saat çalışmış olsun. Bu işçi 10 saatlik işgünün 4 saatinde emekgücünün değerini karşılayabiliyorsa, gerekli-emek zamanı 4 saattir. Geriye kalan 6 saat artı-emek zamanıdır ve artı-değerdir.

Gerekli-emek zamanı, işçiye emekgücünün karşılığı olarak ödenmiş emektir; artı-emek zamanı ödenmemiş emektir. Örneğimizde 6 saatlik emek zamanı ödenmemiş emektir ve artı-değeri oluşturur. Artı-değer karşılığı ödenmemiş emektir ve bu ödenmemiş emek, artı-emeğe (artı-emek zamanına) eşittir.

"Artı-değer tam olarak = artı-emek ya da artı-zamandır".[46]

Artı-değer yaratımı, emekgücünün emeğe çevrilme sürecinde ortaya çıkar. Artı-değeri yaratan sadece emekgücüdür. Emekgücünü iki parçalı düşünmek, artı-değeri anlamamıza olanak sağlar:
Emekgücü = artı-emek + gerekli-emek

Gerekli emek = gerekli-emek zamanı süresinde harcanan emektir = İşçinin kendisi için bir değer yarattığı süredir.

Artı-emek = artı-emek zamanı süresinde harcanan emek = İşçinin kendisi için bir değer yaratmadığı süredir.

---

[46] Karl Marx, *Grundrisse I*, *A.g.e.*, s. 251.

Demek ki, artı-değer; emekgücünün artı-emek parçasına eşittir; kapitalist yararına harcanmış emektir. İşçi yarattığı ürüne, artı-değeri yüklemiştir. Metanın içinde artı-değer vardır.

> "Emek-gücünün artı-emek kısmı, sermaye hesabına harcanan bedava emektir; böyle olduğu için de kapitaliste artı-değer, kendisine hiçbir eşdeğer ödemeye malolmayan bir değer oluşturur. Bu nedenle ürün, yalnız bir meta olmayıp, artı-değer ile yüklü bir metadır".[47]

Emekgücü her zaman metanın içine gerekli emek ve artı emeği (karşılığı ödenmemiş emeği) ekler.

* * * * *

Artı-değerin yaratılma süreci ile onun gerçekleşme sürecini birbirinden ayırmak gerekir. Artı-değer yalnızca *üretim sürecinde* yaratılır. *Artı-değerin gerçekleşmesi* ise, metanın pazarda satılmasıyla olanaklıdır. Meta satılmadan artı-değer gerçekleşmez.

> "Kapitalist üretimde şu durumun da buna eklenmesi gerekir ki, bir ürün satıldığı zaman, onda somutlaşmış bulunan artı-değer de gerçekleşmiş olur".[48]

Artı değerin yaratılması, paranın sermayeye dönüşmesidir; ama artı-değeri yaratan, metanın kendi değerinden daha fazlaya satılması değildir; aksine meta kendi değerinden (bu değerin dönüşmüş biçimi olan üretim fiyatları üzerinden) içindeki artı-değerle birlikte satılır ve satıldığı noktada görünür hale gelir. Gerçekte artı-değer üretim süreci içinde yaratılmış, dolaşım alanında (meta pazarında mübadele edilirken) gerçekleştirilmiştir. *Artı-değerin gerçekleşmesi* (metanın pazarda satılması) paranın sermayeye dönüştüğü anlamına gelir.

---

[47] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 48.

[48] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 219.

Artı-değerin kökeni, üretim içindedir. Sermayenin kökeni ise hem dolaşım alanının dışındadır; hem de dolaşım alanının içindedir. Paranın sermayeye dönüşümü, dolaşım alanının içinde emekgücünün pazardan satın alınmasıyla koşullanır. Ancak üretim süreci içinden (dolaşım alanı dışından) geçerek tekrar dolaşıma ulaşır. Sermaye sadece dolaşım alanından doğamaz; çünkü önce metaların üretilmesi gerekir. Aynı zamanda sermaye, *sadece* dolaşım alanının dışından da doğamaz; metaların satılması gerekir ki; para, sermayeye dönüşebilsin.

> "O halde sermayenin dolaşımdan doğması olanaksız olduğu gibi, dolaşımdan ayrı olarak oluşması da aynı ölçüde olanaksızdır. Sermayenin kökeni aynı zamanda hem dolaşımın içinde, hem de dışında olmak gerekir".[49]

Buna karşın şu çok açıktır: Artı-değer dolaşım alanından doğamaz; yaratılamaz. Üretim süreci olmadan artı-değer ortaya çıkmaz. Bu nedenle artı-değerin tek kökeni üretim içindedir.

> "Artı-değeri incelerken, dolaşım alanından üretim alanına geçmek, yani artı-değeri, metanın meta ile değişiminden değil, ama emek koşullarının sahipleriyle işçiler arasında üretim içinde olan değişimden çıkarmak gerekir".[50]

Ekonomi Politiğe Eleştiri

Klasik ekonomi politik, Marx'ın artı-değer ismini verdiği ekonomik olguyu kabul eder; ama artı-değeri, kâr olarak adlandırır. Artı-değerin, ekonomik varlığını Marksizm bulmamıştır. Adam Smith, Ricardo, üretim süreci sonrası ortaya çıkan ek değeri, ya da kapitalist tarafından el konulan değeri görmeyecek kadar bilinçsiz değillerdi. Aslında olağan mantıkla düşünen her kişi kapi-

---

[49] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 180.

[50] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri I*, *A.g.e.*, s. 50.

talistin kâr denen maddi olgu için çalıştığını bilir. Eğer kapitalist kâr adını verdiği parayı kazanmasaydı, üretim de yapamazdı. O halde Marksizm'in artı-değer kuramını, ekonomi politiğin kâr kavramından ayıran temel nokta, aynı ekonomik olgunun farklı biçimde isimlendirilmesi değildir. Ekonomi politikçiler de bilirler ki, kâr dedikleri olgu, ödenmemiş emekten başka bir şey değildir.

Klasik ekonomi politik, artı-değeri (veya ekonomi politiğin diliyle kârı) bir ekonomik olgu olarak saptar saptamaz yerinde saymaya başlar, bir adım dahi atamaz.

Daha önce gösterdik ki, artı-değeri yaratan emek, soyut emektir. Marksizm somut emek ile soyut emek arasında ayrım yaparak klasik ekonomi politiğin (Ricardo'nun) doğruya yakın emek-değer teorisini doğru bir noktaya getirir. Marx, Ricardo-nun değer teorisini eleştirerek bunu yapmıştır. Artı-değer üreten emeğin hangi cins emek olduğunu (yani soyut emek olduğunu) ve bunu nasıl yaptığını Marx *Kapital*'de göstermiştir.

Marksizm'in ekonomi politiği artı-değer kuramında aşma olgusu; emek ile emekgücü arasındaki ayrımda yatar. Ekonomi politik, emek ile emek gücü ayrımı yapamaz. Ekonomi politiğe göre, işçinin kapitaliste sattığı "emektir". Dolayısıyla emeğin değeri, onlara göre ücrettir. Böylece kapitalist, emeğin değerini ödeyerek bir mal satın almıştır. Oysa Marksizm'e göre kapitalist, emeğin "değerini" ödemez; çünkü emeğin değeri yoktur. Kapitalistin ödediği ücret, emekgücünün değeri veya fiyatıdır. İşçinin kapitaliste sattığı meta; emek değil, emekgücüdür. Bu özel meta (emekgücü) kendi değerinden (ücretten) daha fazla değer yaratarak artı-değeri ortaya çıkarır.

Emeğin değeri olmadığı için fiyatı da olamaz. Ama emek-gücü bir meta olduğundan dolayı bir değere, bir fiyata sahiptir. Ekonomi politiğin 'emeğin değeri' olarak yanlış biçimde adlandırdık-

ları olgu, emekgücünün değeridir. Bu farkı anlamak, sömürünün (artı-değerin) kaynağını anlamak demektir. İşte, ekonomi politik bunu yapamamıştır. Zaten bu nedenle ekonomi politik "emek değerin ölçütüdür" derken çelişkilere-çözümsüzlüklere düşer.

Engels, Marksizm'in ekonomik görüşlerinin bu noktada ayrılığını somut biçimde şu sözlerle dile getirir:

> "Sorun, Marx tarafından tam ve doğru biçimde formüle edilmiş, böylece de karşılığı verilmiştir. Bir değere sahip olan şey emek değildir. (...) Meta olarak alınıp satılan şey, emek değil, emek-gücüdür".[51]

* * * * *

Günlük yaşamda artı-değer ile kâr aynı anlamda kullanılır. Gerçekte ise artı-değer ile kâr aynı şey değildir. Artı-değer, üretim aracı sahiplerinin hiçbir karşılığını ödemeksizin el koyduğu değerlerin, *genel biçimini* temsil eder. Rant, faiz, sanayi kârı, artı-değerin biçimleridir (görüntülerdir) veya parçalarıdır.

Ekonomi politik; artı-değer ile parçalarını birbirine karıştırır. Ekonomi politiğin "kâr" dediği şey özünde artı-değerin görünen bir biçimidir. Üzerinde "kâr" giysisi olan ekonomik olguyu soymak gerekir ki, artı-değer ortaya çıkabilsin. Ekonomi politik, kârın üzerindeki elbiseyi çıkarıp atamaz, onun artı-değerin bir parçası olduğunu gösteremez; dolayısıyla artı-değeri açıklayamaz; kâr ile artı-değeri birbirine karıştırır durur.

> "Ricardo hiçbir (çalışmasında) artı-değeri, belirli biçimlerinden –kâr (faiz) ve ranttan– bağımsız ve ayrı olarak incelememiştir".[52]

---

[51] Friedrich Engels, Karl Marx'ın *Kapital II*'nin içinde, *A.g.e.*, s. 30.

[52] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri, II. Kitap*, *A.g.e.* s. 357.

"Kâr, artı-değerin yalnızca ikincil, türevsel, dönüştürülmüş bir biçimdir, kökeninin izlerinin silindiği burjuva biçimdir. Ricardo'nun kendisi bunu asla kavramamıştır".[53]

Ricardo'nun kâr ile artı-değeri birbirine nasıl karıştırdığını ilerde ele alacağız.

Şu anda söylenebilecek nokta şudur: Artı-değer ile kâr ancak belirli koşullarda özdeş olur; genel olarak özdeş değildir. Kâr, üretime yatırılmış toplam sermayeyi hesaba katar.

Kâr kategorisini, artı-değer kategorisinin yerine koymanın tehlikesi şuradadır:

* Emeğin karşılığının bütünü ödenmiş gibi görünür.

* Artı-değerin, emek tarafından değil, sermaye tarafından yaratıldığı sanılır.

Oysa bu iki görüntü de aldatıcıdır.

"Kâr, bizim için, ilkin artı-değerin bir başka adı, ya da bir başka kategorisidir. Emeğin ücret biçiminden dolayı, emeğin tümü ödenmiş görünür, emeğin ödenmemiş kısmının emekten değil, ama zorunlu olarak sermayeden geldiği, üstelik değişen sermaye kısmından değil, ama bir bütün olarak sermayeden geldiği sanılır. Bu çerçevede artı-değer, kâr biçimine bürünür, hem de ikisi arasında herhangi bir nicel farklılık olmaksızın. Oysa bu, artı-değerin yalnızca aldatıcı görüngüsel biçimidir".[54]

İşte, ekonomi politik artı-değerin bir görüngüsel biçimine takılır, kalır; görünüşten öze doğru diyalektik biçimde ilerleyemez ve dolayısıyla artı-değerin özünü açıklayamaz.

---

[53] Karl Marx, *Grundrisse II*, *A.g.e.*, s. 80.

[54] Karl Marx – Friedrich Engels, *Seçme Yazışmalar I*, *A.g.e.*, s. 239.

SERMAYENİN PARÇALARI

Başlangıçta anlattığımız emek sürecini yeniden hatırlamamız gerekiyor. Üretim araçlarının, üretimde kullanılan bütün nesneleri içerdiğini biliyoruz.

Üretim araçları = emek araçları (aletler, makineler, limanlar, yollar, binalar vb.) + emek nesnesi (hammaddeler, yarı mamul işlenmiş mallar, doğa vb.).

Ayrıca biliyoruz ki, bir kapitalist, üretim yapabilmek için, hem üretim araçlarını hem de emek gücünü satın alıp onları birleştirmek zorundadır.

Üretim sırasında emekgücü (işçi), emeğin nesnesi üzerinde çalışarak ona bir değer katar; onu içinde değer taşıyan yeni bir ürün haline getirir. Bu katılan ek değerin emeğin kullanım değeri biçiminden (fırıncılık, ayakkabıcılık vb.) gelmediğini, emeğin soyut bir toplumsal emek olmasından dolayı doğduğunu da biliyoruz. Demek ki emekgücü, üretim sırasında emeğe dönüşerek, *bütünüyle* ürüne aktarılır; üretilen üründe maddeleşir.

Emekgücü, üretim araçlarını kullanır. Üretim sırasında üretim araçlarının değeri de değişik biçimlerde ürüne aktarılır; ürünün içine girerler. Ama burada emek araçları ile emek nesnelerinin değerlerinin ürüne aktarılmasında önemli bir fark vardır. *Emek nesneleri* (hammaddeler, yarı işlenmiş maddeler, yar-

dımcı maddeler vb.) *tümüyle* tüketilir ve değerlerini ürüne aktarırlar; yani üründe yeni bir biçim altında ortaya çıkarlar.

Emek araçlarında (aletler, makineler, işyerleri-binalar vb.) durum farklıdır. Bir makine bir ürün ürettikten sonra çöpe atılmaz. Aynı ürünü defalarca üretmek için yeniden yeniden kullanılır. Makinenin ömrü yıllarla ölçülür. Fabrika binası üretim sırasında yıpranır; onun da ömrü ancak yıllarla ölçülür. Bu nedenle emek araçlarının değeri, ürüne yavaş yavaş aktarılır. Yani, yaratılan ürüne *yıprandığı kadarıyla* girer; bir seferinde tümüyle değerini aktarmaz.

Buradan çıkan başka bir sonuç da, eğer üretimde kullanılan bir üretim aracının hiç değeri yoksa üretilen ürüne hiçbir değer aktarmaz. Doğanın sağladığı bütün üretim araçları (su, rüzgâr vb.) böyledir. O halde üretim araçları, üretim sırasında *kaybettikleri değer kadar*, ürüne aktarılır. Bir hammadde kullanıldığı kadar, bir makine aşındığı (yıprandığı) kadar kendi değerini ürüne aktarır.

Üretim araçlarının ürüne aktarılan büyüklüğü (*niceliği*) değişmez; yani ne kadar aktarılmışsa, o büyüklükte üründe yer alır. Üretim araçlarının ürüne aktarılan değeri, aktarıldığı kadarıyla kendi kendisinin eşitidir; hacim olarak aynıdır. İşte bu nedenle; sermayenin, büyüklüğü (niceliği) üretim sürecinde aynı kalan bölümüne *değişmez sermaye* denir. *Değişmez sermaye* = üretim araçlarına harcanan ve değerinin büyüklüğü değişmeyen sermaye = emek araçları + emek nesnesidir.

> "Bu durumda, sermayenin üretim araçları hammadde, yardımcı malzemeler ve iş aletlerince temsil edilen kısmı, üretim süreci sırasında nicel bakımdan bir değer değişimine uğramaz. Bu nedenle, bu kısma, ben, sermayenin değişmeyen kısmı, ya da kısaca değişmeyen sermaye adını veriyorum".[1]

---

[1] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 224-225.

"Genel olarak, değişmeyen sermayenin iki öğesi, emek araçları ve emeğin nesnesidir".[2]

Üretim araçlarının bir parçası olan emek araçlarının üretim sürecinde yavaş yavaş yıprandığını, uzun zaman diliminde üretim aracı olarak kendini koruduğunu belirtmiştik.

Değişmez sermayenin, işletme binalarını-makineleri vb. kapsayan ve değerlerini *kısmen* ürünlere aktaran emek araçları bölümüne *sabit sermaye* diyoruz. Demek ki, sabit sermaye, kendi değerini, kullanıldıkça parça parça (kısmen) ürüne aktarılan bölümüdür.

"Demek oluyor ki, sermayeye, emek aletlerinde sabitleşmiş olduğu için sabit denilmiyor, bu sermayenin bir kısmının ürünün değerinin bir parçası olarak dolaşıyor olmasına karşılık, değerinin emek aletlerine yatırılan öteki kısmının bunlarda sabit kalması nedeniyle sabit sermaye deniliyor".[3]

Sabit sermaye, bütünüyle değişmez sermayeden başka bir şey değildir. Toplumun üretken gücünün düzeyini, sabit sermaye gösterir. Sabit sermaye bundan dolayı toplumsal bilginin ne dereceye kadar doğrudan üretken güce dönüştüğünü gösterir. Makineler sabit sermayenin en uygun biçimidir.

"Dolayısıyla makine, sabit sermayenin en uygun biçimi ve sabit sermaye de, sermayenin kendisiyle olan ilişkisi içinde göz önüne alınırsa genel olarak sermayenin en uygun biçimidir".[4]

Sabit sermayenin en büyük özelliği, kendi değerini parça parça ürüne aktarmasıdır. Oysa emek nesneleri olan hammaddeler, yarı işlenmiş maddeler, yardımcı maddeler *bütünüyle* değerlerini ürüne aktarırlar.

---

[2] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri, II. Kitap, A.g.e.*, s. 17.

[3] Karl Marx, *Kapital II, A.g.e.*, s. 211.

[4] Karl Marx, *Grundrisse II, A.g.e.*, s. 168.

"Ham ve yardımcı maddelerin değerleri, yapımlarında tüketilmiş bulundukları ürünün değerine bir defada ve bütünüyle geçtiği halde, sabit sermayenin öğeleri, değerlerini, ürüne, eskime ve aşınmalarıyla orantılı olarak yavaş yavaş aktarırlar".[5]

Sabit sermayenin önemli özelliği onun üretim sürecinde emek aleti olarak kullanılmasıdır. Üretim sürecinde kullanılan iş hayvanları birer sabit sermayedir. Fakat kesim hayvanı olarak kullanılırsa ve yenilip tüketilirse, sabit sermaye özelliğini yitirir.

"Bir iş hayvanı olarak öküz, sabit sermayedir eğer kesilip yenir ise, artık ne emek aleti, ne de sabit sermaye olarak işlev yapar".[6]

Hammaddeler, yardımcı maddelerin bir kısmı (yakıt, aydınlatıcı gaz vb.) üretilen ürüne bütün değerlerini aktardığına ve meta satıldığı zaman tekrar kapitalistin cebine döndüğüne göre, sermayenin bu bölümüne *döner (dolaşır) sermaye* denir.

Sözgelimi evler yapan ve evleri meta olarak satan bir kapitalist, binanın üretilmesi sırasında demir, çimento vb. hammaddeler kullanır; ama evi sattığı zaman bu sermayesine yeniden kavuşur. Demir, çimento vb. burada *döner sermayedir.*

Sözgelimi, kesim hayvanları hammadde olarak kullanılırsa döner sermaye haline gelirler.

"Sığırlar iş hayvanı olarak sabit sermayelerdir; ama kesim hayvanı olarak, sonunda dolaşıma bir ürün olarak katılan hammaddeler; yani sabit değil, döner sermayedirler".
"Şeyler, emek-sürecinde yerine getirdikleri işlevlere göre, döner ya da sabit sermayeyi oluşturan kısımları oluştururlar. Örneğin bir baş hayvan, iş hayvanı (emek aleti) olarak, sabit sermayenin maddî varlık biçimini oluşturmasına kar-

---

[5] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 100.

[6] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 171.

şılık, besi hayvanı (hammadde) olarak, çiftçinin döner sermayesinin bir kısmını oluşturur".[7]

Kapitalist, üretim sürecinde üretim araçları dışında, emekgücünü de kullanır, dedik. Emekgücü, emeğe dönüşerek ürünün içine *bütünüyle* girer. Ancak üretim araçlarından farklı olarak kendi değerinden daha büyük bir değerle girer. Emekgücünün değerinin emekle aynı olmadığından dolayı, ürünün içine giren emek parçası, emekgücünün değerinden fazladır. Bu demektir ki, emekgücü kendi değerini ürettiği gibi, daha fazlasını (artı-değeri) üreterek ürüne aktarır. Artı-değer artıkça, sermayenin bu bölümü de değişerek büyür. O halde, sermayenin emekgücü alımında kullanılan bu parçası *değişen sermaye* adını almayı hak eder.

"Öte yandan, sermayenin, emek-gücü tarafından temsil edilen kısmı, üretim sürecinde bir değer değişimine uğrar. Bu, kendi değerinin eşdeğerini yeniden ürettiği gibi, bir fazlalığı da, değişen koşullara göre az ya da çok olabilen bir artı-değeri de üretir. Sermayenin bu kısmı, durmadan, değişmeyen bir büyüklükten değişen bir büyüklüğe dönüşür. Bu nedenle ben, buna, sermayenin değişen kısmı, ya da kısaca değişen sermaye diyorum".[8]

"Ücretler, daima, sermayenin değişen kısmına, yani canlı emek-gücünün satın alınması, emek araçlarına değil de emekçilere ödeme yapılması için yatırılan kısmına eşittir".[9]

"Değişen-sermaye, öz olarak, geçim araçlarını kapsar".[10]

Döner sermayenin (hammaddelerin, yakıtların, yardımcı maddelerin vb.) üretim süreci dışına çıkıp yeniden kapitalistin cebine dönmesi gibi, değişen sermaye de dolaşır ve kapitalistin

---

[7] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 173, 217.

[8] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 225.

[9] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 732.

[10] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 177.

cebine döner. Ama kendi değerinin yanına (emekgücünün fiyatının yanına = ücrete) ek olarak bir de artı-değeri peşine takarak geri döner. Bu nedenle değişir sermaye de bir *döner sermayedir*; büyüyen döner sermayedir. O halde, genel *döner sermaye*, hem hammaddeler, yakıtlar, yardımcı maddeler vb. *döner sermayeyi* (sabit sermayeye ait olmayan üretim araçlarına harcanan sermayeyi) kapsar; hem de emek gücüne ödenen değişir sermayeyi. Şimdi döner sermayenin tam tanımını yapabiliriz:

Döner sermaye, üretilen metaya değerini tümüyle aktaran ve metanın satışıyla yeniden kapitaliste dönen sermayedir.

> "Döner sermaye, belirli bir üretim sürecinde ele alındığında, her zaman hammaddelerin ve ücretlere ayrılan paranın aynı biçimi altında geri döner".[11]
> "Döner sermayenin değeri -emek-gücü ve üretim araçları olarak- ancak ürünün üretim sürecinde bulunduğu süre için, sabit sermayenin hacminin belirlediği üretim ölçeğine uygun olarak yatırılır. Bu değer bütünüyle ürüne girer ve bu nedenle satışıyla dolaşım alanından tümüyle geri döner ve yeniden yatırılabilir".[12]

* * * * *

İleride göreceğiz ki, sermaye dolaşımı bakımından üç aşamadan geçer:

* üretken-sermaye aşaması (metanın üretilmesi);
* meta-para aşaması (metaların pazara sunulması);
* para-sermaye (metaların satılarak paraya çevrilmesi).

Sermayenin döngü yönünden ikiye ayırdığımız görünümü (sabit ve döner sermaye) üretken sermaye aşamasına aittir. Sabit ve döner sermaye farklılaşması üretken sermaye içinde olur. Bu-

---

[11] Karl Marx, *Grundrisse II*, *A.g.e.*, s. 195.
[12] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 177.

nun önemi şudur: Üretken sermaye, üretim alanına aittir. Dolayısıyla sabit ve döner sermaye ayırımının dolaşım alanıyla (yani meta-para ve para-sermaye ile) doğrudan bağlantısı yoktur.

Anlaşılma kolaylığı açısından şöyle bir şema çıkarabiliriz:

1) Sermayenin sömürü sürecine göre bölünmesi:

a) Değişmez Sermaye (emek araçları + emek nesneleri)

b) Değişir sermaye (ücretler)

2) Sermayenin dolaşım sürecine göre bölünmesi:

a) *Sabit sermaye* (emek araçları)

b) *Döner (dolaşır) sermaye* (emek nesneleri + ücretler)

Emek nesneleri = Hammaddeler, yardımcı maddeler vb...

Emek araçları = Binalar, altyapı, aletler, makineler vb...

Ekonomi Politiğe Eleştiri

Sermaye, sürekli dolaşan bir *üretim ilişkisidir*; yani sermaye üretim sürecini kesintisiz (periyodik) olarak yineler, ürettiği metaları satar, tekrar dönüşmüş (büyümüş) biçimde üretime döner. Sabit sermaye-döner sermaye ayrımı bu süreci anlamamıza kolaylık sağlar. Ne var ki, bu ayrımda büyük bir tehlike gizlidir.

Döner sermaye tanımı içinde hammaddelere vb. şeylere ödenen kısım ile emekgücüne ödenen kısım yan yana eşit biçimde durur. Oysa emekgücü daha önce belirttiğimiz gibi üretim araçlarından farklı olarak artı-değer yaratır. İkisini aynı değerde ele almak, emekgücünün özel bir meta olduğunu gizler. Marx, bu noktada ekonomi politiği eleştirerek aşar.

> "Sermayenin ücretlere yatırılan kısmı, burjuva ekonomi politiği, artık, hiçbir şekilde, hammaddeye yatırılan kısmından ayırt etmemekte, ancak bunu, değişmeyen sermayeden – ürün tarafından parça parça ya da bütünüyle dolaştırılması açısından– şeklen ayırt etmektedir. Böylece, kapitalist üreti-

min, dolayısıyla da kapitalist sömürünün gerçek hareketinin kavranmasının temeli, bir vuruşla yok edilmiş olmaktadır".[13]

Ekonomi politik, yalnızca sermayeyi, sabit sermaye ile döner sermaye olarak ikiye ayırır. Bu biçimde bölünme, sermayenin devrini (sermayenin dönüşümünü) gösterir; fakat sömürü sürecini (artı-değerin ortaya çıkma sürecini) göstermez. Sömürü sürecinde sermayenin bölünmesi değişmez ve değişir sermaye olarak ortaya çıkar. Marksizm, ekonomi politikten farklı olarak sermayeyi temel olarak değişen-değişmeyen sermaye olarak ele alır. Marx'ın bu konuda ekonomi politiğe eleştirisi şudur:

"İşte böylece, burjuva ekonomi politiğinin, Adam Smith'in 'değişmeyen ve değişen sermaye' kategorilerini, 'sabit ve döner sermaye' kategorileriyle karıştırmasına içgüdüsel biçimde sıkı sıkıya sarılması ve bunu hiç eleştirmeksizin yüz yıldır kuşaktan kuşağa papağan gibi yinelemesi anlaşılır bir şeydir".[14]

Ekonomi politiği aşan Marksizm'in sermaye bileşenlerine bakış yönünden farklılığını Marx şöyle ifade eder:

"Bildiğimiz gibi kapitalist, sermayesini iki kısma ayırmaktadır. Bunun bir kısmını üretim araçlarına yatırıyor; bu, sermayenin değişmeyen kısmıdır. Diğer kısmını canlı emekgücüne yatırıyor; bu da sermayenin değişen kısmıdır".
"Okura burada şurasını anımsatmak isterim ki, 'değişen ve değişmeyen sermaye' kategorilerini ilk kez ben kullandım. A. Smith'ten beri ekonomi politik, bu kategorilerin içerdiği temel farklılıkları, sabit ve döner sermayenin dolaşım sürecinden ileri gelen salt biçimsel farklılıklarla karıştırmıştır".[15]

---

[13] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 234-235.

[14] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 234.

[15] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 319, 628.

ARTI-DEĞER ORANI VE KÂR ORANI

Artı-değer mutlak olarak değişken sermayenin (emekgücüne ödenen sermayenin) ürünüdür. Değişmeyen sermaye (makineler, hammaddeler vb.) üretilen ürünün içine tamamen ya da kısmen değerlerini katarlar; ama bunun artı-değerle ilişkisi yoktur. Değişmeyen sermayenin, metaya eklediği değer, metanın kendi değerini hesaplamak için önemlidir; artı-değeri hesaplamak için değil! Kısacası, *değişmeyen sermaye artı-değer yaratmaz.* Ne var ki, emekgücü, değişmeyen sermayeyi (makineler, hammaddeleri vb.) kullanarak artı-değer yaratır.

> "Sermayenin yalnızca değişen kısmı artı-değer yaratmakla birlikte, bunu o, ancak öteki kısımların, üretim koşullarının da aynı şekilde yatırılmasıyla yapar".[1]

Değişmeyen sermaye artı-değer yaratmadığına göre, sermayenin yaptığı *sömürü derecesini* bilmek istiyorsak (ki bu *artı-değer oranı* adını alır) şöyle bir formül yazmak zorundayız: *Artı-değer oranı = Sömürü derecesi = Artı-değer x %100 ÷ Değişen sermaye (ücret)*

Demek ki, artı-değer oranı, artı-değerin, değişir sermayeye yüzde olarak oranıdır. Artı-değer oranı, artı değerin *nispi* büyüklüğünü gösterir. Artı-değerin *mutlak* büyüklüğü, artı değerin kendisidir. Ar-

[1] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 44.

tı-değer oranı, değişen sermayeye ne kadar artı-değer eklendiğini, yani değişen sermayenin artış yüzdesini (artı-değerin nispi büyüklüğünü) gösterir. Zaten bu nedenle artı-değer oranı = sömürü derecesidir. Örneğin üretim süreci sonunda 300 lira değerinde bir masa üretilmiş olsun. Değişmez sermaye = olsun. Bu masanın üretilmesi için işçiye ödenen emek-gücünün değeri (ücret = değişen sermaye) 50 lira olsun. Artı değerin mutlak miktarı = 200 – 50 = 150 liradır.

Artı-değer oranı = nispi sömürü derecesi = 150 x 100 ÷ 50 = %300 olur.

Bu masadan sermayenin elde ettiği mutlak artı-değer miktarı 150 lira iken, nispi artı-değer büyüklüğü (değişen sermayenin artış yüzdesi = sömürü derecesi) %300'dür.

> "Değişen sermayenin değerindeki bu nispî artışa ya da artı-değerin nispî büyüklüğüne, ben, 'artı-değer oranı' adını veriyorum".[2]

Demek ki, artı-değerin mutlak büyüklüğü (artı-değer kitlesi) ile nispi büyüklüğü birbirinden farklıdır.

Artı-değerin mutlak büyüklüğü = artı-değer miktarı = ödenmemiş emek miktarıdır.

Örneğimizde 150 liradır.

Artı-değerin nispi büyüklüğü = artı-değer oranı = sömürü derecesi = artı-değer x %100 ÷ Değişen sermaye.

Artı-değerin mutlak büyüklüğü, emekgücünün miktarına (işçi sayısına) doğrudan doğruya bağlıdır. Örneğimize geri dönersek, bir işçi üzerinden elde edilen artı-değer 150 lira ise, kapitalist 5 işçi çalıştırırsa, 750 lira artı-değer elde edecektir. Artı-değer miktarı artacaktır.

---

[2] Karl Marx, *Kapital I, A.g.e.*, s. 231.

* * * * *

Hatırlarsak daha önce işgününü, gerekli-emek zamanı (işçiye ödenen ücret kısmını karşılayan zaman) ile artı-emek zamanına (karşılığı ödenmeyen emek zamanına) ayırmıştık. Artı-değer, artı-emek zamanında üretildiğine ve değişen sermaye (işçiye ödenen ücret) karşılığı ödenmiş emek zamanı olduğuna göre, artı-değer oranını, yani sömürülme derecesini şöyle de ifade edebiliriz:

Artı-değer oranı = artı-emek zamanı x %100 ÷ Gerekli-emek zamanı

Sözgelimi bir işçi 8 saatlik bir işgününde kendi ücretini karşılamak için 2 saat çalışıyorsa:

Artı-emek zamanı = 8 – 2 = 6 saat

Gerekli-emek zamanı = 2 saat

Artı-değer oranı = 6 x 100 ÷ 2 = %300

Artı-emek zamanı, karşılığı ödenmemiş emektir. Gerekli-emek, karşılığı ödenmiş emektir. O halde yukarıdaki formülü şöyle de yazabiliriz:

Artı-değer oranı = Karşılığı ödenmemiş emek x %100 ÷ Karşılığı ödenmiş emek

Değişik biçimde yazdığımız bütün bu formüllerin özü aynıdır. Artı-değerin, değişen sermayeye yüzde olarak oranını ifade ederler. Bu formüllere ek olarak şöyle de yazabiliriz:

Artı-değer oranı = Artı-değer x %100 ÷ Emekgücü değeri = Artı-değer x %100 ÷ Ücret

* * * * *

Artı-değer oranı, işçinin sömürülme derecesini kesin olarak gösterir; ama sömürünün mutlak büyüklüğünü (miktarını) göstermez. Örneğin bir işçi 10 saatlik bir işgününde 5 saatini kendi

ücretini karşılamak için çalışmış olursa artı-emek zamanı 5 saat olur: Artı-değer oranı = 5 x %100 ÷ 5 = %100 olur.

Diyelim ki, patron iş saatini 12 saate çıkardı. İşçi kendi ücreti için 6 saat çalışırsa, artı-emek zamanı 6 saat olur. Artı-değer oranı = 6 x % 100 ÷ 6 = %100 olur.

İkisinde de sömürü oranı aynıdır; % 100'dür. Ama sömürü oranı aynı olmasına rağmen, ikinci örnekte sömürü miktarı 5 saatten 6 saate çıkarak büyümüştür. Sömürülme derecesi aynı olmasına karşın, artı-değerin mutlak büyüklüğü (sömürü miktarı) artmıştır. O halde:

> "Artı-değer oranı, emek-gücünün sömürü derecesini gösteren kesin bir ifade olmakla birlikte, sömürünün mutlak büyüklüğünü hiçbir zaman ifade edemez".[3]

Artı-Değerin Yükseltilme Biçimi

Artı-emek (artı-değer) nasıl artırılabilir? Biraz önce verdiğimiz örnekte görüldüğü gibi işgünü uzatılabilir. Gerekli emek zamanı sabitse, işgünü saati artarsa, artı-değer kitlesi de artar. Sözgelimi bir işçi 10 saatlik işgününde 5 saat kendine, 5 saat patrona artı-değer üretmek için çalışıyorsa:

Gerekli-emek zamanı = 5 saat

Artı-emek zamanı = 5 saat

Artı-değer oranı = 5 x %100 ÷ 5 = %100

Diyelim ki kapitalist işgününü 2 saat yükselti. 12 saatlik işgününde:

Gerekli-emek zamanı = 5 saat

Artı-emek zamanı = 7 saat

Artı-değer oranı = 7 x %100 ÷ 5 = %140

---

[3] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 233.

Artı-emek zamanı 5 saatten 7 saate çıkarak, 2 saat daha fazla artı-değer miktarı üretilmiştir. Ayrıca işçi %140 – %100 = %40 daha fazla sömürülmüştür. İşte, işgününün uzatılmasıyla elde edilen artı-değere *mutlak artı-değer* diyoruz.

> "İşgününün uzatılmasıyla üretilen artı-değere, ben, mutlak artı-değer diyorum".[4]

Mutlak artı-değer üretimi, kapitalizmin başlangıcında ortaya çıkan *sermayenin emek üzerindeki biçimsel boyunduruğu* dönemine denk düşer. Bu dönemde sermaye, emek sürecine bulduğu biçimiyle el koyar, emek sürecini teknik yönden hemen değiştirmez.

* * * * *

Artı-değeri yükseltmek, işgününü uzatmadan, gerekli emek-zamanını kısaltarak da mümkündür. Gerçekten de emek üretkenliğini yeni teknikler kullanarak (örneğin bant sistemi veya yeni makineler) yükseltmek mümkündür. İşçinin ücretini karşılayan gerekli emek-zamanı azalırsa, otomatik olarak artı-emek zamanı artar; dolayısıyla artı-değer kitlesi de artar. Değişik biçimlerde gerekli-emek zamanını kısaltarak elde edilen artı-değere *nispi (göreli) artı-değer* diyoruz.

Sözgelimi 10 saatlik iş gününde 5 saatlik gerekli emek zamanı, emek üretkenliği yükseltilerek 3 saate indirilirse artı-emek zamanı 10 – 3 = 7 saat olur. Artı-emek zamanı böylece 2 saat daha artmıştır.

Artı-değer oranı = 7 x %100 ÷ 3 = % 233 olur.

Oysa gerekli-emek zamanı artırılmadan önce artı-emek zamanı 5 saattir. Gerekli-emek zamanı da 5 saattir. Yani artı-değer oranı= 5 x %100 ÷ 5 = % 100'dür.

---

[4] Karl Marx, *Kapital I, A.g.e.*, s. 329.

Böylece sömürülme derecesi (oranı) % 233 - % 100= % 133 daha fazla artmıştır. Demek ki, *nispi artı-değer*, gerekli emek zamanının azalmasından ve dolayısıyla artı-emek zamanının artmasından doğan artı-değerdir.

> "Gerekli emek-zamanının kısaltılması, ve bunun sonucu, işgününün iki kısmının uzunluklarındaki değişiklikten doğan artı-değere, 'nispî artı-değer' diyorum".[5]

Nispi artı-değer üretimi, *sermayenin emek üzerindeki gerçek boyunduruğu* aşamasına denk düşer. Bu aşamada kapitalizm gelişmiştir; teknik anlamda makine ve otomasyon yoluyla emek süreci yeni bir nitelik kazanmıştır.

* * * * *

Her bir üretim dalındaki kapitalist, en büyük kârı sağlamak için üretim tekniklerini geliştirerek metayı ucuza üretmeye çalışır. Yani emek üretkenliğini yükselterek kendi metalarının bireysel üretilme zamanlarını, toplumsal olarak gerekli zamanın aşağısına çekmeye çalışır. İlerlemiş teknoloji sayesinde bunu başarabilirse, kendi metalarının bireysel değeri, ortalama toplumsal değerin aşağısında kalacak biçimde üretilmiş olacaktır. Emek üretkenliği, toplumsal ortalamanın üzerine çıkmış böyle bir fabrikanın kapitalisti, diğer kapitalistler aynı teknikleri kullanıncaya kadar *Ek artı-değer (Ekstra artı-değer = Tamamlayıcı artı-değer*) elde ederler.

Ek artı-değer, kapitalistin bir metanın bireysel değerini düşürerek, olağan artı-değerin fazlası olarak kazandığı paradır.

Geliştirilmiş üretim yöntemini kullanan sermayeci aynı dalda olağan üretim yapan sermayeciye göre, işgününün daha büyük

---

[5] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 329.

parçasını artı-emek zamanına çevirmiş olur; dolayısıyla ortalama üretim koşullarıyla üretim yapan kapitalistten daha fazla artı-değer elde eder. İşte, bu artı-değer fazlası, ek artı-değerdir.

Ek artı-değer, nispi artı-değerin bir biçimidir. Kapitalistlerin bir sınıf olarak nispi artı-değer yaratmak için emek üretkenliğini yükseltme işini, şimdi kapitalistlerden biri kendi başına yapmaktadır.

> "Onun tek başına yaptığı bu şey, kapitalistler grubunun nispî artı-değer yaratmada ortaklaşa yaptıklarının aynısıdır. Ne var ki, öte yandan, bu yeni üretim yöntemi yaygınlaşıp da, bu bireysel metaın ucuzlatılmış değeri ile toplumsal değeri arasındaki fark ortadan kalkar kalkmaz, artı-değer fazlası da yok olup gider".[6]

Kâr Oranı ile Artı-Değer Oranı Arasındaki Fark

Kâr oranı, artı-değer miktarıyla yatırılan toplam sermaye (değişen ve değişmeyen sermaye) arasındaki ilişkiyi yüzde olarak ifade eder.

Kâr oranı = artı-değer x %100 ÷ yatırılan toplam sermaye

Yatırılan toplam sermaye = değişen sermaye + değişmeyen sermayedir.

> "Kâr oranı, artı-değerin yatırılmış toplam sermayeye oranına eşittir".[7]

Kâr oranı, kapitalistin yüzde olarak ne kadar kâr ettiğini (yapılan sömürü eyleminin *verimliliğini*) gösterir. Kâr oranı, sermayenin *büyüme oranını* ölçer.

Örneğin bir kapitalist değişmeyen sermayeye (makineler, fabrikaya, hammaddelere vb.) 300 bin lira yatırıyor. İşçilere

---

[6] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 333.

[7] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri, II. Kitap*, *A.g.e.*, s. 17.

100 bin lira (değişen sermaye) ödüyor ve 50 bin lira artı-değer elde ediyor.

Kâr oranı = 50 x %100 ÷ 300 + 100 = 5.000 ÷ 400 = % 12,5

Artı-değer oranı ile kâr oranını birbirine karıştırmamak gerekir. İkisi farklı büyüklüktür. Artı-değer oranı işçinin ne oranda sömürüldüğünü; kâr oranı kapitalistin bu sömürüde hangi oranda başarılı (verimli) olduğunu gösterir. Nasıl ki kârla artı-değeri karıştırmamak gerekiyorsa kâr oranıyla artı-değeri birbirinden ayırmak gerekir.

> "Değişen sermayeyle ölçülen artı-değer oranına, artı-değer oranı denir. Toplam sermayeyle ölçülen artı-değer oranına kâr oranı denir. Bunlar, aynı miktarı ölçmek için iki farklı ölçüttür".[8]

Kâr oranı, işçinin sömürülme derecesini göstermez; daima daha küçük oranı gösterir. Kâr oranı her zaman artı-değer oranından küçüktür.

> "Kâr oranı, sermayenin emeği sömürdüğü gerçek oranı asla ifade etmez, her zaman çok daha küçük bir oranı gösterir ve sermaye ne kadar büyükse, bu kâr oranının ifade ettiği oran o kadar yanlıştır".[9]

Yatırılan sermayenin toplam miktarı, yani değişen + değişmeyen sermaye miktarı, değişen sermayeden büyük olduğundan dolayı; kâr oranı, artı-değer oranından azdır.

Bunu yukarıdaki örnek üzerinden gösterelim:

Artı-değer oranı = Artı-değer x %100 ÷ Değişen sermaye

---

[8] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 44-45.

[9] Karl Marx, *Grundrisse II*, *A.g.e.*, s. 225.

Örneğimizde, artı-değer = 50 bin lira, değişen sermaye = 100 bin lira olduğuna göre:

Artı-değer oranı= 50 x %100 ÷ 100 = %50

Kâr oranı: 50 x %100 ÷ 400 = %12,5'tur.

Görüldüğü üzere, artı-değer oranı (işçinin sömürülme derecesi) %50 iken, kâr oranı (kapitalistin elde ettiği kâr derecesi) %12,5'tur.

Kâr oranı, artı-değer oranına bağlı olarak yükselir, alçalır. Artı-değer oranı ne kadar büyükse, kâr oranı da o kadar büyüktür.

Kâr Oranı ile Artı-Değer Oranının Eşitlenmesinin Anlamı

Değişmeyen sermaye sıfıra eşit olursa, yani üretime yatırılan toplam sermaye sadece ücretlere giderse, kâr oranı ne olur? Böylece kâr oranı ile artı-değer oranı eşitlenir, aynı olur.

Örneğimizi tekrar yeniden ele alalım:

Artı-değer = 50 bin lira

Değişen sermaye = 100 bin lira

Değişmeyen sermaye = 0

Artı-değer oranı = artı-değer x %100 ÷ Değişen sermaye = 50 x %100 ÷ 100 = % 50

Kapitalist üretime 100 bin lira yatırmış, 50 bin lira artı-değer elde etmiştir. Yani %50 sömürü yapmıştır. Şimdi de kâr oranına bakalım:

Kâr oranı = artı-değer x %100 ÷ Yatırılan sermaye = 50 x %100 ÷ 100 + 0 = % 50

Kâr oranı, artı-değerden küçük olması gerekirken, burada eşittir. Kapitalist hiçbir üretim aracı, hammadde, sabit sermaye kullanmadan (hiçbir değişmeyen sermaye kullanmadan) üretim yapmış demektir bu! Başka bir deyişle, kapitalist sadece ücretlere

(değişen sermayeye) para harcamıştır. Örneğimizde gördüğümüz gibi, böylece artı-değer oranı ile kâr oranı eşit olur. Demek ki, kâr oranı ile artı değer oranını eşitlemek demek; pratik olarak, sermayenin hiçbir değişmeyen sermaye kullanmadan üretim yapabileceğini kabul etmek demektir. Peki, kapitalist düzende bu olay mümkün müdür? Hiç değişmeyen sermaye kullanmadan (değişmeyen sermayenin = 0 olduğu bir durum) olanaklı mıdır?

Marksizm'in buna yanıtı olumsuzdur. Marx'ın sözleriyle şöyle:

> "Hem hammadde sıfıra eşit olur, hem de üretim araçları, alet ya da gelişmiş sabit sermaye olarak, sıfıra eşit olursa, artı-değerin gerçek oranını gösterebilir. Sıfıra eşit olma durumu, sermayeye uygun üretim tarzında görülemez".[10]

Bu çok önemli noktayı Marksizm'in ekonomi politiğe eleştirisi bölümünde yeniden ele alacağız.

* * * * *

Demek ki, artı değer oranı değişen sermaye ile ölçülürken; kâr oranı, toplam sermaye (değişen ve değişmeyen sermaye) ile ölçülür. Artı-değerin kâra dönüşmesini; artı-değer oranının, kâr oranına dönüşmesinden çıkarmak gerekir. Tersi doğru değildir.

Ekonomi politik, kâr oranına gözünü diker. Kapitalist de sadece kâr oranıyla ilgilenir. Kâr oranı (artı-değerin kâr biçimindeki görünüşü), burjuva üretim biçiminde gizlenmiş olan artı değeri gizler.

Ekonomi Politiğe Eleştiri

Artı-değerin oranının = karşılığı ödenmemiş emek ÷ karşılığı ödenmiş emek olduğunu belirtmiştik. Klasik ekonomi politiğin "sömürü derecesini" saptama biçimi bütünüyle yanlıştır.

---

[10] Karl Marx, *Grundrisse II*, *A.g.e.*, 2003, s. 226.

Ekonomi politiğin artı-emek, artı-değer kavramlarını kullanmadığını belirtelim. Ekonomi politiğe göre işçi ile kapitalist, ürüne kattıkları farklı öğelerin oranına bağlı olarak bölüşüm yaparlar. "Sömürü derecesi" ekonomi politikte işçinin yarattığı ek değerinin (yani artı-değerin, artı-emeğin), üretim zamanında yaratılan bütün değere oranıdır. Veya işçinin "artı-emek" zamanının, bütün işgününe oranıdır. Kısa bir formülle denebilir ki:

Artı-değer oranı = artı-emek x %100 ÷ İşgünü = artı-emek zamanı x %100 ÷ İşgünü zamanı

Örneğin bir işçi kendi ücreti için 5 saat çalışmışsa ve işgünü 10 saatse, (yani 5 saat ödenmemiş emekse), ekonomi politiğe göre artı-değer oranı = 5 x %100 ÷ 10 = %50 olur.

Oysa Marksizm'e göre artı-değer oranı = ödenmemiş emek x %100 ÷ ödenmiş emek = 5 x %100 ÷ 5 = %100 olur.

Ekonomi politiğin yaptığı yanlış hesaplama bir yana, daha önemlisi artı-değer oranının hiçbir zaman %100 çıkamayacağını yukarıdaki formülle söylemesidir.

Artı-emek, işgününün belirli bir parçasıdır ve doğal olarak her zaman işgününden daha az emek-zamanını ifade eder. Ekonomi politiğin formülüne göre, artı-emek zamanı 10 saat olursa ancak o zaman artı-değer oranı = 10 x %100 ÷ 10 = % 100 olabilir.

Ekonomi politiğin vardığı yanlış sonuç şudur: İşçi işgünün bir kısmında kendi ücreti için çalışacağına göre, artı-emek zamanı ortadan kalkar; gerekli emek zamanı sıfır olur. Veya işçi %100 sömürülürse, ekonomi politiğin hesabına göre işçi hiç ücret almadan çalışmış olur. Bunun saçmalığı ise ortadır. Bu nedenle ekonomi politik, bir işçinin %100 sömürüleceğini göremez; aklı almaz. Marx, ekonomi politiğin bu yanlış anlayışını şöyle eleştirir:

"Şu yanlış yasa geçerlilik kazanır: Artı-emek ya da artı-değer hiçbir zaman %100'e ulaşamaz. Çünkü artı-emek, işgününün ya da artı-değer, yaratılan değerin ancak bir kısmı olduğu için, artı-emeğin daima zorunlu olarak işgününden ya da artı-değerin yaratılan toplam değerden daima daha az olması gerekir".[11]

* * * * *

Kâr ile artı-değerin ve kâr oranı ile artı-değer oranının aynı olmadığını görmüştük. Ricardo kâr ile artı-değeri karıştırdığı gibi, kâr oranı ile artı-değer oranını da birbirine karıştırır. Marx, net biçimde ekonomi politiğe eleştirisini yöneltir.

"Rikardocu okulun bir incelemesinin gösterdiği gibi, kâr oranı yasalarını, artı-değer oranı yasaları ile özdeşleştirmek ya da bunun tersini yapmak baştan sona yanlıştır. Kapitalist, doğal olarak, bunlar arasındaki farkı görmez".[12]

Ricardo, kâr ile artı-değeri özdeşleştirir. Toplam sermaye (üretime yatırılan sermaye) iki sermaye parçasının (değişmez ve değişir sermayelerin) toplamıdır. Kâr oranı, artı-değerin yatırılan toplam sermayeye oranıdır; değişmez ve değişir sermayenin bölünme oranına göre değişir.

"Kâr, artı-değerin, yatırılan toplam sermayeye oranından başka bir şey değildir".[13]

Bir sanayi kapitalisti için yatırılan toplam sermayeyle ücretlere yatırılan (değişken sermaye) eşitse; kâr oranı ile artı-değer oranını aynı kabul etmek gerekir. Oysa bunun olanaklı olmadığına işaret etmiştik.

---

[11] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 543-544.

[12] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 47.

[13] Karl Marx – Friedrich Engels, *Seçme Yazışmalar I*, *A.g.e.*, s. 148.

İşte, Ricardo değişmeyen sermaye kısmını unutarak, tüm toplam sermayeyi, sanki sadece değişen sermaye gibi düşünerek, kâr oranı ile artı değer oranını birbirine karıştırır. Oysa artı-değer yalnızca değişen (ücretlere ödenen) sermaye ile bağlantısı içinde anlaşabilirken; kâr ancak artı-değerin, toplam sermaye ile ilişkisi içinde anlaşılabilir.

> "Ricardo yanlış bir biçimde, artı-değeri, kârla özdeşlemektedir; bu ikisi, ancak, toplam sermaye değişen sermayeden oluşuyorsa ya da doğrudan ücretlere harcandıysa bir ve aynıdır".
>
> "Kâr ve artı-değer, ancak yatırılan sermaye doğrudan ücretlere yatırılan sermaye ile özdeş olduğu zaman özdeştir".[14]

Demek ki, ekonomi politik, hem artı-değer oranını hesaplarken yanlış yapar hem de artı-değer oranı ile kâr oranını birbirinden ayıramaz; artı-değeri, kâr ile eşitler.

---

[14] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri, II. Kitap*, *A.g.e.*, s. 357, 407.

SERMAYENİN BİLEŞİMİ

Üretimde kullanılan üretim araçları ile bunları harekete geçirmek için gerekli emek miktarı (emekgücü) arasındaki teknik orantıya sermayenin teknik bileşimi denir.

> "Belli miktarda ürünü, diyelim, bir günde üretmek ve böylece –söylemeye gerek yoktur ki– belli miktarda üretim aracını, makineyi, hammaddeyi vb. üretken olarak tüketmek, yani harekete geçirmek için, belli sayıda işçi ile temsil edilen belli bir miktarda emek-gücüne gereksinme vardır. Belli sayıda işçi, belli miktarda üretim aracına tekabül eder ve dolayısıyla belli miktarda canlı emek, üretim araçlarında maddeleşen belli bir emek miktarını karşılar.
>
> Bu oran, sermayenin teknik bileşimini oluşturur ve onun organik bileşiminin gerçek temelidir".[1]

Sermayenin teknik bileşimi, belirli miktarda bir değere karşılık gelir. Değişmez sermaye olarak kullanılan üretim araçları, hammaddeler vb. belirli bir değere sahiptir. Modern makineler pahalı, ilkel makineler daha ucuzdur. Değişen sermaye olarak ücretler de farklıdır; işçi sayısı az olabilir, çok olabilir vb...

Sermayenin, değişmeyen ve değişen sermaye parçaları arasındaki değer cinsinden orantıya sermayenin değer bileşimi de-

---

[1] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 132.

"Sermayenin bileşimi, ikili bir anlamda anlaşılmalıdır. Değer yönünden bu bileşim, sermayenin, değişmeyen sermaye ya da üretim araçlarının değeri ve değişen sermaye ya da emek-gücünün değeri, yani toplam ücretlerin tutarı olarak bölünme oranı ile belirlenir. Üretim süreci içindeki işlevleri nedeniyle maddî açıdan bakıldığında her sermaye, üretim araçları ile canlı emek-gücüne bölünür. Bu ikinci bileşim, bir yandan, kullanılan üretim araçlarının kitlesi ile, öte yandan bunların kullanılması için gerekli olan emek kitlesi arasındaki ilişkiyle belirlenir. Ben, bunların ilkine, sermayenin değer bileşimi, ikincisine teknik bileşimi diyorum. Bu ikisi arasında sıkı bir bağıntı vardır. Bunu anlatmak için sermayenin değer bileşimine, bunun, sermayenin teknik bileşimi tarafından belirlenmesi ve bu bileşimdeki değişmeleri yansıtması açısından, sermayenin organik bileşimi diyorum".[3]

[3] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 629-630.

ARTI-DEĞERİN ORTALAMA KÂRA DÖNÜŞMESİ

Kapitalist üretimde sermaye farklı üretim sektörlerine yatırım yapar. Sermayenin değişik üretim dallarına dağılımını gerçekleştiren güç, kendi aralarındaki rekabettir. Bütün kapitalistler en fazla kâr amacıyla yarıştıkları için, sermaye rekabet temelinde bir sektörden diğer sektöre kayar; en az kârlı alandan en yüksek kârlı alana yönelir. Sermayedeki gelgitlere rekabet eşlik eder. Sermayenin düşük kâr oranına sahip üretim dalından, yüksek kâr oranı olan üretim dalına akması, bütün üretim dallarında kâr oranının eşitlenmesi yönünde bir eğilim yaratır.

Kapitalistler kardeştir; ama düşman kardeşlerdir. Rekabet (sermayenin bir üretim dalından diğerine aktarılması) farklı işkollarında eşit miktardaki sermayelerin aynı kâr oranını elde etmesini sağlar. Başka bir deyişle, sermayenin bir sektörden diğerine çekilmesi (sözgelimi ayakkabı sektöründen, makine sektörüne kayması) farklı kâr oranlarını ortalama kâr oranına götürür. Ortalama kâr oranı, değişik üretim sektörlerine yatırılan eşit büyüklükteki sermayelerin aynı kâr oranına sahip olması demektir. Örneğin 100 birimlik bir sermaye; ayakkabı, makine, tekstil sektöründe aynı miktarda ortalama bir kâr oranına erişir. Eşit sermayeler, eşit olmayan emek miktarlarını harekete geçirmelerine rağmen ortalama bir kâr oranına ulaşmış olur.

> "Ortalama kârın, farklı üretim alanlarında, çeşitli niceliklerdeki sermayelerin, kendi büyüklükleri oranında sağla-

dıkları artı-değerin toplam kitlesinden başka bir şey olamayacağı da açıktır".[4]

Bir sektörde elde edilen bireysel artı-değer miktarıyla, ortalama kâr aynı şey değildir. Ortalama kâr, o işkoluna yatırılmış sermayenin bireysel olarak ürettiği artı-değer miktarı değil; kapitalist sınıfın toplam sermayesinin ürettiği kârın oransal parçasıdır; bireysel kapitalistin toplam kârdan aldığı paydır.

Farklı üretim kollarına yatırılmış eşit büyüklükteki sermayeler farklı bireysel artı-değerler üretirler. Modern teknolojiyi kullanan 100 birimlik bir sermayenin ürettiği artı-değerle, yine geri teknolojiyi kullanan 100 birimlik sermayenin elde ettiği artı-değer aynı olamaz. Modern teknolojiyi kullanan fabrika sahibi daha fazla artı-değer elde eder. Dolayısıyla farklı üretim kollarında egemen olan kâr oranları aynı değildir. Sözgelimi ayakkabı sektöründe kâr oranı %20 olabilir. Tekstil sanayinde %30. Elektronik sanayide %40. Ne var ki, kapitalistler arasındaki rekabet (sermayenin daha fazla kâr etmek için sektörler arasında sürekli yer değiştirmesi) zaman içinde genel (ortalama) bir kâr oranına dönüşür.

Belli bir büyüklükteki sermayenin ortalama üzerinden aldığı pay ortalama kârdır; bir üretim dalındaki sermayenin, toplumdaki toplam sermayenin yarattığı artı-değerden kendi büyüklüğü oranında aldığı paydır. Ortalama kâr, zorunlu olarak, eşit büyüklükteki sermayelerin eşit zaman aralıklarında, farklı organik bileşimlere sahip olmalarına rağmen eşit kâr getirdiğini kabul etmektir. Marx ortalama kârı şöyle tanımlar:

"Bileşimi ne olursa olsun kitleleri eşit olan sermayeler, toplam toplumsal sermaye tarafından üretilen toplam artı-değerden eşit büyüklükte paylar alırlar. (...)

---

[4] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 157.

Ortalama kârın, toplamı, artı-değerin toplamına eşit olduğu ortalama toplumsal sermaye üzerinden sağlanan kârdan başka bir şey olamayacağı da söylenebilir".[5]

Ortalama kâr anlayışı doğal olarak şunu da gösterir: Farklı üretim alanlarında üretim yapan kapitalistler metalarını sattıkları zaman bireysel olarak ürettikleri artı-değeri almazlar; ortalama kâr üzerinden elde ettikleri kârı alırlar. Bu nedenle bireysel kapitalistler, üretime yatırdıkları sermaye miktarına göre farklı kârlar elde ederler. Bundan dolayı da bireysel kapitalistin el koyduğu artı-değerle ortalama kâr eşit değildir. Kısacası, artı-değerle kâr aynı değildir; ancak belirli koşullarda eşit olabilir. Ortalama sermaye için, kâr ile artı-değer özdeştir. Ortalama kâr oranı = kârın, artı-değerle çakıştığı, ortalama bileşimdeki sermayenin kâr yüzdesidir. Bunun nedenini ilerde ele alacağız.

Her bir kapitalist artı-değer toplamından kendi büyüklüğü oranında, ortalama kâr üzerinden hissesini alır. Böylece artı-değer, ortalama kâr oranı üzerinden kâra dönüşmüş olur. Ortalama kâr oranı olmasaydı, her bir kapitalist sadece kendi ürettiği artı-değeri, kâr olarak alırdı. Kapitalizm rekabet savaşıyla buna olanak tanımaz; artı-değeri, ortalama kâr çemberinden geçirerek bölüştürür. Genel olarak ortalama kâr: 1) toplam sermayenin ürettiği artı-değerle 2) artı-değerin toplam sermayeye oranıyla 3) rekabetle belirlenir.

Hemen belirtmemiz gerekiyor ki, ortalama kâr oranı yasası diğer ekonomik yasalar gibi bir eğilimi dile getirir; mutlak gerçeklik değildir. Kapitalizmin ekonomik yasalarının birbirini etkilemesi, eşzamanlı olarak ekonomik eyleme katılması bu durumu yaratır. Aslında bütün kavramlar, yasalar, somut gerçekli-

---

[5] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 157.

ğe yaklaşık olarak tekabül ederler. Ortalama kâr yasası da böyledir. Engels'in sözleriyle ifade edersek:

> "Kâr oranının –diyelim ki 14,876934...– yüzüncü ondalık basamağına kadar her işletmede ve her yıl aynı olmasını, kurgu düzeyine indirgeme pahasına isteseydik, kâr oranının doğasını ve genel olarak ekonomik yasaların doğasını fena halde yanlış anlamış olurduk; bunların hiçbiri, yaklaşıklık, eğilim, ortalama olmanın dışında hiçbir gerçekliğe sahip değildir ve dolayımsız gerçeklik değildir".[6]

Ortalama Kâr Üzerinden Metanın Değerinin Değişimi

Hatırlarsak, bir metanın değerini, o metayı yeniden üretmek için toplumsal olarak gerekli emek miktarına eşitlemiştik. Metanın değerini belirleyen emek miktarını, canlı emek ve cansız emek olarak ikiye ayırmıştık. Cansız emek, metanın üretiminde kullanılan üretim araçlarında depo edilmiş geçmiş emektir. Cansız (geçmiş) emek = değişmeyen sermayedir.

Canlı emek, gerekli emek ve artı-emekten oluşur. Gerekli emek, emek gücünün değerini (ücreti) karşılar. Artı-emekse karşılığı kapitalist tarafından ödenmemiş emeği karşılar; yani artı-değerdir. Kapitalistin ücretlere ödediği sermayeye değişen sermaye demiştik. Değişmeyen sermayenin değerinin bir parçasının (makinelerin, binaların vb.) kısmen, diğer parçasının (hammaddelerin, yardımcı maddelerin vb.) bütünüyle, meta değerine katıldığını biliyoruz. O halde bir metanın değeri üç parçayı kapsıyor:

1) Değişmeyen sermaye değeri.
2) Değişen sermaye değeri.
3) Artı-değer.

---

[6] Karl Marx – Friedrich Engels, *Seçme Yazışmalar II*, çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, 1996, s. 317.

Metanın değerini oluşturan emeği soyut emek olarak tanımlamıştık. Buna göre, metanın değeri için değişik formülleri şimdi birleştirebiliriz.

Metanın değeri = toplumsal olarak gerekli emek (soyut emek)= canlı emek (gerekli emek + artı-değer) + cansız emek (değişmeyen sermaye) = değişen sermaye + artı-değer + değişmeyen sermaye = ücret + artı-değer + değişmeyen sermaye = karşılığı ödenmiş emek + karşılığı ödenmemiş emek + değişmeyen sermaye.

> "Sermayenin ürettiği metaların değerinin (ya da para olarak ifade edildiğinde bunların fiyatının) = değişmeyen sermayenin değeri + değişen sermayenin değeri + artı-değer olduğu açıktır".[7]

* * * * *

Kapitalist, metanın kendisine kaça mal olduğunu hesaplarken artı-değeri hesaba katmaz. Elde ettiği kârı, üretim alanından değil, dolaşım alanından (metanın satışından) elde ettiğini düşünür. Bu yanıltıcı görüntüye uygun olarak metanın maliyet fiyatını (üretilmesi için yapılmış harcamaları) iki biçimde formüle edebiliriz:

Metanın kapitaliste maliyeti = kapitalist maliyet fiyatı (değeri) = metanın üretimi için harcamış olduğu sermaye miktarı = değişen sermaye (ücretler) + değişmeyen sermaye (hammaddelere vb. ödenen para + makinelerin yıpranma payını ifade eden para) = metanın değeri – artı-değer

Gerçekte ise bir metanın maliyeti şöyledir:

Metanın gerçek maliyeti = metaya harcanan toplam emek = değişen sermaye + değişmeyen sermaye + artı-değer = metanın değeri

---

[7] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 150.

"Metaın kapitalist maliyeti sermaye harcanması ile, oysa metaın gerçek maliyeti emek harcanması ile ölçülür".[8]

Kapitalist bakış açısıyla bir metanın maliyeti sadece karşılığı ödenmiş sermayeyi içerir. Oysa bir metanın gerçek değeri hem karşılığı ödenmiş, hem de ödenmemiş emeği içerir.

"Bir metaın maliyet-fiyatı, yalnız bu metaın içerdiği karşılığı ödenmiş emek miktarını belirtir, oysa bu metaın değeri, bu metaın içerdiği, karşılığı ödenmiş ve ödenmemiş bütün emeği belirtir".[9]

Metaların mübadelesinin (satışının), metaların değeri üzerinden fiyatlara dönüştürülerek yapıldığını daha önce vurgulamıştık. Metaların değerlerinin fiyatlara dönüşümünü kavrayabilmemiz için şimdi ortalama kâr oranı yasasını devreye sokmamız gerekiyor. Farklı sektörlerdeki kâr oranlarının eşitlenmesi, metanın değeri içindeki artı-değeri, ortalama kâra dönüştürür. Böylece gerçek meta değerinden farklı üretim fiyatları pazarda ortaya çıkar. Bu olay aslında kapitalist maliyet fiyatına, kapitalist ortalama kârın eklenmesidir; bireysel kapitalistin artı-değerinin yerine, ortalama kârın geçmesidir.

"Farklı üretim alanlarında, çeşitli kâr oranlarının ortalamalarının bulunarak bu farklı üretim alanlarındaki maliyet-fiyatlarına eklenmesiyle elde edilen fiyatlar, üretim-fiyatlarını meydana getirirler".[10]

Kısacası, piyasadaki ortalama kâr sayesinde metaların ulaştıkları fiyatlara, üretim fiyatları diyoruz. Üretim fiyatı = metanın kapitalist maliyet fiyatı + ortalama kâr

---

[8] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 32.

[9] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 149-150.

[10] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 143.

"Üretim-fiyatı, ortalama kârı içerir. Biz buna üretim-fiyatı diyoruz".[11]

Sözgelimi kapitalist, bir ayakkabının üretimi için değişen sermayeye (ücretlere) 50 lira, değişmeyen sermayeye (hammaddelere, makinelerin yıpranma aşınma payına vb.) 150 lira harcamışsa ve ortalama kâr 100 lira ise:

Üretim fiyatı = 50 + 150 + 100 = 300 liradır.

Burada ortalama kâr olarak gösterilen 100 lira, bireysel kapitalistin toplumdaki toplam artı-değerden aldığı bir paydır. Bu pay; kendi elde ettiği (metanın içindeki artı-değerden) büyük-küçük-eşit olabilir. Eğer eşitse; Artı-değer = Kâr'dır.

Metaların kapitalist maliyet fiyatı, bireysel kapitalistin kendi üretim alanında harcadığı sermaye miktarına bağlıdır; ancak metanın maliyet fiyatına eklenen ortalama kâr, toplam toplumsal sermayeden aldığı paya bağlıdır.

Üretim fiyatının önemli özelliği, tek bir metanın değeriyle değil, bütün metaların toplam değeriyle (ortalama kâr oranıyla) belirlenmiş olmasıdır. Üretim fiyatlarının temeli, şüphesiz ki, metanın değerinin üzerine kurulmuştur. Ne var ki, metanın değeri ile metanın üretim fiyatını her zaman özdeş saymak büyük bir yanılgı olur. Bireysel artı-değerle, kâr aynı olduğu zaman eşitlik kurulabilir. Yoksa eşitlik kurulamaz.

"Bir metaın üretim-fiyatı, hiç de değerine özdeş değildir. Gösterilmişti ki, bir metaın üretim-fiyatı, değerinin üzerinde ya da altında olabilir, ve değeri ile yalnızca istisnaî olarak çakışır".[12]

---

[11] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 177.

[12] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 667.

Demek ki, kapitalistler arasındaki daha fazla kâr hırsından doğan rekabet, metaların ortalama fiyatlarını (ortalama üretim fiyatlarını) yaratır.

> "Farklı alanlardaki kâr oranlarını birbirine eşitleyerek üretim-fiyatını ilk meydana getiren, farklı alanlardaki sermayelerin rekabetidir".[13]

* * * * *

Sermayeler arası rekabet, meta fiyatlarını, meta değeriyle eşitleyen ortalama (genel) kâr oranını kendi kendine yaratmaz. Aksine rekabet, meta değerleri içindeki artı-değeri, artı-değerin bir bölümünü bir metadan diğerine aktararak (artı-değeri, ortalama kâr oranına çevirerek) bunu yapar. Bir metanın değeri her zaman, toplumsal olarak gerekli emek = canlı + cansız emek miktarının toplamına eşittir.

Üretim fiyatında değişen nokta, artı-değerin yerine ortalama kârın geçmesidir.

Metanın değeri = gerekli emek (ücret) + cansız emek (değişmeyen sermaye) + artı-değer

Metanın ortalama fiyatı = gerekli emek + cansız emek + ortalama kâr = değişen sermaye + değişmeyen sermaye + ortalama kâr = üretim fiyatı

O halde şimdi yeni bir sonuca varıyoruz. Metaların mübadele temeli, değişim değeridir; ama piyasada metalar, ortalama üretim fiyatları üzerinden mübadele edilirler.

Değer yasasını anlattığımız bölümde metaların değişim değerlerinin üzerinden (metanın değeri üzerinden) mübadeleye girdiğini söylemiştik. O zaman değer yasasını çiğnemiş olmuyor

---

[13] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 162.

muyuz? Hayır! Rekabetçi bir topluma değer yasasının uygulanışıdır bu! Hatırlarsak bir metanın değerini, toplumsal olarak gerekli emek miktarıyla (emek zamanıyla) ölçüyorduk. Rekabet (piyasa) meta değerlerini, ortalama kâr üzerinden meta fiyatlarına çevirirken, metanın içindeki emek miktarının toplumsal emek ortalamasını ifade edip etmediğini gösterir.

Gerekli toplumsal emeğin ortalamasını ifade etmeyen emek miktarı boşuna harcanmış emektir. Metalar piyasada kendi değerleri üzerinden değil, ortalama üretim fiyatları üzerinden mübadele edilirler. Günümüzün kapitalizmi de mübadeleyi böyle yapar.

> "Metalar değerlerine göre değişilmezler; değerlerinden farklı olan ortalama fiyatlar üzerinden değişilirler ve dahası bu, görünüşe göre çelişkili bir yasanın, metaların değerinin 'emek-zamanı'yla belirlendiği yasasının sonucudur".[14]

Metanın fiyatı, metanın değerinin, ortalama kârın etkisiyle değişime uğramasından başka bir şey değildir. Metaların toplam değerinin yerine, metaların toplam fiyatının geçirilmesi, değer yasasını bozmaz; çünkü metaların toplam değerlerinin (değişim değerlerinin) toplamı, üretim fiyatlarının (kapitalist maliyet fiyatları + ortalama kâr) toplamına eşittir. Toplam artı-değer miktarı da, toplam kâr miktarına eşittir. Ortalama kâr oram, toplam artı-değerin, toplam toplumsal sermaye ile ilişkisi tarafından belirlenir.

Toplam artı-değer = toplam kâr.

Toplumdaki meta değerleri toplamı = Toplumdaki meta üretim fiyatlarının toplamı.

---

[14] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri, II. Kitap*, *A.g.e.*, s. 50.

"Toplumda üretilen bütün metaların üretim-fiyatlarının toplamı –bütün üretim kollarının hepsi– bunların değerlerinin toplamına eşittir".

"Dolayısıyla, bütün üretim alanlarındaki kârlar toplamının, artı-değerler toplamına eşit olması gerekir ve toplam toplumsal ürünün üretim-fiyatlarının toplamı, bu ürünün toplam değerine eşittir".[15]

Piyasa Fiyatı

Metaların değerinin yerine geçen üretim fiyatları, meta pazarına (piyasaya) sunum (arz) fiyatı olarak girer. Ne var ki, metaların pazar (piyasa) fiyatları, üretim fiyatlarını kendilerine çıkış noktası yaparak arz ve talebe (sunuma ve aranıma) göre yükselir, alçalır. Pazar fiyatı (satış fiyatı) pazardaki rekabetin koşullarına (arz ve talebe) uygun biçimde değişen üretim fiyatından başka bir şey değildir. Pazar fiyatının merkezi, her zaman için metanın üretim fiyatıdır. Metaların üretim fiyatı ortalama bir büyüklüktür; pazar fiyatı bunun etrafında salınır.

Metaların kendi değerleri üzerinden mübadele edildiğini (satıldığını) söylediğimizde, metaların değerlerinin ağırlık merkezi olduğunu, fiyatların bu ağırlık merkezi çevresinde dalgalandığını (yükselme ve alçalmaların birbirini zaman içinde eşitlediğini) belirtmiştik.

Metaların değerlerinin yerini alan üretim fiyatları da aynı işlevi görür; pazar (satış) fiyatlarının merkezine oturur. Pazar fiyatlarının yükselmesi-alçalması belirli dönemde birbirini eşitleme eğilimi gösterir. Üretim fiyatlarından sapmalar, mübadelenin üretim fiyatları üzerinden yapılmasını ortadan kaldırmaz. Arz ve talepteki dalgalanmalar piyasa fiyatlarının, üretim fiyatından sapmalarını gösterir. Bu sapmalar birbirini dengeler.

---

[15] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 145, 156.

"Üretim-fiyatı her alanda düzenlendiği gibi, özel koşullar tarafından da düzenlenir. Ve bu üretim-fiyatı da gene, etrafında günlük piyasa-fiyatlarının dalgalandığı bir merkezdir ve belli dönemler içersinde birbirini eşitleme eğilimini gösterir".

"Değer yasasının üretim-fiyatlarını düzenlediği sonucu çıkıyor".[16]

* * * * *

Fiyat hareketleri her zaman arz ve talebe bağlı olarak değer yasasının egemenliği altındadır. Pazara getirilen metaların miktarı, talebi (arzı) aşarsa; metalar, üretim fiyatının altında satılır. Tersine, talep yüksek, meta miktarı azsa, metalar üretim fiyatlarının üzerinde satılır. Arz ve talep eşitse, işte o zaman pazar (piyasa) fiyatıyla, üretim fiyatı çakışır.

"Arz ile talep aynı olduğu takdirde, metaların piyasa-fiyatları, üretim-fiyatlarına tekabül eder".[17]

Ne var ki, teorik olarak arz ve talebin çakışabileceği düşünülebilir. Gerçek kapitalist piyasada arz ve talebin çakışması hemen hemen olanaksızdır. Ekonomi politik, kapitalizm iç yasalarını arz –talebin çakışması üzerine kurar. Marksizm bu noktada da ekonomi politiği aşar.

Arz ile talebin çakışması imkânsız derecede bir rastlantıdır; ama rekabet temelinde işleyen kapitalist pazar koşullarında değer yasasını deneyecek (toplumsal emeğin gerekli biçimde kullanılıp kullanılmadığını ölçecek) başka bir ölçüt yoktur.

Marksizm açısından arz-talep ilişkisinde diyalektik bakış açısı şudur: Arz ve talep birbirine karşıt uçlarda hareket eden bir çe-

---

[16] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 161, 162.

[17] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 313.

lişkinin iki yönüdür. Zıt uçlar olan arz ve talep uzun bir dönemde birbirinin artı ve eksilerini telafi ederek varlığını korur. Bazı zaman arz, talepten fazla olur; diğer zaman talep, arzdan fazla olur. Çelişik hareketin bir ortalaması olarak birbirini dengelemeye çalışırlar. Denge kurulduğu an, tekrar yeniden bozulur.

> "Arz ve talep bağıntısı, bu nedenle bir yandan yalnız, piyasa-fiyatlarının piyasa-değerlerinden gösterdiği sapmaları açıklar, öte yandan da, bu sapmaların, yani talep ve arz bağıntısının etkisinin yok edilmesi eğilimini açıklar".[18]

Ortalama Kâr ile Artı-Değerin Çakışma Koşulu

Diğer bölümde işaret etmiştik ki, artı-değer ile kâr her zaman üst üste düşmez. Bu sorunu belirginleştirmek amacıyla, meta değeri ve üretim fiyatı üzerinden konuyu yeniden ele almamız gerekiyor.

Metanın değeri = değişmeyen sermaye (metaya bütünsel veya kısmen katılan parçalar) + değişen sermaye (ücret) + artı-değer.

Üretim fiyatı = değişmeyen sermaye + değişen sermaye + ortalama kâr.

Artı-değer ile ortalama kâr belirli şartlar hariç özdeş değildir; ama aralarında uçurum olabilecek farklar yoktur; dolayısıyla yaklaşık olarak birbirini karşılarlar. Dolayısıyla metanın değeri ile üretim fiyatı arasındaki ilişki de aynıdır. Yaklaşık olarak birbirine tekabül ederler.

> "Üretim-fiyatlarını belirleyen ortalama kârın, daima, toplam toplumsal sermayenin bir parçası olması nedeniyle, bireysel sermayenin payına düşen artı-değer miktarına yaklaşık olarak eşit olması gerekir".[19]

---

[18] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 171.

[19] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 162.

Peki, artı-değer ile kâr ne zaman tam eşit olabilir? Eğer sermaye ortalama (vasat) bir bileşime sahipse, tamamen eşit olur. Ortalama bileşimli sermayeler için artı-değerle, kâr eşitliğini sağlayan yine ortalama kârdır. Rekabet sürekli olarak bu ortalamaya doğru eğilimdir; orta bileşimli sermayede bu eşitlik sağlanır.

"Ortalama sermaye için, kâr ve artı-değer özdeştir".[20]

Artı-değerle, kâr arasındaki farklılığı yaratan (meta değeriyle, üretim fiyatı arasındaki farklılığı yaratan) sermayenin az kârlı alandan daha çok kârlı alanlara yönelmesidir; farklı sermaye grupları arasındaki rekabettir.

* * * * *

Farklı üretim dallarında aynı toplam sermayeye sahip 3 firma üzerinden Marx'ın örneğini kullanarak açıklamamızı genişletelim. Değişmeyen sermayenin bir parçasının ürüne aktarıldığını not edelim:

Birinci sermaye [100 birimlik sermaye]

Değişmeyen sermaye = 50 (ürüne aktarılan)

Değişmeyen sermaye = 30 (ürüne aktarılmayan)

Değişen sermaye = 20

Toplam sermaye = 100

Artı-değer oranı = %100 olsun.

Artı-değer oranı = artı-değer x %100 ÷ değişen sermaye = artı-değer x %100 ÷ 20 = %100

Artı-değer = 20

Kâr oranı = artı-değer x %100 ÷ değişen sermaye + değişmeyen sermaye =

---

[20] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 178.

=20 x %100 ÷ 20 + 30 + 50 = %20

Metanın değeri = değişen sermaye + değişmeyen sermaye + artı-değer = 20 + 50 + 20 = 90

Kapitalist maliyet fiyatı = değişen sermaye + değişmeyen sermaye (ürüne aktarılan) = 20 + 50 = 70

veya

Kapitalist maliyet fiyatı = Metanın değeri – artı-değer = 90 – 20 = 70

İkinci sermaye [100 birimlik sermaye]

Değişmeyen sermaye = 51 (ürüne aktarılan)

Değişmeyen sermaye = 19 (ürüne aktarılmayan)

Değişen sermaye = 30

Toplam sermaye = 100

Artı-değer oranı = %100

Artı-değer oranı = artı-değer x %100 ÷ değişen sermaye = artı değer x %100 ÷ 30

Artı-değer = 30

Kâr oranı = artı-değer x %100 ÷ toplam sermaye = 30 x %100 ÷ 100 = %30

Metanın değeri = değişmeyen sermaye (51) + değişen sermaye (30) + artı-değer (30) = 111

Kapitalist maliyet fiyatı = metanın değeri – artı-değer = 111-30 = 81

Üçüncü Sermaye [100 birimlik sermaye]

Değişmeyen sermaye = 51 (ürüne aktarılan)

Değişmeyen sermaye = 9 (ürüne aktarılmayan)

Değişen sermaye = 40

Toplam Sermaye = 100

Artı-değer oranı = % 100

Artı-değer oranı = artı-değer x %100 ÷ 40 = %100

Artı-değer = 40

Kâr oranı = 40 x %100 ÷ 100 = %40

Metanın değeri = 40 + 51 + 40 = 131

Kapitalist maliyet fiyatı = 131 – 40 = 91

Şimdi bu üç firma aynı miktar (100 birim) sermaye yatırmış olmalarına rağmen üç farklı kâr oranına sahiptirler (%20, %30, %40)

Ortalama kâr oranı = 20 + 30 + 40 ÷ 3 = %30

Ortalama artı-değer = 20 + 30 + 40 = 90 ÷3 = 30

Birinci sermaye için:

Metanın üretim fiyatı = maliyet fiyatı + ortalama kâr = 70 + 30 = 100

Artı-değer = 20, Kâr = 30, Metanın değeri = 90

Fiyatın değerden sapması = +10

İkinci sermaye için:

Metanın üretim fiyatı: 81 + 30 = 111

Artı-değer = 30, Kâr = 30, Metanın değeri = 111

Fiyatın değerden sapması = 0

Üçüncü Sermaye için:

Metanın üretim fiyatı = maliyet fiyatı + ortalama kâr = 91 + 30 = 121

Artı-değer = 40, Kâr = 30, Metanın değeri = 131

Fiyatın değerden sapması = –10

Görüldüğü üzere üç firma da 100 birimlik sermayeden %30 kâr etmişlerdir. Ama birinci firmada artı-değer, kârdan düşüktür; ikincisinde eşittir; üçüncüsünde ise fazladır.

Ayrıca metanın değeri ile üretim fiyatları arasında da fark vardır. Birinci firmada metanın değeri üretim fiyatından düşüktür. İkincisinde eşittir. Üçüncüsünde yüksektir.

Metanın üretim fiyatı ile metanın değerinin çakıştığı ikinci firma ortalama düzeyi tutturmuştur. Kâr ile artı-değer çakışmaktadır.

Sonuç olarak diyoruz ki, kâr ile artı-değer veya metanın değeri ile üretim fiyatı aynı şey değildir. Örneğimizde fiyatlarda –10 ve +10 meta değerlerinden sapma vardır. Metaların değerinin üzerinden ve altından satılmasıyla (+10 ve –10 birbirini dengeleyerek) artı-değer eşit olarak bölünmüş ve %30 ortalama kâr sağlanmıştır.

Üretim Fiyatının Önemi ve Tekel Fiyatı

Ortalama kâr ve üretim fiyatı konusunu anlamak niçin önemlidir? Kapitalist üretim tarzında her sanayi sektörü kendi ürettiği artı-değeri doğrudan doğruya (ürettiği miktarda) cebine koymaz. Toplumda üretilen toplam artı-değerin bir kısmını (sermayesi oranında) ortalama kâr üzerinden alır. Bu demektir ki, ortalama kâr, toplam artı-değeri yeniden bölüştüren faktör olarak rol oynar. Her sermaye parçası, ortalama kâr sayesinde, toplumdaki işçilerin ürettiği toplam artı-değerden kendi sermaye büyüklüğüne düşen payını alır. Böylece ortalama kâr, kapitalistleri kardeşleştirir; ama aralarındaki daha fazla kâr elde etme savaşı onları düşman kardeşler yapar.

Kapitalist toplumda değişim değerinin bireysel olarak değil, gerekli toplumsal emeğe göre belirlendiğini görmüştük. Ortalama kâr, emek-değer teorisi açısından can alıcı önem taşır. Toplumsal ortalamanın altındaki bir sermaye, toplumsal emeği israf eden bir sermayedir. Bunun tersine ortalamanın üstündeki bir sermaye, toplumsal emekten tasarruf eder; dolayısıyla onlar

diğerlerinden daha büyük pay alırlar. Ortalama kâr bu nedenle toplumsal olarak gerekli emeğin uygun biçimde kullanıp kullanılmadığını kontrol eder; toplam artı-değeri her üretim dalı içinde "kapitalizmin adaletine" uygun biçimde dağıtır.

Rekabet (kâr hırsı) ortalama kârın yaratılmasını zorlayan zemindir. Yeni sanayi kollarının yaratılması da aynı rekabet mantığından kaynağını alır.

Ortalama kârın oluşması, bir metanın birçok üreticisinin olmasını önşart olarak kendine dayatır. Eğer bir metanın tek bir üreticisi (satıcısı) varsa (yani o meta üzerine tekel kurulmuşsa) doğal olarak ortalama kâr oluşmaz. Burada geçerli olan genel üretim fiyatı değil, Tekel Fiyatı'dır.

> "Bir tekel fiyatından söz ettiğimiz zaman, genel olarak, genel üretim fiyatıyla olduğu kadar ürünlerin değeriyle de belirlenen fiyattan bağımsız olarak yalnızca alıcıların satın alma şevkleri ve ödeme yetenekleriyle belirlenen bir fiyatı kastediyoruz. Ancak nispeten küçük miktarlarda üretilebilen çok olağanüstü bir kalitede şarap üreten bir bağ, bir tekel fiyatı getirir".[21]

Sözgelimi bir ülkede sigarayı sadece tek bir firma üretiyorsa (yani sigara metası üzerinde tek bir tekel varsa) metanın fiyatını bu tekel saptar. Burada rekabet edecek başka bir sermaye yoktur. Ne var ki bu metanın farklı tekeller tarafından değişik çeşitlerinin üretilmesiyle rekabet başlar. Tekeller yeniden rekabeti doğurur.

Bir meta üzerinde tekelin varlığı, ortalama kâr olanağını ortadan kaldırdığı gibi; metaların mübadele fiyatlarının, onların kendi öz değerlerine yaklaşık olarak tekabül etmesini de engeller. Marx, fiyatların, meta değerlerine yaklaşık biçimde uyması için o meta (veya metalar) üzerinde tekel olmaması gerektiğini söyler.

---

[21] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 681.

"Metaların değişim fiyatlarının, bunların değerlerine yaklaşık olarak tekabül etmesi için, yalnız şunlar yeterlidir".

"Satışı ilgilendirdiği kadarıyla, taraflardan hiçbirisine, metalarını kendi değerlerinin üzerinde satmalarını sağlayacak ya da bu değerlerin altında satmaya zorlayacak doğal ya da yapay bir tekel kurulmamış olmalıdır".[22]

Sözgelimi hiç kimsenin sahip olamadığı bir antika eşyaya sahip kişi yapay bir tekel yaratır; antika eşyanın fiyatını kendi isteğine göre belirler. Yani değer yasası işlemez.

* * * * *

Değer yasası sadece kapitalizm için değil, kapitalizm öncesi sınıflı toplumlar için de geçerlidir. Değer yasası kapitalizmden gerilere doğru gittikçe daha "saf biçimde" işler. Meta üretimin insanlık tarihine girdiği noktada, değer yasası da devreye girer. Değer yasası ürünlerin metaya dönüştüğü, mübadelenin başladığı tarihten başlar. Gelişmemiş meta üretiminin işleyen değer yasasıyla, gelişmiş meta üretiminde (kapitalizmde) işleyen değer yasası arasındaki farkı anlamak önemlidir.

Gelişmemiş meta üretiminde genellikle metalar, kendi öz değerleri üzerinden mübadeleye girerler; üretim fiyatlarını meydana getirecek ortalama kâr henüz devreye girmemiştir. Söz konusu ettiğimiz kendi üretim araçlarında çalışan zanaatkârlar, köylülerdir. Küçük meta üreticileri metalarını yaklaşık olarak değerlerine göre mübadele ederler; metanın üretimi için harcanan toplumsal olarak gerekli emek miktarı ile değerinin kendi özü çakışır. Meta üreticileri arasında yapılan direkt mübadelede (değişimde) meta değeri, değer yasasına gözle görünür biçimde uygun düşer. Engels'in sözleriyle söylersek:

---

[22] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 160.

"Değişimin kendini gösterdiği her kez, ürünler derece derece meta durumuna dönüştükleri zaman, birbirleri ile yaklaşık olarak değerlerine göre değiştiriliyorlardı. İki nesne değerinin niceliksel karşılaştırmasının tek ölçütü, onların yapımı için harcanmış bulunan emekti. Sonuç olarak, değerin o zaman dolaysız olarak gerçek bir varoluşu vardır. Değerin değişimdeki bu dolaysız gerçekleşmesinin dindiğini, artık varolmadığını biliyoruz".[23]

Meta değerinin mübadele içinde doğrudan gerçekleşmesi, genişletilmiş meta üretimiyle birlikte ortadan kalkar; meta değerlerinin yerine ortalama kâr eliyle üretim fiyatları geçer. Artık metalar, kendi öz değerleri üzerinden değil, üretim fiyatları üzerinden mübadeleye girerler; değer yasası dönüşüm geçirerek dolaylı biçimde gerçekleşir.

"İşte böylece, en sonunda, büyük sanayi, iç pazarı, sermaye adına kesin olarak ele geçirir, küçük üretime ve kendine yeterli köylü ailesinin doğal ekonomisine son verir, küçük üreticiler arasındaki doğrudan değişimi kaldırarak, tüm ulusu sermayenin hizmetine koşar. Aynı şekilde, farklı ticaret ve sanayi kollarındaki kâr oranını, tek bir genel kâr oranı halinde eşitler".[24]

Marx, kapitalizmden geriye doğru gidildikçe, meta değerlerinin üzerinden yapılan mübadelenin gerçekliğini, üretimin ve mübadelenin darlığına bağlar. Gelişmiş meta üretimi topluma hâkim oldukça (kapitalizm geliştikçe) meta değerleri yerine üretim fiyatları geçer. Sermayenin çok parçalı, farklı sektörlere da-

---

[23] Karl Marx – Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar III*, çev. Mihri Belli, Sevim Belli, Seyhan Erdoğdu, Vahap Erdoğdu, Arif Gelen, M. Kabagil, Ünsal Oskay, Kenan Somer, Öner Ünalan, Sol Yay., 1979, s. 613-614.

[24] Friedrich Engels, Karl Marx'ın *Kapital III*'ün içinde, *A.g.e.*, s. 793.

ğılmış yapısı ve aralarındaki kâr için savaş bu durumu yaratır. Üretim fiyatları üzerinden mübadele bize kapitalizmin (meta üretiminin) olgunlaştığını, büyüdüğünü anlatır.

> "Demek oluyor ki, metaların değerleri ya da yaklaşık olarak değerleri üzerinden değişimleri, belli bir kapitalist gelişme düzeyini gerektiren üretim-fiyatları üzerinden değişimlerine göre çok daha düşük bir gelişme düzeyini gerektirir".[25]

Metaların kendi öz değerleri üzerinden değil, üretim fiyatları üzerinden mübadeleye girmesinin değer yasasının gerçekleşmesi olduğunu (değer yasasının geçerli olduğunu) daha önce ele almıştık.

Ekonomi Politiğe Eleştiri

Metaların değerinin üç parçadan oluştuğunu belirtmiştik:

1) Geçmiş emek = değişmeyen sermaye= üretim araçlarından metanın değerine aktarılan parça

2) Canlı emek = değişen sermaye = ücret = ödenmiş emek

3) Artı-değer = ödenmemiş emeği temsil eden parça = artı-emek = ekonomi politiğin diliyle kâr ve rant (topraktan elde edilen kâr) biçimleri

Adam Smith ve Ricardo metaların değerlerinin ya da üretim fiyatlarının belirlenmesinde kendi görüşleri içinde çelişkiye düşerler. Bir yandan bir metanın değerinin, onun içerdiği toplumsal emek miktarıyla belirlendiğini söylerler; bu noktada doğru çizgide dururlar. Öte yandan zaman zaman metanın değerinin bu doğru biçimde yapılan tanımıyla uyuşmayan düşünceler ileri sürerler. Marx, Adam Smith'in şu yanlış görüşünü aktarır.

---

[25] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 159-160.

"Her toplumda, her metaın fiyatı, kendisini, sonuçta, şu üç kısımdan birine ya da diğerine veya hepsine ayrıştırır (ücret, kâr, rant)".[26]

Adam Smith, ücretler (değişen sermaye) ile artı-değeri (onun diliyle kâr ve rantı) metanın değerini oluşturan parçalar olarak kabul eder. Bu arada metanın değerini oluşturan bir parçasını (değişmeyen sermayeyi) unutur, hesaba katmaz. Bu yanlış formül kabaca şudur:

Metanın değeri = ücret (değişen sermaye) + artı-değer (kâr ve rant)

Marx, A. Smith'in bu anlayışının bir dogma olarak ekonomi politiğe yerleştiğini belirtir.

"Ekonomi politiğe ondan miras kalmış gerçekten şaşırtıcı bir dogmadır; metaların fiyatının ücretlerle, kârdan (faizden) ve toprak rantından, yani ücretlerle artı-değerden meydana geldiği dogması".[27]

Adam Smith şüphesiz ki, üretim araçlarının (değişmeyen sermayenin) üretimde meta değerinin yaratılımına katıldığını bilmesine rağmen, toplumun genelini düşündüğü zaman değişmeyen sermayeyi bir çırpıda yok eder. Adam Smith'e göre, toplum tarafından üretilen toplam meta değeri miktarı = değişen sermaye (ücret) + artı-değer (kâr ve rant) olarak ortaya çıkar.

Adam Smith bu formülle, meta içindeki değişmeyen sermaye parçasını yok ettiğini fark etmez. Metaların fiyatı veya metaların değişim değeri iki parçadan, yani değişen sermayeden ve artı-değerden oluşmuş olur. Marx, Adam Smith'in formülünü kısaca şöyle özetler:

---

[26] Adam Smith, Karl Marx'ın *Kapital II*'nin içinde, *A.g.e.*, 1979, s. 383.

[27] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 607-608.

"Meta-değer, d + a'ya eşittir; yani yatırılan değişen-sermayenin değeri ile artı-değerin toplamına eşittir. (...)

Şu halde, rant ve kâr, artı-değer a'nın kısımlarıdır ve böylece Adam Smith'e göre bütün metaların fiyatı kendilerini d + a'ya ayrıştırmaktadır".[28]

Marx, Adam Smith'in bu yanılgısının nedenini, emeğin değer yaratan yönüyle (soyut emekle), kullanım değeri yaratan yönünü (somut emeği) farklılaştırmamasına bağlar.

"Adam Smith, yıllık ürünün değerinin değişmeyen kısmını kaşla göz arasında yok ediyor. Bu karışıklık, temel anlayışındaki bir başka yanılgıya dayanıyor: O, bizzat emeğin iki yönlü niteliğini birbirinden ayırdetmiyor: emek-gücü harcayarak değer yaratan emek ile, kullanım nesneleri (kullanım-değerleri) yaratan somut emeği, yararlı işi birbirinden ayırt etmiyor".[29]

Adam Smith üç gelirin (ücret, kâr, rantın) metanın değerini oluşturduğunu düşündüğünden dolayı yanılgıya düşer. Toplumun toplam gelirinden, metanın değerine sıçramak, Adam Smith'i kendi düşünceleriyle çelişkiye sokar.

* * * * *

Marx aynı yanlışı Ricardo'nun ve John Stuart Mill'in de yaptığını not eder:

"Aslında Ricardo, Adam Smith'in, metaların fiyatının, ücretlerle artı-değere (ya da değişen-sermayeyle artı-değere) ayrıştığı yolundaki teorisini tümüyle kabul ediyor".

"John Stuart Mill de, aynı şekilde, Adam Smith'in izleyicilerine devrettiği öğretiyi her zamanki tantanasıyla yineliyor.

---

[28] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 391-392, 393.

[29] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 398-399.

> Bunun bir sonucu olarak, Smith'çi düşünce karışıklığı bu ana kadar sürüp gidiyor ve ortaya attığı dogma da Ekonomi Politiğin bağnaz iman mallarından biri oluyor".[30]

Metanın değişim (mübadele) değeri, sürekli olarak kendini üç parçaya (kâr, ücret ve ranta) ayrıştırır. Ama ne ücretler, ne kâr, ne rant, değişmeyen sermaye olmadan bu bileşimi meydana getiremez. Ücretler, kâr ve rantlar kendi başlarına bağımsız öğeler değildir; değişmez sermayeyi de içeren birleşik bir bütündür. Ekonomi politik bu gerçeğin üzerinden atlar.

* * * * *

Metaların değeri konusunda Adam Smith'in ve Ricardo'nun yaptığı yanlış, üretim fiyatı konusunda tekrarlanır. Üretim fiyatının, ücret-kâr-ranttan oluştuğunu düşünmek de doğru değildir. Ortalama kârın fonksiyonu da bu yanlış düşünce biçimiyle ortadan kalkar. Oysa göstermiştik ki, meta değeri ile üretim fiyatı eşit olmadığı gibi; kâr ile artı-değer de eşit değildir (Ricardo'nun kâr ile artı-değeri nasıl karıştırdığını hatırlayalım).

Marx, üretim fiyatı ile meta değeri arasındaki farkı açıklamayan bütün ekonomi politikçileri (Adam Smith'i, Ricardo'yu, fizyokratları vb.) eleştirir.

> "Bunlardan hiçbiri, üretim-fiyatı ile değer arasındaki farkı açıklamamıştır".[31]

Adam Smith, üretim fiyatına "doğal fiyat" ismini takar; ama bunu meta değerinden ayıramaz. Adam Smith'e göre, metaların doğal fiyatı = metaların parayla ifade edilen değeridir.

---

[30] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 412, 414.

[31] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 177.

Metaların piyasa fiyatının, meta değerinin altında veya üstünde olduğunu belirtmiştik. Üretim fiyatı için da aynı şey geçerlidir; piyasa (pazar) fiyatı da üretim fiyatının altında veya üstünde olabilir. Adam Smith bunlar arasındaki farkı anlayamaz ve açıklayamaz:

> "Metanın piyasa-fiyatı, kuşkusuz, değerinin altında ya da üstünde olur. Gerçekten, daha sonra göstereceğim gibi, metaların ortalama fiyatı bile her zaman değerlerinden farklıdır. Ne var ki, Adam Smith doğal fiyatı tartışırken buna değinmez. Üstelik, değerin yapısını kavrayan bir temelin dışında, ne piyasa-fiyatına, hele hele ne de metaların ortalama değerindeki dalgalanmalara akıl erdirebilir".[32]

* * * * *

Adam Smith'in metanın değerinin belirlenmesinde kendisinin ifade ettiği doğru çizgiden (yani metanın değerinin içerdiği toplumsal emek miktarıyla ya da o metanın üretilmesi için harcanan emek miktarıyla belirlenmesinden) saptığı başka bir yanlışı ele alabiliriz.

Adam Smith yeri geldiğinde şöyle bir formüle başvurur:

Metanın değeri = Bu metanın karşılığında satın alınabilen canlı emek miktarıdır.

Canlı emek miktarı, emekgücünden (A. Smith bunu yanlış biçimde "emek" olarak adlandırır; yani emek ile emekgücü arasında ayrım yapamaz) ibaret olduğuna göre:

Canlı emek miktarı = emekgücünün değeri = ücret

Böylece Adam Smith'in yaptığı yanlış şu noktaya varır:

Metanın değeri = ücret

---

[32] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri I*, *A.g.e.*, s. 88.

Oysa biliyoruz ki, metanın değerinin değişen sermaye bölümü olan ücret, metanın değerine eşitlenemez. Bu sefer Adam Smith, farkında olmadan artı-değeri (emeğin ödenmemiş parçasını) ve değişmeyen sermayeyi birlikte unutmuş olur. Daha doğrusu bu yanlış formül, meta = emek miktarı formülüyle çelişir.

Metanın değerini, onun alabileceği emekgücüyle (ücretle) eşitlemekten daha büyük bir yanlış olamaz. Diyelim ki, bir işçi fabrikada 8 saatlik gerekli toplumsal emek harcayarak bir ayakkabı üretiyor. Değişmeyen sermayeden ayakkabıya aktarılan değer = 30 lira; işçinin aldığı ücret (değişen sermaye) = 100 lira; artı-değer = 40 lira olsun.

Metanın değeri = 8 saatlik toplumsal gerekli emek = değişen sermaye + değişmeyen sermaye + artı-değer = 30 + 40 + 100 = 170 lira.

Metanın değerini, A. Smith gibi formüle edersek, metanın değeri ücrete eşit olduğuna göre, ayakkabının değeri = 100 lira olur. Adam Smith böyle saçma bir hesap yapmaz. Ne var ki, metanın değerini = onun satın alabileceği canlı emek miktarıyla eşitlemenin sonucu bu saçma sonuçtur.

Marx, Adam Smith'in metanın değerini, bu metanın satın alabildiği canlı emek miktarıyla ölçme anlayışını şöyle eleştirir:

> "Bu çalışmanın ilk kısmında, metanın çözümlenişi üzerinde dururken, Adam Smith'in değişim-değerinin belirlenişine yaklaşımındaki tutarsızlığını göstermiştim. Metaların değerinin, üretimleri için gereken emek miktarıyla belirlenişi ile değerin, metaları satın alabilecek canlı emek miktarıyla belirlenişini ya da –aynı kapıya çıkan bir ifadeyle– belirli bir miktar canlı emek satın alabilecek meta miktarıyla belirlenişini birbirine karıştırdığını ya da birini ötekinin yerine koyduğunu özellikle göstermiştim. Burada, o emeğin değişim-değerini, metaların değerinin ölçüsü haline getiriyor.

> Gerçekte ücreti ölçü yapıyor; çünkü ücret, belli bir miktar canlı emekle satın alınan meta miktarına ya da belli bir miktar meta ile satın alınabilecek emek miktarına eşittir".[33]

Adam Smith'i bu noktada eleştirirken Marx, A. Smith'in *Milletlerin Zenginliği*'nden birkaç alıntı yapar. Yukarıdaki sonucu basit biçimde Adam Smith'in alıntılarından çıkarmak kolay değildir. Adam Smith'in kullandığı formül şudur:

Herhangi bir metanın değeri = bu metanın piyasada satın alabileceği (kumanda edebileceği) emek miktarıdır.

Metadaki emeğin değeri = bu metayı üreten işçinin meta karşılığı satın alabileceği emek miktarı, yani geçim araçlarıdır.

Bu formüllerin doğru olmamasının nedeni, emekçinin üretim sonucu patrondan aldığı ödülle (ücretle), metanın bütün değerini doğru orantılı kılmasıdır. Başka bir deyişle emek ile (aslında emekgücü ile) emek ürününü eşitlemesidir. Adam Smith'e göre: Emekçinin emeğinin ödülü (emekçinin satın alabileceği meta miktarı) = metanın değeridir.

Dikkat edilirse bu yanlış formül, artı-değeri gizlemektedir. İşçi sanki harcadığı emeğin (soyut emeğin) bütün karşılığını alıyor gibi gözükmektedir.

Bir emekçinin satın alabileceği meta miktarı onun ücretinden fazla olamayacağına göre; Adam Smith ister istemez şu noktaya varır: Ücret = Metanın değeri

İşte, Marx'ın eleştirdiği de bu noktadır.

* * * * *

Ne kadar ilginçtir ki, Ricardo, Adam Smith'in yanlışını fark etmesine ve eleştirmesine rağmen aynı tuzağa kendisi düşer.

---

[33] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri I*, *A.g.e.*, s. 64.

Ricardo, emeğin değerini (doğal fiyatını) işçinin gerekli olan geçim araçlarıyla eşitler. Yani:

İşçinin emeğinin değeri = onun satın alabileceği metaların değeri

Metanın değeri = kumanda ettiği emek miktarı

Bailey, Ricardo'nun bu anlayışını eleştirerek Ricardo'nun varacağı sonucu bir formülle belirtir:

Emeğin değeri = ücretleri üretmek için gerekli emek miktarı = emeği yeniden üretmek için istihdam edilen emek miktarı

Özcesi:

Metanın değeri = kumanda ettiği emek miktarı = satın alabildiği emek miktarı

İşçiye emeğinin karşılığı olarak patron tarafından ödenen ücret olduğuna göre, Ricardo'nun istemeyerek vardığı sonuç, Adam Smith'te eleştirdiği anlayıştır.

Ücret = kumanda ettiği (satın alabildiği) geçim araçları = emeğin değeri = metanın değeri

Marx, Bailey'in Ricardo eleştrisine harfi harfine katıldığını belirterek Ricardo'nun vardığı sonucu özetler:

> "Böylece işin aslında dediği şuna varır: Emeğin değerini, bu emek için ödenen paranın değeri belirler! Ya peki onu ne belirler? Emeğin karşılığında ödenen para miktarını ne belirler? Belli miktarda emeğe kumanda ettiği kullanım-değeri miktarı ya da belli miktarda kullanım-değerinin kumanda ettiği emek miktarı. Ve böylece Ricardo, Adam Smith'te kınadığı tutarlılığın aynısına sözcüğün tam anlamıyla kendisi düşer".[34]

---

[34] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri, II. Kitap*, *A.g.e.*, s. 386.

Klasik ekonomi politiğin büyük iki ustasını emek-değer teorisini (bir metanın değeri, onu üretmek için gerekli emek miktarıyla belirlenir) savunmalarına karşın çelişki içine sokan nedir? Bunun nedenini daha önce açıklamıştık. Emek ile emekgücünü birbirine karıştırmaları. "Emeğin değeri" dedikleri şeyin aslında emekgücünün değeri olduğunu anlamamaları. Marx haklı olarak ekonomi politiğin burada düştüğü içsel çelişkinin kaynağını Ricardo'yu eleştirerek açıklar:

> "Ricardo, emek yerine emek-gücünü tartışmalıydı. Ama öyle yapsaydı, sermaye de bağımsız varlık kazanan bir güç halinde emeğin karşısına çıkar, emeğin maddi koşulları olarak belirirdi; sermaye o anda kesin bir toplumsal ilişki olarak ortaya çıkardı. Bundan ötürü Ricardo sermayeyi, 'doğrudan emek'ten, yalnızca 'birikmiş emek' olarak ayırır. Böylece sermaye yalnızca nesnel bir şey olur, yalnızca emek sürecindeki bir öğe olur; emek ve sermaye, ücret ve kâr arasındaki ilişki buradan asla çıkarılıp geliştirilemez".[35]

İşte, büyümüş Marksizm'in üstünlüğü, ekonomi politiğin açıklamadığı bu olguları çözümleyerek ekonomi politik üzerinden diyalektik bir sıçrama yapmasıdır.

---

[35] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri, II. Kitap*, *A.g.e.*, s. 383-384.

SERMAYE ÇEVRİMİ VE SERMAYE BİRİKİMİ

Sermayenin çevrimi (dolaşımı) üç aşamadan geçer ve dairesel bir hareket oluşturur. Önce kapitalist elindeki parayla meta pazarına ve emek pazarına çıkar. Amacı üretim yapmak için üretim araçları ve emekgücü satın almaktır. Elindeki para burada para-sermaye işlevindedir. Üretimi sağlayan iki metayı (üretim araçlarını ve emekgücünü) satın aldıktan sonra; para sermaye, üretken sermaye haline gelir.

Üretken sermayenin hedefi, üretim yaparak artı-değer yaratmaktır. Üretim sonucu ortaya çıkan meta, içinde bu artı-değeri taşır. Böylece üretken sermaye başlangıcından daha büyük bir değeri taşıyarak üretim sürecinden meta olarak çıkar. Bu şekilde üretken sermaye meta sermaye haline dönüşmüş olur. Meta-sermaye dolaşım sürecine (meta pazarına) girer. Metanın satılmasıyla ancak artı-değer realize edilir; yani tekrar para-sermayeye dönüşür. Daha önce belirttiğimiz gibi buna artı-değerin kendini gerçekleştirmesi (realize etmesi) diyoruz. Demek ki, meta sermayenin işlevi, meta içindeki artı-değeri paraya çevirmektir. İşte, sermayenin çevrimi (dolaşımı), sermayenin bir biçimden diğer biçime geçerek dönüşümünü tamamlamasıdır.

"Bu sürecin başlangıç ve son biçimleri para-sermaye P biçimlerinde olduğu için, biz, bu biçimde dolaşım sürecine, para-sermayenin dolaşımı diyoruz".[1]

Sermaye çevrimi (dolaşımı) = para-sermaye → üretken-sermaye → meta-sermaye → para-sermaye = üç aşamalı hareketin birliğidir.

Söylediklerimizi somutlarsak:

Birinci aşama: Kapitalist, meta ve emek pazarında alıcıdır. Parasını, emekgücü ve üretim araçlarına yatırarak metaya dönüştürür. Birinci aşamanın sonucunda: Para-sermaye, üretim sermayesine giriş yapar. Henüz üretim başlamamıştır.

"Birinci aşama: Kapitalist, meta ve emek pazarında alıcı olarak ortaya çıkar; parası, metalara dönüşür".[2]

İkinci aşama: Kapitalistin pazardan satın aldığı emekgücü ve üretim araçlarının kullanılmasıdır; üretken tüketim yapılmasıdır. Üretken sermaye üretim sürecinde kullanılan sermayedir. Sonuç daha büyük değerde bir metadır. Üretken sermaye, meta-sermayeye dönüşmüştür.

"İkinci aşama: Satın alınan metaların kapitalist tarafından üretken tüketimi. Burada, o, kapitalist meta üreticisi olarak hareket eder; sermayesi üretim sürecinden geçer. Sonuç, üretimine giren öğelerden daha fazla değer taşıyan bir metadır".[3]

Üçüncü aşama: Kapitalist, meta pazarında, ürettiği metaları satar ve metalarını paraya dönüştürür. Yani meta-sermaye, para sermayesine dönüşür.

---

[1] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 54.

[2] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 35.

[3] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 35.

"Üçüncü aşama: Kapitalist, pazara satıcı olarak geri döner; metaları paraya dönüşür".[4]

Burada para-sermaye, meta (emekgücü ve üretim aracı) satın almaya; üretken-sermaye, artı- değer yaratmaya; meta-sermaye, artı-değeri paraya çevirmeye hizmet eder.

Para-sermaye = para

Üretken-sermaye = emekgücü + üretim araçları

Meta-sermaye = artı-değeri içeren metalar

Bu üç aşamayı kısaca şöyle özetleyebiliriz: İlk aşama, emek gücü ile üretim aracı metasının meta pazarı ve emek pazarından alınışıdır; ikinci aşama bu metaların kullanılışıdır. Üçüncü aşama üretilen daha büyük değerdeki metanın gerçek meta pazarına sürülüşüdür. Artı-değer, üretim sürecinde doğar; meta pazarında metalar olarak ortaya çıkar.

Birinci aşama: Para-sermayenin → üretken-sermayeye dönüşümü.

"Para-sermayenin üretken sermayeye dönüşümü, meta üretimi için meta satın alınmasıdır".[5]

İkinci aşama: Üretken-sermayenin → meta-sermayeye dönüşümü.

"Meta-sermaye devresi, tersine, salt sermaye-değerle değil, meta-biçimde çoğalmış sermaye-değer ile başlar. Böylece, daha başlangıçta, yalnız metalar biçiminde varolan sermaye-değer devresini değil, artı-değeri de içerir".[6]

---

[4] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 35.

[5] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 83.

[6] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 97.

Üçüncü aşama: Meta –sermayenin → para-sermayeye dönüşümü.

> "Sermayenin salt para-biçimi, para-sermayedir. Ayrıca şunu da ifade eder ki, bu hareketin belirleyici amacı kullanım-değeri değil, değişim-değeridir".[7]

* * * * *

Para sermaye, üretken-sermaye ve meta-sermaye, sanayi sermayesinin ard arda gelen üç büründüğü biçimdir. Sanayi sermayesi her aşamada özel bir işlev yüklenir.

Eğer para-sermaye, üretken sermayeye dönüşemezse, para yığma biçimini alır (Bunu para bölümünde incelemiştik).

Eğer üretken-sermaye, meta sermayesine dönüşmezse, kullanılmaz meta biçiminde kalır (Üretim araçları ve emekgücü metası olarak).

Eğer meta-sermaye, para-sermayesine dönüşemezse, satılmamış meta yığını olarak durur; dolayısıyla artı-değer ortaya çıkmaz; artı-değer realize edilemez.

Bu nedenle sanayi sermayesinin üç aşamadan geçmesi artı-değeri paraya çevirmek için zorunludur.

Sermayenin çevrimi (dolaşımı) = sermayenin bir biçimden diğerine geçen üç aşamalı dönüşümü = dolaşım (genişletilmiş mübadele) ve üretimin birliğidir.

Sermaye dolaşımı, meta dolaşımının bir parçasıdır.

Sermayenin çevriminin birinci aşaması → dolaşım alanındadır.

Sermayenin çevriminin ikinci aşaması→ üretim alanındadır.

Sermayenin üçüncü aşaması→ dolaşım alanındadır.

---

[7] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 65.

"Bu evrelerin ikisi dolaşım alanına, birisi üretim alanına aittir. (...) Sermaye-değerin, dolaşımının çeşitli aşamalarında büründüğü iki biçim, para-sermaye ve meta-sermayedir. Üretim aşamasına ilişkin biçim ise üretken sermayedir".[8]

Artı-değer, sermaye çevriminin ancak ikinci aşamasında (üretim alanında) üretilir.

"Artı-değer, ancak üretim süreci sırasında dünyaya gelmiştir".[9]

Sermaye çevriminin birinci ve üçüncü aşamasında artı-değer üretilmez. Üçüncü aşamada artı-değer realize edilir.

* * * * *

Toplam dolaşım sürecini, üç aşamanın birlikteliği ve birbirine dönüşüm hareketi olarak ele almak gerekir. Her aşama, çıkış-geçiş-dönüş noktasıdır. Üretim ve dolaşım birliği, sermaye çevriminin olmazsa olmaz koşuludur. Her zaman üretim süreci, dolaşım sürecinin; dolaşım süreci, üretim sürecinin aracısı işlevini görür. Sermaye çevrimi, metaların başkalaşım sürecini açık olarak gösterir.

Sermaye çevrimi devamlı dönen bir daire gibidir. Çıkış ve dönüş noktası kesintiye uğramadığı sürece hareket devam eder. Sermaye, hareket eden bir toplumsal (sınıfsal) ilişkidir; üretim ilişkisidir. Sermayenin çevrimindeki üç aşama yan yana gerçekleşir. Yani sermaye aynı anda ve yerde yan yana farklı aşamalarda bulunur. Sermaye önüne engel konmadığı sürece dairesel hareketini akıcı biçimde yapar; her aşama bir diğerini takip eder ve birbirine önkoşul olurlar. Sermayenin eşzamanlılığını sağlayan üç aşamanın diyalektik birlikteliğidir.

---

[8] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 60.

[9] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 52.

"Demek oluyor ki, sermaye bir bütün olarak aynı anda ve yerde, yan yana farklı evrelerinde bulunmaktadır. Ama her kısım sürekli ve birbiri ardına bir evreden, bir işlevsel biçimden bir sonrakine geçmekte ve böylece bütün işlevleri sırasıyla yerine getirmektedir".[10]

* * * * *

Sermaye çevrimin (dolaşımını) bir örnekle açıklayalım.

Elinde 100 birim para olan bir kapitalist, emek ve meta pazarına gelir. 100 birim para şimdilik para-sermayedir. 30 birimlik parayla emekgücü satın alsın, 70 birimle de üretim araçları. Şu anda kapitalist üretim-sermayesine giriş yapmıştır; para-sermayeyi, üretken sermayeye dönüştürmüştür.

Para sermaye = 100 birim para

Üretken sermaye = 30 + 70 birim para

Üretim sonucunda 150 birimlik meta elde etmiş olsun. Meta-sermaye= 150 birimdir.

Bu 150 birimlik para içinde artı-değer gizlidir. Bu meta pazarda satılacaktır ve kapitalistin eline yeniden para-sermaye geçecektir. Bu para-sermaye, kârı içerdiğinden dolayı kapitalistin elindeki ilk 100 birim paradan fazla bir para olacaktır.

Sermayenin Üretim Zamanı – Dolaşım Zamanı – Devir Zamanı

Sermayenin üretim alanındaki kalış zamanı, sermayenin üretim zamanı olarak adlandırılır.

Dolaşım alanındaki kalış süresi ise sermayenin dolaşım zamanı adını alır. Üretim sürecinden çıkan sermayenin tekrar üretim sürecine girmesine kadar geçen süredir. Dolaşım zamanı, üretilen metanın paraya çevrilmesi için gerekli zamanı kapsadığı

[10] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 114.

gibi, paranın yeniden metalara çevrilmesini de kapsar. Bu nedenle iki parçalıdır. Üretim zamanıysa tek parçalıdır.

Sermayenin üç aşamasını kapsayan toplam zaman, dolayısıyla üretim zamanı ile dolaşım zamanının toplamına eşittir.

> "Sermayenin üretim alanındaki hareketi ile dolaşım alanındaki iki evresinin bir dizi zaman dönemleri içerisinde yer aldığını görmüş bulunuyoruz. Üretim alanındaki seyahat süresi onun üretim zamanı, dolaşım alanındaki kalış süresi ise onun dolaşım zamanıdır. Demek oluyor ki, devresini çizdiği toplam zaman, üretim zamanı ile dolaşım zamanının toplamına eşit oluyor".[11]

İşte bu toplam zamana sermayenin devir zamanı diyoruz.

> "Bir sermaye tarafından çizilen ve bireysel bir hareket değil de devresel bir süreç amaçlayan devreye, onun devri denir. Bu devrin süresini, üretim zamanı ile dolaşım zamanının toplamı belirler. Bu toplam zaman, sermayenin devir zamanını oluşturur".[12]

Dolaşım zamanı ile üretim zamanı zıt uçlarda yer alırlar. Dolaşım zamanı sırasında artı-değer üretilemez. Dolaşım zamanında meta da üretilemez. Metanın ve artı-değerin üretileceği tek zaman, üretim zamanıdır. Dolaşım zamanı, üretim sürecinin dışında kalan zamandır; bu anlamıyla üretimin kesintiye uğradığı zamandır. Dolaşım zamanı ne kadar kısa olursa; sermaye, üretim sürecine o kadar kısa zamanda döner. Sermayenin işlev gücünün artması, dolaşım zamanının kısalmasına bağlıdır. Dolaşım zamanı, artı-değer üretme sürecini kısıtlar.

---

[11] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 132.

[12] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 167.

"Dolayısıyla dolaşım zamanı, sermayenin kendisini yeniden-üretme ve dolayısıyla da artı-değeri yeniden-üretme yeteneğinin ortadan kalktığı zamandır. Onun üretkenliği, yani artı-değer yaratması, dolaşım zamanı ile ters orantılıdır ve bu sonunda sıfıra inerse üretkenliği en yüksek noktasına erişir".[13]

Ne var ki, sermaye çevrimi dolaşım zamanını atlayamaz. Dolaşım aşamalarının atlanması, meta satış ve alışlarının atlanması anlamına gelir. Artı değer de bu durumda realize olamaz; paraya dönüşemez.

Kapitalistler kredi mekanizması ile dolaşım zamanını kısaltmaya çalışırlar. Bir kapitalist dolaşım zamanı olmayan bir dolaşımı hedefler; ister. Dolaşım zamanı ortadan kalksa (sıfıra eşit olsa) sermaye üretken sermaye olarak sürekli artı-değer üretme olanağını elde eder. Sözgelimi sadece sipariş üzerine meta üreten bir fabrika için dolaşım zamanı sıfıra yaklaşır; meta üretilmeden satılmıştır; metanın dolaşım pazarına çıkmasına gerek yoktur. Bir kapitalist için bu durum ideal bir biçimdir.

Yeniden Üretim

Hiçbir toplumun üretim yapmadan yaşayamayacağını biliyoruz. Üretimsizlik, toplumun ölümüyle eşittir. Toplum bir kez üretim yapıp beklemez; üretim sürekli bir harekettir. Üretim sürecinin devamlı olarak tekrarlanması üretim hareketini "yeniden üretim" yapar. Üretimin kesintisiz biçimde yenilenmesine (yinelenmesine) yeniden üretim diyoruz.

"Her toplumsal üretim süreci, aynı zamanda, bir yeniden-üretim sürecidir".[14]

---

[13] Karl Marx, *Grundrisse II*, *A.g.e.*, s. 136.

[14] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 581.

Yeniden üretim sürecinde üretim sonucu ortaya çıkan ürünlerin bir parçası, üretim araçlarına (veya yeni üretim araçlarına) dönüştürülür. Üretimin devamını sağlayan önkoşuldur bu!

Kapitalizmde ürün yerine meta üretildiğinden dolayı, yeniden üretim süreci sermayenin (artı-değerin) yeniden üretilmesidir. Dolayısıyla kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesidir.

Yeniden üretim iki biçime ayrılır: Basit ve genişletilmiş yeniden üretim.

Basit Yeniden Üretim:

Üretim sürecinin yenilenmesinin aynı ölçekte (orantıda) tekrarlanmasıdır. Kapitalizm açısından başka bir deyişle, artı değerin kapitalist tarafından tümüyle tüketilmesidir.

Bu durumda sermaye büyümez; artı-değer bütünüyle tüketildiği için sermaye üzerine eklenen artı-değerle yeniden üretime giremez; eski sermaye üzerinden kendi kendini tekrarlar. Yani artı-değer, kapitalistin bireysel tüketimi için kullanılır.

> "Eğer bir gelir, kapitalist tarafından salt tüketim fonu olarak kullanılırsa ve kazanıldığı süre içinde tüketilirse, basit yeniden üretim meydana gelmiş olur".[15]

Basit yeniden üretimde, üretken sermaye başlangıçtaki büyüklüğüyle her seferinde yeniden üretime girer. Sözgelimi 50 birimlik sermaye 20 birimlik artı-değer üretirse ve bu süreç basit yeniden üretim süreciyse, bireysel kapitalist 20 birimlik artı-değeri alıp kendi özel ihtiyaçları için kullanır. 50 birimlik eski sermayeyi yeniden artı-değer elde etmek için üretime sokar.

Basit yeniden üretim, kapitalistin bireysel zevklerini üretimin amacı olarak varsaymaktır. Yani kapitalist, sadece kendi ihtiyaç-

---

[15] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 582-583.

larını karşılamak için üretim yapar. Aslında bu teorik bir varsayımdır; çünkü kapitalizmin dürtüsü kâr elde etmek ve bu kârı eski sermayesinin üzerine ekleyerek üretimi artırmaktır.

Genel olarak kapitalistler artı-değeri, sermayelerini ve üretimi büyütmek ve daha fazla artı-değer yaratmak için kullanırlar. Bu nedenle Marx, basit yeniden üretimi kapitalizm için bir varsayım olarak görür ve bu varsayımı, kapitalizmin yok edilmiş varlığıyla eşitler. Ayrıca Marx böyle bir varsayımı kapitalizmde teknik olarak da olanaksız görür; çünkü üretimi teknik olarak geliştirmek için artı-değer birikimi şarttır. Basit yeniden üretim sermaye birikimini dıştalar.

> "Bu varsayım, kapitalist üretimin mevcut olmadığını varsaymakla ve bu nedenle sınaî kapitalistin kendisinin varlığını kabul etmemekle aynı şeydir; çünkü itici güç olarak zenginleşmenin değil kişisel tüketimin geçerli olduğunu varsaymak bile kapitalizmin kökünden yok olduğunu kabul etmek demektir. Ayrıca böyle bir varsayım teknik yönden de olanaksızdır".[16]

Genişletilmiş Yeniden Üretim:

Kapitalist elde ettiği artı-değerin hepsini kendi tüketimi için kullanmaz ve bir kısmını sermayesinin üstüne ekler. Yeniden üretim daha fazla sermayeyle başlar. Yani kapitalist artı-değerin bir kısmıyla yeni üretim araçları alır; teknolojiyi üretime uygulamaya çalışır; yeni emekgücü satın alarak daha fazla artı-değere kavuşmayı amaçlar.

Sermaye birikimi, genişletilmiş yeniden üretimin ön koşuludur. Demek ki sermaye birikimi, artı-değerin bir kısmının sermayeye eklenmesinden (sermayenin büyümesinden) başka bir şey değildir.

---

[16] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 130.

"Artı-değerin sermaye olarak kullanılmasına ve yeniden dönüştürülmesine, sermaye birikimi denir".[17]

Kapitalizmin mantığıyla uyumlu olan üretim biçimi, genişletilmiş yeniden üretimdir; çünkü kapitalizmin gelişmesi-büyümesi için sermaye birikimi şarttır.

Artı-değerin büyütülmesi kavgasıyla (rekabetle), sermaye birikimi paralel gider. Genişletilmiş yeniden üretimde bir kapitalistin elde ettiği artı-değeri geçici bir dönem için bütünüyle tüketmesi (kendine harcaması) genişletilmiş yeniden üretimin mantığına ters değildir.

"Biz, önce, bütün artı-değerin gelir olarak harcandığını varsayarak basit yeniden-üretimi inceledik. Gerçekte, normal koşullar altında artı-değerin bir kısmının daima gelir olarak harcanması, diğer kısmınınsa sermayeleştirilmesi gerekir. Belli bir dönemde üretilen şu miktardaki artı-değerin tümüyle tüketilmiş olması ya da sermayeleştirilmesi pek önemli değildir".[18]

Kapitalist gerçek yaşamında hem artı-değerin bir kısmını kendi ihtiyaçları için harcar; hem de diğer kısmını sermaye birikimi için kullanır. Sözgelimi 1.000 birim artı-değer elde eden bir kapitalist 300 birimi kendi özel harcaması için kullanırsa, 700 birimlik artı-değeri eski sermayesine ekleyerek sermaye birikimi yapar ve bunu üretime yatırarak genişletilmiş yeniden üretim yapar.

Sermaye Birikiminin İki Yolu

Sermaye birikimi artı-değerin varlığını öngörür. Sermaye birikiminin kaynağı ikilidir. Daha doğrusu sermaye birikimin artması iki yolla olur.

---

[17] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 595.

[18] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 88.

Sermayenin Yoğunlaşması: Bir kapitalistin artı-değeri biriktirerek sermayesinin ölçeğini büyütmesidir. Kapitalistin şirketi içinde yaratılan artı-değere bağlı olarak sermayesini büyütmesi yoğunlaşmadır. Artı-değerin her seferinde daha büyük miktarda üretime yatırılması sermayeyi yoğunlaştırır. Yoğunlaşma, kapitalistin üretimi geliştirmesine bağlı olarak gelişen yavaş bir süreçtir.

> "Her birikim, yeni bir birikimin aracı olur. Sermaye olarak iş gören servetin kitlesindeki artışla birlikte yükselen birikim, bu servetin bireysel kapitalistlerin elinde yoğunlaşmasını artırır".[19]

Sermayenin yoğunlaşması, genişletilmiş yeniden üretiminin başka bir ismi gibidir. Genişletilmiş üretim geliştikçe sermaye birikimi artar; dolayısıyla sermayenin yoğunlaşması artar.

Sermayenin Merkezileşmesi: Sermaye çok parçalıdır; kâr için rekabet eder. Rekabet savaşı, güçlü olan kapitalistin, güçsüz olanı yok etme savaşıdır. Kapitalist diğer kapitalist tarafından mülksüzleştirilir bu savaşta.

Birçok sermaye grubu rekabeti güçlü koşullarda götürebilmek için birleşir. Değişik sermayelerin tek ve daha güçlü bir sermaye olarak birleşmesine ya da rakiplerini yenerek bu birliği sağlamasına sermayenin merkezileşmesi diyoruz.

> "Başka yerlerde birçok kapitalistin elinden çıkan sermayeler, burada, tek bir kapitalistin elinde büyük bir kitle halinde toplanır. İşte bu, birikim ve yoğunlaşmadan farklı olarak, gerçek anlamda sermayenin merkezileşmesidir".[20]

Merkezileşme, sermayenin büyüklüğündeki artışa bağlı değildir. Merkezileşme, değişik ellere dağılmış sermayelerin bir

---

[19] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 642.

[20] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 643.

yerde toplanmasıdır. Eğer bir sanayi kolundaki bütün bireysel sermayeler birleşerek ortak bir şirket kurarsa, o sanayi kolunda merkezileşme en üst boyuta çıkmış demektir.

Merkezileşme, rekabet koşulları altındaki sermayelerinin bir kısmının zor yoluyla diğerlerini yok etmesiyle oluşabildiği gibi; değişik sermayelerin barışçıl yolla birleşmesiyle (örneğin anonim şirketler kurmasıyla) da olanaklı hale gelebilir.

Merkezileşme, yoğunlaşmadan daha hızlı gelişir. Yoğunlaşma sermayenin yavaş yavaş birikimine dayanırken; merkezileşme biçimindeki sermaye birikimi bir çırpıda hemen oluşmasına dayanır. Bir gecede birleşen şirketler, merkezileşme sayesinde sermayeyi büyütmüş olurlar.

Sermayenin İlk Birikimi

Sermaye birikimi artı-değere dayanıyordu. Ama sermayenin ortaya çıkması bir ilk birikimi gerektirir.

Kapitalist üretim tarzı, feodal toplumdan doğarak gelişir. Feodalizmde üretim araçlarına sahip olan köylülerin, emekçilerin, bu üretim araçlarından yoksun kılınması kapitalizmin yolunu açar. Emekçiler, ücretli işçilere; toplumsal geçim araçlarının sahipleri kapitalistlere dönüşür. Tarımsal nüfusun mülksüzleştirme yoluyla topraktan kopartılması, onların üretim araçlarından kopartılmasıyla birlikte gider. İlk sermaye birikiminin özü burada yatar.

> "İlk birikim denilen şey, üreticileri, üretim araçlarından ayıran tarihsel bir süreçten başka bir şey değildir".[21]

Sömürgecilik, sermayenin ilk birikimin temellerinden biri olmuştur tarihte. Güçsüz halkların köleleştirilerek yağmalanma-

---

[21] Karl Marx, *Kapital I*, çev. Nail Satlıgan-Mehmet Selik, *A.g.e.*, s. 687.

sı ilk birikimin hızlanmasını sağlamıştır. Burada devlet, zorlamanın birer aletidir. Kamusal borçlanma (devlet borçları sistemi) ilk sermaye birikiminin diğer önemli bir yaratıcısı olarak ortaya çıkar. İlk sermaye birikimi süreci barışçıl yollarla değil, vahşet-zor yoluyla gerçekleşmiştir.

Ekonomi Politiğe Eleştiri

Ekonomi politik, sermayenin ilk birikimini bilimsel temelde ele almaz; bir masal gibi ilk birikimini açıklar. Bir çalışkan, bir tembel insan çelişkisinden ilk sermaye birikimi üretir. Çalışkan insan çalışması sayesinde ilk servet birikimini sağlar. Ya da baba ve dedelerinden kalan miras yoluyla ilk sermayesine sahip olur.

> "Parayı sahibi nereden bulmuştu? Bu soruya, ekonomi politiğin sözcüleri ağızbirliği ile, 'kendi emeği ve baba ve dedelerinin çalışmalarıyla' diye karşılık verirler".[22]

Ekonomi politik, ayrıca ilk sermaye birikimini barışçıl bir birikim olarak gösterir. Böylece aslında ilk sermaye birikiminin köylülerin, emekçilerin zor yoluyla üretim araçlarından koparılarak sağlandığını unutur.

> "Oysa tarihte, ele geçirmenin, köleleştirmenin, soymanın, öldürmenin, kısacası zorun büyük rol oynadığını herkes bilir. Ekonomi politiğin şefkatli sayfalarında sevimli bir saflık çok eskiden beri sürer gider. Hak ile 'emek' her zaman için zenginliğin tek aracı idiler, ama, içinde bulunulan yıl, her nedense hep bu kuralın dışında tutulur".[23]

Sermayenin ilk birikimi kır nüfusunun topraktan yoksun bırakılmasına dayanır. Köylünün topraktan yoksun bırakılması

---

[22] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 598.

[23] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 730.

baskıcı yasalarla, zorla sağlanır. Köylülere işçi olmaktan başka yol bırakılmaz. Ekonomi politik, sermayenin ilk birikimini temiz ve sevimli göstermek için elinden geleni yapar. Oysa gerçek Marx'ın dediği gibidir.

> "Gerçekte, ilk birikim yöntemleri her şey olabilir; ama saf ve temiz olmadıkları kesindir".[24]

* * * * *

Ekonomi politik, dolaşım zamanını (artı-değerin üretilmediği zamanı) olumlu bir zaman aralığı olarak görür. Çünkü artı-değer bu zaman aralığında realize olmakta, yani kendini gerçekleştirip paraya dönüştürmektedir. Oysa artı-değer üretim alanında yaratılmakta, dolaşım alanında elbiselerini soymaktadır. Sermaye birikimi, artı-değer paraya dönüştürüldükten sonra meydana gelir. Böylece sermaye birikimini sağlayan artı-değer sanki dolaşım alanı tarafından yaratılmış gibi görünür.

Ekonomi politiğin dolaşım alanına yanlış bakışını Marx şu sözlerle eleştirir.

> "Ne var ki, ekonomi politik yalnız görünürde olanı görür, yani dolaşım zamanının, genellikle, sermayenin artı-değer yaratma süreci üzerindeki etkisini görür. Bu olumsuz etkiyi, sonucu olumlu olduğu için, olumlu bir etki gibi görür".[25]

Marksizm bu görüntüye kanmaz; onun tutumu nettir:

> "Dolaşımı sırasında sermaye, üretken sermaye işlevini yerine getirmez ve bu nedenle de ne meta, ne de artı-değer üretir".[26]

---

[24] Karl Marx, *Kapital I*, çev. Nail Satılgan-Mehmet Selik, *A.g.e.*, s. 687.

[25] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 136-137.

[26] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 136.

TİCARET SERMAYESİ VE TİCARİ KÂR

Sanayici kapitalist, sermaye çevriminin ikinci aşamasının sonunda metalara sahip hale gelir. Para-sermaye, üretim-sermayesine dönüşerek üretim yapmıştır ve üretim-sermayesi, meta-sermayeye dönüşerek metaları ortaya çıkarmıştır. Şimdi metaların dolaşım alanı içinde satılması, yani artı-değerin realize edilmesi (gerçekleşmesi = meta-sermayenin yeniden para-sermayeye dönüşmesi) gerekmektedir. Sanayici kapitalist bir anonim pazar için üretim yapmıştır; metalar satış için beklemektedir (Sipariş koşullarını şimdilik hesaba katmıyoruz). Bu metaların tüketiciye ulaşmasını kim sağlayacaktır?

Bu görevi sanayici kapitalist yüklenirse, üretim kesintiye uğrayacaktır. Daha önce belirttik ki, kapitalist için dolaşım alanı (metaların satışının yapıldığı pazar) üretimi engelleyici bir bela gibi görünür. Bu nedenle kapitalist, dolaşım alanını bir an önce aşmak, metaları satmak ve metaların satışından elde ettiği parayı üretime yeniden yatırmak ister (Meta sermayeyi bir an önce para-sermayeye dönüştürmek ister).

İşte burada devreye tüccarlar girer; tüccar (ticaret) sermayesi, sanayici kapitalistin ürettiği malları satın alır; böylece sanayi kapitalistini müşteri aramaktan kurtarır. Sanayi kapitalisti açısından meta-sermaye, para-sermayeye dönüşmüş olur (Şüphesiz ki, tüccar açısından durum böyle değildir; o bir miktar para-

sermaye ödeyerek, meta-sermayeye sahip olmuştur. Metalar hâlâ satılmayı beklemektedir).

Sanayi kapitalisti metalarını tüccara satmakla toptan ticaret yapmıştır. Toptan ticaret, sanayici kapitalistle ticaret firmaları (ticaret yapan tüccarlar) arasındaki ticarettir. Bir tarafta meta sahibi kapitalist vardır, diğer tarafta metaların hepsini satın alan tüccar.

Tüccar elindeki metaları ne yapacaktır? Tabii ki, bu metaları tüketiciye (halka) ulaştıracak ve onlara satacaktır. Tüccarın, tüketiciye yaptığı satış perakende (tektenci) ticaret adını alır.

* * * * *

Tüccarın, sanayici kapitalistin mallarını satın almak için sahip olduğu sermaye Ticaret Sermayesi'dir (Tüccar sermayesinin diğer biçimi para ticareti yapan sermayedir. Bunu sonra ele alacağız).

Dolaşım alanında (piyasada), metaları paraya çevirecek sermaye ile parayı, metalara çevirecek sermaye birlikte bulunur. Dolaşım sermayesi diyebileceğimiz sermaye, üretim-sermayesi biçiminden yani üretken-sermaye biçiminden farklı olan sermayedir.

Üretken sermaye biçimini dışarıda bıraktığımıza göre geriye kalan iki sermaye biçimi sermaye çevrimi açısından meta-sermaye ve para-sermayedir. Demek ki, dolaşım sermayesi = meta-sermaye ile para-sermayeyi kapsar. Dolaşım süreciyle ilgili biçime sahip sermayeye (meta-sermaye ve para-sermayeye) dolaşım sermayesi diyoruz.

> "Meta-sermaye de para-sermaye de, üretken sermayenin hem sabit ve hem de döner kısımlarının değerinin taşıyıcılarıdır. Her ikisi de, üretken sermayeden farklı olarak dolaşım sermayeleridir".[1]

---

[1] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 213.

Sanayi sermayesinin yeniden üretim sürecinde; para-sermaye, üretken-sermaye, meta-sermaye biçimlerine gireceğini biliyoruz. Ama şimdi meta-sermaye ve para-sermaye, dolaşım sermayesinin birer biçimleri olarak üretken-sermayeden farklı bir işlev yüklenirler. Ticaret sermayesi bu farklı işlevin görevini yerine getirir.

Ticaret sermayesi, devamlı piyasada bulunan dolaşım sermayesinin bir kısmıdır (Meta alışverişinin diğer kısmı sanayici kapitalistlerin kendi aralarında yapılır).

> "Ticaret sermayesi, devamlı piyasada bulunan, her an kendi başkalaşım sürecinden geçen, daima dolaşım alanında kalan, bu dolaşım sermayesinin bir kısmının değişmiş şeklinden başka bir şey değildir. Bir kısmının diyoruz, çünkü meta alım-satımının bir kısmı, daima, doğrudan doğruya sanayi kapitalistleri arasında olur".[2]

Ticaret sermayesine sahip tüccar buradaki göreviyle meta ticareti yapan kişidir. Piyasaya elindeki para-sermaye ile girer. Tüccar, meta üretmez; metaları satın alır ve belirli bir kâr elde ederek tüketiciye satar. Başka bir deyişle, sanayici kapitalistin meta-sermayesini, para-sermayeye çevirir; kendi para-sermayesini, önce meta-sermayeye çevirir ve sonra onu tekrar artmış biçimde para-sermayeye çevirir.

* * * * *

Tüccar, sanayici kapitalistin metalarını satın almakla onun meta-sermayesine sahip olur. Amacı, bu meta-sermayeyi daha yüksek bir para-sermayeye çevirerek kâr elde etmektir. Tüccarın öz faaliyeti, parasıyla malları satın almadır ve bir kâr elde ederek satmaktır. Ticaret sermayesinin işleyişi: Para-Meta-Daha Fazla Para üzerine kuruludur.

---

[2] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 237.

Ticaret (tüccar) sermayesi, meta-sermayeyi para sermayeye çevirir; üretken-sermaye alanına girmez; hep dolaşım sermayesi olarak kalır. O halde tüccar sermayesi bir yanıyla para-sermayedir; diğer yanıyla meta-sermayedir. Ne var ki, hiçbir şekilde üretken sermaye değildir.

> "Tüccar sermayesi, yalnız, sırf alım ve satım için kullanılan, bu yüzden de, meta-sermaye ve para-sermaye dışında herhangi bir biçime asla bürünmeyen, üretken sermaye şekline hiç girmeyen ve daima sermayenin dolaşım alanında kalan, tüccar tarafından yatırılmış para-sermayedir".[3]

Ticaret sermayesi, dolaşım sermayesinin (meta-sermaye ve para-sermayenin) her iki biçimine bürünerek sanayi kapitalistine üretim sürecini kesintisiz sürdürmesi için yardım eder. Sanayi kapitalisti ile tüccar arasındaki görev bölüşümü, özel bir toplumsal işbölümünden başka bir şey değildir.

İki parçadan ibaret olan ticaret sermayesi (para-sermaye ve meta-sermayesi), üretken-sermayenin işlevini devamlı kılarak sanayi kapitalistinin artı-değeri artırmasına destek olur. Bunu nasıl yapar? Dolaşım zamanının kısalmasını sağlayarak!

Kapitalistin vazgeçemeyeceği çaba, dolaşım zamanı olmayan dolaşımdır. Sanayi kapitalisti ister ki, dolaşım zamanı olanaklı olduğu kadar kısalsın (metalarını bir an önce satsın) ve bir an önce üretime geri dönsün. Çünkü artı-değer, dolaşım alanı içinde değil, üretim alanı içindedir. İşte ticaret sermayesi ona bu noktada elini uzatır; sanayi kapitalistinin sürekli üretim alanında kalmasının koşullarını sağlar.

Artı-değer dolaşım alanında üretilmediğine ve ticaret sermayesi dolaşım alanında kalan bir sermaye olduğuna göre, ticaret

---

[3] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 242.

(tüccar) sermayesi doğrudan doğruya artı-değer üretmeyen bir sermayedir. Tüccar sermayesi artı-değer yaratmaz; sadece metaların içindeki artı değerin dolaşım alanında ortaya çıkarılmasına hizmet eder. (Taşımacılık alanını şimdilik dışarıda bırakıyoruz). Tüccarın işi metalardaki artı-değeri paraya çevirmektir; artı-değer yaratmak değil!

> "Tüccar sermayesi işte bunun için ne değer ne de artı-değer yaratır, hiç değilse doğrudan doğruya yaratmaz. Dolaşım zamanının kısalmasına katkıda bulunduğu ölçüde, sanayi kapitalistleri tarafından üretilen artı-değerin artmasına dolaylı olarak yardım edebilir".[4]

Dolaşım Harcamaları

Metaların üretim alanından çıktıktan sonra, dolaşım alanına (pazara) ve tüketiciye ulaşmasına kadar (satışa çıkmasına kadar) yapılan masraflara dolaşım harcamaları (dolaşım maliyeti) diyoruz.

Dolaşım maliyeti iki parçaya ayrılır. Üretimin devamı niteliğindeki dolaşım masrafları ve saf dolaşım masrafları. İkisinin arasındaki temel fark şudur: Üretim sürecinin devamı olan dolaşım masrafları, metanın değerini ve artı-değeri artırır. Diğeri ise artırmaz. Ne var ki, dolaşım harcamalarının hepsi kapitalist için birer masraftır; değişmez ve değişen sermaye öğeleri için harcanmış paradır.

1) Üretim Sürecinin Devamı Olan Dolaşım Maliyetleri:

Metaların pazara taşınması gerekir ki, satılabilsin. Taşıma masrafları, üretim sürecinin devamı olan dolaşım masraflarıdır. Bunlar da metaların değerinin üzerine eklenerek metaların fiyatlarını yükseltir.

---

[4] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 246.

"Taşıma sanayii, bir yandan üretimin bağımsız bir kolunu ve böylece de üretken sermayenin ayrı bir yatırım alanını oluşturmaktadır. Öte yandan, onun ayırıcı özelliği, dolaşım süreci içerisinde ve dolaşım süreci için, üretim sürecinin bir devamı olarak görünmesidir".

"Nesnelerin kullanım-değerleri ancak tüketimleri ile maddeleşir, ve bunların tüketimi, bu şeylerin yer değiştirmesini, dolayısıyla da taşıma sanayiinde ek bir üretim sürecini gerektirebilir. Bu sanayie yatırılmış bulunan üretken sermaye, kısmen ulaştırma araçlarından değer aktarmak, kısmen de ulaştırmada harcanan emek sonucu değer eklemek yoluyla, taşınan ürünlere değer katmış olur".[5]

Doğaldır ki, metalar ne kadar uzak bir pazara taşınacaksa dolaşım masrafı da o kadar artar. Ancak taşıma sanayinin teknolojik gelişkinlik düzeyi (üretkenlik gücü) bu dolaşım masraflarını azaltır.

Genel olarak üretim sürecinin devamı olan dolaşım masrafları, metanın değerine ek değer katarak meta fiyatlarını yükseltir; metanın değerine değer katan her emek artı-değer de katar. Kapitalizm bu dolaşım masraflarından artı-değer elde etmek için yararlanır.

Konserve çeşitleri, meyve suları, süt, şarap vb. sıvı metalar için yapılan ambalajlama, üretim sürecinin devamı olan dolaşım masraflarıdır. Sıvı metalar, bisküvi, çikolata vb. metalar paketlenmeden satılamaz. Bunların ambalajlanması zorunludur. Bu harcamalar metanın değerine eklenir ve onun fiyatını yükseltir. Her ambalajlama biçimi (örneğin metayı güzel göstermek için yapılan masraflar) değer katmaz.

2) Saf (Gerçek) Dolaşım Maliyeti:

Satın alma-satma zamanında tüketilen süre, metaların değerine bir şey katmayan dolaşım maliyetlerinden birisidir. Metaları

---

[5] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 161, 163.

satmak için geçirilen süre; meta-sermayenin, para-sermayeye dönüştürülmesi için harcanan zamandır; bir dolaşım maliyetidir. Burada harcanan emek zamanı metanın değerine bir şey katmaz.

Yine metaları satmak için tutulmuş işçiler, yapılan haberleşmeler, muhasebe için yapılmış masraflar, büro harcamaları, meta satışı için yapılan reklamlar birer saf dolaşım masraflarıdır. Ama bu dolaşım masraflarının hiçbiri metanın değerinin içine girmez; artı değer yaratmaz. Genel olarak bu tip dolaşım masrafları, toplam artı-değer kitlesinden harcanmak zorundadır.

Bu dolaşım masraflarına yatırılan sermayeyi, üretim sürecinden çekilmiş sermaye olarak veya artı-değer üretmeyen sermaye olarak görmek gerekir. Saf dolaşım masrafları, toplam artı-değerden (toplam gelirden) bir indirimdir. Kısacası, saf ticari dolaşım maliyetleri, metaların taşınması (pazara ulaştırılması) gibi üretim sürecinin devamı olmayan dolaşım maliyetleridir.

> "Saf ticarî dolaşım maliyetleri (yani gönderme, ulaştırma, depolama vb. giderleri dışında kalanlar) kendilerini, metaların değerlerini gerçekleştirmek, bu değeri, metalardan paraya ya da paradan metalara dönüştürmek, bunların değişimlerini sağlamak için gerekli giderler haline getirirler. (...) Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, bunlar, muhasebe, defter tutma, pazarlama, yazışma vb. gibi kısımlara ayrılırlar. Bu amaçlar için gerekli değişmeyen sermaye, büro, kâğıt, posta vb. gibi giderlerden oluşur. Diğer giderler, ticaret işiyle uğraşan ücretli işçilerin çalıştırılması için yatırılan değişen sermayeye ayrılır. (...)
>
> Bütün bu giderler, metaların kullanım-değerinin üretimi sırasında değil, değerlerinin gerçekleştirilmesi sırasında yapılırlar. Bunlar saf dolaşım giderleridir".[6]

---

[6] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 254-255.

* * * * *

Saf dolaşım harcamaları, üretim sürecinin devamı değildir; ama toplam yeniden üretim sürecinin bir parçasıdır; artı-değer üretmeyen sermaye parçasıdır. Eğer sanayi kapitalisti, saf dolaşım harcamalarını kendisi yapıyorsa bunun için ek bir sermayeye ihtiyaç duyacağı açıktır. Tüccar için de aynı sorun vardır. Böyle durumda artı-değer yaratmayan bu sermaye, genel (ortalama) kâr oranının oluşumuna katılır. Ek sermaye olarak artı-değer yaratmadığı için kapitalistlerin ortalama kârını düşürür. Saf dolaşım masrafları, toplam artı değerden bir azalmayı bu nedenle sağlar. Diyelim ki, bir kapitalist sigorta masrafları yapıyorsa, bunu artı-değerden karşılamak zorundadır. Sigorta şirketleri, kapitalistlerin kayıplarını, kapitalist sınıf arasında bölüştürür.

> "Bir de sigorta vardır ve bu, olağanüstü doğa olaylarının, yangının, selin vb. yol açtığı yıkımlarla ilgilidir. Bunun, artı-değerden karşılanması gereklidir ve bundan yapılan bir indirimdir".[7]

Eğer metaların satışını tüccar yüklenirse, saf dolaşım harcamalarını (ticari büro giderlerini, ticarette çalışan işçilerin ücretlerini vb.) karşılamak üzere sanayi kapitalistinin görevini yapmak zorundadır. Zaten tüccarın işi budur; sanayi kapitalisti dolaşımda satışı gerçekleştirdiği için tüccarla işbölümü yapar ve onun artı-değer kitlesinden pay almasına izin verir. Demek ki, metaların dolaşım zamanı metaların değerine bir şey katmadığı halde (yani artı-değer üretmediği halde) zorunlu olarak yapılması gereken bu işi sanayi kapitalisti yerine tüccar yüklenir.

Metaların satış işini ve saf dolaşım masraflarını tüccarın yüklenmesi, metaların satın alınması için gerekli sermayenin dışında ek bir sermayeyi gerektirir. Eğer bu işi kapitalist yapmış olsaydı

---

[7] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 189.

yine ek bir sermaye gerekecekti (Dolaşım masrafları her zaman üretime yatırılan sermaye dışında ek bir sermayeyi gerektirir).

Kapitalist açısından elde ettiği önemli yarar, dolaşım zamanının tüccar eliyle kısaltılmış olmasıdır; ek sermayenin tüccar tarafından daha az yatırılmasının olanaklı hale gelmesidir.

Dolaşım masrafları için yatırılan ek sermaye kimin tarafından yatırılmış olursa olsun, dolaşım sürecinin (metaların satış işinin) devam edebilmesi için bu ek sermayenin metaların satışından sonra geri alınması gerekir. Ek sermaye döner ve sabit sermaye olarak iki parçalı olabilir. Ek sermaye sabit veya döner sermaye olarak artı-değer yaratmasa da, genel (ortalama) kârın oluşumuna katılır.

> "Ne var ki, ister sabit ister döner olsun, bu ek sermayenin tamamı, genel kâr oranının oluşumuna katılır".[8]

Ticari kâr konusu işlerken bunun önemli olacağını göreceğiz. Saf dolaşım giderlerini toplumsal servet açısından ileride ele alacağız. Şimdilik belirtelim ki, para işlevini yerine getiren metaların üretimi (altının çıkarılması, kâğıt paraların basımı vb.) toplum açısından saf dolaşım masrafıdır; üretken tüketime girmez. Bunlar toplumsal servetten kayıptır; kapitalizm için zorunlu, ama beklenmedik masraflardır. Kısacası, paranın kendisi saf dolaşım masrafıdır.

Ticari Kârın Özellikleri

Ticari Kâr, tüccarın toplumdaki toplam artı-değer kitlesinden aldığı paydır. Asıl işi satmak ve satın almak olan ticaret sermayesinin artı-değer yaratmamasına rağmen, ticari kâra sanayici kapitalistler tarafından niçin layık görüldüğünü biliyoruz.

---

[8] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 254.

Kapitalistin aldığı ortalama kârla, ticari kâr ortalaması farklı olabilir mi? Farklı olması durumunda: Tüccarın, sanayi kapitalisti; sanayi kapitalistinin tüccar olmak istemesi kâr peşinde koşan her iki grup için bir zorunluluktur. Eğer tüccar sermayesi daha fazla kâr elde ederse, sanayi kapitalistinin sermayesinin bir kısmının bu alana akacağı açıktır. Bu nedenle sanayici kapitalist ve tüccar için ortalama kâr oranı aynıdır. Her biri sermayesinin büyüklüğü oranında, toplam artı-değerden ortalama kâr üzerinden pay alır.

Ticari kâr, metalar üretim fiyatlarına uygun biçimde mübadeleye girdiğine göre; metaların fiyatlarına (kendi değerlerine) tüccar tarafından eklenen bir parça olamaz; ama görüntü budur. Sanki tüccar, metaların fiyatlarının üzerine kendi ticari kârını ekleyerek satmaktadır; oysa bu bir yanılgıdır, görüntüye aldanmaktır.

> "Ticarî kârın, metaların fiyatlarına, kendi değerlerini aşan sırf bir ekten ya da bunun üzerinde nominal bir artıştan ibaret olduğu tam bir yanılsamadır".[9]

Metalar tüccar tarafından kendi değerlerine (üretim fiyatlarına) göre tüketiciye satılır. Değer yasasının işlemesi için bu zorunludur. Bunun mümkün olabilmesi için sanayi kapitalisti, tüccarla yaptığı işbölümü karşılığında (üretimin kesintisiz – dolaşım ağına takılmadan sürmesi karşılığında) ürettiği metaları üretim fiyatlarından aşağı fiyatta tüccara satar.

Üretim fiyatı = değişmeyen sermaye + değişen sermaye + ortalama kârdır.

Ortalama kârın hem sanayici hem tüccar için aynı olması gerektiğini söylediğimize göre, sanayici yine ortalama kârın oranını düşürerek tüccarla eşit kâr alır. Bunun zorunlu ön koşulu, sanayici kapitalistin metalarını tüccara, üretim fiyatının altında satmasıdır.

---

[9] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 249.

"Üretim fiyatı ya da sanayici kapitalistin metalarını sanayici kapitalist olarak sattığı fiyat, böylece, metaın fiilî üretim-fiyatından daha küçüktür; ya da bütün metalar bir arada alındığında, sanayici kapitalistler sınıfının metalarını sattıkları fiyatlar, bu metaların değerlerinden daha düşüktür".[10]

Demek ki:

Ticari kâr = Tüccarın metaları üreticiye satış fiyatı (üretim fiyatı) – Tüccarın metaları sanayici kapitalistten alma fiyatıdır.

Burada şimdilik dolaşım giderlerini (ek sermayeyi) hesaba katmadığımızı söyleyelim. Bir örnek üzerinde duruma bakalım:

Toplam sermaye = 900 birim

Değişen sermaye = 180 birim

Değişmeyen sermaye = 720 birim

Artı-değer = 180 birim olsun.

Artı-değer oranı = Artı-değer x %100 ÷ değişen sermaye = 180 x %100 ÷ 180 = %100

Kâr oranı = Artı-değer x %100 ÷ toplam sermaye = 180 x %100 ÷ 900 = %20

Metanın değeri = değişen sermaye + değişmeyen sermaye + artı-değer = 180 + 720 + 180= 1.080 birim

Şimdi eğer kapitalist malını tüccarı araya sokmadan satarsa %20 kâr edecektir. Metanın değeri 1.080 birim olduğuna göre bu değer üzerinden satacaktır. Metanın değeriyle üretim fiyatı, toplam sermaye bakımından (toplumsal metalar açısından) eşittir.

Diyelim ki, sanayici kapitalisti araya bir tüccar soktu ve bu tüccarın da 100 birimlik sermayesi var. Ticaret sermayesinin 100 birimlik sermaye üzerinden artı-değerden (örneğimizde

---

[10] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 252.

180 birim üzerinden) pay alması gerekir. Bu durumda toplam sermaye = 720 + 180 + 100 = 1.000 olur.

Kâr oranı= Artı-değer x %100 ÷ Toplam sermaye = 180 x %100 ÷ 1.000 = %18

Görüldüğü üzere sanayi kapitalisti 900 birimlik sermayesi üzerinden şimdi %20 yerine %18 kâr elde edecektir. Tüccarın da 100 birimlik sermayesinin %18 kâr alması gerekmektedir.

900 birimlik sermayenin artı-değerden alacağı pay %18 kâr üzerinden: 900 x 18 ÷ 100 = 162 birim

100 birimlik sermaye %18 kâr üzerinden 100 x 18 ÷100= 18 birim pay alır. Sanayici kapitalist şimdi metasını %18 kâr ederek tüccara satacaktır. Yani meta değerinin ya da üretim fiyatının altından satacaktır.

Metanın tüccara satış fiyatı = değişmeyen sermaye + değişen sermaye + artı-değer = 720 + 180 + 162 = 1.062 birim

Gerçekte metanın üretim fiyatı 1.080 olmasına rağmen sanayi kapitalisti, tüccara 1.062 üzerinden satacaktır. Tüccar buna %18 kârını (18 birimlik kârı) ekleyecektir.

Metanın satış fiyatı = 1.062 + 18 = 1.080 birim olacaktır.

O halde tüccar, sanayi kapitalisti ile %18 ortalama kâr elde ederek metayı değeri üzerinden satmıştır. Tüccar metaya yeni bir değer eklememiştir ve metayı değerinden fazlaya da satmamıştır. Sanayici kapitalistin metayı değerinden aşağı tüccara satması, tüccara metanın değerinden fazlaya satması olanağını vermez.

> "Gene de tüccar, bu metaları, sırf onları sanayi kapitalistinden, değerlerinin altında ya da üretim-fiyatlarının altında satın almış olduğu için, değerlerinin üzerinde ya da üretim-fiyatlarının üzerinde satmaz".[11]

---

[11] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 252.

Örneğimizde ticari kâr = üretim fiyatı – tüccarın satış fiyatı = 1.080 – 1.062 = 18 birimdir.

Eğer tüccar dolaşım giderleri olarak (ek sermaye olarak) 50 birimlik dolaşım masrafı yaparsa, bu sermaye de genel kâr oranına katılacağı için ortalama kâr oranı hem kapitalist, hem tüccar için daha fazla düşer. O zaman toplam sermaye 1.000 değil, 1.050 olduğundan dolayı, kâr oranı düşer.

Kâr oranı = artı-değer x %100 ÷ toplam sermaye = 180 x %100 ÷ 900 + 100 + 50 = 180 x %100 ÷ 1.050 = %17 (yaklaşık olarak)

Tüccar bu sefer %17 kâr ederek meta satışını düzenler.

* * * * *

Ticaret-tüccar sermayesini kapitalizmdeki fonksiyonuyla inceledik. Ne var ki, bu sermaye biçiminin kökü kapitalizm öncesi döneme uzanır. Sermayenin ilk biçiminin ticaret-tüccar sermayesi olduğu söylenebilir.

Tüccar sermayesinin varlık koşulu meta üretimidir. Meta üretiminin tarihi ise kapitalizmden eskidir. Kapitalizm öncesi toplumlarda da meta üretimi vardır; dolayısıyla tüccar-ticaret sermayesi vardır. Kapitalizmdeki tüccar sermayesinin ilkel biçiminden farkı, sanayici kapitalist ile işbölümü çerçevesinde spesifik (özgün) bir karakter kazanmasıdır.

Kapitalizm öncesinde ticaret, sanayiye egemenken kapitalizmde sanayi, ticarete egemen olur. Başka deyişle sanayi kapitalisti, tüccarın egemeni olur. Tüccar sermayesinin önemli bir işlevi; parayı, dünya parası haline getirmesidir.

Ekonomi Politiğe Eleştiri

Ekonomi politik, sanayi sermayesi ile ticaret sermayesini aynı sermaye biçimiymiş gibi ele alır; aralarında ayrım yapamaz. Ticaret

sermayesinin oynadığı özel rolü göremez. A. Smith ve Ricardo; tüccar sermayesini sanayi sermayesinin bir türü olarak görürler.

> "Modern ekonomi politik, en iyi temsilcilerinin kişiliğinde bile ticaret sermayesiyle sanayi sermayesini, aralarında hiç ayrım gözetmeksizin bir araya koyduğu ve gerçekte, ticaret sermayesinin kendine özgü özelliklerini tümüyle görmezlikten geldiği için, böyle bir inceleme daha da zorunlu hale geliyor".[12]

* * * * *

Ricardo'nun övgüyle bahsettiği Destutt de Tracy, elde edilen kârların, metaların fiyatlarına eklenen bir parça olduğunu düşünür. Böylece kapitalistler, ürettikleri metaları kendilerine mal olduğundan daha yüksek fiyata satarak kâr ederler. Marx, Destutt de Tracy'nin bu görüşünü aktarır önce.

> "Bana, bu sanayi girişimcilerinin bunca kârı nasıl yapabildikleri, bu kârı nereden çıkardıkları sorulacaktır. Yanıtım şudur: Ürettikleri her şeyi üretim maliyetinin üstünde bir fiyatla satmaktan".[13]

Gördük ki bu görüş tüccar sermayesi için bile doğru değildir. Ne tüccar, ne de sanayi kapitalisti, metaların üretim fiyatlarına ekleme yaparak kâr elde etmezler. Alım-satımlar her zaman üretim fiyatları temel alarak yapılır; pazar fiyatları da bu merkezin etrafında dalgalanır.

Marx, metaların, meta fiyatlarına yapılan ekleme parayla satıldığını düşünenleri görüntüye kanmakla eleştirir. Bu sahte görüntüyü yaratan da ticaret sermayesidir. Marx, hem bu yanlış görüntüyü hem de doğru bakış açısını şu sözlerle ifade eder:

---

[12] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 236.

[13] Kont Destutt de Tracy, K. Marx *Artı-Değer Teorileri I*, *A.g.e.*, s. 257.

"Bu, ilk anda görüldüğü şekliyle, metaların fiyatını yükselterek, ticarî kârın gerçekleştirilmesidir. Ve gerçekten de, kârın, metaların fiyatlarında nominal bir yükselmeden ya da değerleri üzerinde bir fiyatla satışlarından meydana geldiği düşüncesi, ticarî sermayenin gözlemlenmesinden kaynaklanır.

Ama daha yakından yapılan bir inceleme, bunun sırf aldatıcı bir yanılsama olduğunu hemen ortaya koyar. Kapitalist üretimin egemen olduğu varsayılıyorsa, ticaret kârı bu şekilde gerçekleştirilemez".[14]

Artı-değerin üretim süreci içinde üretildiğini bu yanlış görüntü gizler. Dolaşım sermayesi (meta-sermaye, para-sermaye) artı-değer yaratmaz; sadece üretken-sermaye artı-değer yaratır. Bu nedenle metanın fiyatının üzerine kâr (artı-değer) eklenerek metalar satılmaz. Artı-değer dolaşımdan doğmaz; dolaşımda ortaya çıkar, realize olur, kendini gerçekleştirir. Meta, değerinin (üretim fiyatının) üzerine eklenen fiyattan satılmaz.

"Öyleyse, artı-değer nasıl doğar? Dolaşımdan doğmaz, ama dolaşımda gerçekleştirilir. Ürün, değerinin üstünde değil, değerinden satılmaktadır. Değerin üstünde bir fiyat fazlası yoktur. Ama değerinden satıldığı için, satıcı bir artı-değer gerçekleştirir".[15]

---

[14] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 250-251.

[15] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri I*, *A.g.e.*, s. 47.

FAİZ GETİREN SERMAYE

Tüccar (ticaret) sermayesinin iki altbölüme ayrılabileceğini söylemiştik. Birincisini inceledik; bu sermaye meta ticaretiyle uğraşıyordu ve bir dolaşım sermayesi (meta-sermaye ve para sermaye) olarak karşımıza çıkıyordu.

Ticaret sermayesinin şimdi ele alacağımız ikinci biçimi para ticaretiyle uğraşan sermayedir; dolayısıyla sadece bir para-sermaye olarak karşımıza çıkar.

Yığılmış paranın veya boşta duran paranın hiçbir şey üretmediğini biliyoruz. Elinde böyle parası olan sermayeci-tüccar, bir sanayi kapitalistine boşta duran parayı üretim alanına yatırması için verir. Sanayici kapitalisti üretim yapar ve artı-değer elde eder. Daha sonra kazandığı artı-değerin bir kısmını borç aldığı sermayeciye verir.

Borç veren tüccarın veya sermayecinin, sanayici kapitalistin kazandığı artı-değerden aldığı bu paya faiz diyoruz.

"Borç verenin payına düşen kısma faiz denir".[1]

Demek ki, faiz, sanayi kapitalistine sunulan boştaki paranın borç veren tüccara (veya kapitaliste) ödediği kâr payıdır.

---

[1] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 311.

Borç (ödünç) veren sermaye = Faiz getiren sermayedir.

* * * * *

Sanayici kapitalistin borç alarak yaptığı üretim sonucu elde ettiği ortalama kâr böylece iki parçaya bölünmüş olur. Borç verenin ortalama kârdan aldığı pay faizken, sanayici kapitalistin elinde kalan diğer kâr parçası girişim kârı (işveren kazancı) ismini alır.

Borç veren sermayenin elde ettiği kâr = faiz.

Borç alan sermayenin elde ettiği kâr = girişim kârı.

Toplam ortalama kâr = faiz + girişim kârı.

Burada sanayici kapitalistin kazandığı artı-değer iki parçaya bölünmüş, faiz ve girişim kârı olarak ortaya çıkmıştır. Hem faizin, hem de girişim kârının kaynağı artı-değerdir. Faiz getiren sermaye, elinde işlemez duran parayı sanayici kapitaliste kullandırarak faizi kazanmıştır. Sanayici kapitalist ise üretim yaptığı için artı-değerinin diğer parçası olan girişim kârını cebine indirmeye hak kazanmıştır.

Girişim kârı = kapitalistin yeniden üretim sürecindeki işlevinden doğan kârdır.

> "Girişim kârı, sermayenin, yeniden-üretim sürecindeki işlevinden, şu halde, işlev yapan kapitalistin, sanayi ve ticaret sermayesinin bu işlevlerini yerine getirmesini sağlayan işlem ve hareketlerinin bir sonucu olarak doğar".[2]

* * * * *

Faiz oranı, faiz miktarının borç alınan sermayeye oranıdır.

Faiz oranı = Faiz Miktarı x %100 ÷ Borç verilen para

---

[2] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 334.

Sözgelimi elinde 100 birim para-sermaye olan faizci (borç veren sermaye) bu paranın karşılığı olarak 5 birim faiz istesin. Sanayici kapitalist borç aldığı 100 birim parayı üretime yatırarak 20 birim kâr etsin (Toplam kâr = 20).

Faiz = 5 birim para

Girişim kârı = 20 – 5 = 15 birim paradır.

Faiz oranı= 5 x %100 ÷ 100 = %5

Diyelim ki, bir sanayici kapitalist 100.000 lira borç aldı. 3.000 lira faiz ödedi. Bu durumda faiz oranı = 3.000 x %100 ÷ 100.000 = %3

Şöyle de söylenebilir: Sanayici kapitalistin ortalama kâr oranı %20 ise ve faizci sermaye ortalama kârın dörtte birini istiyorsa faiz oranı= 20 ÷4 = %5'tir.

Girişim kârı oranı = 20 – 5 = %15 olur.

O halde şöyle diyebiliriz:

Ortalama kâr oranı = faiz oranı + girişim kârı oranı

Örneğimize göre: %20 = %5 + %15

Faizci sermaye böylece sanayi kapitalistine verdiği 100 birim parayı 105 birim olarak geri alır.

* * * * *

Faiz getiren sermaye de meta ticaretiyle uğraşan sermaye gibi üretim alanına girmeden (artı-değer üretmeden), ortaya çıkan artı-değerin bir kısmına el koyar. Kendisi artı-değer üretmez.

Faiz getiren sermaye, sanayici kapitaliste parayı geçici bir süre için ödünç verir ve zamanı gelince faiziyle geri alır. Faiz getiren sermaye, bir meta olan parasının kullanım değerini geçici olarak sanayi kapitalistine devreder. Sanayici kapitalist de bu metayı (parayı) kullanır ve ona eklenmiş bir değer olarak geri iade eder.

Faiz her zaman, sanayici kapitalistin kazandığı artı-değerin ancak bir kısmıdır; hiçbir zaman tamamı olamaz. Faiz, para-sermayenin kendini genişletme, artırma biçimidir; ama ortalama kârdan daha yüksek olamaz. Örneğin 100 birimlik sermaye %3 faiz oranı istiyorsa ortalama kâr oranı %20 ise, girişim kârı %17 olur.

Sanayici kapitalist ortalama kârın hepsini faiz getiren sermayeye aktarsa kendisine bir şey kalmaz. Bu nedenle faiz oranı, ortalama kâr oranını geçemez; yani faizin üst sınırı ortalama kârın kendisi olmak zorundadır. Faizin alt sınırı ise belirli bir yasaya göre kesin olarak belirlenemez.

> "Faiz, kârın yalnızca sanayi kapitalisti tarafından para-kapitaliste ödenen kısmı olduğuna göre faizin üst sınırı kârın kendisi olur ve bu durumda üretken kapitalistin cebe indireceği kısım = 0 olurdu. (...) Faizin alt sınırının belirlenmesi ise tamamen olanaksızdır".[3]

Ortalama kâr oranı, faizin üst sınırı olduğuna göre, faiz ancak ortalama kâr oranına bağlı olarak düzenlenebilir.

> "Faizin kârla, ya da daha doğrusu genel kâr oranıyla düzenlendiği söylenebilir. Ve bu düzenleme biçimi, faizin ortalaması için bile geçerlidir".[4]

Genel olarak ortalama kâr oranına göre değişen faiz, para-sermayede ortaya çıkan darlığa ve göreli bolluğa bağlı olarak yükselip, alçalır. Kesin bir yasa olarak formüle edilemese de, genellikle düşük faiz oranı, ortalama kârın yüksek olmasına (dolayısıyla kapitalizmin bunalım yaşamadığı gönenç dönemine) denk düşerken; yüksek faiz oranı, ortalama kârın düştüğü bunalım dönemlerine tekabül eder.

---

[3] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 315-316.

[4] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 317.

Genel olarak borç verilen sermaye ile sanayi sermayesi zıt yöne doğru hareket eder. Burada sorun borç verilen sermaye yönünden ele alınmıştır. Sanayi sermayesinin daralması, düşük faiz oranına tekabül ederken; sanayi sermayesinin genişlemesi, yüksek faiz oranına tekabül eder. Ne var ki, ortalama faiz oranını belirleyen kesin bir yasanın olmadığını unutmamak gerekir. Bunun nedeni, faizin kendi eylemi içinde gizlidir; faiz her zaman ortalama kârın bir parçasıdır; varlığı ortalama kâra bağlıdır.

Sürekli dalgalanan piyasa faiz oranı, borç verilebilir sermaye arzı ile buna olan talep arasındaki ilişki tarafından düzenlenir. Paranın fiyatı yoktur; ama faiz oranı "paranın fiyatı" gibi rol oynar.

Faizci Sermaye ile Üretken Sermaye

Faizin ortaya çıkma nedeni, sermayenin faiz getiren sermaye (para kapitalisti) ve sanayi kapitalisti olarak bölünmüş olmasıdır. Doğal olarak faiz oranı, çıkarları birbirine karşıt olan iki kesimin arasındaki rekabetten ortaya çıkar. Para kapitalisti daha fazla faiz almaya çalışırken, sanayi kapitalisti daha az faiz vermeye çalışır. Eğer bütün sermayeye sanayici kapitalist sahip olsaydı, ne faiz getiren sermaye ortaya çıkabilirdi, ne de faiz ve faiz oranı.

> "Genellikle faiz kategorisini yaratan şey, kapitalistlerin kendi aralarında böylece, para-kapitalistler ve sanayi kapitalistleri diye ikiye ayrılmaları olduğu gibi, faiz oranını yaratan şey de işte bu iki tür kapitalist arasındaki rekabetten başka bir şey değildir".[5]

Demek ki, faiz üzerine olan rekabet (kavga) sermayenin iki biçimi arasındadır. Bir tarafta faizi alan sermaye vardır. Diğer tarafta sanayici kapitalistin kullanıldığı üretken sermaye vardır

---

[5] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 326.

ve üretim alanında iş gördüğünden dolayı doğrudan doğruya işçinin çıkarıyla karşıt durumdadır. Oysa faiz getiren sermaye dolaşım alanındadır; bir para-sermayedir. Bu nedenle onun artı-değeri bölüşmek için kavga ettiği kesim üretken sermayedir; sanayici kapitalisttir. Faizci sermaye doğrudan doğruya ücretli emekle karşı karşıya gelmez; emekçiyi sömüremez. Onun yerine bu işi üretken sermaye yapar.

Faiz, kapitalist ile işçi arasında değil, iki kapitalist (para kapitalisti ile sanayici kapitalisti) arasındaki bir ilişkidir.

> "Faiz getiren sermayenin, faiz getiren sermaye olarak karşıtı, ücretli emek değil, üretken sermayedir".[6]
> "Özel biçim olarak, faiz getirici sermaye emeğin karşısında değil, kâr getirici sermaye karşısında olur".[7]

Sanayi kapitalistinin elde ettiği girişim kârı, faizle karşıtlık içindedir. Faiz oranıyla girişim kârı ters orantılıdır; biri artarsa diğeri eksilir. Sanayici kapitalist, sermaye sahibi gibi değil faizci sermayenin görevlisi gibi görünür. Sermayenin gerçek sahibi para kapitalistidir. Sanayici kapitalist, faiz getiren sermayenin yönetim-denetim işini yüklendiği için girişim kârına hak kazanmış görünür.

Bu görüntüye bakarak girişim kârını, sanayici kapitalistin denetim-yönetim ücreti olarak adlandırmak doğru olmaz. Bu yaklaşım sanayici kapitalistin yaptığı sömürüyü (artı-değeri) gizler. Hem girişim kârı, hem de faiz, artı değerden başka bir şey değildir.

* * * * *

Sermaye fetişizmi, meta fetişizminin gelişmiş bir biçimidir. Nesnel bir olgudur; ama bir yanılgı kaynağıdır. Sermaye feti-

---

[6] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 333.

[7] Karl Marx, *Grundrisse II*, *A.g.e.*, s. 313.

şizmi, sermayeyi kaçınılmaz, olmazsa olmaz, sonsuz bir kategori haline getirir. Sermaye fetişizmine kapılan insan, sermayenin olmadığı bir üretim tarzını düşünemez. Sermaye bir üretim ilişkisi olarak algılanamaz; tarihselliği unutulur. Faiz getiren sermaye, sermaye fetişizminin güzel bir örneğidir.

Para kapitalisti, sanayici kapitaliste faiz yaratsın diye borç para vermiştir. Faiz, sermayenin tipik bir ürünü gibi ortaya çıkar; girişim kârı onun yardımcısı gibi. Oysa ortalama kâr, bu iki parçanın toplamıdır. Faizin ön plana, artı-değer yerine çıkması sermayeye fetiş bir karakter verir; sermaye kendi kendine tapar. Faiz getiren sermaye, sermaye fetişizmine yol açar. Fetiş sermaye = faiz getiren sermayede en uç noktasına çıkar.

> "Faiz, kârın, yani faal kapitalistin işçiden sızdırdığı artı-değerin bir parçasından başka bir şey olmadığı halde, şimdi tam tersine, faiz sanki sermayenin tipik ürünü, asıl öğesi ve girişim kârı şeklindeki kâr ise, yalnızca yardımcı bir öğe ve yeniden-üretim sürecinin bir yan ürünü olarak görünür. İşte böylece, sermayenin fetiş biçimine ve fetiş sermaye kavramına ulaşmış oluruz".[8]

Faiz getiren sermaye, paraya gebe olan sermaye gibidir. Sanayici kapitalist eliyle parayı doğurtma gerçekleştirilir.

Parayı (artı-değeri) doğuran ücretli emektir. Sermaye fetişizmi (tapınmacılığı), artı-değeri doğuran güç olarak sermayenin kendisini görür. Faizin anasının artı-değer (işçi) olduğu, faiz getiren sermayede görünmez hale gelir.

Kapitalizmin ilerlemesiyle banka sermayesiyle sanayi sermayesinin finans-kapital (mali sermaye) olarak kaynaştığını (iç içe girdiğini) belirtmeliyiz. Günümüzde kapitalizm dünya çapında bu noktaya erişmiştir.

---

[8] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 344.

Kredi ve Biçimleri

Sermayenin dolaşım sürecini zorunlu bir bela gibi gördüğünü belirtmiştik. O her zaman dolaşım zamanı olmayan dolaşım eğilimindedir. Kredi, dolaşım zamanı olmayan bir dolaşım olarak ortaya çıkar. Borç alıp-vermek krediyi oluşturur. Genel olarak kredi, ödünç verme işlemidir. Çek, poliçe, bono vb. kredinin araçlarıdır; bunlar ödeme vaadidir.

Faiz getiren sermayenin (borç verilen sermayenin= ikraz sermayesinin) aldığı bu hareket biçimine kredi diyoruz.

Kredi açmak = faiz getiren sermayeyi ödünç vermektir. Bunun karşılığında belirli bir miktar faiz almaktır.

* * * * *

Kredinin iki temel biçimi vardır:

1) Ticari kredi

2) Banka kredi

Ticari kredi (dolaşım kredisi): Sanayici kapitalist, metalarını başka bir kapitaliste veya tüccara bir borç senedi (poliçe, bono vb.) karşılığında devreder.

Borç senedi, belirli bir süre sonunda paranın ödeneceğini bildiren değerli bir kâğıttır. Sanayici kapitalisti malını satmıştır; fakat metaların karşılığı olarak para henüz eline geçmemiştir. Borç senedinin zamanı dolunca parasını alacaktır. Kapitalist için önemli olan metalarını dolaşım zamanının içine sokmamasıdır. Artık metaları satmak gibi bir derdi yoktur. Ticari kredi metaların alım satımına bağlıdır. Kredi sayesinde, borç senedinin aracılığıyla metalar realize olmuştur, satılmıştır.

Borç senetleri (poliçeler, bonolar, v.b.) ödeme tarihleri gelene kadar ödeme aracı olarak işlev görmeye devam ederler ve fiili ticaret parası olurlar. Yani gerçek paraya dönüşmedikleri halde,

ticaret yapanların birbirlerine borç senetlerini devretmesiyle para gibi işlev görürler. Böylece borç senedi kapitalistler arasında dolaştıkça herkes birbirine kredi açmış olur. Demek ki, borç senetleri ödeme aracı olarak dolaştıkları sürece sadece bir alacağın bir kapitalistten diğerine aktarılmasıdır; bir alacaklının yerine diğerinin geçmesidir. Böylece borçların ödenmesi araya gerçek parayı sokmadan yapılabilir.

> "Önce, ticarî krediyi, yani yeniden-üretim sürecinde iş gören kapitalistlerin birbirlerine verdikleri krediyi tahlil ederek işe başlayalım. Bu, kredi sisteminin temelini teşkil eder. bu, bir poliçe ile belli bir ödeme vadesi olan bir borç senedi ile, yani ertelemeli bir ödeme belgesi ile temsil edilir. Herkes birbirine kredi verir, birbirinden kredi alır. (...) Yalnızca, bir kimse yerine bir başkası geçer ve bu anlamda, borçların ödenmesi bile, para araya girmeksizin yapılabilir. Örneğin, iplikçi A, pamuk simsarı B'ye ve bu da ithalâtçı C'ye bir senet ödemek zorundadır".[9]

Burada önemli olan nokta şudur: Krediler karşılıklı olduğu için birinin ödenmesi diğerine bağlanmıştır. Ödeme zincirindeki bir kopukluk kredi sistemini batırır.

Dikkat edilmesi gerekli ikinci önemli nokta, ticari kredi sistemi nakit ödeme ihtiyacını ortadan kaldırmaz. Ücretler borç senetleriyle ödenemez. O nedenle kapitalistin yedek para fonuna gereksinmesi vardır.

Ticari kredinin, borç veren sermayeci kapitalistle borç alan sanayici kapitalist arasında karşılıklı kredi biçiminde olması, borç veren sermaye ile borç alan sermayeyi özdeş kılar. Sanayici kapitalistin kullandığı sermaye meta-sermayedir. Metalarını kredi karşılığı tüccara veya diğer sanayi kapitalistine devretmiş-

---

[9] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 425.

tir. Daha önce görmüştük; faiz getiren sermaye (borç verilen sermaye) atıl (işlemeyen) paranın kullanılmasıydı. Ama şimdi bahsettiğimiz meta-sermaye, atıl sermaye değildir.

> "Borç sermayesi ile sanayi sermayesi burada özdeştir. Borç verilen sermaye, ya nihaî bireysel tüketim ya da üretken sermayenin değişmeyen öğelerinin yerine konulması için ayrılan meta-sermayedir. (...)
>
> Buradan şu sonuç çıkıyor ki, burada borç verilen sermaye, hiçbir zaman atıl sermaye olmayıp, sahibinin elinde biçimini değiştirmek zorunda olan sermayedir; sahibi için o yalnızca meta-sermaye biçiminde, yani tekrar dönüştürülmesi zorunlu bir biçimde, ilk adımda en azından paraya çevrilmesi gereken sermaye biçiminde bulunur".[10]

* * * * *

Banka Kredisi (Yatırım Kredisi): Bankalar tarafından sanayici kapitaliste verilen kredidir. Sermaye miktarını artırmak isteyen bir kapitalist, bankadan yatırım kredisi alır; aralarında yine bir borç senedi imzalarlar. Sanayici kapitalist bankadan aldığı krediyi faiziyle birlikte geri öder. Banka kredisi, gerçek para kredidir. Bankanın verdiği para (kredi), üretken-sermaye veya meta-sermayeden değil, bankada yığılmış paradan verilmiştir. Başka deyişle banka elinde faiz getiren sermayeyi kullanmış, karşılığında belirli miktar faiz kazanmıştır. Biraz önce belirttiğimiz gibi; ticari kredi, meta-sermayedir. Oysa banka kredisi yığılmış bir para-sermayedir; potansiyel sermayedir.

Daha ileride göreceğimiz gibi banka (banker=bankacı) değişik biçimde topladığı paraları (kapitalistlerin kasadarı olarak toplanan paraları, mevduatlardan biriken paraları vb.) bir kapi-

---

[10] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 427.

taliste belirli bir faiz karşılığı borç verir. Böylece banka verdiği borçla, borç alan sermaye üzerinde egemenliğini kurar.

> "Gerçekte, ticarî kredi esasına göre, bir kimse bir başka kimseye yeniden-üretim süreci için gerekli parayı ödünç verir. Ama bu, şimdi şu biçimi almaktadır: bir grup yeniden üretken kapitalistten borç olarak para alan bir banker, bu parayı, bir başka grup yeniden üretken kapitaliste borç vermekle, yüce bir velinimet rolünde görünür; ve aynı zamanda, bu sermaye üzerindeki denetim, tamamıyla aracı olma kimliğini taşıdığı için, bankerin eline geçmiş olur".[11]

* * * * *

Metasını krediyle satan sanayici kapitalist gerçek nakit paraya ihtiyacı olursa (ücretleri ödemek, hammadde satın almak vb.) elindeki borç senedini vadesi gelmeden paraya çevirebilir. Bu işi bankalar yapar. Bankanın yaptığı işlem borç senedi kırma adını alır veya bono-poliçe kırma ismini alır. Bono kırılmasından sonra borçlu ile banka karşı karşıyadır. Borç, bankaya ödenecektir.

Banka bono kırmayı bedavaya yapmaz; bonodaki para miktarı üzerinden iskonto (indirim) yapar. İskonto = vadesinden önce ödenen bir paradan yapılan kesintidir = vadesi gelmemiş bir borç senedinin faiz ve komisyon düşülerek banka tarafından alıcıya ödenmesidir. Banka bonoyu kırmıştır, iskontosunu almıştır.

> "Banker sermayesinin bir kısmı şimdi bu sözde faiz getiren senetlere yatırılmış durumdadır. Bu aslında, yedek sermayenin, fiilî bankacılık işinde hiçbir işlevi yerine getirmeyen bir kısmıdır. Bu senetlerin en önemli kısmı, poliçelerden, yani sanayi kapitalistleri ya da tüccarlar tarafından yapılan ödeme vaatlerinden oluşur. Borç para veren için, bu poliçeler faiz getiren poliçelerdir, bir başka deyişle bunları satın

---

[11] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 448.

aldığında o, vadesi gelene kadar geçecek zamana ait faizi düşmüştür. Buna iskonto etmek deniliyor".[12]

Burada yapılan işlemde ticari krediyle banka kredisi birbirinin içine geçer, karışır. Bu alışverişten her iki tarafın da çıkarı vardır. Bonoyu kıran banka, bonodan yaptığı iskontoyla para kazanmıştır; bonoyu kırdıran kapitalist, nakit para ihtiyacını gidermiş olur.

"Ne var ki bu ticarî krediye ek olarak önümüzde bir de gerçek para kredi bulunmakta. Sanayiciler ile tüccarların aralarında alıp verdikleri avanslar, bunlara bankerler ve borç para verenlerin yaptıkları para avanslarla birbirine karışmış durumdadır. Poliçe iskontolarında avans yalnızca nominaldir. Fabrikatör ürününü, poliçe karşılığı satar ve bunu bir bill broker'a (simsara) kırdırır. (...)

Böylece, bir bireysel sanayici fabrikatör ve tüccar, büyük bir yedek fon bulundurmak ve kendisine yapılacak fiilî ödemelere bağlı kalmak zorunluluğundan kurtulmuş olur".[13]

Bonoyu kırdıran (borç senedini bankaya iskonto ettiren) kapitalist, ek sermaye elde etmek için bunu yapmaz; krediyle devrettiği meta-sermayenin, gerçek para olarak bir ihtiyacını karşılaması için yapar. Ya da verdiği krediyle aldığı krediyi dengelemek için bu yola başvurur.

Bankaların İşlevi

Banka, kredi veren kapitalistlerle kredi alan kapitalistler arasında aracılık yapan bir kapitalist kurumdur. Para ticaretinin, kredi sisteminin gelişmesiyle faiz getiren sermaye (para-sermaye) toplumsal bir karakter alarak bankalarda toplanır. Paranın borç alınması, borç verilmesi bankaların işlevi haline gelir.

---

[12] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 416.

[13] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 429.

Borç alan ile borç veren arasında aracılık görevi yapan bankalar, kapitalist sistem açısından bütün borç para verenlerin genel temsilciliğini yüklenirler. Bankalar, para sermayenin genel yöneticileridir. Ticaret dünyası adına borç para toplarlar, borç para dağıtırlar. Dolayısıyla bankalar sayesinde borç alanlarla, borç verenler bir yerde toplanmış olur.

Bankanın kârını, borç alırken verdiği faize göre, borç verirken aldığı faizin daha yüksek olması oluşturur.

Bankalar, para sermayeyi değişik yollardan toplarlar. Sanayici kapitalistin kasadarı gibi çalışarak, onların yedek para fonlarını kendilerinde toplarlar. Sonra bu paraları, başka kapitalistlere borç olarak verirler; yani para-sermayeyi, faiz getiren sermaye (borç veren sermaye) biçimine sokarlar. Atıl parayı (boşta duran parayı) işlevli hale getirmek (faiz getiren sermayeye çevirmek) bankaların temel işidir.

Bankalar mevduat hesabı açarlar. Mevduat, belirli bir süre sonunda ya da istenildiğinde geri alınmak üzere bankalara faizle yatırılan paralardır. Küçük miktarda para-sermaye olamayacak mevduatlar, bankalarda birleştirilerek büyük para-sermaye haline getirilmiş olurlar. Bankaların diğer bir görevi, ticari kredilerin borç senetlerini iskonto ederek (borç senetlerini vadeleri gelmeden paraya çevirerek) kâr elde etmektrir. Ayrıca kapitalistlere verilen banka kredileri yoluyla kârlarını yükseltirler.

Bankacılık sistemi kapitalizmin yapay bir ürünüdür; ama üretim araçlarının toplumsal ölçekte dağılımını sağlar. Banka ve kredi sistemi, bireysel kapitalistlerin payına düşen ortalama kârların dağıtımında rol oynar. Toplumun kullanılmayan potansiyel sermayesini (atıl sermayeyi) kullanılır hale getirir. Bankacılık sistemi gerçek paranın yerine kredi sistemini oturtur (Bu şekilde aslında paranın gereksizliğini kendi eylemi içinde gerçekleştirir).

Bankacılık sistemi kapitalizmin kendi inkârını içinde taşır; kapitalizmden sonraki toplumun maddi temelini hazırlamaya istemeyerek hizmet eder. Sermayenin özel niteliği bankacılık sistemi sayesinde ortadan kalkar. Banka ve kredi, hem kapitalizmin varlığını, pisliğini taşır; hem de onun yok oluş tohumunu!

> "Bu sistem, toplumun henüz faal olarak kullanılmayan bütün mevcut ve hatta potansiyel sermayesini, sanayici ve tüccar kapitalistlerin emrine verir; dolayısıyla, bu sermayeyi ne borç veren ne de borç alan, onun gerçek sahibi ya da üreticisi değildir. Böylece, o, sermayenin özel niteliğini yok eder ve dolayısıyla, sermayenin kendisinin ortadan kaldırılmasını, fiilen, ama ancak fiilen içerir. Bankacılık sistemi aracılığı ile, özel bir iş olarak sermaye bölüştürülmesi, bu toplumsal işlev, özel kapitalistler ile tefecilerin elinden alınmıştır. Ama aynı zamanda, bankacılık ve kredi, böylece, kapitalist üretimi bizzat kendi sınırların ötesine itmede en güçlü manivela ve bunalımlar ile spekülasyonların en etkili araçlarından birisi halini almıştır".[14]

Banka sermayesi; nakit para, altın, değerli senetlerden (iskonto edilecek ticari senetler, devlet tahvilleri, faiz getiren senetler, hisse senetleri, ipotekler vb.) oluşur.

Tahvil (*Obligasyon*): Devletçe ya da özel şirketlerce ödünç para almak için çıkarılan ve belirli zamanı olan, faiz getiren borç senedidir. Her an paraya çevrilme niteliğine sahiptir. Tahvil, doğrudan doğruya borç almadır ve karşılığında faiz verilir.

Devlet tahvilleri, kamusal borçlanmayı anlatır. Devlet çıkardığı tahvilleri toplumda satışa sunar; kamuya borçlanır. Devlet tahvillerinin (kamusal borçlanmanın) kapitalizmin ilk sermaye birikiminin önemli bir dayanağı olduğunu biliyoruz.

---

[14] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 537.

Şimdi devlet tahvillerine sermayenin biçimi açısından bakmamız gerekiyor.

Hayali Sermaye

Devlet tahvilleri: kamusal (ulusal) borçlanmadır. Sözgelimi devlet %5 faiz üzerinden tahviller çıkarır. 100 birimlik parası olan birisi bu tahvillerden satın alır ve yılda 5 birim faiz elde eder. Devlet bu kişiye borçlanmıştır; 100 birimlik parayı alıp harcamıştır. Şimdi ortada para yoktur; ama 5 birimlik faizi gösteren bir tahvil (değerli kâğıt) veya borç senedi vardır.

100 birimlik borç veren kişi, elindeki tahvili başka birisine satabilir. Yani tahvil artık bir mülkiyet hakkını gösteren bir belgedir; gerçek anlamda bir sermaye değildir. Devlet 100 birimlik parayı harcamış olduğu için aslında ortada gerçek sermaye yoktur. Böylece gerçek para, belli bir miktar faiz getiren hayali sermayeye (fiktif = varsayımsal sermayeye) dönüşmüştür.

> "Devlet her yıl alacaklılarına, kendilerinden borç aldığı sermaye için belli bir miktar faiz ödemek zorundadır. Bu durumda alacaklı yatırdığı sermayeyi borçlusundan geri alamaz, ancak hakkını ya da mülkiyet hakkını satabilir sermayenin kendisi tüketilmiştir, yani devlet tarafından harcanmıştır. Artık mevcut değildir. (...)
>
> Ne var ki, bütün bu durumlarda insanların gözünde bir sürgün (faiz) doğuran burada devlet ödemeleri kabul edilen bu sermaye, hayaldir, hayalî sermayedir".[15]

Demek ki, devlet borçları (devlet tahvilleri), hayali (sanal) bir sermayeyi temsil eder.

Şimdi karşımızda faiz getiren sermaye (100 birimlik sermaye) bir hayali sermaye olarak vardır; sermayenin kendisi yoktur, sa-

---

[15] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 412-413.

dece getirdiği faiz vardır. Elimizdeki 100 birimlik tahv yali sermayenin mülkiyet hakkını gösteren bir kâğıttan şey değildir. Devlet tahvili veya devlet borcu, faiz getir yeden yararlanarak hayali bir sermaye yaratmıştır. Borç tılamaz duruma geldiği anda ise bu hayal bile ortadan k

> "Devlet borcu sermayesi, tamamen hayalî olarak kalır, ve o borç senetleri satılamaz duruma gelir gelmez, bu sermaye hayali artık görünmez olur".[16]

* * * * *

Kapitalizmin gelişimine paralel olarak kredi sisteminin doğması, anonim şirketlerin (hisse senetli ortaklıkların) ortaya çıkmasını sağlar.

Daha önce sermayenin merkezileşme eğiliminde gördüğümüz gibi, sermaye birikimini hızlı biçimde sağlamak için sermaye arasında birleşmeler, ortaklıklar yapılır. Bir sermayenin başaramayacağı bir yatırımı bu ortaklaşmış sermaye kolayca başarır.

Anonim şirket, belirli sayıda hisse senedine sahip ortakların yarattığı bir sermaye birikimidir.

Sermayesi hisseler üzerinden paylara bölünmüş şirketlere anonim şirket diyoruz.

Hisse senedi = Şirketlerin ortaklarının sermaye paylarını (katılma paylarını) gösteren bir değerli kâğıttır. Hisse senedinin gösterdiği pay üzerinden şirket kazancı (kârı) dağıtılır.

Hisse senedi sahibinin eline geçen kâra, temettü diyoruz.

Hisse senedinin payı (getirdiği kâr) = Temettü'dür

---

[16] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 413.

Tahvil, doğrudan doğruya borç alma işlemini gösterirken, hisse senedi kişinin şirketteki payını gösterir. Tahvil sonucu *faiz* alınır; hisse senedinde ise kârdan pay alınır.

Devletin veya özel şirketlerin çıkardığı tahviller, hisse senetleri vb. birer değerli kâğıt olarak değerli kâğıtlar pazarında (borsada) = menkul değerler piyasasında alınıp satılır. Borsa, hayali bir kumarhane yeri gibidir. Hisseler üzerinde yapılan spekülasyonlarla hislerin fiyatları yükselir, alçalır.

> "Borsa, bizzat kapitalist üretimin en seçkin bir temsilcisi halini almıştır".[17]

Anonim şirketler (hisse senetli şirketler) doğrudan doğruya bir araya gelmiş bireysel sermayelerin doğrudan doğruya toplumsal sermayeye dönüşmesini ifade eder. Banka sisteminde olduğu gibi, toplumsallaşmış sermaye aslında özel bireysel sermayelerin kapitalist üretim sistemi içinde inkârıdır. Aynı zamanda hisse senetlerinin borsada satılması yoluyla başkalarının sermayeleri ve emekleri üzerinde denetimi sağlar. Toplumsal sermaye üzerindeki denetim, toplumsal emek üzerinde kontrol olanağını doğurur.

* * * * *

100 birim parası olan birisi bir hisse senedi almış olsun. Ve %5 üzerinden kâr elde etsin. Eğer hisse senedinin değeri borsada %10 kâr üzerinden alınıp satılırsa (senet iki kat değer kazanırsa) 100 birimlik sermaye, 200 birimlik sermayeye dönüşmüş olur.

Hisse senedi alan kişi parasını önce %5 üzerinden sermayeleştirmiştir (kapitalize etmiştir). 100 birimlik hisse senedi 200 birimlik sermaye gibi piyasada işlem görmüştür; ama ortada

---

[17] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 794.

200 birimlik sermaye yoktur. Yani 200 birimlik sermaye burada hayali sermayedir.

Demek ki, sermayeleştirme burada hayali sermayeden başka bir şey değildir.

Hayali sermaye = Sermayeleştirmedir.

"Hayalî sermaye oluşumuna, sermayeleştirme deniyor".[18]

Sermayeleştirme sonucu sermayenin kazandığı değeri hayali yapan nokta, onun üretim sürecinden gelmemiş olmasıdır. Gerçek sermaye, para-sermayeden üretim yoluyla üretken-sermayeye ve sonradan meta-sermayeye dönüşen sermayedir. Oysa şimdi karşımızda gerçek bir sermaye değil, hayali bir sermaye vardır. Gerçek sermaye sadece üretim alanında yer alarak değer kazandırır. Hayali sermaye ise üretimle bağlantısı kaybolmuş bir sermayedir.

Hisse senetleri, özel veya devlete ait tahviller (obligasyonlar) hayali sermayedir = fiktif sermayedir = varsayımsal (sanal) sermayedir = itibarî sermayedir. O halde değerli kâğıtlar olarak varolan ve sahibine kâr (pay veya faiz) getiren bütün sermayeyi hayali sermaye olarak adlandırmak mümkündür.

Banka sermayesinin bir miktarının değerli kâğıtlardan oluştuğunu söylemiştik. O halde banka sermayesinin önemli bir kısmı hayali sermayedir. Hisse senetlerinin piyasadaki değeri ile gerçek gösterdiği değer çakışmaz; ortaya olmayan (hayali) bir sermaye çıkar. Hisse senedi yalnızca gerçek sermaye üzerindeki mülkiyet hakkını ifade eder. Fakat gerçek sermayeyi değil, hayali sermayeyi ifade eder.

---

[18] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 414.

"Kapitalist üretimin geliştiği ülkelerde, bankaların yedek fonları daima ortalama olarak yığma biçiminde mevcut para miktarını ifade eder ve bu yığmanın bir kısmı da, bizatihi hiçbir değeri olmayan senetlerden, sırf altın üzerine çeklerden ibarettir. Banker sermayesinin büyük kısmı bu nedenle tamamen hayalidir ve senetlerden (poliçelerden), hükümet tahvillerinden (bunlar harcanmış sermayeyi temsil ederler) ve hisse senetlerinden (gelecekteki gelir üzerine çeklerden) oluşur".[19]

Faiz getiren sermaye, hayali sermayeye dönüştükten sonra kendini çiftleştirir, üçleştirir, çoğaltır. Böylece gerçek sermayeden koptuğunu gösterir.

Borçlanan bankaların, devletin verdiği borç senetleri, tahviller tüketilmiş sermayenin kâğıttan kopyalarıdır. Borç senetleri, tahviller, sermayeye çevrilebilir metalar gibi iş görür. Mevcut olmayan sermayeyi (hayali sermayeyi) temsil eder. Faiz getiren değerli kâğıtlar, pay getiren hisse senetleri= hayali sermayedir.

"Metalar gibi alım-satım işlemlerinin konusu olan ve dolayısıyla sermaye-değerler gibi dolaşabilen kâğıt üzerindeki bu kopyalar, bu nitelikleriyle hayalidirler, ve değerler, temsil ettikleri gerçek sermayenin değerinin hareketinden tamamen bağımsız olarak düşebilir ya da yükselebilir".[20]

Anonim şirketlerin hisseleri de aynı durumdadır. Borsada gerçek değerleriyle ilgisi olmayan biçimde değer kazanırlar veya gerçek değerlerinden koparak kaybolurlar. Bu nedenle hisseler aldatıcı, varsayımsal, hayali sermayedir. Ama hisselere sahip olanlar, mülkiyet hakkından dolayı bu hisselerin gerçek sermayeyi ifade ettiğini sanırlar.

---

[19] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 416.

[20] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 423.

Bir anonim şirket 100 birimlik bir gerçek (para-sermaye) ile kurulmuş olabilir. Belli bir zamanda borsada hisselerinin yükselmesiyle 1.000 birimlik hayali sermayeyi temsil edebilir. Hayali sermayenin hayaleti, kapitalizmin bunalım dönemlerinde belirgin hale gelir.

* * * * *

Borç verilen sermaye (faiz getiren sermaye) için devlet tahvilleri, hisse senetleri vb. kâr elde edebilecekleri yatırım alanları olarak iş görür.

Kredi ve bankacılık sistemi sayesinde faiz getiren 100 birimlik sermaye aynı gün içinde defalarca borç verilebilir. Ortada 100 birimlik faiz getiren sermaye vardır. Ne var ki, bu sermaye bir günde değişik kapitalistlere 5 kez borç olarak verilebilir. Bankalardaki mevduatlar bankacılık sitemine bu olanağı sağlar.

> "Örneğin, küçük bir esnaf her hafta bankaya para olarak 100 sterlin yatırır; banker, fabrikatörün mevduatının bir kısmını bununla öder; fabrikatör bununla işçilerine ücretlerini öder; ve işçiler bu parayı küçük esnafla alışverişte kullanırlar ve o da tekrar bankaya yatırır. Böylece, bu küçük esnafın bankaya yatırdığı 100 sterlin önce fabrikatöre mevduatını ödemek için; ikinci olarak, işçilere ödeme yapmak için; üçüncü olarak esnafın kendisine ödemede bulunmak için; dördüncü olarak, aynı küçük esnafın para-sermayesinin diğer bir kısmını mevduat olarak yatırmak için hizmet etmiştir; demek ki, yirmi haftanın sonunda, bu esnaf kendi parasına karşılık, bankadan para çekmek zorunda kalmazsa, aynı yüz sterlin aracılığı ile bankaya 2.000 sterlin yatırmış olur".[21]

* * * * *

---

[21] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 443.

Faiz getiren sermayeyi kapitalizmdeki görüntüsüyle ele aldık. Ne var ki, faiz getiren sermayenin ilkel biçimi olarak tefeci sermayesi, kapitalizmden önceki üretim tarzlarında ortaya çıkar. Tefeciliğe tepki olarak gelişen kredi sistemi, faiz getiren sermayeyi ilkel biçimden çıkarıp modern biçimine sokar.

Ekonomi Politiğe Eleştiri

Klasik ekonomi politik faiz kategorisinden söz eder; ama bir faiz teorisi kuramaz. Faiz getiren sermayenin aldığı değişik biçimleri inceleyemez. Oysa Marksizm faiz getiren sermayeyi çok değişik boyutlarda inceleyerek, ekonomi politiği aşmıştır.

Ekonomi politik, faiz oranının sadece para arzına ve talebine bağlı olarak "doğal" faiz oranı çerçevesinde salındığını kabul eder. Marksizm "doğal faiz oranı" diye bir şeyi kabul etmez.

> "Bütün bu anlatılanlardan 'doğal' faiz oranı diye bir şeyin olmadığı sonucu çıkar. Ne var ki, genel kâr oranının tersine, bir yandan ortalama faizin sınırlarının ya da sürekli dalgalanan piyasa faiz oranlarından farklı olarak, ortalama bir faiz oranının belirlenmesi için, genel bir yasa yoktur".[22]

[22] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, 1997, s. 320.

TOPRAK RANTI

Değer yasasına göre, emeğin (emekgücünün) yarattığı şeylerin bir mübadele değeri vardır; bir meta olarak alınır, satılır. Peki, toprak bir emek ürünü sayılabilir mi? Toprak, doğanın bir parçası olduğuna ve doğayı hiç kimse yaratmadığına göre, emek ürünü olarak kabul edilemez. İnsanın olmadığı bir dünyada toprak yine vardı. Demek ki, toprak (yeryüzü) emeğin yaratımı değildir; dolayısıyla bir mübadele değeri yoktur.

> "Yeryüzü, emeğin ürünü değildir ve bu yüzden değeri yoktur".[23]

Ne var ki, bu saptama, metanın varlığını sürdürdüğü bir üretim tarzı için doğru olamaz. Hele her şeyin metalaştığı bir üretim tarzı olan kapitalizm için hiç doğru olamaz. Toprak bir meta haline getirilmiştir; her meta gibi onun da bir sahibinin olması gerekir. Toprak mülkiyeti, belirli kişilerin, toprağı kendi sahiplikleri altına (iradi tekelci egemenlikleri altına) almasını gerektirir. Nitekim kendiliğinden hiçbir maddi değer taşımayan doğanın parçası olan toprak, özel mülkiyetin bir parçası haline gelmiştir. Toprak mülkiyeti, kapitalizm öncesi sınıflı toplumlarda olduğu gibi, kapitalizmde de varlığını korumaya devam eder.

---

[23] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 550.

Bu toprak mülkiyetine toprak sahipleri (toprakbeyleri) sahip olabileceği gibi, sanayici bir kapitalist de sahip olabilir.

Toprak rantını anlamak açısından toprak üzerindeki tekelci mülkiyete sanayici kapitalistin sahip olmadığını şimdilik varsaymak zorundayız. Toprak üzerinde üretim yapmak isteyen ve toprak tekeline sahip olmayan bir sanayici kapitalistin ilk yapacağı şey toprağı, toprak sahibinden kiralamak olacaktır. Böylece sanayici kapitalist, kapitalist çiftçi konumuna geçer. Karşısında da toprağı kiralayacağı toprak sahibi vardır. Kapitalist çiftçinin toprağa yatıracağı ve üretim yapacağı sermayesine izin verme hakkı toprak sahibine aittir. Toprak sahibi, toprağının kapitalist çiftçi tarafından belirli bir süre kullanılması karşılığında ondan bir miktar para talep eder. Yani toprağın kullanım hakkını geçici bir süreliğine satar (Toprağın kendisini değil!) İşte, toprak sahibinin, kapitalist çiftçiden aldığı bu paraya toprak rantı diyoruz.

> "Kapitalist çiftçi, toprak sahibine, kullandığı toprağın sahibine, sermayesini bu özel üretim dalına yatırma hakkı karşılığında sözleşme ile saptanmış belirli dönemlerde, örneğin her yıl, (tıpkı para-sermaye ödünç alanın belirli bir faiz ödemesi gibi) bir miktar para öder. İster tarımsal toprak, yapı arsaları, madenler, balıkçılık bölgeleri ya da ormanlar için olsun ödenen bu para toplamına, toprak rantı adı verilir".[24]

Kapitalist çiftçinin toprak üzerinde yapacağı iyileştirmeler sözleşme dönemi bittikten sonra toprakbeyinin malı olur; çünkü bu iyileştirmeler topraktan ayrılamaz. Toprak sahibi kendi toprağını yeniden kiralarken daha fazla rant isteme hakkına böylece sahip olur.

* * * * *

---

[24] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 546-547.

Toprak rantı ile ödünç (borç) verilen sermayenin aldığı faiz iki ayrı kategoridir; birbirine karıştırılmaması gerekir. Kapitalizmde faiz her zaman geçerlidir; ama toprak rantı kapitalizm için tarihseldir, geçicidir. Sermayenin aldığı faiz, başka bir sermayeden aldığı bir haraç iken; toprak rantı, sermayenin toprak sahibine ödediği bir haraçtır. Bu nedenle sınıfsal düzlemde toprak sahipleriyle, kapitalistler arasında değişik cinsten bir çelişki (üretim ilişkisi içinde çelişki) vardır.

* * * * *

Toprak rantı, toprakbeylerinin toprak üzerindeki tekelci mülkiyetini zorunlu olarak varsayar. Peki, kapitalistin, toprak sahibine ödediği rant nereden çıkar? Tarıma yatırım yapmış kapitalist, diğer sanayici kapitalistler gibi ortalama kâr elde etmezse, toprakta üretim yapmak istemez. Hiçbir kapitalist ortalama kârından vazgeçmez. O halde toprak rantının, ortalama kârın üzerindeki bir fazlalık olması zorunludur. Nereden gelecektir bu fazlalık? Sermaye ortalama kârından vermediğine göre, topraktan elde edilen artı-değer öyle olmalıdır ki, kapitalist hem ortalama kâr elde etsin, hem de ortaya çıkan artı-değerin, ortalama kâr dışındaki kısmını toprak sahibine verebilsin. Demek ki, toprak rantı, tıpkı ortalama kâr gibi, artı-değerin bir parçasıdır.

Toprak rantı = Kapitalistin ortalama kârın üzerindeki artı-değerdir.

> "Toprak rantının tümü artı-değerdir, artı-emeğin ürünüdür. Aynî rant olarak gelişmemiş biçiminde, hâlâ doğrudan doğruya artı-ürünün kendisidir. Buradan, kapitalist üretim tarzına tekabül eden rantın –ki bu, her zaman, kârın üstünde, yani kendisi artı-değerden (artı-emek) oluşan metaların bir değer bölümünün üstünde bir fazladır".[25]

---

[25] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 560.

O halde toprak rantını toprak yaratmaz; toprağın üzerinde çalışan işçilerin yarattığı metaların içindeki artı-değerden çıkmalıdır bu rant. Kapitalist toplumda ortaya çıkan toprak rantı, artı-değerin özgül ve karakteristik biçimidir ve toprağın ürününden (metalaşmış üründen) gelir.

> "Rant doğru algılandığı zaman ortaya çıkacak ilk nokta, kuşkusuz, rantın topraktan değil, tarım ürününden, yani emekten, emek ürününün fiyatından, örneğin buğdayın fiyatından kaynaklandığıdır; başka deyişle tarımsal ürünün değerinden, topraktan değil, toprağa uygulanan emekten kaynaklandığıdır".[26]

Rant Sağlayan Meta ve Mutlak Rant

Toprak-sermaye, toprağa yatırılmış sermayeye verilmiş bir isimdir. Sanayi sermayesinden farklı olarak rant sağlayan meta üretir. Daha önce gördük ki, rant sağlamayan meta (sanayinin ürettiği meta) bir mübadele değerine sahip olduğu gibi (değişen sermaye + değişmeyen sermaye + artı-değer), bir de ortalama kârın oluşturulduğu üretim fiyatına (değişen sermaye + değişmeyen sermaye + ortalama kâr) sahiptir.

Rant sağlamayan metaların bir kısmında, ortalama üretim fiyatı kendi bireysel değerlerinin üstündedir. Diğer kısmında da kendi değerlerinin altındadır. Bir kısmında da kendi bireysel değerleri ile ortalama üretim fiyatı çakışır. Kâr oranlarının eşitlenmesi süreci metanın ortalama fiyatını ortaya çıkarır. Demek ki, rant sağlamayan meta kendi özel değerinin üstünde-altında-eşit olarak üç durumda bulunur ve ortalama kâr sayesinde ortalama üretim fiyatına ulaşır. Üretim fiyatları, meta değerlerinin eşitlenmesinden doğar.

---

[26] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri, II. Kitap*, *Ag.e.*, 1999, s. 133-134.

Rant sağlayan meta bu üç durumdan farklı olarak, ortalama kârdan daha fazlasını sağlayacak bir fiyata satılmak zorundadır; çünkü rant, ortalama kârın üzerindeki ek artı-değer olduğuna göre başka bir olasılık yoktur.

> "Rant getiren meta, bu üç durumdan da farklıdır. Koşullar ne olursa olsun, bu meta, sermayenin genel kâr oranıyla belirlenen ortalama kârdan daha fazlasını sağlayacak bir fiyattan satılır".[27]

Bunun anlamı şudur: Rant sağlamayan meta ortalama üretim fiyatına göre satılırken, rant sağlayan meta kendi değerinden satılır. Değer yasası geçerliliğini korur; sadece metanın kendi değeri, ortalama üretim fiyatına ortalama kâr üzerinden dönüşemez. Zaten bu nedenle kendi değerine satılır. Çünkü toprakbeyleri artı değer üretimine katılmadıklarından dolayı ortalama kâr oranının oluşumunda da katılamazlar. Yani tarım sektörü, toprakbeylerinin toprak üzerindeki özel tekelini taşıdığı için kâr oranının genel eşitlemesine katılmaz. Genel (ortalama) kâr oranının eşitlenmesine katılması gereken bölümünü (şu anda katılamayan kısmını) toprakbeyi rant olarak ele geçirir. Bu ele geçirilen toprak rantına, mutlak toprak rantı diyoruz.

> "O halde, mutlak rantın özü şundan ibarettir: Aynı artı-değer oranı ya da emeğin sömürülme derecesi verilmişse, çeşitli üretim alanlarındaki eşit ölçüde büyük sermayeler, değişen ortalama bileşimlerine uygun olarak farklı miktarlarda artı-değer üretirler. Sanayide bu çeşitli artı-değer kütleleri, bir ortalama kâr halinde eşitlenirler ve toplumsal sermayenin tam parçaları olarak bireysel sermayeler arasında eşit biçimde dağıtılırlar. Üretim, ya tarım ya da hammaddelerin çıkarılması için toprağı gerektirdiği zaman, toprak mülkiye-

---

[27] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri, II. Kitap*, A.g.e., s. 30.

ti, toprağa yatırılan sermayeler arasında böyle bir eşitlenmeyi engeller, ve tersi durumda, genel kâr oranına eşitlenmeye katılacak olan artı-değerin bir bölümünü ele geçirir".[28]

Anlaşılmayı kolaylaştırması bakımından şöyle iki formül yazabiliriz:

Rant sağlamayan meta = değişen ve değişmeyen sermaye + ortalama kâr

Rant sağlayan meta = değişen ve değişmeyen sermaye + artı-değer (ortalama kâr + rant)

Rant sağlamayan meta için üretim fiyatı = değişen ve değişmeyen sermaye + ortalama kâr olduğuna göre:

Rant sağlayan meta fiyatı (değeri) = üretim fiyatı + rant.

"Bu durumda, bütün topraklardan elde edilen, piyasadaki toplam üretimin düzenleyici piyasa-fiyatı, sermayenin, bütün üretim alanlarında genel olarak getirdiği üretim-fiyatı, yani maliyetler artı ortalama kâra eşit bir fiyat olmayacak, üretim-fiyatı artı rant olacaktır".[29]

Sözgelimi rant sağlamayan bir sanayi metasının üretim fiyatı 120 olsun (Değişen ve değişmeyen sermaye = 100, ortalama kâr = 20).

Rant sağlayan bir meta için, mutlak rant 20 ise:

Rant sağlayan meta değeri = 120 + 20 = 140 olur.

Şöyle de diyebiliriz:

Değişen ve değişmeyen sermaye + ortalama kâr = 100 + 20 = 120 üretim fiyatıdır.

Ortalama kâr = 20

---

[28] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 678.

[29] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 659.

Toplam artı-değer = 20 + 20 = 40

Rant sağlayan meta = 100 + 40 (20 + 20) = 140

Bu hesaba göre tarımsal ürünün piyasa fiyatı, üretim fiyatının üzerinde olmalıdır ki, toprak rantı ödenebilsin. Rant sağlayan metanın üretim fiyatı, sanayi metası gibi olsaydı, 120 üzerinden satılacaktı. Ama şimdi 140 üzerinden satılır. Bu demektir ki, tarımdaki kâr oranı sanayiden yüksek olacaktır.

Dikkat edilirse rantın ortaya çıkabilmesi için tarımdaki artı-değerin daha büyük olması gerekir. Başka deyişle, tarıma yatırılan sermayenin, aynı büyüklükteki sanayi sermayesinden daha fazla emeği harekete geçirmesi gerekir. Yani tarımsal sermayenin daha çok canlı emek kullanması (dolayısıyla daha çok artı-değer veya kâr üretmesi) gerekir.

Rant sağlayan metanın veya tarımsal metanın değerinin, üretim fiyatının üstünde olması, daha fazla emeği (artı-değeri) gerektiriyorsa, doğal olarak tarımdaki üretken sermayenin organik bileşiminin (değişmeyen sermayenin, değişen sermayeye oranının) sanayiye göre daha düşük olması gerekir. Ancak bu durumda sermayenin ücretler için kullanılan değişen sermaye kısmı, değişmeyen sermaye kısmından oran olarak daha büyük olur.

> "Bir başka deyişle, böyle sermaye daha çok canlı emek kullandığı için, emeğin eşit biçimde sömürüldüğünü varsayarak, toplumsal ortalama sermayenin eşit büyüklükteki bir tam bölümünden daha çok artı-değer ve dolayısıyla daha çok kâr üretir. Bu yüzden, bu üretim-fiyatı, sermayenin yerine konması artı ortalama kâra eşit olduğuna ve ortalama kâr bu metada üretilen kârdan daha düşük olduğuna göre, ürününün değeri üretim-fiyatının üzerindedir".[30]

---

[30] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 667.

Tarımda sermayenin organik bileşiminin düşük olması, toplumsal emeğin üretkenliğinin ortalamanın altında olması demektir. Mutlak toprak rantı, tarım ile sanayi arasındaki üretkenlik farkından türer. Yine tarımsal sermayenin aynı büyüklükteki sanayi sermayesinden daha fazla artı-değer üretmesi gerekir ki, rant karşılanabilsin. Eğer bu zorunlu önkoşul yoksa mutlak rantın ortaya çıkmasının maddi koşulu yoktur.

Rant sağlayan tarımsal metanın değeri = üretim fiyatı + rant olduğuna göre: Rant = metanın değeri – üretim fiyatıdır.

Şimdi mutlak rantı, üretim fiyatının üzerindeki değer fazlası olarak tanımlayabiliriz.

> "Her durum ve koşulda, üretim-fiyatının üstündeki değer fazlasından doğan bu mutlak rant, tarımsal artı-değerin bir parçasından, bu artı-değerin ranta dönüştürülmesinden, onun toprakbeyi tarafından aşırılmasından başka bir şey değildir".[31]

* * * * *

Toprağın kendisi rant yaratmaz; ama toprak mülkiyetinin kendisi rantı dayatır. Toprakta toprakbeylerinin mülkiyetinin bir an için kaldırıldığını düşünelim. O zaman mutlak rant da ortadan kalkar. Demek ki, mutlak rantın varoluşunun zorunlu koşulu, toprakbeylerinin özel toprak mülkiyetidir.

Eğer rant olmasaydı, ortalama kâr tarımda da oluşacaktı ve metalar üretim fiyatları üzerinden satılacaktı. Ama ortalama kâr sürecine katılmayan toprakbeyinin rantı, tarımsal meta fiyatlarını yükseltir. Toprakbeyi toprakta kurduğu tekelden dolayı bu rantı direk olarak cebe indirir. Şu açıktır ki, toprak üzerindeki bu tekel, mutlak rantın temelidir.

---

[31] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 671-672.

"Bu açıdan, rantı (toprak) tekelinden çıkaranlar haklıdır. Çünkü, kapitalistin işçiden artı-değeri söküp almasını nasıl ki yalnızca sermayenin tekeli olanaklı kılıyorsa, sürekli bir artı-kâr oluşturan artı-emek parçasını toprak sahibinin kapitalistten söküp almasını olanaklı kılan da toprak sahipliği tekelidir".[32]

"Toprak mülkiyetinin kendisi rantı yaratmıştır".[33]

O halde toprak tekelini ortadan kaldırırsanız, mutlak rantı da ortadan kaldırırsınız. Bu demektir ki, toprakta sermaye yatırımını rant ödemeksizin gerçekleştirirseniz, topraktaki tekeli hukuken ortadan kaldırmasanız bile, fiili olarak ortadan kaldırmış olursunuz.

"Eğer, toprakta sermaye yatırımının rant ödenmeksizin gerçekleşebileceği, kapitalist üretime sahip bir ülkedeki durumları ele alırsak, göreceğiz ki, bunların tümü de, toprak mülkiyetinin ayrıca hukuken kaldırılmasına olmasa bile, fiilî olarak kaldırılmasına dayanmaktadırlar".[34]

Sözgelimi toprakbeyinin kendisi bir kapitalist veya kapitalistin kendisi toprakbeyi olduğu zaman mutlak rant ortadan kalkar. Çünkü toprağa sermaye yatırımı yapan kişi aynı kişidir. Başka birisine mutlak rant ödemesi gerekmez. Veya toprağı kamulaştırırsanız (devlet mülkiyetine geçirirseniz) toprak tekelini (rantı) ortadan kaldırırsınız. O halde kapitalizmi ortadan kaldırmadan mutlak rantı ortadan kaldırmak mümkündür.

Mutlak rantın ödenebilmesi için tarımsal ürünün değeri ile üretim fiyatı arasındaki farkın, (ki mutlak rant ancak böyle karşı-

---

[32] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri, II. Kitap*, *A.g.e.*, s. 84.

[33] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 664.

[34] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 661.

lanabilir) zorunlu olduğunu, tarımdaki sermayenin organik bileşiminin sanayiye göre ortalamadan düşük olduğunu belirtmiştik.

Eğer tarımsal sermayenin ortalama organik bileşimi, ortalama toplumsal sermayeye (sanayi sermayesine) eşit olursa yine toprak tekeli hukuksal olarak ortadan kalkmasa bile, fiili olarak rant ortadan kalkar.

> "O zaman tarımsal ürünün değeri, üretim-fiyatının üzerinde olmayacak ve tarımsal sermaye daha fazla emek harekete geçirmeyecekti ve bu yüzden tarım-dışı sermayeden daha fazla bir artı-emek de gerçekleştirmeyecekti. Uygarlığın ilerlemesiyle tarımsal sermayenin bileşimi, ortalama toplumsal sermayeninkine eşit hale gelecek olursa, aynı durum ortaya çıkacaktır".[35]

Demek ki, özet olarak diyebiliriz ki: Toprak mülkiyetinin fiili veya hukuksal olarak varolmadığı yerde mutlak rant olmaz.

* * * * *

Elimizde 100 birimlik bir sermaye olduğunu varsayalım. Bu sermayeyi önce sanayiye yatıralım. Değişmeyen sermaye: 80, Değişen sermaye: 20, Toplam sermaye: 100

Sermayenin organik bileşimi = Değişmeyen sermaye ÷ değişen sermaye = 80 ÷ 20 = 4 ÷ 1

Sermayecinin 10 birim artı-değer elde ettiğini kabul edelim.

Artı-değer oranı = artı-değer x %100 ÷ değişen sermaye = 10 x %100 ÷ 20 = %50

Kâr oranı = artı-değer x %100 ÷ toplam sermaye = 10 x %100 ÷ 100 = %10

Metanın değeri = toplam sermaye + artı-değer = 100 + 10 = 110

---

[35] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 672.

Şimdi bu 100 birimlik sermayeyi tarımdaki en verimsiz toprağa yatıralım. Tarımda sermayenin organik bileşimin daha düşük olduğunu söylediğimize göre: Değişen sermayenin, sanayiye yatırılan değişen sermayeden fazla olması gerekiyor ki, daha fazla artı-değer üretsin. Örneğin tarımdaki 100 birimlik sermayenin organik bileşimini şöyle kuralım:

Değişmeyen sermaye = 60

Değişen sermaye = 40

Toplam sermaye = 100

Sermayenin organik bileşimi = 60 ÷ 40 = 3 ÷ 2

Emeğin sömürüsünü yine %50 kabul ediyoruz.

Değişen sermaye 40 olduğuna göre:

Artı-değer oranı = %50 = artı-değer x %100 ÷ değişen sermaye → artı-değer = 20

Kâr oranı = artı-değer x %100 ÷ toplam sermaye = 20 x %100 ÷ 100 = %20

Metanın değeri = toplam sermaye (değişen ve değişmeyen sermaye) + artı-değer = 100 + 20 = 120

Şimdi en verimsiz topraktaki metanın değeri üzerinden satılacağını söylediğimize göre, bu meta sanayideki gibi 110'dan değil, 120'den satılacaktır ve geriye bıraktığı kâr oranı = %20'dir. Oysa sanayide kâr oranı %10'dur.

Tarıma yatırım yapmış kapitalist %10 ortalama kârını alacaktır. Ama geriye %10 kâr kalmaktadır. Veya başka bir deyişle: 120 – 110 = 10 birim artı-değer kalmaktadır. İşte, toprakbeyine ödeyeceği mutlak rant budur.

Eğer sanayide olduğu gibi, tarımda da kâr oranı = %10 olsaydı, bu metanın üretim fiyatı = toplam sermaye + ortalama kâr = 100 + 10 = 110 olacaktı.

Demek ki, tarımdaki rant sağlayan meta, kendi değerinden satılmaktadır; üretim fiyatı üzerinden satılmamaktadır. Metanın değeri, kendi üretim fiyatının üstündedir. Metanın değeri – üretim fiyatı = Mutlak rant.

Bunun nedeni yine daha önce işaret ettiğimiz gibi, toprakbeyinin ortalama kâr oranına katılmaması, metanın mübadele değerinin, ortalama kâr üzerinden ortalama üretim fiyatına dönüşmemesidir. Yani toprakbeyinin ortalamaya katılması gereken %10 kâra el koymasıdır.

Eğer bu iki sermaye ortalamaya katılsaydı, sanayide elde edilen %10 kâr ile, şimdi tarımda elde edilen %20 kâr, ortalamaya erişip 20 + 10 ÷ 2 = %15 olacaktı.

100 birimlik sermaye her iki alanda da %15 kâr getirecekti ve metanın üretim fiyatı = 100 + 15 = 115 olacaktı.

* * * * *

Mutlak rantın oluşması için en verimsiz (kötü) toprağı temel aldık. Çünkü tarıma açılmış en verimsiz toprağı bile, toprakbeyi bir mutlak rant almadan, sanayici kapitaliste bırakmaz. O halde mutlak rant, en verimsiz topraktan bile elde edilebilecek ranttır. Mutlak rant, metaların değerleri ile, ortalama üretim fiyatlarının eşit olmamasını zorunlu olarak dayatır. Eğer metalar ortalama üretim fiyatları üzerinden satılırsa (yani değerleri üzerinden satılmazsa) mutlak rant kendini karşılayamaz.

> "Eğer metaların değerleri ile ortalama fiyatları özdeş olsaydı, o zaman mutlak rant, yani tarım yapılan en kötü toprağın rantı ya da başlangıçta tarım yapılmış olanın rantı – o ölçüde olanaksızlaşırdı".[36]

---

[36] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri, II. Kitap*, A.g.e., s. 118.

Buradan çıkan başka bir sonuç vardır: Eğer tarımda üretilen meta ürünleri sadece orta verimli veya en verimli topraklar üretebilseydi ve bu üretim gerekli talebi (isteği) karşılasaydı, verimsiz (kötü) topraklarda üretim yapmayı ve ortalama kârı elde etmeyi hiçbir kapitalist düşünmezdi.

Demek ki, tarım metalarına olan talep, arzdan (sunumdan) fazla olduğu için (pazara sunulan tarım ürünleri yeterli miktarda olmadığı için) en verimsiz topraklarda bile üretim yapmak zorunlu oluyor. Verimli topraklar istenildiği kadar çoğaltılamaz; sınırlıdır ve özel mülkiyetçi biçimde paylaşılmıştır.

Bu nedenle tarımın ürettiği metalara (meta-ürünlere) olan talep, arzı aştığı sürece en verimsiz toprakta yapılan üretim hem mutlak rant getirir, hem de tarımda yatırım yapmış kapitaliste ortalama kâr sağlar. Bunun olabilmesi için de tarım ürünlerinin piyasa fiyatları, bu verimsiz topraklarda üretilen metaların değerleri temelinde oluşur. En verimsiz toprakta üretilen tarımsal mallar (metalar) kendi değerinden satılmak zorundadır; mutlak rantı ve ortalama kârı karşılayabilmeleri için!

O halde tarımsal malların meta değerlerinin üzerinden satılması, en verimsiz topraklarda üretilen malların meta değerlerini kendine çıkış noktası yapar. Sanayide metanın değeri ve üretim fiyatı, üretimin ortalama verimlilikteki koşullarıyla belirlenmişken; tarımda en az verimli (kötü) üretim koşullarıyla belirlenir. Sermayesini en verimsiz toprağa yatırmış kapitalist ortalama kârını elde etmezse; sermayesini geri çeker, yatırım yapmaz. Onun ortalama kârı elde etmesi için de en verimsiz topraktan bile ortalama kâr elde etmesi sağlanmalıdır. Mutlak rant, toprağın doğal verimliliğinden bağımsız olarak; en verimsiz topraklarda bile (dolayısıyla en verimli topraklarda da) ödenmesi gereken ve toprağın, toprakbeyine ait olmasından doğan bir ranttır.

Farklılık Rantı

Toprak rantının mutlak biçimi dışında bir de farklılık rantı (diferansiyel rant) vardır.

Diferansiyel rant, özel mülkiyetten (topraktaki tekelden) bağımsız olarak oluşan ranttır.

Farklılık rantı üç koşuldan doğar:

a) Topraklar arası verim farkından.

b) Toprağın pazara yakınlığı bakımından (konum bakımından).

c) Toprağa yatırılan ek sermayeden (entansif-yoğun tarımdan).

Toprağın verim ve konum bakımından (a veya b) doğan ranta farklılık rantı I, ek sermayeden doğan ranta farklılık rantı II diyoruz.

Farklılık rantı, tarımdaki rekabet sonucu oluşan fazla kârların (artı-kârların = ekstra kârların) varoluşuna bağlıdır.

Farklılık rantı I, eşit sermayelerin üretkenlik farklarından doğar ve farklı kâr oranları elde etmelerini sağlar.

Farklılık rantı II, farklı büyüklükteki sermayelerin farklı kârlarından oluşur.

Nasıl ki, sanayide yeni buluşlar, geliştirilmiş makineler, ilerlemiş emek yöntemleri (ortalamadan iyi üretim araçları ve üretim yöntemleri) metanın maliyetini düşürerek artı-kâr (fazla kâr) yaratırsa; farklılık rantı da yukarda saydığımız üç koşula bağlı olarak artı-kâr yaratır.

Farklılık rantı = tarımda artı-kâr (ekstra kâr) demektir. Sanayiden (imalat sektöründen) daha fazla kalıcıdır.

> "Burada imalat ve tarım birbirinden yalnızca şu noktada ayrılır: Birinde fazla-kâr kapitalistin kendi cebine girer, oysa ötekinde bunu toprak sahibi cebine atar; ve bundan da öte, birincisinde fazla-kâr akıcıdır, ömürlü değildir, kah

şu kah bu kapitalist tarafından elde edilir ve her kez yeniden ortadan kaybolur; ikincisinde ise fazla-kârlar, toprak farklılıklarından ileri gelen ömürlü (en azından uzun bir dönem için ömürlü) doğal temeli yüzünden sabitleşir".[37]

* * * * *

Farklılık rantı I: İki eşit miktardaki sermayenin eşit sonuç vermeyen, eşit toprak parçalarına yatırılmasından doğar. Eşit olmayan sonuçları, a) toprağın verimlilik farkı, b) toprağın yerikonumu yaratabilir. 100 birimlik sermaye verimsiz toprakta daha az ürün ortaya çıkarırken; verimli toprakta daha fazla ürün ortaya çıkarır. Aynı şekilde topraklar pazara ne kadar yakınsalar o kadar fazla rant getirirler.

Demek ki, farklılık rantı I, en kötü (en verimsiz) toprağa yatırılan sermayenin getirdiği ürün ile, en verimli topraktan gelen ürün arasındaki farktan doğar.

"Farklılık rantı, en kötü, rantsız toprağa yatırılan sermayeden gelen ürün ile üstün kalitedeki topraktan gelen ürün arasındaki farkla belirleniyordu".[38]

Daha önce işaret ettiğimiz gibi verimsiz toprak, farklılık rantı yaratmaz; orta veya yüksek verimde olan toprak, farklılık rantı yaratır. Aradaki fark, verimsiz toprağın ürünün üretim fiyatının, piyasa fiyatını düzenlemesinden gelir. Ürünler, en verimsiz toprağın metasının üretim fiyatı üzerinden satılır.

"En kötü toprak, yani hiç rant getirmeyen toprak üzerindeki üretim-fiyatı, her zaman piyasa-fiyatını düzenleyen fiyat olacaktır".[39]

---

[37] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri, II. Kitap*, *A.g.e.*, s. 226.

[38] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 594.

Mutlak rantın varlığı koşullarında bu üretim fiyatının yerine metanın değerinin geçtiğini görmüştük.

Şimdi farklılık rantı I'i anlamak için önce mutlak rantı yok sayalım. Diyelim ki, aynı büyüklükte iki toprak parçası var. Birincisi en verimsiz toprak olsun. İkincisi en verimli toprak. Her ikisine de toplam olarak 100 birimlik sermaye yatıralım. Verimsiz topraktan 100 kilo buğday, verimli topraktan 150 kilo buğday almış olalım. Ülkedeki ortalama kâr oranı %20 olsun.

Verimsiz toprakta:

Üretim fiyatı = toplam sermaye + ortalama kâr = 100 + 20 = 120

100 kilo buğday üretildiğine göre:

1 kg buğdayın üretim fiyatı = 120 ÷ 100 = 1,2 birim para

Verimli toprakta:

Üretim fiyatı = 100 + 20 = 120

150 kilo buğday üretildiğine göre:

1 kg buğdayın üretim fiyatı = 120 ÷ 150 = 0,8 birim para

Buğday bireysel üretim fiyatına değil, en verimsiz tarlanın üretim fiyatına göre satılacaktır; yani 1,2 birimden satılacaktır. O zaman 150 kilo buğday, 150 x 1,2 = 180 birimden satılacaktır.

Verimsiz tarladaki bütün ürün 1,2 birimden satılacaktır = 1,2 x 100 = 120 birim para getirecektir.

Verimli toprağın getirisi-verimsiz toprağın getirisi = farklılık rantıdır. Yani 180-120 = 60 birim para farklılık rantıdır.

Şöyle de düşünülebilir: Verimsiz toprakta 1 kg buğday 1,2 para birimine mal olmuştur. Verimli toprakta 1 kg buğday 0,8 para birimine mal olmuştur. Aradaki fark: 1,2 - 0,8 = 0,4 olduğuna göre:

---

[49] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 581.

1 kg buğday için farklılık rantı = 0,4 tür.

150 kg buğday için farklılık rantı = 150 x 0,4= 60 birim paradır. Böylece aynı sonuca ulaşmış oluruz.

Verimsiz tarla bütün ürünü 120 birime, verimli tarla bütün ürününü 180 birime satmıştır. Aradaki 180 – 120 = 60 birim fark, farklılık rantı olarak toprağın sahibi kimse ona gider. Dikkat edersek hem verimsiz, hem verimli tarladaki kapitalist 20 birim ortalama kârı cebine koymuştur.

* * * * *

Yukarıdaki hesabı yaparken mutlak rantın varlığını yok saymıştık. Ne var ki, şimdi hesaplarımızın içine mutlak rantı katmamız zorunludur; çünkü toprak sahibi bir rant almadan toprağının kullanımını kapitaliste bırakmaz.

Mutlak rant nereden çıkacaktır? Hatırlayalım: Tarımsal sermayenin ürettiği metaların değeri, üretim fiyatlarından yüksektir. Tarımdaki sermayenin organik bileşimi daha düşüktü ve dolayısıyla daha fazla artı-değer, kâr bırakıyordu. Şu anki hesabımızda artı-değer 20 birim paradır. Bu artı-değerin tarımda iki katına çıktığını kabul edelim. Yani sanayide ortalama kâr oranı %20 iken, tarımda elde edilen kâr %40 olsun. Bu durumda verimsiz topraktan elde edilen bütün ürünün değeri = toplam sermaye + artı-değer = 100 + 40 = 140 olur. Verimsiz topraktan 100 kilo buğday elde ettiğimize göre:

1 kg buğdayın değeri = 140 ÷ 100= 1,4 birim para olur.

Demek ki, şimdi buğday, üretim fiyatı olan 1,2 den değil, 1,4'ten satılacaktır. Ülkedeki ortalama kâr oranı (ortalamaya katılan kapitalistlerin kâr oranı) %20'dir. Üretimi yapmış olan kapitalist bu kâr oranını alacaktır. Verimsiz toprağın bütün toplam ürünü 100 kilo buğday, 1,4 birim paradan satılacak ve 100 x 1,4 = 140 birim para getirecektir.

Verimsiz topraktaki üretim fiyatı 100 kg buğday için = toplam sermaye + kapitalistin ortalama kârı (%20) = 100 + 20 = 120'dir

Metanın toplam değeri 140 olduğuna göre: 140 – 120 = 20 mutlak ranttır.

Verimsiz toprakta üretilen 150 kg buğday verimsiz topraktaki meta değerinden satılacağı için, bu toprak 150 x 1,4 = 210 birim para getirecektir.

Verimsiz tarlanın getirdiği bütün gelir 140'tır. Verimli tarlanın getirdiği gelir, 210'dur. Aradaki fark, farklılık rantıdır. Yani 210 – 140 = 70 farklılık rantı.

Verimli tarlayı işleten kapitalist hem kendi %20 kârını almıştır; hem mutlak rantı ve farklılık rantını toprak kapitalistine ödemiştir. Paylaşımın daha net görülmesi için daha açık yazalım:

Verimsiz tarla:

Toplam metanın değeri = toplam sermaye + artı-değer = 100 + 40 = 140

Kapitalistin ortalama kârı = 20

Üretim fiyatı = toplam sermaye + ortalama kâr = 100 + 20 = 120

Mutlak rant = 140 – 120 = 20

Farklılık rantı = 0

Piyasa fiyatı = üretim fiyatı + mutlak rant = 120 + 20 = 140

Verimli tarla:

Toplam metanın değeri = 210

Kapitalistin ortalama kârı = 20

Farklılık rantı = 210 – 140 = 70

Mutlak rant = 20

Toplam metanın değeri = toplam sermaye + ortalama kâr farklılık rantı + mutlak rant = 100 + 20 + 70 + 20 = 210

Toplam rant = farklılık rantı + mutlak rant = 70 + 20 = 90 (toprak sahibine ödenecek rant)

* * * * *

Farklılık rantı I, farklı verimlilikteki eşit toprak parçalarına yatırılan eşit miktardaki sermayelerin farklı üretkenliğin sonucudur. Üstün kalitedeki toprak, en kalitesiz toprağa göre daha fazla üretkendir; aradaki fark, rantı doğurur.

Entansif tarım, sermayenin birkaç parçaya bölünerek üretim yapması yerine, aynı toprak parçası üzerinde yoğunlaşarak üretim yapmasıdır. Bir tarlaya yatırılan fazladan (ek) sermaye, toprağın iyileştirilmesi yoluyla daha fazla farklılık rantı yaratır.

Farklılık rantı II, eşitsiz miktardaki sermayelerin eşit ölçekteki topraklara uygulanmasından doğan ve geçici üretkenlik farklarından doğan ranttır. Aynı büyüklükteki iki toprak parçasına daha fazla sermaye yatırarak ve daha iyi teknoloji kullanarak farklılık rantı II'yi yaratmak olanaklıdır. Farklılık rantının her iki biçimi birbirinden bağımsız değil, birbiriyle bağlantılıdır. Özleri aynıdır; verimsiz toprağa göre ekstra artı-değer elde etmeyi sağlar. Farklılık rantı I, farklılık rantı II'nin temelidir.

> "O halde görüyoruz ki, farklılık rantı I ve farklılık rantı II, birincisi ikincisinin temeli iken, aynı zamanda birbirleri için sınır görevi yaparlar".[40]

* * * * *

Mutlak rant, toprak mülkiyetinin (topraktaki tekelin = toprakbeylerinin sahip olduğu tekelin) sonucudur. Eğer bir ülkede mutlak ranttan söz edebiliyorsak, orada toprakbeylerinin varlığından da söz ediyoruz demektir. Ama farklılık rantı, toprak

---

[40] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 648.

üzerindeki tekelle değil, toprağın verimliliği-konumu-ek sermaye ile ilgili bir sorundur. Bir ülkede toprakbeyleri olmadığı için mutlak rant olmayabilir; ama yine de farklılık rantı ortaya çıkar ve bu sefer bu rant özel mülkiyetten dolayı kapitalistlerin cebine gider. Mutlak rant, toprak beylerinin varlığını gösterir.

> "Toprak mülkiyetinin –fiilî ya da yasal– varolmadığı yerde mutlak rant olamaz. Toprak mülkiyetinin yeterli işareti farklılık rantı değil, mutlak ranttır".[41]

Farklılık rantı, pazar fiyatlarının düzenlenmesiyle bağlantılıdır; ancak fiyat mekanizmasının (kapitalist pazarın) ortadan silinmesiyle kendini gereksizleştirir. Sosyalizmle farklılık rantı bağdaşmaz.

> "Farklılık rantı pazar fiyatının düzenlenmesiyle bağlantılıdır ve bu nedenle, fiyatla ve kapitalist üretimle birlikte ortadan kalkar. Geride yalnızca şu olgu kalır: değişik verimlilikteki toprak toplumsal emek tarafından ekilir ve istihdam edilen emek miktarındaki farklılığa karşın, emek her tür toprakta daha üretken hale gelebilir. Ancak, en kötü toprakta kullanılan emek miktarı, hiçbir biçimde, şimdi burjuvanın yaptığı gibi, daha iyi toprağın (ürünü) için daha fazla emeğe ödeme yapılması sonucunu vermez".[42]

* * * * *

Sanayide elde edilen ekstra (fazladan artı değer = artı-kâr) ile tarımda elde edilen ekstra kârın (yani farklılık rantının) aynı anlama geldiğini belirttik. Ne var ki, bu iki ekstra kârın ortaya çıkış biçimi aynı değildir.

---

[41] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri, II. Kitap*, *A.g.e.*, s. 314.

[42] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri, II. Kitap*, *A.g.e.*, s. 95.

Fazla artı-değeri, sanayide ucuz üretim yaratır; yani teknolojik olarak ortalamadan daha iyi üretim koşullarına sahip firmalar metayı daha ucuza üretir. Bir metanın ortalama fiyatından daha ucuza üretilen metalar daha ucuza satılır. Pazar bu mala doyar, meta fiyatları ucuzlar. Eğer bir sanayi metası (rant getirmeyen meta) piyasada 2 lira ortalama fiyata sahipse, bir firma bu malı 1 liraya üretebiliyor ve 1,5 liraya satıyorsa 0,5 lira artı-kâr elde eder.

Tarımda fazla artı-değeri pahalı üretim yaratır; yani en verimsiz toprakta yapılan üretimin pahalı olması, verimli toprakta yapılan ucuz üretimin pahalıya satılmasını sağlar. Bir kapitalist verimli toprakta ucuza ürettiği malı, verimsiz toprağın pahalı ürünü gibi satar. Aradaki fark fazla artı-değeri (farklılık rantını) oluşturur. Sanayide fiyatlar düşerken, tarımda artar. Verimsiz tarlada ürün değeri 2 lira ise, bir kapitalist onu verimli tarlada 1 liraya üretmişse, metayı 2 liradan satar. Tarımdaki verimli toprağa sahip kapitalist için metanın üretim fiyatı 1 liradır. Ama verimsiz tarlada bu meta 2 liraya mal olmuşsa (metanın değeri 2 lira ise) hem verimsiz toprakta üretim yapan sanayici, hem de verimli toprakta üretim yapan sanayici bu metayı 2 liraya satar. Böylece verimli toprakta üretim yapan sanayici 2 – 1 = 1 lira fazladan, ekstra kâr elde eder. Bu fazladan kazanılan 1 lira farklılık rantıdır. Ayrıca hem verimli toprakta üretim yapan sanayici, hem de verimsiz toprak üretim yapan sanayici ortalama kârını almıştır.

> "Fazla artı-değeri, sanayide daha ucuz üretim, tarımda daha pahalı üretim yaratır. (...)
>
> Sanayide aşırı kâr ortalama olarak ürün fiyatının düşürülmesinden kaynaklanırken, tarımda rantın göreli büyüklüğünü, yalnızca fiyatın göreli olarak artırılması (verimli topraktan alınan ürünün fiyatının, değerinin üstüne çıka-

rılması) değil, ama ucuz ürünün, daha pahalı olanın maliyetinden satılması belirler".[43]

Toprağın Fiyatı

Toprağın fiyatı, toprak sahibinin aldığı ranta denk düşen faiz miktarına eşittir. Bu toprak fiyatı, ortalama faiz oranına göre sermayeye dönüştürülmüş ranttır. Bir toprak satın alan, o toprağın yıllık gelir sağlama hakkını satın almış olur.

Demek ki, bir tarlanın fiyatı, ranta ve ortalama faiz oranına bağlıdır. Toprak sahibi satış fiyatını, aldığı rantı, paranın faizine denk tutar. Sözgelimi bir toprak sahibinin yılda aldığı rant 1.000 lira ise ve ortalama faiz oranı %5 ise, o tarlanın fiyatı 20.000 liradır. Çünkü ancak 20.000 lira %5 üzerinden 20.000 x 5 ÷ 100 = 1000 lira faiz getirir. Toprak sahibinin biçtiği fiyat, onun ileride alacağı rantların toplamını temsil eder.

> "Toprağın fiyatı, gerçekten de, sermayeye çevrilmiş renttan başka bir şey değildir".
>
> "Gördük ki, belli bir toprak rantı durumunda, toprağın fiyatı faiz oranı ile düzenlenir. Eğer oran düşükse toprağın fiyatı yüksektir".[44]

Ne var ki, kapitalizm istikrarlı bir sistem değildir. Faiz oranları sürekli dalgalanır; toprağın fiyatı da yükselir, alçalır. Bu nedenle toprağın fiyatında yanlış hesap yapıp zarar etmek de, doğru hesap yapıp kâr elde etmek de mümkündür.

Genel olarak toprağın fiyatı, rantın hareketinden bağımsız olarak artma eğilimine sahiptir.

---

[43] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri, II. Kitap*, *A.g.e.*, s. 13, 14.

[44] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 590, 711.

"Toprağın fiyatı, toprak rantının hareketinden ve rantın da bir bölümünü oluşturduğu, toprağın ürünlerinin fiyatlarından bile bağımsız olarak, bir yükselme eğilimine sahiptir".[45]

Ekonomi Politiğe Eleştiri

Klasik ekonomi politiğin önemli ismi Ricardo'nun en büyük yanlışlarından biri mutlak rantı reddetmesidir. Biliyoruz ki, sanayi (imalat) yerine tarıma yatırılan sermaye olgusundan kaynaklanan (tarım ile sanayinin arasındaki üretkenlik farkından doğan) ve toprak tekeline dayanan bir mutlak rant vardır.

Ricardo'nun mutlak rantı yadsımasının nedenlerinden biri, tarım ile sanayideki sermayenin aynı organik bileşime (değişmeyen sermayenin değişen sermayeye oranına) sahip olduğunu düşünmesidir. Oysa tarımda sermayenin organik bileşimi daha düşüktür; sanayiyle aynı düzeyde değildir. Bu teorik bir saptamadan çok kapitalizmin gelişimiyle bağlı tarihsel bir gerçektir. İşte, Ricardo bu tarihsel gerçeği görmemezlikten gelir.

"Ricardo mutlak rantın varlığını yadsır, çünkü sanayide ve tarımda sermayenin organik bileşiminin aynı olduğunu kabul eder ve böylece de imalatla karşılaştırıldığı zaman tarımdaki emeğin üretkenlik gücünün daha alt düzeyde gelişmiş olduğu biçimindeki sırf tarihsel olan bir gerçeği de yadsımış olur".[46]

Ricardo'nun mutlak rantı inkâr etmesinin doğal sonucu, tarımdaki emek üretkenliği ile sanayideki emek üretkenliğini eşitlemesidir. Oysa bu varsayım tarihsel gerçeklere ters düşer.

---

[45] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 551.

[46] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri, II. Kitap*, *A.g.e.*, s. 229.

Sanayideki farklı sektörlerin arasındaki rekabetle oluşan ortalama fiyat, metaların kendi değerlerine değil, üretim (maliyet) fiyatlarına satılmasını sağlar. Bu ortalama fiyat, metanın değerinde –altında-veya eşit olabilir. Ricardo, eğer mutlak rant olsaydı, tarımdaki metaların her zaman değerinin üzerinde satılacağını, bunun ise değer yasasına uymadığını düşünür. Bu nedenle Ricardo mutlak rantı yadsır. Oysa değer yasasına ters bir durum yoktur; metalar tarımda değerinin üzerinden satılır; üretim fiyatları üzerinden değil. Toprak sahibi ortalama kârın oluşmasını engeller, mutlak rantı kendine ayırır. Ricardo metanın değeri ile üretim (maliyet) fiyatını birbirine karıştırır.

> "Ricardo değer ile maliyet fiyatını birbirine karıştırıyor. Bu nedenle de mutlak rant (yani farklı türden toprakların farklı ürününden bağımsız rant) olsaydı, tarım ürünlerinin vb., her zaman değerinin üstünde satılacağına, çünkü maliyet fiyatının (yatırılan sermaye + ortalama kâr) üstünde satılacağına inanır. Böyle bir şey temel yasayı altüst ederdi. Bu nedenle de Ricardo, mutlak rantın varlığını yadsır, yalnızca farklılık rantını kabul eder".[47]

Demek ki, Ricardo metanın değeri ile üretim fiyatını birbirine karıştırdığı için mutlak rantı yadsır. Metaların değeri ile üretim fiyatları her zaman özdeş değildir; aynı değildir. Çok özel durumlarda üretim fiyatıyla metanın değeri çakışır. Ricardo ikisini her zaman eşit sayar.

> "Mutlak rant var mıdır? Yani, imalat yerine tarıma yatırılan sermaye olgusundan kaynaklanan bir rant, farklılık rantından ya da daha iyi toprağa yatırılan sermayenin bıraktığı fazla-kârdan tamamen ayrı bir rant var mıdır?

---

[47] Karl Marx – Friedrich Engels, *Seçme Yazışmalar I*, çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, 1995, s. 150.

Ricardo, metaların değeriyle, ortalama fiyatlarının özdeş olduğu biçimindeki yanlış bir varsayımdan yola çıktığı için, yukarıdaki soruya, tutarlı bir biçimde olumsuz yanıt vermiştir".[48]

Marx, tarımda ortalama kârın oluşumunu engelleyen mutlak rantın ortaya çıkardığı engellerin değer yasasını değiştirmediğini özellikle belirtir:

"Kârın eşitlenmesi, yani toplam artı-değerin çeşitli sermayeler arasında dağılımının ve, büyük toprak sahiplerinin kısmen (mutlak rantta) bu eşitlenmenin yoluna koyduğu engellerin, düzenleyici ortalama fiyatlar ile metaların bireysel değerleri arasında yarattığı sapmalar da gene aynı şekilde değer yasasını değiştirmezler".[49]

* * * * *

Ricardo farklılık rantını kabul eder. Ama bu sefer de farklılık rantının ancak en verimli toprakların giderek daha verimsiz topraklara dönüşmesinden doğduğunu düşünür. Böylece Ricardo, "toprağın gittikçe azalan verimliliği yasasını" kabul etmiş olur. Bu ise başka büyük bir yanılgıdır. Böylece kapitalizmin toprakları kâr hırsından dolayı verimsizleştirmesinin suçunu, doğanın suçu haline getirmiş olur. Ricardo'nun tarımın üretkenliğindeki mutlak azalmayı varsayması ve bunu "tarımın gelişme yasası" olarak kabul etmesi ile, farklılık rantını açıklama biçimi üst üste düşer; kabul ettiği farklılık rantını da böylece anlaşılmaz hale getirir. Bu yanılgı aynı zamanda Malthus'un da yanılgısıdır.

"Ricardo farklılık rantını tarımdaki üretimin mutlak olarak azalmasıyla açıklamıştır. Farklılık rantı böyle bir şeyi ön varlık nedeni saymaz".[50]

---

[48] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri, II. Kitap*, *A.g.e.*, s. 227.

[49] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 742.

[50] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri, II. Kitap*, *A.g.e.*, s. 229.

"Ricardo'nun, tarımın sürekli kötüleşeceği biçimindeki varsayımı, gülünç ve keyfi bir varsayım haline gelmektedir".[51]

Genel olarak tarımda artı-kâr (farklılık rantı) en verimli toprakların ekilip biçilmesinden ve bu topraklardaki verimliliğin göreli artışının sonucudur. Tarımda ileriye dönük iyileştirmeler her zaman mümkündür; topraktaki sadece değişik verimlilik farkı, farklılık rantını yaratır. Bu durum iyi toprakların kötüleşmesiyle olabileceği gibi, kötü toprakların verimli hale getirilmesiyle de olabilir. Ricardo, yalnızca iyi toprakların daha fazla kötüleşeceğini kabul ederek farklılık rantını açıklamaya çalışır.

"Böylece, –West, Malthus ve Ricardo'da hâlâ görülen– farklılık rantına ilişkin birinci yanlış varsayım, yani bunun, zorunlu olarak gittikçe daha kötü topraklara doğru bir hareketi, ya da toprağın veriminin sürekli azalmasını öngördüğü varsayım halledilmiş oluyor. Gördüğümüz gibi, bu, gittikçe daha iyi topraklara doğru bir hareketle de oluşabilir".[52]

Sonuç olarak denebilir ki, Ricardo'nun mutlak rantı yadsıması, tarımda sürekli kötüleşme yasasını kabul etmesi doğru değildir. Marksizm, klasik ekonomi politiği bu noktada eleştirerek aşmıştır.

---

[51] Karl Marx – Friedrich Engels, *Seçme Yazışmalar I*, *A.g.e.*, s. 151.

[52] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, 1997, s. 582.

EMEK – YABANCILAŞMIŞ EMEK – ÜRETKEN EMEK – ÜRETKEN OLMAYAN EMEK

Toplumdaki üretimi incelerken, tek başına bir bireyin üretim yapmadığını, her toplumsal üretimin belirli toplumsal bir olay olduğunu, her toplumsal üretimin belirli toplumsal koşullara denk düştüğünü belirttik. Şurası çok açıktır ki, hiçbir toplum üretim yapmadan yaşayamaz. Toplumun yaşamasını, devamını sağlayan ve üretim biçiminden bağımsız olan bu üretime Genel Üretim diyoruz. Genel üretim, toplumun yaşaması için kullanım değerleri taşıyan (sınıflı toplumlar için mübadele değeri de taşıyan) ürünlerin veya metaların üretilmesidir; insan soyunun sürmesi için zorunludur. Genel (evrensel) üretim, bir doğa yasasıdır; toplumlar devam ettikçe sonsuza kadar sürecek bir zorunluluktur.

Genel üretim; doğayla insan arasındaki maddi ilişkileri kurarak toplumsallaşmış insanların varlığının korunmasını sağlar. Bu açıdan genel üretim, belirli bir üretim biçiminin içinde yaşayan insanların doğayı mülk edinmesidir; doğadan yararlanarak üretim yapmasıdır. İnsan ile doğa arasındaki maddi ilişkileri, üretim süreci (emek süreci) kurar; bütün üretim tarzlarında ortak kaçınılmaz bir önkoşul olarak karşımıza çıkar.

Demek ki, genel üretim, üretim biçimlerinden bağımsızdır; hem sınıflı toplumlarda hem de sınıfsız toplumlarda geçerliliğini korur. Feodal, kapitalist bir toplum da genel üretim yapmak zorundadır; komünist bir toplum da!

Belirtmeye gerek yok ki; genel üretim, bütün toplum biçimlerinin bir soyutlamasını temsil eder ve bize üretimin (emek sürecinin) genel-ortak özelliklerini gösterir.

> "Genel olarak üretim soyut bir kavramdır, ama ortak özellikleri gerçekten saptayıp belirlediği ölçüde bizi yinelemelerden kurtaran ussal bir soyutlamadır".[1]

Kullanım değerlerinin üretilmesi (her meta da bir kullanım değeri içerir) hangi toplum biçimi olursa olsun genel üretim için zorunludur. Kullanım değerleri üretmezse insan ölür; kapitalizmde de ölür, komünizmde de! Bu nedenle emek süreci (üretim süreci) belirli toplum koşulları altında aldığı özel biçimlerden bağımsızdır; genel üretimin temelini meydana getirir.

* * * * *

Bütün toplumlar, doğayı, emek sürecinde kullanırlar. Bütün toplumlarda insan emeği olmadan üretim olmaz. Basit veya gelişmiş üretim aletleri olmadan üretim olmaz. Kısacası, daha önce tanımladığımız emek sürecinin öğeleri olan üretim araçları (doğa dahil emek nesneleri, emek araçları) ve emek olmadan genel üretim olmaz.

İşte, toplum biçiminden bağımsız olarak, insan ile doğa arasındaki alışverişi sağlayan genel üretimin emek sürecinde kullanılan emeğe Genel Emek diyoruz.

Genel emek; belirli bir üretim biçimiyle doğanın dönüştürülmesini, toplum için mülk edinilmesini, toplumla doğanın ilişkisini sağlayan, maddi üretimle uğraşan emektir. Kullanım değeri üreten emektir.

Genel emek, toplumun metabolizmasının çalışmasını sağlayan (dolayısıyla onu yaşatan) emektir. Bu emek, toplumu maddi üre-

---

[1] Karl Marx, *Grundrisse I*, *A.g.e.*, s. 23.

tim alanında ürettiği için Genel Üretken Emek'tir. Bu genel üretken emek, emek sürecinde, üretim araçlarını (emek araçlarını ve emek konusunu) kullanarak kendini ortaya koyan emektir.

> "Eğer sürecin tümünü, sonucu açısından, ürün açısından incelersek, hem araçları hem de emek konusunun üretim araçları olduğu, ve emeğin kendisinin üretken bir emek olduğu açıkça görülür".[2]

* * * * *

Genel üretimin, üretim biçimlerinin üzerinde bir soyutlama olduğunu belirtmiştik. Genel üretken emek de aynı biçimde bir soyutlamadır. Ama toplum biçimleri (üretim tarzları) soyut biçimden, somut bir biçime dönüşmek zorundadır; yoksa yaşamdan kopar. Yapılan genel üretim veya genel üretken emek soyutlaması zaten somut toplum biçimlerinden yola çıkılarak yapılır. Bu nedenle genel olarak üretimden bahsedebilmek için, üretim biçimlerinin değişik tarihsel dönemlerde aldığı özel biçimlere (üretim biçimlerinin tarihsel gelişme aşamalarına) işaret etmek zorunludur.

Genel üretim, ilkel komünal toplumda veya kapitalist toplumda aynı değildir. Bu nedenle genel üretimin veya genel emeğin özel biçimleri göz ardı edilerek doğru sonuçlara varılamaz. Şimdiye kadar sözünü ettiğimiz genel üretim-genel üretken emek, toplumdaki üretim biçimini dikkate almadan yapılmış (sadece emek süreci dikkate alınarak yapılmış) analizdir. Bu nedenle bütün toplum biçimleri için geçerli olan emek sürecindeki genel üretken emeği doğrudan doğruya her toplum biçimine uygulayamayız. Toplumun sınıfsal yapıları farklıdır; sözgelimi kapitalizm, meta üretiminin olduğu sınıflı bir toplum-

---

[2] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 197.

dur. Oysa komünizm, meta üretiminin olmadığı sınıfsız bir toplumdur. Marx, genel üretken emek kavramının doğrudan doğruya kapitalizme uygulanamayacağını özellikle belirtir:

> "Üretken emeğin ne olduğunu yalnız emek-süreci açısından belirlemeye yarayan bu yöntem, hiçbir zaman, kapitalist üretim sürecine doğrudan doğruya uygulanamaz".[3]

Yabancılaşmış Emeğin Ortaya Çıkışı

Genel üretken emek, ilkel komünal toplumda (sınıfların ve meta üretiminin olmadığı toplumda) maddi üretim alanındaki emek olarak açıkça gözükür. Toplum ortak biçimde üretir; ortak biçimde bölüşür. Toplumun bireyleri, emek sürecine ve emek sürecinin sonucunda ortaya çıkan ürüne yapancılaşmamıştır. Yani birey kendi emek ürününde kendini gerçekleştirir; ürettiği ürün onun karşısına yabancı bir emek ürünü olarak çıkmaz. Bu ürüne yabancı bir güç (üretken olmayan bir güç) el koymaz.

Meta üretiminin-sınıfların ortaya çıkması, genel üretken emeğin karşısında, kendisi üretken emek olmamasına rağmen bu emeğe sahip çıkan yabancı bir gücü (sınıfı) yaratır. Bu aynı zamanda genel üretken emeğin yabancılaşması anlamına gelir.

> "Şimdiye kadar gördüğümüz gibi işçi emeği yoluyla doğayı kendi mülkü yapar ve bu mülklenme yabancılaşma olarak ortaya çıkar, işçinin kendiliğinden etkinliği olur, dirimsellik (hayatiyet) hayatın feda edilmesidir, nesnenin üretilmesi nesnenin yabancı bir güce, yabancı bir insana kaptırılmasıdır".[4]

Demek ki, yabancılaşmış emek üretken biçimde ürettiği ürüne sahip olmayan, bu üründe etkinliğini göremeyen, bu

---

[3] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 197.

[4] Karl Marx, *1844 El Yazmaları*, *A.g.e.*, s. 89.

ürünü üretken olmayan bir yabancı güce kaptıran emektir. Dışlaştırılmış emek (üreticinin dışına çıkmış, başkasının el koyduğu emek) yabancılaşmış emektir.

> "Demek ki, işçi yabancılaşmış, dışlaşmış emek yoluyla, emeğe yabancı ve emeğin dışında duran bir insanın ilişkisini kurmaktadır. İşçinin emekle ilişkisi, emekle kapitalistin, ya da emeğin efendisine ne denirse onun ilişkisini yaratmaktadır".[5]

Genel üretken emeğin, yabancılaşmış üretken emeğe dönüşmesi, doğal olarak yabancılaşmış gücün ortaya çıkışıdır. Üretken emeğe el koyan bu yabancılaşmış güç köleci toplumda köle sahipleri, feodal toplumda toprakbeyleridir, kapitalist toplumda sermayedir.

Gerçek üretken emeğin sahibi ile, bu üretken emeğe sahip çıkan üretken olmayan yabancı güç karşılıklı olarak yabancılaşmıştır. Ama yabancılaşmış üretken emek olumsuzluk içindedir; yabancılaşmış güç olumluluk içindedir. Birincisi üretkendir; emekçiyi temsil eder. İkincisi üretken değildir, maddi üretim anında üretim yapmayanı (fakat üretken emeğin ürünüyle yaşayanı) temsil eder.

Yabancılaşmış üretken emek, üretim işiyle uğraşır; yabancılaşmış güç, maddi üretim alanının dışındaki işlerle uğraşır. Sözgelimi toplumu yönetir, sanatla, hukukla, dinle vb. uğraşır. Bu nedenle üretken emekçi karşısında toplumu yönetenler, krallar, politikacılar, din adamları, hukukçular, ticaret ile uğraşanlar, ordu mensupları vb. üretken olmayan yabancı gücü temsil eder. Ekonomi politik, üretken olmayan bu insanları üretken olmayan emekçi olarak adlandırır. Ekonomi politik eleştiriyi anlayabilmek için biz de bu kategoriyi kullanacağız.

---

[5] Karl Marx, *1844 El Yazmaları*, *A.g.e.*, s. 86.

Özetlersek: Genel üretken emek, maddi üretim alanında bulunan emektir. Genel (evrensel) emek, toplum biçimlerinden bağımsız olarak, üretim sürecinde toplumun biriktirdiği bilimsel çalışmayı, buluşları, bilgileri, kazanımları ifade eder. Evrensel emek ile *ortaklaşa* emek (komünist emek) arasında bir ayrım yapmak gerekir. Evrensel emek, sınıflı-sınıfsız toplumun tüm birikmiş emeğini içerir. Ortaklaşmış komünist emek, birleşmiş ortak üreticilerin emeğini temsil eder. Ortaklaşa emek, genel-evrensel emeğin bir biçimidir.

> "Yeri gelmişken evrensel emek ile ortaklaşa emek arasında bir ayrımın yapılması yerinde olur. Her iki tür emek de, üretim sürecinde kendi rollerini oynar, birbiri içersine geçer, ama her ikisi gene de farklıdırlar. Evrensel emek, her tür bilimsel emek, keşifler ve buluşlardır. Bu emek kısmen, canlı emeğin elbirliğine, kısmen de daha önce yaşamış kimselerin emeklerinden yararlanmaya dayanır. Öte yandan, ortaklaşa emekse bireylerin doğrudan doğruya elbirliği yapmalarıdır".[6]

Toplum bireyleri kendi ürünlerine kendileri sahip çıkıyorsa, üretken emeğin ürünlerine el koyan başka bir güç yoksa, yabancılaşmamış üretken emek söz konusudur. Eğer genel üretken emeğin yabancılaşması ortaya çıkmışsa, yabancılaşmış üretken emek ve bu yabancılaşmış üretken emekten yararlanan (kendileri üretim yapmamalarına rağmen) sınıflar-katmanlar söz konusudur.

Kabaca şöyle bir şema çıkarabiliriz: Genel (evrensel) emek = toplumun yaşamasını ve birikimini sağlayan emek = tüm bilimsel çalışma, buluşlar, üretim alanındaki birikimdir.

a) Sınıflı toplumda yabancılaşmış emek.

b) Sınıfsız toplumda yabancılaşmamış emek (ortaklaşa emek)

---

[6] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 96.

Kapitalizmde Üretken Emek – Üretken Olmayan Emek

Kapitalizmde üretken emek ve üretken olmayan emek özgül bir biçim kazanır. Şüphesiz ki, buradaki üretken emek yabancılaşmış bir emektir; çünkü bu emeğin ürününe içindeki artı-değerle birlikte kapitalist tarafından el konulur.

Kapitalistin kendisi de, emekçi de birbirine yabancılaşmıştır. Emeğin bütünü yabancılaşmış emektir. Ücretli-emeğin her cinsi yabancılaşmış emektir. Ama ücretli emeğin her biçimi kapitalist (sermaye) açısından üretken emek değildir. Eğer ücretli bir işçi, sadece kendisine ödenen ücreti kadar meta üretirse, yani bir artı-değer yaratmazsa, emekçi kendi açısından üretken olduğu halde (mutlak anlamda üretken olduğu halde), kapitalist açısından (göreli anlamda üretken olmadığından) üretken işçi sayılmaz.

> "Örneğin bir günlük emek yalnızca işçiyi yaşatmaya, yani emek-gücünü yeniden-üretmesine yetiyorsa, mutlak anlamda, işçinin emeği üretkendir, çünkü yeniden-üretmektedir; yani tükettiğine (kendi emek-gücünün değerine) eşit değeri, sürekli olarak yenilemektedir; ama kapitalist anlamda, bu emek üretken değildir, çünkü hiçbir artı-değer üretmemiştir".[7]

Kapitalist üretim, meta üzerine kurulmuş bir üretim tarzıdır. Bu üretimin sonucu yalnızca kullanım değeri üretmek değil, aynı zamanda mübadele değeri üretmektir. Sermaye metanın mübadele değerine, artı-değere odaklanır. Bu nedenle kapitalistler için üretken emek mübadele değeri üzerinden artı-değer üreten emektir.

> "Dolayısıyla üretken emek –kapitalist üretim sistemi içinde– işvereni için artı-değer üreten ya da emeğin nesnel koşullarını sermayeye ve onların sahibini de kapitaliste

---

[7] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri I*, *A.g.e.*, s. 143.

dönüştüren emektir; yani kendi ürününü sermaye olarak üreten emektir".[8]

Bir kapitalist evine özel bir aşçı alabilir; ona yemeklerini pişirtebilir, onun emekgücünden yararlanarak kendine her gün güzel bir ziyafet çekebilir. Bunu yapması için bir ücretli aşçıyı kendi yanına işçi olarak alması yeterlidir. Ama bu aşçı, sermaye açısından ekonomik anlamda üretken işçi değildir; üretken olmayan işçidir. Çünkü ona artı-değer getirmediği gibi, kapitalistin başka işçiler üzerinden kazandığı artı-değeri harcamasını sağlar. Bir aşçı yerine üç tane aşçı tutsa, cebindeki artı-değer daha fazla azalır. Bu ilişkide sermaye çoğalmamış, aksine azalmıştır. Aşçının ona yaptığı hizmet bir kullanım değeri sunumudur; aşçının ondan aldığı para bir metadır. Hizmet bir kullanım değerinin yararlı etkisidir.

"Hizmet, bir meta ya da emek olsun, bir kullanım-değerinin yararlı etkisinden başka bir şey değildir".[9]

Kapitalist, sermayesinin bir kısmını basit meta dolaşımına sokmuştur; kendi geliriyle (üretimden elde ettiği kârın bir kısmıyla) bir hizmet satın almıştır. Kapitalist gelirinin bir kısmını tüketmiştir. Aşçının karşısında kapitalist, kapitalist olarak durmaz. Hizmet satın alan bir birey olarak durur. Hizmeti satan bir işçidir; ama üretken bir işçi değildir kapitalistin gözünde. Çünkü, bu işçi artı-değer üretmemiştir. Ne var ki, bu, kapitalist anlamda böyledir. Hizmet veren için durum değişiktir; işçi kendisi için üretkendir.

"Her hizmet, onu satan için üretkendir. Para karşılığı yalan yere yemin etmek, onu yapan için üretkendir".[10]

---

[8] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri I*, *A.g.e.*, s. 371.

[9] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 208.

Üretken işçi, kapitalistin sermayesini büyüten işçidir; onun gelirinden tüketen işçi değil!

* * * * *

Gelir nedir? Bir bireyin değişik biçimlerde sağladığı paradır. Kapitalist, gelirini artı-değerden; toprakbeyi artı-değerin bir parçası olan ranttan; para getiren sermaye faizden; işçi de ücretten sağlar.

Kapitalistin geliri, artı-değerden gelir. Kapitalist bu artı-değerin bir kısmını yeniden üretime yatırır; bir kısmını da kendi özel yaşamı için harcar.

İşte, üretime yeniden yatırmadığı (kendi özel ihtiyacı için harcadığı) gelir parçası, üretken olmayan işçiye hizmet karşılığı verdiği paradır. Üretime yatırdığı ve ona yeniden artı-değer üretecek gelir parçası, üretken işçiye ve değişmeyen sermayeye (yani üretim araçlarına) harcanır.

Bir kapitalist, artı-değeri yeniden üretmek, fazlalaştırmak için işçiyle mübadeleye girerse, buradaki işçi üretken işçi olur. Eğer, gelirini kendi özel tüketimi için bir işçiye hizmeti karşılığında harcarsa, buradaki işçi üretken olmayan işçi olur. Üretken olmayan işçi, kapitalist açısından emeğinin sonucu üretken olmayan işçidir.

> "Üretken emek, yalnızca, sermaye üreten emektir. (...) Üretken işçi, sermayeyi doğrudan çoğaltan kişidir".[11]

Keman atölyesi olan bir kapitalist, çalıştırdığı işçilere kemanlar ürettirir; sonra onları pazarda meta olarak satar; artı-değeri cebine koyar. Atölyede çalışan işçilerin hepsi üretken işçidir; kapitaliste artı-değer kazandırmıştır.

---

[10] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri I*, *A.g.e.*, s. 277.

[11] Karl Marx, *Grundrisse I*, *A.g.e.*, s. 218.

Kapitalist, keman sesine hayran bir kapitalist olabilir; bir kemancıyı dinlemek üzere işe alabilir. Cebindeki artı-değerden bir kısmını ona ücret olarak öder, kemancı ona yaptığı hizmet karşılığında para alır. Kemancı, burada üretken olmayan bir emekçidir. Üretken olmayan emek, doğrudan doğruya gelirle mübadele edilen ve artı-değer götüren emektir. Üretken emek, sermayeyle mübadele edilen ve artı-değer getiren emektir. Kemancının emeği, sermaye ile mübadeleye girmemiştir; gelirle değiştirilmiştir.

> "Örneğin bir aktör, hatta bir palyaço, ücret olarak aldığından daha fazla emeği geri döndürdüğü bir kapitalistin (girişimcinin) hizmetinde çalışıyorsa, bu tanıma göre, üretken bir emekçidir; ama buna karşılık kapitalistin evine giden ve pantolonunu onaran gündelikçi bir terzi, kapitalist için yalnızca basit bir kullanım-değeri ürettiği için üretken olmayan bir emektir. Birincinin emeği sermayeyle değişilmiştir, ikincininki gelirle. Birincinin emeği bir artı-değer üretir; ikincisinde gelir harcanır".[12]

Parayı, sermayeye dönüştüren (artı-değer üreten) emek üretkendir. Bir kapitalist sözgelimi 10 terzi bularak bir dikiş fabrikası kurar. Elindeki sermayeyi fabrikayı kurmaya ve terzilere emekgüçleri karşılığında ücretlerini ödemeye harcar. Onlar üzerinden artı-değer elde eder. Terzilerin hepsi üretken işçilerdir.

Bu kapitalist fabrika kuracağına kendine özel bir terzi tutarsa ve kendine giyebileceği elbiseler ürettirirse, elbiseleri diken terzi üretken olmayan emekçidir; kapitalistin sermayesinin tüketilmesini sağlar. Burada sermaye değerlendirilmemiş; aksine değersizleştirilmiştir. Terziye verdiği para sermaye değil, gelirdir. Para üretilmemiş, yani sermayeye çevrilmemiştir.

---

[12] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri I*, *A.g.e.*, s. 147.

Bir kapitalist hastalanırsa özel bir doktora gider; artı-değerinden (gelirinden) bir parça harcar. Doktor burada karşımıza üretken olmayan işçi olarak çıkar. Aynı kapitalist birkaç doktor bulup özel bir poliklinik açarsa, onlar üzerinden artı-değer elde eder. Şimdi doktorlar üretken işçi olmuşlardır.

Bir kapitalist birkaç hizmetçi tutarak evini temizletebilir. Onları, geliriyle hizmetlerinin karşılığı satın alabilir. Bu işçiler üretken işçi değildir. Ama bu kapitalist özel bir temizlik firması kurup onlar üzerinden artı-değer elde ederse, bu hizmetçiler üretken işçi haline gelirler.

Demek ki, kişisel hizmet için kapitalistlerin artı-değerin tüketim fonundan harcadığı gelirler, artı-değerin azalmasıdır. Çalıştırılana ödenen ücretler, değer yasasına uygun olsa da (işçiler, emek güçlerini hizmet için harcasa da) bu işçiler üretken sınıf kapsamına girmezler. Burjuva toplumdaki kişisel hizmetlerin (sermayece örgütlenmeyen ve artı-değer getirmeyen hizmetlerin) hepsi üretken olmayan emek kategorisine girer.

Gelire karşı hizmet = üretken olmayan emektir.

> "Burjuva toplumun kendisinde kişisel hizmetlerin tüm değişimi bu bölüme girer –kişisel tüketim için, yemek pişirme, dikiş vb. için emek, bahçe işi vb. üretken olmayan bütün sınıflara, devlet hizmetlilerine, hekimlere, avukatlara, bilim adamlarına vb. kadar gelire karşılık hizmetler bu kategoridedir. (...) Kapitalist bu yoldan sermayesinin meyvelerini harcar".[13]

Gerçek Üretken Emek

Kapitalist anlamda üretken emek, değişen sermaye (ücret) karşılığında, artı-değer üreten ücretli emektir. Her üretken

---

[13] Karl Marx, *Grundrisse I*, *A.g.e.*, s. 364.

emek, ücretli emektir; ama her ücretli emek, üretken emek değildir. Emek anlamında, yani genel emek anlamında bütün ücretli emekçiler üretkendir. Fakat kapitalist anlamda değil.

Üretken emek ile üretken olmayan emek, artı-değer getirip getirmeme durumuna göre yer değiştirilebilir. Tütün fabrikasında artı-değer getiren bir kadın işçi (üretken emek) iken, işten atılırsa hemen üretken olmayan işçi konumuna girer. İşsizlik = üretken olmayan emeğe dahildir. Bu tütün işçisi ev temizliğine gidip bireylerin evlerini temizlemede çalışırsa yine üretken işçi haline gelemez. Temizliğini yaptığı evin (kapitalist olsun veya olmasın) gelirinden alır ve artı-değer üretmez. Ne zaman ki, kapitaliste artı-değer üreten bir işe girerse, o zaman yeniden üretken işçi haline gelir.

Genel üretken emek açısından maddi üretim alanında yer alan, kendi emekgücünü yeniden üretebilen (bunun karşılığında ücret alan) bir işçi hiç artı-değer üretmiyorsa bile yine mutlak anlamda üretkendir; ama göreli anlamda (kapitalist anlamda) hiç de üretken işçi değildir. Sermaye ortadan kalksa ve işçi kapitaliste kaptırdığı artı-değeri topluma bir birikim olarak bıraksa, üretken emek konumundan çıkmaz, gerçek üretken emek haline gelir.

> "Sermayenin olmadığını ve işçinin, kendi artı-değerini –tükettiği değerlerin üstünde fazladan yarattığı değerleri– bizzat sahiplendiğini varsayarak, o zaman yalnızca bu emeğin gerçekten üretken olduğu, yeni değerler yarattığı söylenebilir".[14]

Burjuva toplumu koşullarında artı-değer üreten yabancılaşmış üretken emeğin, yabancılaşmamış üretken emek durumuna gelmesidir bu! Genel üretken emeğin, yabancılaşmış emekten bütünüyle kurtulmasıdır.

---

[14] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri I*, *A.g.e.*, s. 143.

Üretken Emeğe Marx'tan Örnekler

Bir yazar bir roman yazsa ve romansever birine okuması için 100 liraya satsa, bu yazar hiç de üretken emekçi değildir. Aynı yazar bu romanı bir yayınevine satsa, yayınevi bu romanı kitap haline getirip piyasaya sürse ve bu kitaplardan artı-değer elde etse, yazarımız üretken emekçi haline gelir.

> "Bir yazar, fikir ürettiği ölçüde değil, ama onun çalışmalarını yayınlayan yayıncıyı zengin ettiği ölçüde ya da bir kapitalistin ücretli-işçisiyse üretken emektir".[15]

Bu kitabı yayınevinin matbaasında basan işçiler de emeklerini artı-değere eklediklerinden dolayı üretken işçi sayılırlar.

Aynı biçimde şarkılar yazan ve onu belirli bir paraya birisine dinlemesi için satan şarkıcı da üretken emekçi değildir. Ama bu şarkıcı kendi emeğini bir kapitaliste satarsa, kapitalist bu şarkıları CD yapıp pazara sürerse ve bunlardan artı-değer kazanırsa, şarkıcımız üretken emekçi haline gelir.

> "Şarkısını kendi hesabına satan bir şarkıcı üretken-olmayan emekçidir. Ama bir girişimci tarafından, kendisine para kazandırması için tutulan şarkıcıya üretken emekçi denir; çünkü sermaye üretir".[16]

Yazarımızın veya şarkıcımızın kendi emeğini (emekgücünü) hizmet olarak sunması ile piyasada metalaşmak üzere sunması arasında fark vardır.

Hizmet olarak sunulan şey meta değil midir? Şüphesiz ki, yazar ve şarkıcı açısından sundukları şey metadır. Kullanım değerine bir mübadele değeri ekleyerek bir kişinin özel hizmetine

---

[15] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri I*, *A.g.e.*, s. 148.

[16] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri I*, *A.g.e.*, s. 376.

sunmuşlardır. Ama bu hizmeti alan kişi, onu başkasına bir meta olarak satmak için değil, kendi özel kullanımı için almıştır. Alıcı kişi, gelirini harcamıştır ve bir artı-değer elde etmemiştir.

Yazarın veya şarkıcının emekgücü kendisi açısından metadır ve bu metayı (emekgücünü) hizmeti alan kişiye satmıştır. Ne var ki, hizmeti alan kişi, yazar veya şarkıcının sunduğu metayı, kullanım değeri için satın almıştır ve bunu meta üretmek için kullanmamıştır; dolayısıyla artı-değer kazanmamıştır. Bu nedenle hizmet olarak sunulan emekgücü yeni metalar üretmemiştir. Yazar veya şarkıcı, hizmet yaptığı kişiden bir meta olan para almıştır.

> "Sağlanan hizmetler, bu hizmetlerin üreticileri açısından, metalardır. Belirli bir (hayalî ya da gerçek) kullanım-değerine ve belirli bir değişim-değerine sahiptirler. Ne var ki, alıcı açısından, bu hizmetler basit birer kullanım-değeridirler, alıcının gelirini harcadığı nesnedirler".[17]

Yazar veya şarkıcı, emekgücünü (ürettiği metayı) bir kapitaliste meta üretmesi için sattığında durum değişir. Yazar veya şarkıcı kapitaliste artı-değer üretecek, üretken işçiler haline gelirler. Kapitalist özel zevki için değil, artı-değer elde etmek için yazar veya şarkıcının metasını satın almıştır. Kapitalist için söz konusu olan kullanım değeri değil, değişim (mübadele) değeridir.

> "Üretken emekçinin emek-gücü, emekçinin için bir metadır. Üretken-olmayan emekçininki de öyle. Ne var ki üretken emekçi, onun emek-gücünü satın alan için meta üretir. Üretken-olmayan emekçiyse onun için meta değil, yalnızca bir kullanım-değeri, hayalî ya da gerçek bir kullanım-değeri üretir. Üretken-olmayan emekçinin özelliği, kendisini satın alana meta üretmemesi, gerçekte ondan meta almasıdır".[18]

---

[17] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri I*, *A.g.e.*, s. 148.

[18] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri I*, *A.g.e.*, s. 149.

Sözgelimi bir otel sahibi kapitalist kendi özel tüketimi için özel bir aşçı, garson tutsun. Onlar sadece otel sahibinin keyfi için yemek ve servis yapsınlar. Burada garson ve aşçı üretken işçi olamazlar. Otel sahibine artı-değer getirmek bir yana, onun gelirini tüketirler. Ama bu otel sahibi bu iki kişiyi sermaye olarak kullanırsa (onların hizmetlerini müşterilerine satarak artı-değer kazanırsa) şimdi iki işçi üretken duruma gelirler.

> "Örneğin bir aşçıyla bir garsonun emeği, otel sahibi için sermayeye dönüştürüldüğü ölçüde, onlar üretken emektirler. Ama aynı kişiler, ben onların hizmetinden bir sermaye yaratmadığım, ama gelirimi onlara harcadığım ölçüde, hizmetkârlar olarak üretken-olmayan emekçilerdir".[19]

Demek ki:

Emek ile sermaye mübadeleye girerse (artı-değer üretirse) üretken emektir.

Emek ile gelir mübadeleye girerse (artı-değere üretmezse) üretken olmayan emektir.

Emekle sermaye mübadelesi ve artı-değer üretimi, bir tarafta kapitalisti, diğer tarafta üretken işçiyi gerektirir. Emekle gelir mübadelesi hem kapitalistleri kapsar, hem de işçileri. Bir kapitalist de hizmeti (kullanım değerinin bir etkinlik biçiminde alınmasını) gerçekleştirebilir; bir işçi de. Sözgelimi bir işçinin, diğer bir işçiyi evine tamir için çağırması ve onun hizmetinden yararlanması mümkündür. Bir işçi bir doktorun hizmetini satın alabilir.

> "Emekçinin kendisi de emek satın alabilir, yani hizmet olarak sağlanan metaları satın alabilir".[20]

---

[19] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri I*, *A.g.e.*, s. 148.

[20] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri I*, *A.g.e.*, s. 378.

Kullanım Değerinin Yararlılığı ve Üretken İşçi

Üretken işçi, üretken olmayan işçi ayrımında metanın kullanım değerinin yararlı veya zararlı olmasının bir önemi yoktur. Üretilen meta (onun kullanım değeri) yararlı da olabilir, zararlı da. Önemli olan metanın kullanım değeri olarak sunumu (hizmet) değil, bu hizmetin meta olarak (artı-değer getirecek biçimde) kullanılıp kullanılmamasıdır.

Örneğin bir doktorun sunduğu hizmet, yararlı bir hizmettir. Ama doktor kendi emeğini bir kapitalistin emrinde sermayeleştirememişse, doktorun emeği üretken emek sayılmaz. Buna karşılık silah fabrikasında çalışan ve artı-değer üreten bir işçi, zararlı metalar (bombalar, toplar, tanklar vb.) üretmesine rağmen üretken bir işçidir.

> "Bunda, yalnız sermaye üreten emeğin üretken olduğu; böylece bunu yapmayan emeğin, ne kadar yararlı olursa olsun –böylesi aynı ölçüde zararlı da olabilir–, sermayeleştirme için üretken olmadığı, dolayısıyla üretken olmayan emek olduğu da kabul edilmiş sayılır".[21]
>
> "İçinde üretken işçi emeğinin yer aldığı bir metanın kullanım-değeri, en yararsız türden olabilir".[22]

Üretim Sürecinin İki Evresi ve Üretken İşçi

Üretim sürecinde birbirinden farklı, ama birbirine bağımlı iki basamak (evre) vardır.

Birinci evrede, sermaye ile emek gücü pazarda karşılaşır ve sermaye (para) emekgücünü satın alır. Yapılan işlem basit bir mübadeledir. İşçi emekgücünü satar, kapitalist onu satın alır. Para (maddeleşmiş emek) ile henüz potansiyel halindeki emek-

---

[21] Karl Marx, *Grundrisse I*, *A.g.e.*, s. 218.

[22] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri I*, *A.g.e.*, s. 148.

gücü (meta) mübadele edilmiştir. Para da bir meta olduğuna göre, meta ile meta mübadele edilmiştir. Bu mübadeleyi kapitalist kendine özel bir hizmet sağlamak için de yapmış olabilir, ya da aldığı hizmeti (metayı) yeni metalar üretmek ve satmak amacıyla yapmış olabilir.

Demek ki, üretim sürecinin birinci evresinde satın alınan emekgücünün hizmet olarak mı kullanacağı veya artı-değer üretimi için mi kullanacağı kapitalistin kararına bağlıdır.

Eğer kapitalist artı-değer üretmek istiyorsa, bu birinci aşamada kalmamalı, ikinci evreye geçmelidir. Eğer bu aşamada kalırsa sadece basit bir meta mübadelesi yapmış olur. Artı-değer ortaya çıkmaz, işçi de üretken işçi olmaz.

> "Bu ilk evrede, emekçiyle kapitalist arasındaki ilişki, bir meta alıcısı ile satıcısı arasındaki ilişkidir. Kapitalist, emekgücünün değerini, yani satın aldığı metanın değerini öder".[23]

Kapitalist artı-değer elde etmek amacındaysa ikinci evreye geçer. Artık alıcı (kapitalist) ile satıcı (işçi) arasındaki basit meta mübadelesini dönemi bitmiştir. Bu ikinci evrede mübadele olmaz, para sahibi satın almış olduğu emekgücünü ödediği değerden (ücretten) daha fazla ek değer yaratsın diye kullanır ve artı-değer elde eder. Bu üretim sürecinde emekgücü harcanarak maddeleşir, para doğrudan doğruya sermayeye dönüşür, içinde artı-değer olan bir meta ortaya çıkar. Burada emekgücünü harcayan işçi üretken emekçi olur.

Demek ki, parayı sermayeye dönüştüren emek, sermaye ile doğrudan mübadeleye giren (artı-değer üreten) emek, üretken emek ismini almayı hak eder.

---

[23] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri I*, *A.g.e.*, s. 372.

"Üretken emeğin sermayeyle doğrudan değişilen emek olduğu şeklindeki ifade, tüm bu evreleri kucaklar".[24]

Üretim sürecinin birinci evresinde kalan emek, henüz paranın, sermayeye dönüşmediği emektir. Bu emeğin üretken olup olmayacağı henüz belli değildir. Birinci evrede henüz para, sermaye haline dönüşmez. Burada metanın kullanım değeri (hizmet) öne çıkar. İkinci evrede ise hizmet metasının mübadele değeri öne çıkarak artı-değeri sağlar.

Emekgücünün sermaye üretmemesi (birinci evrede kalması) kapitalist anlamda emeğe üretken olmamayı yükler; sadece tüketilecek bir hizmet satın alınmış olur. Metanın kullanım değeri satın alınmış olur. Basit bir mübadele (değişim) yapılmış demektir. İki taraf da metaların kullanım değerlerini mübadele etmiş olur. Hizmetin sonucu satımlık bir meta değildir; tüketilecek bir metadır. Bu nedenle üretken emek, basit mübadelede ortaya çıkmaz.

"Görüldüğü gibi, emeğin para karşılığı basit değişimi, emeği üretken emeğe dönüştürmez".[25]

Maddi Olan Meta – Maddi Olmayan Meta

Kapitalist üretim, meta üretimi üzerine kurulmuş bir toplumdur. Metaları iki büyük guruba ayırabiliriz. Birincisi emekgüçleri (ki emekgücünün kendisi metadır). İkincisi emekgücünün ürettiği diğer metalar.

"Tüm 'metalar' dünyası, iki büyük kısma ayrılabilir. Birincisi emek-gücü; ikincisi emek-gücünden farklı olarak metalar".[26]

---

[24] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri I*, *A.g.e.*, s. 373.

[25] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri I*, *A.g.e.*, s. 378.

Metalar maddi olan metalar ve maddi olmayan metalar olmak üzere ikiye ayrılabilir.

Maddi metalar, kendini maddi bir üründe somutlar. Sözgelimi gömlek üreten bir fabrikanın ürettiği meta, maddi bir metadır. Sanayide üretilen makineler, ev eşyaları, arabalar, bilgisayarlar, televizyonlar vb. birer maddi metadır.

Maddi olmayan meta, maddi nesneler üretiminin dışından gelen metalardır. Maddi olmayan meta, kendini maddi bir üründe somutlayabilen veya somutlayamayan biçimde ortaya çıkabilir.

> "Maddi-olmayan üretim, salt değişim için gerçekleştirildiği, yani meta ürettiği zaman bile, iki türlü olabilir:
>
> 1. Üreticilerden ve tüketicilerden bağımsız ve ayrı bir biçime sahip olabilen metalarda, kullanım-değerlerinde ortaya çıkabilir; bu metalar, üretim ile tüketim arasındaki süre boyunca varolur ve bu süre içinde, kitaplar, resimler gibi satımlık metalar olarak, tek sözcükle, sanatçının sanatsal performansından ayrılabilen tüm sanat ürünleri olarak dolaşımda kalabilir. (...)
>
> 2. Ürün, üretim eyleminden ayrılamaz –tüm gösteri sanatçıları, konferansçılar, aktörler, öğretmenler, doktorlar, rahipler vb. için durum budur".[27]

Sözgelimi konserler, öğretim-eğitim (bilgi), enformasyon, iletişim, sanat etkinlikleri, film gösterileri, duygulanımsal ve entelektüel ürünler vb. maddi olmayan metalardır. Genel olarak hizmetler maddi olmayan metalar üretebilirler, tabii ki maddi metalar da üretebilirler.

---

[26] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri I*, *A.g.e.*, s. 156.

[27] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri I*, *A.g.e.*, s. 383-384.

Sözgelimi bir kapitalist, özel bir terzi tutarak kendine bir ceket yaptırabilir. Burada yapılan hizmet kendini maddi bir ceket'te somutlar. Aynı kapitalist evine bir şarkıcı çağırırsa ve onu dinleyerek estetik zevklerini tatmin ederse, şarkıcıdan aldığı hizmet metası maddi olmayan bir meta olarak ortaya çıkar.

Bir tiyatro grubu, halka bir oyun sergilese ve bu gösteri için halktan para alsa, halka bir hizmet satmış olur. Yapılan gösteri (satılan meta) maddi olmayan bir metadır. Burada tiyatro oyuncuları kendi emekgüçlerine karşılık (sundukları maddi olmayan metaya karşılık) bir para alırlar. Alıcı ile satıcı arasındaki basit bir mübadeleyi gerçekleştirirler. Kendileri de üretken işçi olmazlar. Ama bir kapitalist bu tiyatro oyuncularını belirli bir ücret karşılığı kiralayıp, onların emekgüçleri üzerinden artı-değer elde ederse (gösterilerden ekstra para kazanırsa) tiyatro oyuncuları üretken işçi haline gelirler. Sattıkları "gösteri metası" yine maddi olmayan meta olarak kalır.

Bir doktor, hastalarına "sağlık" satar. Sağlık, maddi olmayan bir metadır. Sağlık metasını kendisi için satıyorsa üretken olmayan emekçidir. Ama bir kapitalist, doktoru bir klinikte-hastanede çalıştırıp onun üzerinden artı-değer elde ediyorsa, doktor üretken bir işçi haline gelir. Satılan "sağlık metası" her iki durumda da maddi olmayan bir metadır.

Bir konferansçının, bir aktörün, sattığı şey maddi olmayan bir metadır. Bu maddi olmayan metanın artı-değer getirip getirmemesi (hizmeti sunanın üretken olup olmaması) başka düzlemdeki bir sorundur.

Bir bilgisayar mühendisinin sattığı bilgi, enformasyon, maddi olmayan bir metadır. Bir öğretmenin sattığı bilgi de aynı biçimde maddi olmayan bir metadır. Satılan metanın maddi olması (maddi üretim alanından gelmesi) veya maddi olmaması

(maddi nesneler üretiminin dışında olması) bu metayı üretenin, üretken emek veya üretken olmayan emek olduğunu göstermez. Metanın tüketimi artı-değer üretiyorsa; buradaki işçi üretkendir, eğer artı-değer üretmiyorsa, üretken değildir.

> "Bir tek, kapitalist için artı-değer üreten, böylece sermayenin kendisini genişletmesi için çalışan emekçi üretkendir. Maddî nesneler üretiminin dışında kalan bir alandan örnek alırsak, bir öğretmen, öğrencilerin kafaları üzerinde emek harcamasının yanı sıra, eğer okul sahibini zenginleştirmek için de eşek gibi çalışıyorsa, üretken bir emekçi sayılır".[28]

* * * * *

Tiyatrolarda, eğlence yerlerinde, konferanslarda, okullarda satılan emekgücü, maddi olmayan metalar yaratır. Bu emeğin üretken olup olmaması; etkinliğin, sermayeyle ilişkisinin olup olmamasına bağlıdır.

Bir öğretmen özel bir öğrenciye ders verirse, bilgisini (maddi olmayan metayı) basit biçimde mübadele etmiş olur. Üretken emekçi olmaz. Ama özel bir okulda, okul sahibine artı-değer getirecek biçimde "bilgi metasını" satarsa üretken emekçi olur. Yine maddi olmayan metasını satmış olur.

Bir bilgisayar mühendisi, bulduğu bir teknik bilgiyi bir kişiye hizmet olarak satarsa, maddi olmayan üretimini (maddi olmayan metasını) bir hizmet olarak tüketmiş olur ve üretken işçi olmaz. Ne var ki, aynı bilgisayar mühendisi bu bilgiyi Microsoft yöneticilerine satarsa ve onlar da bunu artı-değer getirecek şekilde pazarlarsa üretken emekçi olur. Her iki durumda da bilgisayar mühendisi maddi olmayan metasını satmıştır.

---

[28] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 520.

Aynı şey bir yazar için de geçerlidir. Ben bir yazara belli bir miktar para vererek bir senaryo yazdırsam ve onu sadece kendi zevkim için kullansam, o yazar üretken emekçi olmaz. Diyelim ki, bir yayınevi bu senaryoyu bir kitap olarak basıp satarak artı-değer elde ederse o yazar üretken emekçi olur.

> "Aynı tür emek üretken emek de olabilir, üretken-olmayan emek de olabilir. Örneğin beş pound karşılığında Paradise Lost'u (Yitik Cennet'i) yazan Milton üretken-olmayan bir emekçidir. Buna karşılık, yayıncısı için sınai emek harcayan yazar üretken emekçidir".[29]

Her iki durumda da yazar maddi olmayan "bilgi metasını" satmıştır. Ama ikincisinde maddi olmayan bilgi metası, maddi bir üründe somutlanmıştır.

Bir fahişenin sunduğu 'hizmet' maddi olmayan bir metadır. Bu hizmeti bir kişinin özel zevkine sunduğu sürece üretken olmayan emekçidir. Ama kişi, fahişenin sunduğu maddi olmayan metayı bir genelevinde başkalarına pazarlayarak kâr elde ederse, fahişe üretken emekçi haline gelir. Satılan hizmet maddi bir ürün değildir; fakat yine de bu metayı pazarlayan kişiye kâr getirir. Avukatların sattığı bilgi de maddi olmayan bir metadır. Avukat bu işi kendi hesabına bir kişiye yaparsa üretken olmayan emekçidir. Bir kapitalistin kurduğu "avukatlar bürosunda" bu maddi olmayan metayı pazarlarsa ve kapitaliste kâr sağlarsa üretken emekçidir. Her iki durumda da avukatın sattığı 'bilgi metası' maddi olmayan bir metadır.

Dolaşım Alanında Üretken Olmayan İşçi

Daha önce defalarca belirttiğimiz gibi artı-değer üretim alanında yaratılır. Dolaşım alanında artı-değer yaratılmaz. Üretken

---

[29] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri I*, *A.g.e.*, s. 375.

emek-üretken olmayan emek ayrımı, artı-değer yaratımıyla ilgili olduğuna göre, dolaşım alanında (ulaştırma-taşıma sanayini şimdilik bir kenara bırakıyoruz) çalışan işçiler üretken işçi değildirler.

Dolaşım alanında sermayesini kullanan bir tüccar nasıl ki artı-değer yaratmadan, sanayi sermayesinin yarattığı artı değerden pay alıyorsa, buradaki işçiler de tüccarın aldığı artı-değerin hak edilmesini sağlar. Tüccarın dolaşım alanında kullandığı işçiler şüphesiz ki, ücretli işçilerdir, ücretli emektir; ama bunlar artı-değer yaratmazlar; dolayısıyla üretken işçi olamazlar.

Tüccarın yanında çalışan üretken olmayan işçiler, artı-değer yaratmazlar; ancak tüccarın artı değerden pay almasını emek güçleriyle sağlarlar. Bu nedenle tüccar için kâr kaynağıdır. Tüccarın kendisi onları bu açıdan "üretken işçi" olarak görür. Ne var ki, kapitalist anlamda bu işçiler üretken işçi değildirler. Bunların özelliği, tüccarın geliriyle değil, sermayesiyle satın alınmışlardır. Demek ki, emeğin sermaye ile mübadeleye girmesi yeterli değildir; doğrudan doğruya artı-değer üretecek biçimde mübadeleye girmesi gerekir.

> "Tüccar, sırf bir dolaşım aracı olarak ne değer ne de artı-değer üretmediğine göre (...) tüccar tarafından bu aynı işlevlerde çalıştırılan ticaret işçilerinin de, onun için doğrudan doğruya artı-değer üretmeyecekleri sonucu çıkar".[30]

Otomobil satan bir tüccarın, büyük mağazaların, marketlerin sahibi olan bir sermayenin yanında çalışan işçilerin üretken işçi olmadığı açıktır. Sözgelimi bir tezgâhtar, kasiyer, üretken işçi değildir.

Yine daha önce belirttiğimiz gibi faiz getiren sermayede artı-değer yaratmaz. Faiz getiren sermayenin çalıştırdığı işçiler

---

[30] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 258.

(banka işçileri, kredi kurumlarında çalışan işçiler, sigorta kurumlarında çalışan işçiler, borsada çalışan işçiler vb.) artı-değer üretmedikleri için üretken işçi değillerdir.

Dolaşım Alanında Üretken İşçi

Dolaşım giderleri bölümünde işaret etmiştik. Saf (gerçek) dolaşım harcamaları (muhasebe, kayıt, reklam, sigorta vb.) artı-değer yaratmadıkları gibi, sermayenin artı-değerinden götürür. Bu nedenle bu alanda çalışan işçiler de üretken işçi sayılmazlar.

> "Defter tutma için de emek-zamanı harcanır ve bu, bir de kalem, kâğıt, mürekkep, masa, büro malzemesi gibi maddeleşmiş emeği içerir. Bu işlev, bunun için bir yandan emek-gücünün, öte yandan emek aletlerinin harcanmasını gerekli kılar. (...) Sermayesinin bu kısmı üretim sürecinden çekilmiştir, dolaşım maliyetleri ve toplam üründen yapılan indirimler arasına katılmıştır (bu toplam ürüne, salt bu işlev için harcanan emek-gücünün kendisi de dâhildir)".[31]

* * * * *

Metaların pazara taşınması üretim sürecinin içindedir veya onun devamıdır. Metaların pazara taşınma (ulaştırma) masraflarının metaların değerlerine katıldığını, değer katan emeğin artı-değer yarattığını belirtmiştik.

Demek ki, metaların taşınmasında (pazara ulaştırılmasında) çalışan işçiler bir artı-değer yarattıklarından dolayı üretken işçilerdir. Ulaştırma sanayinin sermaye tarafından örgütlenmesi halinde buradaki emek, üretken emektir. Nasıl ki, maden sanayisinde, tarımda artı-değer üreten emek, üretken emek sayılırsa, ulaştırma sanayisinde de üretken emek sayılır.

---

[31] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 146.

"Maden sanayisine, tarıma ve imalata ek olarak maddi üretimin bir dördüncü alanı daha vardır; o da değişik el-sanayisi, imalat ve mekanik sanayi aşamalarından geçer; bu, insanları ya da metaları taşıyan ulaştırma sanayisidir. Üretken emeğin –yani ücretli-emekçinin– sermayeyle ilişkisi burada da maddi üretimin öteki alanlarındaki ilişkinin tıpa tıp aynısıdır".[32]

Üretim yerinden pazara mal taşıyan bir sermaye, kapitalist biçimde örgütlenebilir. Malları taşımak için ulaştırma araçlarının (kamyonların, uçakların vb.) kullanılması gerekir. Taşınan metaya bu ulaştırma araçlarından bir değer aktarılır (Değişmeyen sermayenin yıpranması oranında). Sonra burada kullanılan emekgücünden değer eklenmesi olur. Böylece metanın mübadele değeri (fiyatı) bu ek değerlerle yükselir. Bu alanda çalışan üretken işçi emekgücüyle ve üretim araçlarından değer aktarmak yoluyla metanın değerini fazlalaştırmış olur.

Metanın taşınması bir yer değiştirmedir; bir etkinliktir. Bu etkinliği sermaye sayesinde gerçekleştirenler de üretken işçi (emekgücü) ve üretim araçlarıdır. Yapılan etkinliğin (hizmetin) değişim (mübadele) değeri vardır.

"Bu yararlı etkinin değişim-değeri, herhangi bir meta gibi, kendisinde tüketilen üretim öğelerinin (emek-gücüyle üretim aracı) değeri ve ulaştırma işinde çalıştırılan emekçilerin artı-emeğinin yarattığı artı-değerin toplamı ile belirlenir".[33]

* * * * *

Ulaştırma sanayisinde metalar taşındığı gibi insan da taşınabilir. İnsan meta değildir; ama bir yolcunun ulaştırma sanayisini gerçekleştiren kapitalistten satın aldığı "yer değiştirme" bir me-

---

[32] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri I*, *A.g.e.*, s. 385.

[33] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 63.

tadır. "Yer değiştirme metasının" her metanın olduğu gibi bir değişim değeri, bir de kullanım değeri vardır. Ulaştırma sanayisinin kapitalisti, yolcuya bir hizmet satar. Kapitalist gelirinden harcamaz; aksine bu hizmeti satma karşılığında sermayesi büyür.

Kapitalist, ulaştırma araçlarına ve bu araçlarda çalışacak emekgücüne (pilota, hostese, şoföre vb.) sermayesini harcar. Yer değiştirme metasının satılma koşullarını hazırlayanlar ulaştırma araçları ve burada kullanılan emekgücüdür (Bir uçağa sahip kapitalist, pilot olmadan hizmet metasını satamaz. Havaalanında bekleyen bir uçak sermayeyi artırmaz, çürütür).

> "Ulaştırma sanayiinin sattığı şey, yer değiştirmedir. Yararlı etki, ulaştırma süreci ile, yani ulaştırma sanayiinin üretken süreci ile sımsıkı bağlıdır. İnsan ve eşya, ulaştırma araçları ile birlikte yolculuk ederler ve bu yolculuk, bu hareket, bu araçlar ile gerçekleştirilen üretim sürecini oluşturur".[34]

"Yer değiştirme metasının" mübadele değeri, diğer metalarda olduğu gibi, değişmeyen sermayenin yıpranması oranında, değişen sermaye ve artı-değerle belirlenir. Daha doğrusu, üretim fiyatıyla belirlenir.

Yer değiştirme metasının üretim fiyatı = değişmeyen sermaye + değişen sermaye + ortalama kâr.

Demek ki, "yer değiştirme" bir meta olarak satılır ve buradan artı-değer elde edilir. Buradaki işçi de üretken işçi konumunda olur.

Devlette Üretken İşçi – Üretken Olmayan İşçi

Burjuva düzende kapitalist devlet, bu düzeni korumak için siyasi görevler yüklendiği gibi, ekonomik görevler de yüklenir.

---

[34] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 63.

Ekonomik alanda hem bir sermaye grubu gibi işlev görür, hem de topladığı vergilerin karşılığında bazı kamu hizmetleri sunar. Devleti yönetmek için bir bürokrasi gerekli olduğu kadar, kamu hizmetlerini sunmak için de işçilere ihtiyaç vardır. Devlet aparatındaki bürokrasiyi, kamu alanındaki işçileri, devleti koruyan güvenlik görevlilerini (orduyu, polisi) emek ekseninde yerli yerine oturtmak gerekir.

* * * * *

Kapitalist düzeni korumak ve yeniden üretmekle görevli olan hükümet görevlilerini, devlet bürokrasisini, orduyu, polisi, mahkemeleri yönetenleri, burjuva hukuk sistemini üretenleri, emek (üretim) süreci açısından üretken saymamamız gerekir. Bunlar maddi üretim alanında yer almazlar, üretime katılmazlar. Yani genel anlamda üretken sayılmazlar. Toplumsal emeğin yarattığı bütün olanaklardan fazlasıyla yararlanırlar. Çalışmalarının konusu, doğayı değiştirerek kullanım değeri yaratmak değil, burjuva sistemi korumak ve yeniden üretmektir. Sözgelimi mesleği askerlik olanların durumu böyledir.

> "Kendileri maddi ya da zihinsel hiçbir şey üretmeyen, ama yalnızca sakat toplumsal ilişkiler nedeniyle yararlı ve gerekli olan üretken-olmayan emekçilerin büyük bir kesimi gibi, askerler de üretken olmayan zorunlu giderler arasındadır – varlıklarını, toplumsal kötülüklere borçludurlar".[35]

* * * * *

Devlet ekonomik alanda değişik görevler yüklenir. Burada çalıştırdığı işçiler üretken emekçi olabilir veya olmayabilir. Ekonomik alanın devlete bir artı-değer getirip getirmediğine bakmak gerekir.

---

[35] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri I*, *A.g.e.*, s. 273.

Sözgelimi "para basmak" devletin ekonomik bir işlevidir. Para basmak, üretken bir alan değildir; devlete artı-değer getirmediği gibi, toplumsal emeğin israfıdır. Paranın basılması zorunlu bir giderdir; kapitalizmde metalar, para giysisi giymeden dolaşamazlar. Bu nedenle kapitalist devletin karşısına bir dolaşım maliyeti olarak çıkarlar. Üstelik paraların yıpranması, yenilenme zorunluluğu bu maliyetleri artırır.

> "Bu yenileme maliyetleri, gelişmiş kapitalist uluslarda epeyce fazladır, çünkü genellikle para biçiminde bağlanan servet oranı çok büyüktür. Para metalar olarak altın ve gümüş, toplum için dolaşım maliyetleri demektir ve yalnızca üretimin toplumsal biçiminden ileri gelir. (...)
> Toplumsal servetin, dolaşım sürecine feda edilmesi gereken kısmını temsil ederler".[36]

Demek ki para basımı, toplumsal servetin zorunlu olarak üretken olmayan biçimde harcanmasıdır. Kapitalizmin meta üretiminin özüne bağlıdır; kapitalizm ortadan kaldırılmadan bundan kurtulmak olanaklı değildir. Konumuz açısından bunun önemi, para basımı alanında çalışan işçiler artı-değer üretmedikleri için üretken işçiler kategorisine girmez.

* * * * *

Kamu sektörü kapitalist biçimde (yani meta satan biçimde) örgütlenebilir. Burada devlet bir kapitalist gibi karşımıza çıkar. Sözgelimi devlete ait havayolları, devlete ait telekomünikasyon ağı olabilir. Devlete ait havayolları, "yer değiştirme metası" satar. Buradan artı-değer kazanır. Bu alanda çalışan pilotlar, hostesler üretken işçi olurlar. Devlet tütün fabrikası, kâğıt fabrikası kurabilir. Devlet, metaları pazarda satarak artı-değeri cebine ko-

---

[36] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 147.

yar. Devletin sermaye olarak ortaya çıktığı ve üretime girdiği, artı-değer ürettiği bütün alanlarda çalışan işçiler üretken işçilerdir.

* * * * *

Devlet kamu hizmeti olarak eğitim, sağlık alanında görev alabilir. O zaman artı-değer amacı gütmeyen devlet hastaneleri, devlet okulları kurar. Eğitim ve sağlık bedava olarak halka sunulur. Devlet bunu topladığı vergilerden karşılar. Burada çalışan doktor, hemşire, öğretmen vb. üretken olmayan emekçi olarak işlev görürler. Sermaye ile emeğin mübadelesi artı-değer getirecek biçimde değildir. Şüphesiz ki burada çalışan işçiler, ücretli emekçidir; ama üretken işçi değillerdir.

Daha önce ifade ettiğimiz gibi doktor, hemşire özel sermayenin hizmetine girip hastane sahibine artı-değer getirirse üretken işçi olurlar. Öğretmenler özel bir okulda veya dershanede çalışırlarsa, ürettikleri artı-değer nedeniyle üretken işçi haline gelirler. Aynı işi devlet, artı-değer kazanacak biçimde örgütlerse, buradaki işçiler üretken işçi haline gelirler.

Küçük Meta Üreticileri ve Zanaatçıları Üretken İşçi mi?

Yanında hiçbir işçiyi çalıştırmayan bağımsız zanaatçı veya ufak bir toprak parçasında üretim yapan köylüyü hangi kategoriye koymak gerekir? Üretken işçi mi? Üretken olmayan işçi mi? Ufak dükkânında kendi üretim araçlarıyla, emeğiyle üretim yapan bir zanaatkâr şüphesiz ki, bir meta üreticisidir. Ürettiği ayakkabıları pazarda satar, kendi geçimini sağlar. Emekgücünü sermayeye satmaz; kendine satar. Üretim araçlarının (ayakkabı üretmeye yarayan araçların) sahibidir; bu anlamda bir "kapitalist" gibi gözükür; ama kendi kendinin kapitalisti. Diğer yandan emekgücünü kendisine sattığı için kendi kendinin ücretli işçisidir. Sermayeye artı-değer üretmez; ya da ürettiği "artı-değeri" kendi kendine öder. Kısacası ne kapitalist sayılabilir, ne de proleter!

Doğrudan doğruya artı-değer yaratmayan küçük meta üreticilerini (bağımsız zanaatçı ve köylüleri) ne üretken, ne de üretken olmayan işçi kesimine sokabiliriz.

> "Bu çerçevede, zanaatçılar ve köylüler, gerçi meta üreticisidirler, ama ne üretken emekçi kategorisine, ne üretken-olmayan emekçi kategorisine girerler".[37]

Hizmetler Açısından Değer Yasası

Üretken olmayan emeğin (hizmetlerin) artı-değer üretmediğine bakarak, bu emek türü için değer yasasının geçersiz olduğu söylenebilir mi? Bunu söylemek, üretken olmayan işçinin proletaryanın bir parçası olmadığını söylemekle özdeştir. Oysa üretken olmayan işçi, üretken emek gibi proletaryanın saflarına girer. Hem üretken, hem de üretken olmayan emekçi, üretim araçlarına sahip değildir ve emekgüçlerini satmaya muhtaçtır. Aralarındaki fark, üretken işçiler sermaye tarafından artı-değer üretimiyle doğrudan doğruya sömürülürken, üretken olmayan işçiler dolaylı biçimde sömürülürler. Üretken işçi olmayan bir kasiyer, üretken bir metal işçisi kadar sömürülür.

Hizmet, bir etkinlik biçiminde sunulan bir metadan başka bir şey değildir. Her hizmetin kullanım değeri olarak sunulan görüntüsünün altında mübadele değeri yatar.

> "Hizmetler, hizmet olarak bir kullanım-değeri ve üretim maliyetleri nedeniyle de aynı zamanda bir değişim-değeri taşıyor".[38]

Hizmetlerin bir mübadele değerine sahip olması, onları ister istemez değer yasasının işlediği kapitalist piyasa bağlar. Metala-

---

[37] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri I*, *A.g.e.*, s. 381.

[38] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri I*, *A.g.e.*, s. 158.

rın mübadelesinde olduğu gibi, eşit değerler mübadele edilir. Hizmet metasının karşılığı eşit miktarda metadır, yani burada paradır. Hizmet alanında çalışan üretken olmayan işçiler gibi onların emekgüçlerinin yeniden üretilmesine (üretim maliyetlerine) eşittir. Değer yasası üretken işçilerininkine benzer biçimde işler. Araya giren farklar değer yasasının özünü (işlemesini) ortadan kaldırmaz.

> "Üretken-olmayan işçilerin gördüğü hizmetlerin değerini, üretken işçilerinki gibi (ya da ona benzer biçimde) belirlemeyi ya da belirleyebilmeyi engellemez; yani onların geçimini sağlamanın gerektirdiği üretim maliyetleriyle belirlemeyi engellemez".[39]

Marx, üretken işçi saymadığı ticarette çalışan işçilerin, ücretli emekçi olduğunu, bunların ücretlerinin emekgüçlerinin değeriyle belirlendiğini çok net olarak belirtir.

> "Bir bakıma, bu gibi ticaret işlerinde çalışanlar, diğerleri gibi ücretli işçilerdir. Her şeyden önce, bunların emekgücü, gelir olarak harcanan parayla değil, tüccarın değişen sermayesi ile satın alınmıştır. (...)
>
> Sonra, onun da emek-gücünün değeri ve şu halde ücreti, diğer işçilerinki gibi belirlenmiştir, yani emeğinin ürünü ile değil, onun özgül emek-gücünün üretim ve yeniden-üretiminin maliyeti ile belirlenmiştir".[40]

Hizmetler bir meta olarak alınıp satıldığı sürece meta üretiminin yasaları geçerliliğini korur. Hizmetin karşılığının sermayenin gelirinden (ki bu da artı-değerin bir parçasıdır); veya sermayenin kendisinden (ki bu birikmiş artı-değerdir) önemi

---

[39] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri I*, *A.g.e.*, s. 149.

[40] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, 1997, s. 258.

yoktur. Piyasada işleyen değer yasası yeni ortaya çıkan bir hizmetin hemen değerini saptayamasa bile, bir süre sonra rekabet koşullarının etkisiyle saptar. Kaldı ki, kapitalizmin gelişmesi hizmet olarak satılan emekgüçlerini sermayenin emrine sokarak (üretken olmayan işçileri üretken hale döndürerek) artı-değeri üretmektedir. Günümüzde birçok hizmet sektörü, sermaye ile emeğin mübadelesi temelinde örgütlenmiştir ve artı-değer üretir (Sözgelimi özel hastaneler, özel dersaneler, özel temizlik şirketleri, özel yemek yapımı servisleri, özel çocuk yuvaları vb.).

Üretken İşçi – Üretken Olmayan İşçi Ayrımının Önemi

Üretken olan ve olmayan işçilerin proletarya sınıfına dâhil olduğunu söylediğimize göre, bu ayrımı yapmanın önemini ortadan kaldırmış olmuyor muyuz?

Üretken emek-üretken olmayan emek ayrımı sermaye birikimini anlamak açısından önemini korur. Çünkü sermaye birikimi, artı-değerin artması ve yeniden sermayeye dönüşümüdür. Sermayenin yukarı ya da aşağı doğru gidişini izleyebilmek için zorunludur. Sermaye birikimi olmadan sermaye büyüyemez. Bunu yapabilmesi ise üretken işçileri gerektirir.

> "Üretken ve üretken olmayan emek arasındaki ayrım birikim açısından yaşamsaldır, çünkü yalnızca üretken emekle değiş tokuş, artı-değerin yeniden sermayeye dönüştürülmesinin koşullarından birisini sağlayabilir".[41]

Kapitalizmin artı-değer üzerine kurulduğunu biliyoruz. Üretken işçi kavramı, artı-değerin somutlanmasıdır. Aynı zamanda kapitalizmin nasıl bir toplumsal ilişki üzerine kuruldu-

---

[41] Karl Marx, *Kapital'e Ek: Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları*, çev. Mustafa Topal, Ceylan Yayınları, 2008, s. 117.

günu gösterir. Üretken işçi kavramını ortadan kaldırmak, artı-değerin nesnel temelini ortadan kaldırmakla aynı anlama gelir.

> "Demek oluyor ki, üretken emekçi kavramı, yalnızca işle yararlı etki arasındaki, emekçiyle emek ürünü arasındaki bir ilişkiyi anlatmakla kalmıyor, aynı zamanda, tarihsel gelişmeden doğan ve işçiye, doğrudan doğruya artı-değer yaratma aracı damgası vuran özgül bir toplumsal üretim ilişkisini de anlatıyor".[42]

* * * * *

Artı-değerin kaynağının üretken işçi olduğunu kavramak başka açılardan da zorunludur. Üretken işçinin artı-değer yarattığını söylediğimize göre, üretken olmayan işçilerin ücretleri (emekgüçlerine ödenen para) bu üretken işçilerin ürettikleri artı-değerden karşılanır. Buradan çıkan sonuç, üretken olmayan emek, kapitalizmin gelişmesi-büyümesi açısından bir engel oluşturur.

Yeri gelmişken belirtelim ki, kapitalizm bu noktada çelişkili karakter taşır. Kapitalizm bir yandan artı-değer miktarını koruyarak (aynı miktarda artı-değer elde etmek isteyerek) üretken işçilerin sayısını, emek üretkenliğini artırarak azaltmak eğilimindedir (Üretimdeki gerekli zamanı, teknolojiyi kullanarak azaltmak istemesi bu anlamdadır. Bu eğilimin sonucunun işsizlik olduğu açıktır). Diğer yandan olabildiği kadar fazla insanı çalıştırarak artı-değer kitlesini yükseltmek ister. Bu durum kapitalizmin içinden çıkamadığı bir çelişkidir.

> "Bir yandan, metaların üretimi için gerekli emek-zamanını yok denecek bir en aza ve dolayısıyla ürün miktarıyla ilintili olarak üretken nüfusun sayısını indirmek, sermayenin eğilimidir; ancak öte yandan (kapitalist üretim biçimi) biriktirme, kârı sermayeye dönüştürme, başkalarının olabilen en çok miktardaki

---

[42] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 520.

emeğini sahiplenme biçimindeki karşıt eğilimi de içinde taşır. Gerekli emeğin normunu indirmeye, ama o normda, olabilecek en çok sayıda üretken emeği çalıştırmaya gayret eder".[43]

* * * * *

Üretken işçi kategorisi artı-değer kategorisi ile dolaysız biçimde bağlı olduğundan dolayı, artı değeri kapsayan bütün ekonomik hesaplarda dikkate alınması gerekir. Gerçek artı-değer oranını, kâr oranını, ulusal geliri doğru biçimde hesaplamak için can alıcı öneme sahiptir.

Toplumdaki ücretlerle artı-değeri kıyaslamayı gerektiren bir hesaplamada, üretken işçi-üretken olmayan işçi ayrımı önem kazanır. Burada üretken olmayan işçilerin ücretlerinin, toplam artı-değerden karşılandığını bilmek gerekir. Çünkü değişen sermayenin gerçek toplumsal büyüklüğüyle toplumsal toplam ücretler özdeş değildir. Bunun nedeni, üretken olmayan işçilerin ücretlerinin, üretken işçilere yatırılan değişen sermayenin yarattığı artı-değerden karşılanmasıdır (Ulusal gelir bölümünde bu konuya geri döneceğiz).

Ekonomi Politiğe Eleştiri

Klasik ekonomi politik, üretken emek-üretken olmayan emek değerlendirmesinde yavan ekonomi politikçilerden ileri durumdadır. Özellikle A. Smith bu sorunu birçok yönden doğru formüle etmiştir. Marx, A. Smith'i bu noktada övgüyle anar; ama tümüyle onaylamaz.

A. Smith'in iki üretken emek tanımı vardır. Birincisi sermayeyle mübadele edilen (dolayısıyla artı-değer üreten) emek üretken emektir. A. Smith'te artı-değer kategorisi yoktur; ancak

---

[43] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri I*, *A.g.e.*, s. 215.

onun kâr olarak gördüğü fazlalık, artı-değerden başka bir şey değildir. Değer üreten emeği (nesneye değer katan emeği) üretken emek olarak görür A. Smith.

A. Smith'in üretken olmayan emeği; sermayeyle değil, gelirle mübadele edilen emek olarak görmesiyle yukarıdaki görüşü birbirine denk düşer. Gerçi Adam Smith, sermayeyle mübadele edilen bütün emekleri üretken sayarken tüccar sermayesini gözden kaçırır. Ticaret (tüccar) sermayesi de çalıştırdığı ticaret işçileriyle mübadele halindedir. Ticaret (dolaşım) alanında artı-değer üretilmediğinden dolayı, emekgücü, sermaye ile mübadele edilmesine rağmen ticaret işçisi üretken emeği temsil etmez. A. Smith'in bu eksiğini bir yana bırakıp devam edelim.

* * * * *

A. Smith'in ikinci üretken emek tanımı sorunludur. Bu görüş kısaca şöyle ifade edilebilir: Bir metada maddeleşmiş emek, üretken emektir.

A. Smith'e göre, sanayi işçisinin (imalat emekçisinin) emeği, somut bir metada (maddi olan bir metada) toplandığı için üretkendir. Oysa bir hizmetçinin emeği satılabilir bir metada toplanmaz, maddeleşmez. Bu nedenle üretken değildir. Marx, A. Smith'ten bir aktarma yapar:

> "İmalat emekçisinin emeği, kendini, bir süre için, hiç değilse emek kullanıldıktan sonra bir süre için kalıcı olan, belli bir özde ya da satılabilir herhangi bir metada toplar ya da maddeleştirir. (...)
>
> Bunun tersine, hizmetçinin emeği kendini, herhangi bir belli özde ya da satılabilir bir metada toplamaz ya da maddeleştirmez".[44]

---

[44] A. Smith, Karl Marx'ın *Artı-Değer Teorileri*'in içinde, *A.g.e.*, s. 150-51.

Demek ki, A. Smith için bir metada maddeleşmemiş emek, üretken emek değildir. İmalat işçisi bir tuğla üretir; emek tuğlada maddeleşir. Oysa hizmetçi, evi temizler, emeği bir metada maddeleşmez. Birincisi üretken emektir, ikincisi üretken emek değildir (A. Smith'in görüşü). A. Smith'in bu görüşünü Marksizm kabul etmez. Her şeyden önce bu ikinci tanımla birlikte birinci tanımdan kopulmuştur. Birinci doğru tanımda ölçüt, sermaye ile mübadele sonucu ortaya çıkan artı-değerken, şimdi ölçüt sadece maddeleşmiş bir metaya indirgenmektedir.

Şüphesiz ki, meta olmadan (ya da satılacak bir meta olmadan) artı-değer realize edilemez; yani paraya dönüştürülemez, satılamaz. Ne var ki, A. Smith'in gözden kaçırdığı şey, hizmetçinin hizmeti de bir metadır. Maddi olmayan bir metadır. Kaldı ki, bu hizmet maddi bir metada da somutlanabilirdi. Örneğin bir kapitalist özel bir terziye bir pantolon yaptırsa, terzinin hizmeti "pantolon" metasında maddeleşir. Pantolon, maddi bir metadır; ama burada terzinin emeği, üretken emek değildir. A. Smith'in ikinci ölçütüne göre, terzinin üretken emekçi sayılması gerekirdi. Oysa Marksizm'e göre, terzi burada üretken emekçi değildir.

O halde A. Smith'in ikinci ölçütü, her zaman doğru bir ölçüt olamaz. Doğru ölçüt sermayeyle doğrudan doğruya mübadele edilen ve artı-değer üreten emek, üretken emektir. Marx, Adam Smith'i şöyle eleştirir.

> "Öte yandan, ben bir aşçının emeğini, ondan genel olarak yararlanmak üzere değil, ama benim için et vb. pişirmek üzere, onun keyfini çıkarmak üzere satın alırsam, onu belli bir tür bir somut emek olarak kullanmak üzere satın alırsam, o zaman, bu emek kendini maddi bir üründe saptadığı halde ve bu ürün (sonuçta) otel sahibi için olduğu gibi, satılabilir bir meta olabildiği halde, o emek üretken emek değildir.(...)

Ancak, emeğin maddeleşmesi vb., A. Smith'in düşündüğü gibi İskoçvari bir biçimde anlaşılamaz. Metadan, emeğin maddeleşmesi olarak söz ettiğimiz zaman –yani metanın değişim-değeri anlamında– bu yalnızca hayalî bir şeydir, yani metanın toplumsal varoluş biçimidir, metanın maddi gerçeğiyle ilişkisi yoktur; belli bir miktarda toplumsal emek ya da belli bir miktarda para olarak düşünülmüştür. Olabilir ki, sonucu olduğu emek, o metanın üzerinde herhangi bir iz bırakmamıştır".[45]

* * * * *

Fizyokratlar (ekonomik yasaların doğaya-Tanrı'ya uygun işlediğini savunan ve tek üretici gücü, toprak ve çiftçi sınıfı olarak gören ekonomistler) açısından üretken emek tanımı açıktı. Tek üretken sınıf çiftçi olduğuna göre yalnızca tarım emeği üretken emekti.

Tabii ki Marksizm, fizyokrat ekonomi politikçilerin bu görüşünü de doğru olarak kabul etmez. Ne var ki, onların bu yanlış görüşlerinin içinde saklı olan doğru görüş; tarım emeğinin artı-değer üretmesidir.

"Fizyokratlar yalnızca tarım emeğinin üretken olduğunu düşünürken gerçi hatalıydılar; ama kapitalist bakış açısından, yalnızca artı-değer yaratan emeğin üretken olduğu doğru görüşünü ortaya koyanlar da onlardı".[46]

A. Smith, sadece tarım emeğinin üretken olduğunu kabul etmez; imalat emeğinin de üretken olduğunu söyler. Ancak tarım emeğinin, imalat emeğinden daha fazla (gerçek) üretken olduğunu onaylar. Marksizm açısından bu ayrım da doğru de-

---

[45] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri I*, *A.g.e.*, s. 154-155, 160.

[46] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri I*, *A.g.e.*, s. 143.

gildir. Hangi tip emek olursa olsun, artı-değer üretmesi yeterlidir. Gerçek üretken emeğin tarım emeği olduğunu düşünmek doğru değildir. Marx, fizyokratların görüşüne taviz veren A. Smith'i yeniden eleştirir:

> "Böylece A. Smith bu noktada, fizyokratların görüşüne geriliyor. Bir artı-değer ve dolayısıyla bir 'net ürün' üreten gerçek 'üretken emek', tarım emeğidir. Kendi artı-değer görüşünü bir yana koyuyor ve fizyokratlarınkini kabul ediyor. (...) Böylelikle toplumsal biçim açısından, 'üretken işçi'nin kapitalist üretim görüşüne göre ne ifade ettiği açısından tanımlanmasını kaldırıp atıyor".[47]

* * * * *

İngiliz ekonomist Nassau W. Senior (1790-1864) üretken emekçi sorununu doğru biçimde ele alamaz. Ona göre artı-değer üreten bir piyano yapımcısıyla, artı-değer üretmeyen bir piyano çalan kişinin emeği aynı düzeydedir. Marx, piyano yapımcısının sermayeyi yeniden ürettiğini, piyano çalanın ise gelire karşı emeğini değiştirdiğini (yani sermayeyi üretmediğini) belirterek Senior'u eleştirir. Marx, piyano çalanın da bir emek harcadığını, bir şey ürettiğini kabul eder; ama onun ekonomik anlamda (kapitalist anlamda) bir artı-değer üretmediğini söyler.

> "Piyano yapımcısı, sermayeyi yeniden-üretir; piyano çalan yalnızca gelire karşılık emeğini değişir. Ancak piyano çalan müzik üretir ve ses duyumuzu tatmin eder de, onu bir ölçüde üretmez mi? Gerçekte, üretir: onun emeği bir şey üretiyor; bundan dolayı bu emek ekonomik anlamda üretken emek değildir; bunun gibi, ham hayaller üreten bir şaklabanın emeği de üretken değildir".[48]

---

[47] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri I*, *A.g.e.*, s. 152.

[48] Karl Marx, *Grundrisse I*, *A.g.e.*, s. 218.

* * * * *

Fransız ekonomi politikçi Germain Garnier (1754-1821), her türlü emeğin üretken olduğunu iddia eder. Yani kapitalist anlamda üretken olmayan emek de üretkendir.

Marx, Garnier'in bu yaklaşımını çok sert biçimde eleştirir. Bu biçimdeki formülasyonun, ücretli emeğin sermayeyle mübadelesiyle (değişilmesiyle) belirlenen üretken emek tanımını ortadan kaldırdığını belirtir. Garnier'e "Fransız köpeği" adını takarak Marx şöyle yazar:

> "Ne var ki, ekonomi politiğin uzmanı ve kapitalist üretimin kaşifi olmak isteyen bu sığ Fransız sokak köpeğinin karakteristik yanı, bu üretimi kapitalist yapan özelliği -gelirin ücretli-emeğe karşı doğrudan değişilmesi yerine ya da emekçinin kendisine doğrudan ödediği gelir yerine, ücretli emeğin sermayeye karşılık değişilmesi özelliğini- temel olmayan bir özellik olarak görmesidir".[49]

Garnier, ayrıca tek gerçek üretken emeğin fizyokratların söylediği gibi tarımsal emek olduğunu ilan eder. Marx'ın bu görüşü eleştirdiğini daha önce aktarmıştık.

* * * * *

Kimi ekonomi politikçiler üretken emek-üretken olmayan emek ayrımını, üretim üzerinden değil, tüketim üzerinden kurarlar. Marx bu türlü düşünenlere ironik bir yanıt verir:

> "Başka iktisatçılar da üretken olan ve üretken olmayan farkının üretimle değil, tüketimle ilişkili olması gerektiğini söylerler. Tam tersi. Tütün tüketimi üretken olmayan olduğu halde, tütün üreticisi üretkendir".[50]

---

[49] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri I*, *A.g.e.*, s. 176.

[50] Karl Marx, *Grundrisse I*, *A.g.e.*, s. 218.

Thomas Robert Malthus (1766-1834) üretken işçi kategorisine tek yanlı biçimde olsa bile doğru biçimde yaklaşır: Üretken işçinin, patronu zengin eden kişi olduğunu söyler. Marx, bu değerlendirmeyi soyut bulur; çünkü bir köle de köle sahibini zengin eder. Ama bu soyut yaklaşım içinde artı-emek gizli biçimde varolduğundan Marx yine de Malthus'u onaylar.

> 'Üretken işçi, patronunun servetini doğrudan çoğaltan kişidir' diyen Malthus'un sözü çok doğrudur, hiç değilse bir yönü ile doğrudur. Bu biçimiyle köle için de geçerli olduğundan, deyim fazlasıyla soyuttur".[51]

Malthus üretken emekçiyi genelde doğru tanımlarken, üretken olmayan emekçi tanımı içindeki asalak takımını yüceltir. Onların topluma gerekli ve yararlı olduklarını savunur.

A. Smith, hükümeti, orduyu, kralları, bakanları, din adamlarını, hizmetçileri "üretken olmayan" kategorisinde toplar. Bir kralla bir hizmetçinin aynı yerde "üretken olmayan emekçi" olarak görünmesi gariptir; ama devrimci burjuvazinin (yükselmekte olan sanayi burjuvazisinin) çıkarma ve diline uygundur.

A. Smith'in ve Ricardo'nun savunduğu burjuvazi, savaşı kazandıktan sonra (toplumu, devleti kendi egemenliğine aldıktan sonra) devletin eski sahipleriyle uzlaşır ve onları kendi memurları haline getirir. Burjuvaziye ve onun ekonomi politikçilerine yeni bir görev düşer: Eskiden eleştirdikleri ve "üretken olmayan emekçiler" arasında saydıkları asalak takımını ekonomik bakımdan haklı çıkarmak!

İşte Garnier, Malthus vb. ekonomi politikçiler böylesi bir görev yüklenirler. Marx, Malthus üzerinden bu görevi yüklenen bütün ekonomi politikçileri eleştirir:

---

[51] Karl Marx, *Grundrisse I*, *A.g.e.*, s. 218.

"Burjuva toplum, feodal ya da mutlakıyetçi biçimine karşı savaşım verdiği her şeyi, kendi biçiminde yeniden-üretir. Bu nedenledir ki, her şeyden önce, bu topluma ve özellikle üst sınıflara dalkavukluk edenlerin ilk temel ödevi, bu 'üretken-olmayan emekçiler' kesiminin bütün bütün asalak olanını bile teorik çerçevede yeniden ayakları üzerine kaldırmak ya da vazgeçilemez olan kesimin abartılı istemlerini haklı göstermektir".

"Bu alanda, 'üretken-olmayan emekçiler'in ve su katılmamış asalakların yararını ve gerekirliğini doğrudan savunan Malthus gibiler bile yeğlenir olmuştur".[52]

* * * * *

Genel anlamda üretken emekle, sermaye için üretken emek arasındaki ayırımı daha önceki bölümlerde ele almıştık. Toplumun yaşaması için genel anlamda üretken emek zorunludur; ne var ki, sermaye için üretken emek, bütün toplum biçimleri için değil, sermayenin egemenliğinde olan kapitalizm için zorunludur. Sermaye ortadan kalktığı zaman, artı-değer ortadan kalkacağı için, sermaye için üretken emek de ortadan kalkar. Geriye genel anlamda üretken emek kalır. Daha doğrusu, genel anlamda üretken emek, ortaklaşa emek olarak (birleşmiş özgür üreticilerin ortak emeği olarak) kendini gösterir.

"Kısacası, hem ücretleri ve hem de artı-değeri, hem gerekli ve hem de artı-emeği, kendi özgül kapitalist niteliklerinden sıyırıp atarsak, geriye kuşkusuz bu biçimler değil, yalnızca, bütün toplumsal üretim tarzlarında ortak olan özleri kalır".[53]

---

[52] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri I*, *A.g.e.*, s. 164, 165.

[53] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 767.

Ekonomi politikçilere göre kapitalizm doğal, sonsuza kadar sürecek bir üretim biçimi olduğundan dolayı, sermaye için üretken emek ebediyete kadar sürer. Oysa toplumlar yaşadıkça kaçınılmaz olan emek, genel anlamda üretken emektir.

İşte, ekonomi politikçiler genel anlamda üretken emek ile sermaye için üretken emeği birbirine karıştırırlar.

Marx kapitalizm için geçerli olan bir kategoriyi sonsuzlaştıran ekonomi politikçileri, genel anlamda üretken emekle kapitalist anlamda üretken emek arasındaki farkı görmemekle suçlar:

> "Yalnızca, kapitalist üretim biçimini kesin biçim olarak – ve dolayısıyla, sonsuza dek doğal üretim biçimi olarak– gören burjuva darkafalılığı, sermaye açısından üretken emek nedir sorusunu, genelde hangi emeğin üretken olduğu ya da üretken emeğin genel olarak ne olduğu sorusuyla karıştırır; ve sonuçta, herhangi bir şey üreten, herhangi bir sonuç yaratan emeğin bu gerçek çerçevesinde üretken olduğu yanıtını vererek ne kadar akıllı olduğunu düşünür".[54]

Böylece anlamış oluyoruz ki, üretken emek-üretken olmayan emek arasında burjuva anlamda yapılan ayrım, bunları genel anlamdaki evrensel emekten ayırmak için de önemlidir.

---

[54] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri I*, *A.g.e.*, s. 368.

TOPLUMSAL SERMAYE – TOPLUMSAL ÜRÜN – TOPLUMSAL GELİR

Kapitalizmde birçok bireysel sermaye bulunur. Bu bireysel sermayeler hem kendi aralarında rekabet ederler, hem de birbirine bağlı olarak bir sistem oluştururlar. Toplumsal üretim, bireysel sermayelerin yaptığı üretimin toplamıdır. Birbirinden bağımsız biçimde üretim yapan bireysel sermayeler toplumsal üretim içinde karşılıklı ilişki halindedir. Aralarındaki "kâr kavgasına" rağmen nesnel olarak birbirine bağımlıdır. Toplumsal sermaye, bireysel sermayelerin toplamıdır.

> "Her bireysel kapitalistin, yalnızca, kapitalist sınıfın bireysel bir öğesi olması gibi her bireysel sermaye de, yalnızca, toplam toplumsal sermayenin bireysel bir bölümü, bireysel yaşamla yüklü bir bölümüdür".[1]

Toplumsal sermayenin hareketi, bireysel sermayelerin çelişkili-iç içe geçen hareketlerinin toplamıdır. Her bir bireysel sermayenin hareketi, diğer bireysel sermayelerin hareketini öngörür ve yeniden üretim sürecinde karşılıklı bağımlılıkları içinde bir sistem oluştururlar.

---

[1] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 372.

Bireysel sermayelerin toplumsal sermaye olarak kendi içinde çelişki taşıyan hareketi, sermayelerin dolaşımını da içerir. Basit meta dolaşımı zorunlu biçimde sermayenin dolaşımını içermez. Ama toplumsal sermayenin hareketi, bireysel sermayelerin dolaşımını zorunlu olarak kapsar.

Bireysel sermayelerin birbirine çelişkili bağımlılıkları ve toplumsal sermayenin bir parçası olarak hareketleri meta pazarında kendini açıkça gösterir. Üretim aracı üreten bireysel sermayeler, tüketim aracı-geçim aracı üreten sermayelere makine, hammadde vb. üretim araçları satarlar. Tüketim araçları üreten bireysel sermayeler de hem işçilerin, hem de kapitalistlerin kişisel tüketimlerini karşılayacak metaları satarlar.

* * * * *

Bireysel sermayelerin toplumsal sermaye olarak ürettikleri metaların bir yıllık toplamı, toplumun yıllık meta ürününü oluşturur. Yıllık meta ürünü = meta sermayedir = bireysel sermayelerin meta ürünlerinin toplamıdır.

Demek ki, kapitalist bir toplumun toplam ürettiği meta kitlesi, metalaşmış toplumsal sermayedir. Bir toplumda belirli bir sürede (örneğin bir yılda) üretilen toplumsal ürün = toplumun ürettiği bütün ürünlerin toplamıdır. Bu meta toplamı, üretim araçlarından (makineler, hammaddeler vb.) ve tüketim araçlarından (yiyecek, giyecek vb.) ibarettir. O halde toplumun toplam yıllık ürününü iki parçaya ayırabiliriz: a) üretim araçları, b) tüketim araçları (nesneleri)

> "Toplumun yıllık ürünü iki kesimden oluşur; bunlardan birisi üretim araçlarını, diğeri tüketim nesnelerini kapsar".[2]

---

[2] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 389.

Toplam toplumsal ürünün bu iki parçalı nesnel görünüşüne toplam toplumsal ürünün maddi (doğal) şekli, diyoruz.

Toplumun toplam ürünü, toplumun toplam üretiminden başka bir şey olmadığına göre, toplumun toplam üretimini iki kısıma ayırabiliriz:

I) Üretim Araçları Üretimi, II) Tüketim Araçları Üretimi.

> "Toplumun toplam ürünü ve dolayısıyla toplam üretimi, iki büyük kesime ayrılabilir:
>
> I) Üretim Araçları, üretken tüketime geçmek zorunda olan, ya da hiç değilse geçebilecek biçimlere sahip bulunan metalar.
>
> II) Tüketim Malları, kapitalist sınıf ve işçi-sınıfının bireysel tüketimine geçtikleri biçime sahip bulunan metalar".[3]

Böylece birçok üretim dalını kapsayan toplumsal sermaye iki büyük üretim koluna ayrışmış olur.

Toplumun Toplumsal Ürünün Değeri

Toplumun toplam ürünün maddi şekli içinde bir mübadele değeri taşıdığı açıktır. Her metanın bir mübadele değeri olduğuna göre, toplam toplumsal metanın da bir değeri vardır. Buna toplumun toplamsal ürününün değer şekli (biçimi) diyoruz. Ya da bir yılda toplumun ürettiği, toplam yıllık ürünün (metanın) değeri, diyoruz.

Toplam yıllık ürünün (metanın) değeri neleri içerir? Hatırlarsak bir metanın değerinin üç parçalı olduğunu görmüştük:

Birincisi, değişen sermaye (d), yani emek gücünün değeri veya başka bir deyişle ücretler.

---

[3] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 419.

İkincisi, değişmeyen sermaye (s), yani üretim araçlarının değeri (makineler, binalar, ham ve yarı mamül ürünler, yardımcı malzemeler vb.). Yine hatırlayalım, hammaddeler-yardımcı maddeler vb., üretim sürecinde bütünüyle tüketilerek metanın içine giriyordu. Makine ve binalar gibi sabit sermayeler üretim sürecinde tamamıyla tükenmiyordu; yıprandıkları kadarıyla (eskime-aşınma oranlarıyla = amortisman payları kadar) o metanın değerinin içine giriyordu.

Üçüncüsü, artı-değer, yani işçinin karşılığı ödenmemiş emeği, metaya aktarılan ek değer veya artı-ürün.

> "Gerçekten de bütün bu metaların değerlerinin toplamı, bunlarda tüketilen bütün üretim araçlarının değeri (sermayenin değişmeyen kısmı) ile son eklenen emek tarafından yaratılan değerin (ücretlerle artı-değerin toplamının) toplamına eşittir".[4]

Bir metanın değeri = değişen sermaye (d) + değişmeyen sermaye (s) + artı-değer (a) = d + s + a

Bir metanın değeri için geçerli olan kural, toplumun yıllık ürünü-metası için de geçerlidir. Yıllık toplam metanın değeri, her iki kesimde (üretim araçları üreten ve tüketim araçları üreten), yatırılmış bulunan değişen ve değişmeyen sermayelerin ve üretilmiş artı-değerlerin toplamından oluşur. Yani:

I. Üretim Araçları Metaların Değeri = değişmeyen sermaye + değişen sermaye + artı-değer = $s_1 + d_1 + a_1$

II. Tüketim Araçları Metaların Değeri = değişmeyen sermaye + değişen sermaye + artı-değer = $s_2 + d_2 + a_2$

Bu iki kesimdeki bütün değişmeyen sermayeleri, değişen sermayeleri, artı-değerleri topladığımızda yıllık toplam metaların-ürünün değerini elde ederiz.

---

[4] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 460.

Toplumun toplam yıllık metasının değeri = I.
rı metalarının değeri + II. tüketim araçları metalarının değeri = $S_{(s1+s2)} + D_{(d1+d2)} + A_{(a1+a2)} = S + D + A$

Sözgelimi,

I. kesimde, değişmeyen sermaye 8.000, değişen sermaye 2.000, artı-değer 2.000 ise; toplam üretim araçlarının değeri = 8.000 + 2.000 + 2.000 = 12.000'dir.

II. kesimde, değişmeyen sermaye 4.000, değişen sermaye 1.000, artı-değer 1.000 ise; toplam tüketim metaların değeri = 4.000 + 1.000 + 1.000= 6.000'dir.

Toplam Yıllık Meta Ürün (yıllık ürünün toplam değeri) = 12.000 + 6.000 = 18.000'dir

Toplam Toplumsal Ürünün Satılması

Artı-değerin gerçekleşmesi (realize edilmesi) nasıl ki, metaların satılmasıyla paraya dönüşüyorsa, toplumun toplumsal ürününü açısından da aynı şey geçerlidir.

Toplumsal sermayenin yarattığı toplam metaların pazarda kendilerini gerçekleştirmeleri (satılmaları) gerekir ki, toplumsal sermayenin hareketi (ya da toplumsal sermayenin bileşenleri olan bireysel sermayelerin hareketi) devam edebilsin. Meta-sermayeler, para-sermayeye dönüşmeden üretim devam etmez, sermayenin devir hareketleri sürmez.

Yıllık toplam metaların satılması (realize edilmeleri) için hangi koşullar gerekir?

Bu soruyu yanıtlayabilmemiz için daha önce ele aldığımız basit yeniden üretim ve genişletilmiş yeniden üretim konusuna geri dönmemiz gerekir. Üretimin hangi biçimde yapıldığına bakmadan yukarıdaki soruyu yanıtlayamayız.

Basit Yeniden Üretimin İşleme Koşulları

Hatırlarsak, basit yeniden üretimde, artı-değerin tümü kapitalistlerin özel tüketimine gider. Yani kapitalist, sermaye birikimi yapmaz; eski sermayesini aynı miktarda yeniden üretime yatırır. Burada yıllık artı-değer, sermaye tarafından üretken olmayan biçimde tüketilmiştir.

> "Basit yeniden-üretim halinde, bir yılda üretilen ve gerçekleştirilen artı-değer, ya da yıl boyunca birkaç devir söz konusu ise dönemsel olarak üretilen ve gerçekleştirilen artı-değer, bireysel olarak, yani sahibi kapitalist tarafından üretken olmayan bir biçimde tüketilir".[5]

Arz ve talebin iki sektörde birbirine eşit olması (bütün metaların satılması) için; II. sektörde üretilen metalar her iki sektörün kapitalistlerine ve işçilerine satılmalıdır. Her kesimdeki işçilerin ve tüm artı-değerlerini kullanan kapitalistlerin tüketim malları almaları zorunludur. Hem işçiler, hem kapitalistler bütün ellerindeki parayı tüketim mallarına yatırmıştır. O halde:

II. sektördeki tüketim metalarının değeri = II. sektördeki işçilerin ücreti + II. sektördeki kapitalistlerin artı-değeri + I. sektördeki işçilerin ücreti + I. sektördeki kapitalistlerin artı-değeri.

> "II'nin tüketim mallarının toplam değeri, bu nedenle, I ve II'nin yeni değer-ürünlerinin toplamına, ya da $II_{(s + d + a)} = I_{(d + a)} + II_{(d + a)}$'ya, şu halde, o yıla ait emeğin d artı a biçiminde ürettiği yeni değerlerin toplamına eşittir".[6]

II. sektördeki tüketim metalarının değeri = $s_2 + d_2 + a_2$

II. sektördeki işçilerin ücreti = d_2

---

[5] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 344.

[6] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 455-456.

II. sektördeki kapitalistlerin artı-değeri = a_2

I. sektördeki işçilerin ücreti = d_1

I. sektördeki kapitalistlerin artı-değeri = a_1 olduğuna göre:

$II_{(s2 + d2 + a2)} = II_{(d2 + a2)} + I_{(d1 + a1)}$

$s_2 + d_2 + a_2 = d_2 + a_2 + d_1 + a_1$ olmalıdır. Bu denklemi kısaltırsak iki taraftaki ($d_2 + a_2$) birbirini götürür. Geriye kalan denklem şu olur:

$S_2 = d_1 + a_1 \rightarrow II_{(s)} = I_{(d + a)} \rightarrow$ Tüketim araçları üreten sektörün değişmeyen sermayesi = üretim araçları üreten sektörün değişen sermayesi ve artı-değeri.

Yine I. sektörde üretilen üretim araçları metalarının satılmaları için, her iki kesimdeki değişmeyen sermayeyi (üretim araçlarının değerini) karşılaması gerekir.

I. sektördeki değişmeyen sermaye = s_1

II. sektördeki değişmeyen sermaye = s_2

I. sektördeki metaların değeri = $s_1 + d_1 + a_1$

Her iki kesimde değişmeyen sermaye = $s_1 + s_2$'dir.

Bunları eşitlersek, $s_1 + d_1 + a_1 = s_1 + s_2$ formülünü elde ederiz. İki sektördeki s_1'ler birbirini götürür. Geriye kalan şudur: $d_1 + a_1 = s_2$. Böylece aynı sonuca ulaşmış olduk.

> "Şu halde, basit yeniden-üretim varsayıldığında, ürünün, üretim araçlarından oluşan kısmının değeri, toplumsal sermayenin değerinin değişmeyen kısmına eşit olmalıdır".[7]

Demek ki basit yeniden üretimde denge için zorunlu koşul: I. sektördeki değişen sermaye ve artı-değerin toplamı, II. sektördeki değişmeyen sermayeye eşit olmalıdır.

---

[7] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 457.

Üretim araçları üreten değişen sermaye + üretim araçları üreten sermayenin kazandığı artı-değer = Tüketim araçları üreten sermayenin değişmeyen sermayesi.

$I_{(d)} + I_{(a)} = II_{(s)}$ veya $d_1 + a_1 = s_2$

Marx'ın sözleriyle söylersek:

> "Bundan şu sonuç çıkıyor ki, basit yeniden-üretim esasına göre, meta-sermaye I'in, d + a değerler toplamı (ve bu nedenle, I'in toplam meta-ürününün buna tekabül eden orantılı kısmı), gene aynı şekilde kesim II'nin toplam meta-ürününün orantılı kısmı olarak alınan, II_s değişmeyen-sermayeye eşit olmak zorundadır; ya da $I_{(d+a)} = II_s$'dir".[8]

* * * * *

Basit yeniden üretim, toplumsal servetin artmasını sağlamaz; ancak devamını sağlar. Sermayenin (artı-değerin) ortadan kaldırıldığı bir toplum için, bu artı-değer (böylesi bir toplumda buna artı-ürün demek gerekir) toplumun yeniden devamın sağlar. Üretilen ürün yıl içinde, üretim araçları yerine konularak nüfusun beslenmesini gerçekleştirir.

Bu demektir ki, kapitalist toplumda basit yeniden üretim, sermaye birikimi yapmadan üretimin birikimsiz devamını sağlar. Sermayenin olmadığı toplumda da artı-ürün dışında bir birikim olmamıştır; ama kapitalist toplumda artı-ürünü kapitalistler midesine indirmiştir; yani toplumun artı-ürününü kendilerine harcamıştır. Sermayenin olmadığı toplumda ise bu ürün çalışanlara dağıtılacaktır.

Daha önce de ifade etmiştik, kapitalizm için basit yeniden üretim sadece bir varsayımdır; ya da genişletilmiş üretimin içinde kısa

---

[8] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 426.

bir devredir. Kapitalistler genel olarak artı-değerin hepsini kendi özel tüketimlerine harcamazlar, sermaye birikimi yaparak onu üretime yatırırlar, daha fazla artı-değer elde etmeye çabalarlar.

Marx, $I_{(d + a)} = II_{(s)}$ denklemini basit yeniden üretimin zorunlu koşulu sayar. Bu eşitlik olmadan, basit yeniden üretim aksamadan meydana gelemez. Ne var ki, daha önce belirttiğimiz gibi, kapitalizm sermaye birikimini amaçlayan bir toplum olduğundan dolayı, basit yeniden üretim (ya da bu eşitlik) olanaklı değildir. Marx çok net olarak yazar:

> "Bu nedenle, kapitalist birikim olgusu, II_s'nin $I_{(d + a)}$'ya eşit olma olasılığını dıştalar. (...) Demek oluyor ki, kapitalist üretim altında $I_{(d + a)}$, II_s'ye eşit olamaz, bir başka deyişle, karşılıklı değişimde bu ikisi birbirini dengeleyemez".[9]

Genişletilmiş Yeniden Üretimin İşleme koşulları

Genişletilmiş yeniden üretimde kapitalistin kazancı olarak görülen artı-değer iki kısma ayrılır. Birinci kısım, kapitalistin özel tüketimine hizmet eder. Üretken olmayan biçimde tüketilmiş artı-değer parçasını oluşturur. İkinci kısım, üretim sürecine ek sermaye olarak yatırılır; üretici biçimde tüketilir.

> "İşçinin yaptığı çalışmanın kendisi için olan kısmı onun ücretini karşılar ya da, üretimin tümü içinde düşünülürse, onun ücretini yaratır. Öte yandan kârı oluşturan artı-emeği kısmen kapitalist için tüketim fonudur, kısmen de ek sermayeye dönüştürülür".[10]

Kapitalist eski sermayesine eklediği bu sermayeyle hem makineler, hammaddeler vb. satın alarak değişmeyen sermayeye

---

[9] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 551.

[10] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri I*, *A.g.e.*, s. 100.

ekler. Hem de yeni üretken emekgüçleri satın alarak değişen sermayesini yükseltir (Bu noktanın önemini Marx'ın ekonomi politiğe yaptığı eleştiride ele alacağız).

Demek ki, genişletilmiş yeniden üretimde artı-değer sadece kapitalistin bireysel tüketimine giden bir fon değildir; aynı zamanda eski sermayesine eklenecek olan bir birikim fonudur. Bu artı-değer parçası, üretken sermayesine eklenir; artmış olan sermaye daha fazla ürün (artı-değer) sağlar. Yıllık yeniden üretim yükselir; açıktır ki, toplam meta yığını da artar.

> "Kapitalist, böylece başkalaşmış artı-değeri, üretken sermayesinin ek doğal öğelerine tekrar çevirir. Bunu izleyen üretim çevriminde, artmış olan sermaye, artan bir ürün sağlar. Ama bireysel sermaye durumunda olan şeyin, bütünüyle yıllık yeniden-üretimde de kendisini göstermesi gerekir".[11]

Sözgelimi 1.000 birim artı-değer kazanmış toplumsal sermaye 250 birimi üretici olmayan şekilde tüketir. 750 birimlik artı-değerin 250'sini değişen sermayesine (yeni emekgücü satın almaya) 500'ünü değişmeyen sermayesine (üretim araçları satın almaya) ekler. Toplumsal sermaye açısından üretime yatırılacak ek artı-değerin (biriktirilmiş artı-değerin) her iki sektörü (I. ve II. sektörü) kapsadığını belirtelim. Sonuç olarak her iki sektörde de daha fazla meta değeri üretilir. Bunlar realize edilir (satılır), daha sonra yine kapitalist elde ettiği fazlalaşmış artı-değerin bir kısmını kendine harcar, diğer kısmını artmış biçimde yeniden üretime yatırır. Sermayenin hareketi bunu yeniden yeniden tekrarlayarak devam eder.

Genişletilmiş toplumsal üretim, toplumsal servette bir artışı mümkün kılan bir üretim biçimidir ve kapitalizm, genişletilmiş

---

[11] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 518.

yeniden üretim temeli üzerine oturur. Ne var ki, kapitalizm için analitik bir varsayım olan ve sermaye birikimi sağlamayan basit yeniden üretimin içinden çıkmıştır. Metaların değer hacmi, basit yeniden üretimle temellendirilmiş, genişletilmiş yeniden üretimle artırılmıştır.

> "Genişletilmiş yeniden-üretimin maddî temeli, basit yeniden-üretim içerisinde yaratılmıştır".[12]

Sermayenin ortadan kaldırıldığı bir genişletilmiş yeniden üretim düşünürsek, bunun anlamı, yıllık toplumsal ürün miktarının topluma yettiği ve fazladan bir ürünün biriktirildiğidir.

* * * * *

Dedik ki, genişletilmiş yeniden üretimde her iki sektörde (üretim araçları ve tüketim araçları üreten sektörlerde) metaların toplam değeri artar, dolayısıyla artı-değer de artar. Toplum gerektiğinden daha fazla üretmiş olur.

Genişletilmiş yeniden üretimin değerler açısından maddi temeli basit yeniden üretim olduğuna göre, bu üretim biçiminin sürmesi için ilk gerekli koşul sermaye birikimidir. Sermaye birikimi olmadan genişletilmiş yeniden üretim yapılamaz.

> "Birikim fonu olarak tasarruf edilen bir kısım, eski sermayenin, ister emek-gücü, ister emek araçları için yatırılmış bulunan kısımları olsun, eski sermayenin yerine konulması için değil, yeni ve ek sermaye yatırılmasına hizmet eder".[13]

Sermaye birikiminin bir parçasının üretim araçları üreten sektöre yatırılması zorunludur; üretim araçları geliştirilmeden

---

[12] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 526.

[13] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 733.

veya yeni üretim araçları satın alınmadan üretim artırılamaz. Üretim araçlarının artımına ve teknolojik olarak iyileştirilmesine her iki sektör de muhtaçtır.

Üretim araçları üreten sektör, I. sektördür. Bunun üreteceği üretim araçları, her iki sektörün ihtiyacı olan üretim araçlarını karşılamak zorundadır. Yani I. sektörde üretilen üretim araçlarının meta değeri, her iki sektördeki üretim araçlarının kendi değerinden fazla olmak zorundadır. Yani I ($d_1 + a_1 + s_1$), I (s_1) + II (s_2)'den değer bakımından büyük olmalıdır.

$$I (d_1 + a_1 + s_1) > I (s_1) + II (s_2)$$

Başka deyişle, I. sektördeki metaların değeri, her iki sektörün değişmeyen sermayelerinden (s'den) büyük olmalıdır. I ($d_1 + a_1 + s_1$) > I (s_1) + II (s_2) formülünde her iki tarafta da yer alan s_1 büyüklüğü birbirini götürür. Geriye elimizde kalan formül şu olur: $I_{(d1 + a1)} > II_{(s2)}$

O halde bir sermaye birikimi için, I. sektördeki ücret ve artı-değerler, II. sektörün değişmeyen sermayesinden büyük olmalıdır. Artı-ürünün (artı-değerin) bir kısmı I. sektörün sermayesine eklenmiştir.

> "Söylemeye gerek yok ki, bir birikimi varsaydığımız anda, $I_{(d+a)}$ basit yeniden-üretimde olduğu gibi II_s'ye eşit değil ondan büyüktür. Çünkü her şeyden önce I, artı-ürününün bir kısmını kendi üretken sermayesine katar".[14]

Demek ki, olağan koşullarda genişletilmiş yeniden üretiminin olanaklı olması için: $I_{(d1 + a1)} > II_{(s2)}$ büyüklüğü korunmalıdır.

Peki, korunmazsa ne olur? Yani II. sektörün değişmeyen sermayesi, I. sektörün ücret ve artı-değerinden büyük olursa ne olur? Bu, II. sektörde aşırı bir üretimin olduğunu gösterir.

---

[14] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 544.

$II_{(s2)} > I_{(dl + al)}$ = aşırı üretim.

Bu durumda II. sektörün sermayesinin bir kısmının I. sektöre aktarılması gerekir. Yoksa sistem bozulur, çöker.

> "Kapitalist birikimde bile, daha önceki bir dizi üretim dönemleri boyunca birikim süreçlerinin izlediği yol sonucu, II_s yalnızca $I_{(d+a)}$'ya eşit değil ondan büyük hale de gelebilir. Bu, II'de bir aşırı-üretim demektir ve bu, II'nin sermayesinin bir kısmının I'e aktarılması sonucunu yaratacak olan büyük bir yıkım dışında herhangi başka bir yoldan giderilemez".[15]

Toplumun Toplam Ürünün İçindeki Yeni Değer

Bir metanın değerinin = değişmeyen sermaye + değişen sermaye + artı-değer olduğunu biliyoruz. Bir metanın toplam değerinin, metanın yeniden üretimi sırasında harcanan emek miktarıyla da belirlendiğini biliyoruz. Bireysel sermayenin ürettiği bir meta için doğru olan şeyin, toplumsal sermayenin ürettiği yıllık toplam metalar için de doğru olduğunu belirtmiştik.

Bir yılda üretilmiş bulunan toplam toplumsal meta değeri = değişmeyen sermaye toplamı + değişen sermaye toplamı + artı-değer toplamıdır. Buna toplam toplumsal sermayenin metası da diyebiliriz. Bu metanın içinde iki temel parça vardır. Birincisi geçmiş emeğin ürünü olan değişmeyen sermaye (cansız emek = geçmişte maddeleşmiş emek). İkincisi canlı emeğin yarattığı parça; yani ücretler ve artı-değer.

Demek ki;

Toplam toplumsal ürün (yılın toplam ürünü) = cansız emek + canlı emektir.

---

[15] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 551.

> "Yıllık toplam ürünün değişilebilirlik değerine yalnızca canlı emek, cari yıl içinde çalıştırılan canlı emek girmez, geçmiş emek, geçmiş yılların emeğinin ürünü de girer".[16]

Ne var ki, cansız emek (üretim araçları) daha önceki yıllarda üretilmiştir. Bir yıl içinde üretim araçlarının yıpranan kısmı kadar bir değeri yıllık toplam toplumsal ürüne katmışızdır. Yani değişmeyen sermayenin bir kısmını tüketmişizdir. Bu parça, eskime-aşınma-yıpranma (amortisman payı)'dır. Hammadde ve yardımcı maddeler tümüyle tüketilmiştir ve toplam ürüne girmiştir. Canlı emek miktarı olan ücretler ve artı-değer ise bir yılda üretilmiş yeni değerdir.

Cansız emek (üretim araçları), metaların üretimi sırasında üretilmemiştir; geçmiş bir emek sürecinin ürünüdür. Üretim araçları (değişmeyen sermaye) daha üretim süreçleri başlamadan önce elimizdedir. Yani üretim araçlarının değeri, üretim sürecinden önce vardır.

> "Bu değer, bu metaın üretim süreci esnasında üretilmemiştir, çünkü üretim araçları, bu değere, üretim sürecinden önce ve ondan bağımsız olarak sahiptir".[17]

Cansız emekten (üretim araçlarından) aktarılan değer, daha önceki yıllardan yıllık ürüne aktarılan değerdir. Yıl boyunca yeni yaratılan değer, aslında artı-değer ve üretken işçilerin ücretleridir.

O halde toplam toplumsal ürünün değeriyle yeni yaratılan değeri (yıllık-değer ürününü) birbirinden ayırmazsak bir yılda net olarak ne kadar değer yarattığımızı saptayamayız. Bu nedenle brüt ürün (brüt verim = kesintisi çıkarılmamış ürün) ile net ürün (net verim = kesintisi çıkarılmış ürün) ayrımı yapmak zorundayız.

---

[16] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri I*, *A.g.e.*, s. 240.

[17] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 409.

* * * * *

Brüt toplumsal ürün (toplam yıllık ürün) = I (değişen sermaye + değişmeyen sermaye + artı-değer) + II (değişen sermaye + değişmeyen sermaye + artı-değer) = $I_{(d1 + a1 + s1)} + II_{(d2 + a2 + s2)} = D + A + S$.

Brüt toplumsal ürün = Kullanılmış üretim araçlarının yıpranan parçası (kullanılmış değişmeyen sabit sermaye = amortisman payı) + hammadde ve yardımcı maddeler vb. (tüketilmiş değişmeyen sermaye) + yeni yaratılan değer (değişen sermaye + artı-değer) = toplam kesintisiz (kesintisi çıkarılmamış) ürün = saf olmayan ürün = brüt ürün.

> "Brüt verim ya da brüt ürün, toplam yeniden-üretilen üründür. Sabit sermayenin kullanılan ama tüketilmeyen kısmı dışında, brüt verimin, ya da brüt ürünün değeri, üretime yatırılan ve tüketilen sermayenin değerine, yani değişmeyen ve değişen sermaye ile, kendisini kâr ve ranta ayrıştıran, artı-değerin toplamına eşittir. Yok eğer biz, bireysel sermaye yerine, toplam toplumsal sermayenin ürününü dikkate alırsak, brüt verim, değişmeyen ve değişen sermayeyi oluşturan maddî öğeler ile, içersinde, kâr ile rantın da temsil olunduğu artı-ürünün maddî öğelerinin toplamına eşittir".[18]

* * * * *

Yeni yaratılan yıllık değer, toplumsal yararlı emek tarafından yaratılmıştır.

> "Toplam yıllık ürün, öyleyse, yıl boyunca harcanan yararlı emeğin sonucudur; ama yıl boyunca yıllık ürünün değerinin ancak bir kısmı yaratılmıştır; bu kısım, yıllık değer-üründür ve yıl boyunca harekete geçirilen emek miktarı bu üründe temsil edilmektedir".[19]

---

[18] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 737.

[19] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 399.

Yeni yaratılan yıllık değere = katma değer = saf ulusal gelir, diyoruz. Eğer buna kullanılmış üretim araçlarının yıpranma payını (sabit sermayenin yıpranma payını) eklersek yıllık brüt ulusal gelir diyoruz. Makinelerin yıllık yıpranma payını ulusal gelirden ayırmanın zor olmasından dolayı brüt ulusal gelire ihtiyaç duyulur.

Saf ulusal geliri hesaplamak için toplam ürünün değerinden, değişmeyen sermayeyi çıkarmak gerekir. Bildiğimiz gibi toplam ürünün değeri = değişmeyen sermaye + yeni yaratılan değer (yani saf ulusal gelir)'dir. Ne var ki, değişmeyen sermaye iki parçalıdır. Birinci parça hammaddeler, yardımcı maddeler vb. kapsar ve üretim sırasında bütünüyle tüketilerek değerlerini üretilen yeni mallara aktarır. İkinci parça, makineler ve binalar vb. kapsar ve üretim sırasında kısmen tüketilerek, yıpranma payı oranında değerini yeni mallara aktarır.

İşte, bu ikinci parçayı (amortisman payını) hesap etmek zordur. Değişmeyen sermayenin bu parçasının (yani sabit sermayenin) ömrü yıllarla ölçülür. Bu nedenle saf olmayan ulusal geliri (brüt ulusal geliri) şu şekilde ifade etmek zorunda kalırız: Brüt ulusal gelir = sabit sermayen yıpranma payı + ulusal gelir.

Saf ulusal gelir = yeni yaratılan değer = brüt ürünün (yıllık toplam ürünün) o yıl içinde yaratılmış yeni parçası = canlı emek = ücret + artı-değer.

Yeni yaratılan yıllık değer = Yıllık değer-ürünü = Katma Değer (saf ulusal gelir) = ücret + artı-değer = d + a.

Demek ki, toplumun bir yıllık ürününün değeri, yeni yaratılan değerden büyüktür. Yeni yaratılan değer (yıllık-değer ürünü), toplam ürünün değerinden küçüktür.

I. (4.000_s + 1.000_d + 1.000_a) ise → bu sektördeki metaların değeri = 6.000'dir. Bu sektörde üretilen yeni değer = d + a = 1.000 + 1.000 = 2.000'dir.

II. ($2.000_s + 500_d + 500_a$) ise → bu sektördeki metaların değeri = 3.000'dir. Bu sektörde üretilen yeni değer = d + a = 1.000'dir.

İki sektördeki metaların değerlerinin toplamı, toplam toplumsal metaların değerini verir:

Toplam toplumsal metaların değeri = 6.000 + 3.000= 9.000

Toplam yeni üretilen değer = $d_1 + a_1 + d_2 + a_2$ = 1.000 + 1.000 + 500 + 500 = 3000

Yukarıdaki hesaba göre Ulusal Gelir = 3.000'dir.

> "Yıl boyunca yeni üretilen değer, yalnız d ve a'da içerilmektedir. Bu yılın değer-ürününün toplamı, bu nedenle d + a'nın toplamına ya da, 2.000 I(d + a) + 1.000 II(d + a) = 3.000'e eşittir. Bu yılın ürününün geri kalan bütün değer kısımları, yalnızca, yıllık üretimde tüketilen daha önceki üretim araçlarının değerlerinden aktarılmış olan değerlerdir. Şimdiki yıllık emek, bu 3.000 dışında herhangi bir değer üretmemiştir. Bu, onun tüm yıllık değer-ürününü temsil eder".[20]

* * * * *

Ulusal gelir = yeni yaratılan değer = yıllık değer-ürün = üretken işçilerin ücretleri + artı-değer = d + a = toplam kesintili ürün = saf üründür.

O halde yıllık ürünün değeri içinde, değişmeyen sermayenin parçası (daha önceki yıllarda üretilmiş = geçmiş emek parçası) varken, ulusal gelir (yeni yaratılan değer = katma değer) içinde sadece ücretler ve artı-değer vardır (Bu noktanın önemini Marx'ın ekonomi politik eleştirisinde göreceğiz).

---

[20] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 463.

Yıllık ürünün değeri = değişmeyen sermayenin parçası (s) + değişen sermaye (d) + artı-değer (a) = s + d + a.

Artı-değer'in kâr ve rant parçalarına ayrılabileceğini bildiğimize göre bu formülü şöyle de yazabiliriz.

Yıllık ürünün değeri = ücret + kâr + rant + değişmeyen sermaye parçasıdır.

> "Yıllık ürünün değeri, değişmeyen sermayenin değerinin kendisinde kullanılan kısmına eşit, bir değer parçasını içerir. O, bu değer kısmını, kendisini ücretlere ve kendisini kârla ranta ayrıştıran kısma ek olarak içerir. Dolayısıyla onun değeri = ücretler + kâr + rant + S (onun değişmeyen değer kısmı)".[21]

Toplumun Yarattığı Yeni Değerin Bölüşümü

Yıllık ürün içinde bulunan yeni yaratılmış değer, toplum içinde gelir olarak bölüştürülür. Kabaca bu gelir üç sınıf tarafından paylaşılır. Gelirin üç farklı biçimi işçiler için ücret, kapitalistler için kâr, toprak sahipleri için rant olarak ortaya çıkar. Yıllık ürün içindeki yaratılmış yeni değer ulusal gelir olduğuna göre, bu üç sınıfın paylaştığı gelir, saf ulusal gelirdir.

> "Yıllık yeni eklenen emek tarafından yeni eklenen değer –ve dolayısıyla da yıllık ürünün içersinde bu değerin temsil edildiği ve toplam üründen çekilebilen ve ayrılabilen kısmı– böylece, gelirin üç farklı biçimine giren üç kısma ayrılırlar; bu biçimler, bu değerin bir kısmının emek-gücünün sahibine, diğer kısmının sermaye sahibine ve bir üçüncüsünün toprak mülkiyeti sahibine ait olduğunu ya da onun payına düştüğünü ifade eder".[22]

---

[21] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 733.

[22] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 769.

Rant + kâr + faiz = artı-değer olduğu için → saf ulusal gelir = ücret + artı-değerdir.

Ücret = karşılığı ödenmiş emektir, emekgücünün değeridir.

Artı-değer = karşılığı ödenmemiş emektir, kapitalistin el koyduğu parçadır.

Görülüyor ki, ulusal gelirin yaratıcısı emektir, emekgücüdür. Hatırlamamız gerekiyor, artı-değeri yaratan emek, üretken emekçinin yarattığı değerdir. Artı-değer başka bir emek tarafından (üretken olmayan işçiler tarafından) yaratılmadığına göre, ulusal gelirin gerçek yaratıcısı üretken emektir. Ayrıca unutmamak gerekiyor ki, kapitalistin işçiye ödediği ücreti, işçi kendisi yaratır.

> "Kapitalistin ödemede bulunduğu fonu emekçinin kendisi yaratır. (...) Dolayısıyla emekçi, ücretlerinin ödendiği sermaye fonunu devamlı kendisi yaratmış olur".[23]

Demek ki, ulusal gelirin dağıtımında üç çıkış noktası vardır. Üretken işçiler, kapitalistler ve toprak sahipleri. Üretken işçiler emekgüçleriyle artı-değeri yaratırlar. Emek gücünün karşılığı olan ücretlerini alırlar. Kapitalistler kârlarını, toprak sahipleri rantlarını alırlar. Toplumun diğer kesimleri, hizmetleri karşılığında bu üç sınıftan gelirlerini (paylarını) alırlar.

> "Yeniden-üretim sürecine, emekle ya da emeksiz doğrudan katılmayan toplumun bütün üyeleri, yıllık meta-ürün paylarını –başka bir deyişle, kendi tüketim mallarını–, aslında ancak ürüne ilk kez sahip olan sınıfların –üretken emekçiler, sanayi kapitalistleri ve toprak sahiplerinin– ellerinden alabilmektedirler. Bu bakımdan bunların gelirleri maddî olarak (üretken emekçilerin) ücretlerinden, kârdan ve ranttan gelmekte ve bu yüzden, asıl gelirlerin türevi olarak görünmektedir".[24]

---

[23] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 403.

[24] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 394.

Kapitalistler için gelir = artı-değerdir. Bu gelirin bir kısmı onların özel tüketimlerine gider, diğer kısmı eski sermayelerinin üzerine eklenerek sermaye birikimini sağlar. Bu nedenle kapitalistin geliri; artı-değer olarak hem birikim fonunu kapsar, hem de tüketim fonunu.

Artı-değer (artı-ürün) = birikim fonu + tüketim fonu.

> "Okur gelir teriminin çifte anlamda kullanıldığını fark edecektir: birincisi, sermayenin belirli aralıklarla verdiği meyve anlamında artı-değeri belirtmek için; ikincisi, bu meyvenin kapitalist tarafından belirli aralıklarla tüketilen ya da kendi özel tüketim fonuna eklenen kısmını belirtmek için".[25]

Toplumsal Gelir Üzerinden Toplam Metanın Değeri

Toplumun toplam metasının değeri = değişmeyen sermaye + değişen sermaye (ücret) + artı-değerdir. Ücret + artı-değer = Gelir'dir.

Yıllık meta-ürünün değerini şimdi şöyle de yazabiliriz:

Yatırılan değişmeyen sermaye + Gelir (ücret + artı-değer) = Yıllık meta-ürünün değeri

> "Demek oluyor ki, yıllık meta-ürünün değeri, tıpkı, belli bir sermaye yatırımı tarafından üretilen meta-ürünün değeri gibi ve herhangi bir bireysel metaın değeri gibi, kendisini iki kısma ayrıştırır: A, yatırılan değişmeyen sermayenin değerini yerine koyan kısım; B, gelir – ücretler, kâr ve rant– biçiminde temsil edilen kısım".[26]

Demek ki, toplumun toplumsal ürünü (yıllık meta-ürünün değeri) iki parçalıdır: a) Gelir b) Değişmeyen sermaye.

---

[25] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 608.

[26] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 736.

Gelir, toplumsal toplam metanın bir yıl içinde yarattığı yeni yaratılmış değerden başka bir şey değildir ve ücretlerle artı-değerin (rant, faiz, kâr) toplamından ibarettir. Metanın üç bileşeninin bu biçimde ifade edilmesi, ekonomi politiği eleştirirken anlam kazanacaktır.

* * * * *

Yeri gelmişken bir noktayı açıklamamız gerekir. Sermayenin brüt geliri, ücret ve artı-değerden oluşur. Brüt gelir = ücret + artı-değerdir. Net gelir ise sadece artı-değerdir.

> "Brüt gelir, demek ki, ücretler (ya da ürünün, tekrar işçinin geliri haline gelecek kısmı) + kâr + ranta eşittir. Buna karşılık net gelir, ücretler düşüldükten sonra geriye kalan artı-değer ve dolayısıyla artı-üründür".[27]

Bireysel sermaye söz konusu olunca, brüt gelirle net geliri ayırmak mümkündür. Brüt gelirinin içinde ücret vardır. Oysa net gelirin içinde ücret yoktur. Tüm toplumun geliri açısından net gelirle brüt geliri birbirinden ayırmak mümkün değildir. O nedenle toplumsal sermaye için ulusal gelir, brüt gelir olarak ifade edilir. Brüt gelir aslında net üründür; yıllık ulusal gelirdir. Yani ücretler ile artı-değerin toplamıdır. Toplumsal sermaye açısından bu ulusal gelir, brüt gelirdir.

> "Bireysel kapitalist açısından, net gelir, brüt gelirden ayrılır, çünkü brüt gelir ücretleri içerdiği halde net gelir ücretleri dışarda bırakır. Tüm toplumun geliri açısından ulusal gelir, ücretler artı kâr artı ranttan, şu halde brüt gelirden ibarettir".[28]

---

[27] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 738.

[28] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 738.

Brüt ulusal gelir ile brüt geliri birbirine karıştırmamak gerekir. Brüt ulusal gelir = sabit sermayenin yıpranan parçası + değişen sermaye + artı-değerdir. Brüt gelir = ulusal gelir = ücret + artı-değerdir.

Özetlersek:

Brüt verim = brüt ürün = değişmeyen sermaye + brüt gelir (ücret + artı-değer).

Net verim = net ürün = toplam brüt ürün – değişmeyen sermaye = ücret + artı-değer.

Brüt gelir = yeni yaratılan değer = saf ulusal gelir = ücret + artı-değer = net ürün.

Net gelir = artı-değer = artı-ürün.

Toplam meta ürün = brüt verim = brüt ürün = değişmeyen sermaye + değişen sermaye + artı-değerdir.

Devlet ve Ulusal Gelir

Ulusal gelir hesaplamalarında üretken emek-üretken olmayan emek ayrımı büyük değer kazanır. Üretken emekçi, toplam artı-değeri yaratarak ulusal gelire temel olurken, üretken olmayan emek ulusal gelire bir şey katmaz. Bunların ulusal gelirden aldıkları 'gelir' aslında toplumun geneli açısından bir 'gider'dir.

Sözgelimi devletin yöneticileri, devleti koruyan ordunun elemanları, ücret alırlar. Yani gelirlerini bu ücret oluşturur. Ne var ki, bu "ücretler", üretken işçilerin yarattığı artı-değerin bir parçasıdır. "Üretken olmayan emekçi" kesimine girenlerin "ulusal gelir yaratıcıları" arasına katılması ulusal gelir hesaplamalarını yanlış kılar. Bir ülkede başbakanın, milletvekillerinin, cumhurbaşkanının vb., aldığı ücreti (gelir), ulusal gelir (yeni yaratılan değer) olarak göremeyiz. Üretken olmayan kesim, ulusal gelir yaratımına değil, ulusal gelirin bölüşümüne girerler.

Devlet yöneticilerinin-şirket yöneticilerinin evlerinde çalışan ve ücret alan bir hizmetçi, şüphesiz ki; ücretli-emekçidir, işçi sınıfının bir elemanıdır. Ama bu hizmetçinin aldığı ücreti, ulusal gelir içine katamayız. Devlet-şirket yöneticisi artı-değerden aldığı payın (bu pay onun için bir gelirdir) kırıntısını ona verir.

Ulusal gelir hesabında bilimsel düşünülmezse –böyle ekonomi politikçiler vardır– bir ülkedeki hizmetçi sayısı ne kadar çok artarsa, o kadar çok ulusal gelirin artacağı sanılabilir. Oysa özel hizmetçilerin sayısının artması ulusal geliri yükseltmez.

Demek ki, "üretken olmayan emekçi" kesimine giren, ister ücretli-emekçi olsun, isterse asalak bir devlet yöneticisi olsun, ulusal gelire bir katkı koymaz.

Aynı şekilde ticaret alanında-bankalarda-borsalarda çalışanların ürettiği yeni bir değer yoktur. Bunlar da ulusal gelire ekleme yapmazlar, sadece ulusal gelirden pay alırlar.

Devlet, tıpkı bir sanayici kapitalist gibi meta üretimine katılıyorsa oradaki üretken işçiler de artı-değer yaratırlar ve dolayısıyla ulusal gelirin yaratılımına katılırlar. Ne var ki buradan yola çıkarak devletin, 'ulusal geliri' yarattığını söyleyemeyiz. Ulusal geliri yaratan devletin kendisi değil, onun çalıştırdığı üretken emekçilerdir. Nasıl ki, burjuvazinin kendisinin 'ulusal gelir' yaratmaması gibi!

Peki, devletin geliri sadece kendisinin örgütlediği meta üretiminden kazandığı artı-değerden mi oluşur?

* * * * *

Devletin asıl gelirini vergiler oluşturur. Devlet, toplumdaki vergi yükümlüsü olarak gördüğü nüfustan kendine vergi toplayarak bir gelir kaynağı oluşturur. Verginin iki önemli biçimi vardır:

Dolaysız (vasıtasız) vergi: Doğrudan doğruya alınan (arada bir aracı vasıtası bulunmayan) vergidir. Gelir vergisi, emlak

vergisi vb. dolaysız vergidir. Doğrudan vergi mükellefi (yükümlüsü) olan kişiden alınır. Dolaysız vergiyi ödeyenler, ya ücretlerinden veya artı-değerlerinden öderler. Ulusal gelir = ücret + artı-değer olduğuna göre, dolaysız vergi, ulusal gelirden devletin aldığı bir paydan başka bir şey değildir.

Dolaylı (vasıtalı) vergi = Bir aracı vasıtasıyla alınan vergilerdir.

Burada devlet, metaların satış fiyatlarına keyfi olarak bir ekleme yapar; yani metaların fiyatlarını yükseltir. Çay, şeker, un vb. metaların üzerlerine eklenen vergileri sadece bunları alanlar öder. Toplumun çoğunluk nüfusunu çalışan emekçiler oluşturduğundan dolayı, bu vergiler halkın gelirlerinden çıkar.

> "En gerekli geçim araçlarını vergilendirme (yani böylece fiyatlarını yükseltme) ekseni çevresinde dönen modern maliyecilik, böylece, otomatik ücret artışlarının tohumunu kendi içersinde taşır. Aşırı vergilendirme, bir raslantı olmaktan çok, bir ilkedir".[29]

İster üretken emekçi olsun, ister üretmeyen emekçi olsun, bu vergiyi ödeyenler kendi gelirlerinden öderler. Dolaylı vergiler, bu vergiyi ödeyenler açısından, kendi gelirlerinden devletin gizlice (dolaylıca) aldığı parçayı temsil eder. Yani gerçek gelirde bir indirimi, azalmayı ifade eder.

* * * * *

Devlet borçlanması (istikrazı) sorununu daha önce ele almıştık. Devlet tahvilleri yoluyla toplanan paralar, ulusal gelirin bir kısmının (kişilerin gelirlerinin bir kısmının) devletin kasasına doldurulmasını sağlar. Şüphesiz ki, devlete borç veren burjuva kişiler, ulusal gelirinin ana kaynağı olan artı-değerden devlete borç verir.

---

[29] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 775.

Devlet aldığı borçları kendi gelirlerinden öder. Devletin en büyük gelir kaynağı vergiler olduğuna göre, dolayısıyla vergilerden öder. Bu nedenle devlet borçlandıkça vergileri yükseltme eğilimindedir.

> "Devlet borçlarının, desteğini, yıllık faiz vb. ödemelerini karşılamak zorunda olan kamu gelirlerinde bulması gibi, modern vergilendirme sistemi de, ulusal istikraz sisteminin zorunlu tamamlayıcısı idi. Bu istikrazlar, devlete, vergi yükümlüleri, hemen hissetmeksizin olağanüstü harcamaları karşılamak olanağını sağlamakla birlikte, eninde sonunda vergilerin yükselmesini zorunlu kılar".[30]

Devlet kendi giderlerini karşılamak için karşılığı olmayan para basımı yaparak da kendi gelirlerini artırabilir. Bunun sonucunun metaların fiyatlarının yükselmesi (enflasyon) olduğunu biliyoruz.

Devletin gelir kaynaklarından bir tanesi de şans oyunları (kumar)'dır. Milli Piyango bir cins kumardır. Devletin buradan aldığı haraç (vergi dışı gelir) onun için bir gelir kaynağıdır.

Sonuç olarak denebilir ki, devlet, ulusal geliri yaratmaz; ama ulusal geliri birçok yoldan emer.

Ulusal zenginliğin, servetin (ulusal gelirin) büyüklüğü gerçek anlamda artı-değerin (artı-ürünün) nispi (göreli) büyüklüğüdür. Artı-değere kimlerin el koyduğu belli olduğuna göre, Marx'ın şu sözüne hak vermek gerekir.

> "Ulusal zenginlik bir kez daha, niteliği gereği, halkın sefaleti ile özdeştir".[31]

---

[30] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 775.

[31] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 791.

Ekonomi Politiğe Eleştiri

Klasik ekonomi politik, genişletilmiş yeniden üretim sürecinde kapitalistin kazandığı artı-değerin (gelirin) iki parçaya ayrıldığını kabul eder. Artı-değerin (gelirin) bir parçası kapitalistin özel zevkine harcanır (Tüketim fonu) Diğer parçası üretime yatırılır (Birikim fonu).

Peki, sermaye birikimini temsil eden ikinci parça (yani gelirin, eski sermayeye eklenen parçası) kime gider? Gelirin bu parçası değişmeyen sermaye (üretim araçları) ve değişen sermaye (üretken emekçilerin ücretleri) arasında bölüştürülerek üretime yatırılmaz mı?

Adam Smith, sermaye birikiminin, üretken emekçiler tarafından tüketildiğini düşünür. Yani kapitalist yaptığı birikimi, üretken işçilerin ücretlerine harcar. Kısacası sadece değişen sermaye için kullanır.

Ricardo da aynı görüştedir. Ona göre kapitalistin gelirinin tasarruf edilen parçası (sermaye birikimi yaptığı parçası) üretken işçiler tarafından tüketilir. Marx Ricardo'nun bu görüşünü aktarır:

> "Gelirin tasarruf edildiğini ve sermayeye eklendiğini söylediğimizde, kastettiğimiz şey, gelirin sermayeye eklendiğini söylediğimiz kısmının, üretken olmayan emekçiler yerine üretken olanlar tarafından tüketildiğidir".[32]

A. Smith ve Ricardo'nun bu yanlış analizi, kapitalizmin biriktirdiği artı-değeri sadece ücretlere çevirerek büyütebileceği kanısını taşır. Oysa kapitalizm böyle gelişemez. Kapitalistler üretim araçlarını yenilemek, teknolojik olanaklardan yararlanmak için, yaptıkları sermaye birikiminin önemli parçasını değişmeyen sermayeye (üretim araçlarına) yatırırlar. Marx, A.

---

[32] Ricardo, Karl Marx'ın *Kapital II*'nin içinde, *A.g.e.*, s. 412.

Smith ve Ricardo'nun görüşlerini eleştirir. Ayrıca burada toplumsal sermayenin, değişmeyen ve değişen iki parçaya bölündüğü unutulmuş olur ve toplumsal sermaye sadece değişen sermaye haline indirgenmiş olur.

> "A. Smith'ten sonra Ricardo'nun ve ondan sonraki bütün iktisatçıların yineledikleri, 'gelirin sermayeye eklendiği söylenen kısmı, üretken işçiler tarafından tüketilir' sözünden daha büyük bir yanılgı olamaz. Buna göre, sermayeye çevrilen bütün artı-değer, değişen sermaye haline gelir. Oysa artı-değer de, başlangıçtaki sermaye gibi, değişmeyen sermaye ile değişen sermayeye, üretim araçları ile emek-gücüne bölünür. (...) Adam Smith, temelinden yanlış bir tahlil ile, tek tek her sermaye, değişmeyen ve değişen kısımlara ayrıldığı halde, toplumun sermayesinin yalnızca değişen sermaye haline geldiği, yani salt ücretlerin ödenmesi için harcandığı gibi saçma bir sonuca ulaşmaktadır".[33]

Kapitalistin yaptığı birikimin, üretken işçiler tarafından tüketildiğini söylemek, burjuvazinin biriktirdiği artı-değeri gerisin geriye üretici işçilere aktardığı anlamını taşır. Oysa kapitalist, üretken işçilere yatırdığı parayla onların emek güçlerini satın alır; emek gücünü kapitalist tüketir. Bu tüketilen emekgücünden ortaya çıkan ürün, kendi değerinden fazlasını (artı-değeri) içerir. Kapitalist yine artı-değeri kendi cebine indirir.

John St. Mill, A. Smith ve Ricardo'nun bu yanlış tahlilini alır, aynen kullanır. Üstelik sorunu basitleştirerek, burjuvazinin ideolojik çıkarına uygun hale getirir. John St. Mill der ki:

> "Sermayenin kendisi uzun sürede bütünüyle ücret haline gelir ve ürünün satışıyla yenilendiği zaman tekrar ücret haline gelir".[34]

---

[33] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 606, 607.

[34] John St. Mill, Karl Marx'ın *Kapital*'in içinde, *A.g.e.*, s. 607.

Böylece ekonomi politik, burjuvaziyi ideolojik planda aklamış olur. "Sermaye = ücret" formülüne varan bir ekonomi politikçinin sermayenin çıkarını, artı-değeri açıklaması zordur. Sermaye, ücretleri karşılamak için değil, artı-değeri kazanmak için üretim yapar.

* * * * *

Meta fiyatının tahlilinde A. Smith'in düştüğü yanılgıya daha önce işaret etmiştik. Kısaca hatırlarsak, A. Smith metanın fiyatını üç kısımdan oluşturuyordu: Metanın fiyatı = ücret + kâr + rant. Kâr + rant = artı-değer olduğuna göre, A. Smith'in vardığı sonuç: Meta fiyatı = ücret + artı-değer. Marx, değişmeyen sermayeyi unutan A. Smith'i eleştirmişti. Aslında bu yanlış, A. Smith'in ve Ricardo'nun yukarıda eleştirdiğimiz anlayışla bağlantılıdır. Sermaye birikiminin tamamen ücretlere (değişen sermayeye) gittiğini söylemek de, değişmeyen sermayeyi unutmaktır.

Bu yanlışların kökü, A. Smith'in "gelir" kategorisinden ürer. Ona göre, ücret-kâr-rant, hem bütün gelirleri, hem de bütün mübadele edilen metaların üç esas kaynağıdır. Bir meta için doğru olan şey, bir yıl içinde üretilen tüm metalar için de doğru olacağına göre, A. Smith'in varacağı kaçınılmaz sonuç şudur: Bir yıllık metanın değeri, ülkenin ulusal geliri olarak, nüfusun üç parçasına ücret-kâr-rant olarak dağıtılır. İşçiler ücreti, kapitalistler kârı, toprak sahipleri de rantı alırlar. Nitekim A. Smith bu sonuca varmıştır. Marx, A. Smith'in bu yanlış görüşünü aktarır:

> "Bu yıllık ürünün tüm fiyatı ya da değişilebilir değeri, kendisini aynı üç kısma ayrıştırmalıdır ve, o ülkede oturan değişik kişiler arasında, ya emeklerinin ücreti, sermayelerinin kârları olarak, ya da topraklarının rantı olarak pay edilmelidir".[35]

---

[35] Adam Smith, Karl Marx'ın *Kapital II*'nin içinde, *A.g.e.*, s. 384.

Demek ki, A. Smith'e göre: Bir yıllık metanın değeri = yıllık ücret + yıllık kâr + yıllık ranttır. Marx, Smith'in bu yanlış görüşünü bir cümleyle özetler:

> "Buna göre, herhangi bir metanın değerinin bütünü, gelire indirgenmiş olur".[36]

Görüldüğü üzere burada yapılan analizde metaların bir parçasını oluşturan değişmeyen sermaye yoktur. Gelir = ücret + kâr + rant üzerinden bir tahlil yapılmak isteniyorsa, A. Smith'in şöyle yazması gerekirdi:

Bir yıllık metanın değeri = Değişmeyen sermaye + Gelir.

Sonuçta "gelir" denen şey, ücret + artı-değerdir; yani değişen sermaye + artı-değerdir.

Gerçekten de yıllık meta ürünün değeri, iki kısma ayrılabilir. Yatırılan değişmeyen sermaye ve gelir (ücret + artı-değer). Yani: Bir yıllık metanın değeri = değişmeyen sermaye + Gelir'dir.

A. Smith gelir kaynaklarının ücret, kâr, rant olduğunu (yani ücret + artı-değer) olduğunu söylerken yanılmamıştır; ya da yıllık gelirin üç parçaya dönüştüğünü söylemekle yanılmamıştır. Ama gelirin üç parçasının (gelirin kendisinin) metanın değerini oluşturduğunu söylemekle yanılmıştır. Yıllık gelirden, yıllık meta değerine sıçramak, A. Smith'i tuzağa düşürmüştür.

Değişmeyen sermayeyi yıllık metanın değerinden yok ettiğiniz anda, sermayenin genişletilmiş yeniden üretimini ortadan kaldırmış olursunuz. Sırf değişen sermaye (ücret) ile üretim yeniden başlamaz. Artı-değerin hepsini üretken işçilere ödeseniz dahi, yeniden meta üretemezsiniz. Üretim araçları olmadan, ücret + artı-değer, yeni bir metayı üretemez.

---

[36] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri I*, *A.g.e.*, s. 92.

A. Smith'i yanılgıya düşüren nokta: Yıllık meta-ürünün değeriyle o yıl içinde üretilen yıllık değeri (yeni yaratılan değeri) birbirine eşitlemesidir. Oysa doğru olan görüş şudur:

Yıllık meta değeri = Değişmeyen Sermaye + Gelir

Yıllık yeni üretilen değer = gelir = ücret + artı-değer = ücret + kâr + rant

Yıllık meta değerinin içinde, hem o yıl üretilen yeni değer vardır, hem de daha önceki yıllardan gelen geçmiş emek (değişmeyen sermaye) vardır.

Yıllık meta değeri = geçmiş emek + canlı-emek = değişmeyen sermaye + yeni yaratılan değer (ücret + artı-değer)

Yeni üretilen yıllık değer, o yıl içinde üretilmiş değerdir. Bu da üretken işçilerin ücretlerini ve kapitalistlerin toplam artı-değerini kapsar. Yani "ulusal gelir" dediğimiz, bir yıl içinde üretilmiş yeni değeri kapsar. Marx, A. Smith'in hatasını açıklar:

> "A. Smith'in ilk yanılgısı, yıllık ürünün değerini yeni üretilen yıllık değere eşitlemesindedir. Bunların ikincisi, ancak, bir önceki yılın emeğinin ürünüdür; ilki, yıllık ürünün yapımında tüketilen bütün değer öğelerinden başka, bir önceki ve hatta kısmen daha da önceki yıllarda üretilenleri de içerir".[37]

O halde A. Smith, daha önceki yıllarda yaratılmış, ama yıllık ürünün yaratımında kullanılmış üretim araçlarını (emek aletlerini, emek nesnelerini= değişmeyen sermayeyi= cansız emeği) yıllık toplam ürünün değerini içine katmayı unutur. Üretim araçları olmadan üretim yapılamayacağını bilmesine rağmen bu önemli noktayı atlar. Ya da diyebiliriz ki, o yıl üretilen yeni değerin (ulusal gelirin= ücret+ artı-değerin), yıllık ürünün değerinden küçük olduğunu göremez.

---

[37] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 398.

* * * * *

Jean Baptiste Say da A. Smith'in yaptığı yanlışa düşer. Ürünün toplam değerinin, bu ürünün yaratılmasına katkı koyan sınıfların gelirinden oluştuğunu düşünür. Onun formülü, ürün değerinin tümünün, gelirlere gittiğini anlatır. Bir toplumun toplumsal sermayesini (ürünlerin toplam brüt değerini), toplumun gelirine eşitler.

Marx, Say'dan şu görüşleri aktarır:

> "Bu gelirler konusunu tam anlamak için, bir ürünün tüm değerinin, değişik kişilerin gelirine bölünmesini dikkate almak gerekir; her bir ürünün toplam değeri, onu ortaya çıkarmakta katkısı bulunan toprak sahiplerinin, kapitalistlerin ve zanaatçıların kârından oluşur".
> "Ürün değerinin tümü gelirleri ödemeye hizmet eder".[38]

Demek ki, Say'ın görüşüne göre:

Ürünün toplam değeri = ücret + kâr + rant

Ürünün toplam geliri = ulusal gelir

Bir toplum açısından bu formül şuna dönüşür:

Toplumsal sermaye (ürünlerin toplam değeri = brüt değeri) = ulusal gelir = ücret + kâr + rant

Oysa doğrusu şudur:

Toplumun ulusal geliri = Toplam brüt ürün – üretim araçlarını yenileyen parça (değişmeyen sermaye parçası)

Toplam brüt ürün (verim) ile net ürünü-net verimi (yeni yaratılan değeri) eşitleyen Say'a Marx'ın yanıtı şudur:

> "Eğer bir ulusun tüm sermayesi, ve dolayısıyla ürünlerinin toplam brüt değeri, gelirlerden oluşsaydı, Say haklı olurdu".[39]

---

[38] J.B. Say, Karl Marx'ın *Artı-Değer Teorileri*'in içinde, *A.g.e.*, s. 373.

[39] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri I*, *A.g.e.*, s. 209.

Demek ki, ürünlerin toplam brüt değeri ile ulusal gelir eşit değildir. Toplam brüt ürün = değişmeyen sermaye + gelir (ücret + artı-değer) olarak ele alınmalıdır. Say, emeğin yıllık ürününü (toplam brüt ürünü), bir yıllık emek ürününe (net ürünle = ulusal gelirle) karıştırır; ikisi aynıymış gibi ele alır, eşitler. Yıllık emek ürünü, toplam brüt ürünün (emeğin yıllık ürününün) sadece bir parçasıdır ve dolayısıyla ondan küçüktür. Say'ın görüşü kısaca şöyledir: Emeğin yıllık ürünü = Gelir (Toplam brüt ürün) = Net Ürün. Marx, Say'ın yaptığı eşitlemeyi eleştirir:

> "Emeğin yıllık ürününün (ki yıllık emek ürünü onun yalnızca bir parçasıdır) gelirden ibaret olduğu doğru değildir".[40]

Marx, Say'ın yanlışının kökenini, A. Smith'in metanın değerini, gelirle özdeş kılmasında bulur. A. Smith için toplam meta, kendini üç parçaya (ücret, kâr, ranta) ayrıştırıyordu. Bunlar gelire eşitti. A. Smith'in formülünü hatırlayalım: Metanın değeri = ücret + kâr + rant = gelir. İşte, Say bu yanlışı tekrarlar. Tüm ürünün (brüt ürünün), ulusal gelirden (net üründen) ibaret olduğunu söyler. Marx, hem A. Smith'i hem de Say'ı birlikte eleştirir.

> "Buna karşılık Mösyö Say gibi kimselerin, tüm ürünün, tüm brüt verimin, kendisini, ulusun net gelirine ayrıştırdığı ya da ondan ayırdedilmesinin olanaksız olduğu, dolayısıyla bu ayrımın ulusal görüş açısından yokolduğu hayali, Adam Smith'ten beri ekonomi politiğe yayılan saçma dogmasının, yani, son tahlilde, metaların değerinin kendisini tamamen gelire, ücretlere, kâra ve ranta ayrıştırdığı dogmasının kaçınılmaz ve en son ifadesinden başka bir şey değildir".[41]

* * * * *

---

[40] Karl Marx, Artı-Değer Teorileri I, A.g.e., s. 140.

[41] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 738.

Ne kadar ilginçtir ki, Ricardo, Say'ın bu görüşünü eleştirir. Say, brüt ürün = net ürün görüşünü bu kadar açık ifade etmez. Ama varılan sonuç budur. Say'a göre:

Brüt ürün = net ürün + üretim giderleri

Üretim giderleri = ücret + kâr + rant

Brüt ürün = ücret + kâr + rant

Net ürün = (ücret + kâr + rant) – (ücret + kâr + rant)

Net ürün = 0

İşte, Say'ın vardığı bu saçma sonucu, Ricardo "bir bütünden bir bütünü alınız, geriye hiçbir şey kalmaz, net ürün kalmaz" diyerek eleştirir. Şüphesiz ki, Ricardo tümüyle haklıdır. Marx da bunu onaylar. Ama Ricardo, A. Smith'in "meta fiyatları = gelir" görüşünü eleştirmez, kabul eder. Böylece farkında olmadan yanlış bir sonuca kendisi de varmış olur.

Ricardo için brüt ürün = brüt gelirdir. Oysa bu yanlıştır.

Brüt ürün = değişmeyen sermaye + brüt gelir'dir.

Brüt gelir = ücret + kâr + rant = ücret + artı-değer

Net ürün = Brüt ürün – değişmeyen sermayedir = ücret + artı-değerdir.

Net gelir = artı-değerdir = artı-üründür.

Ricardo için net ürün = artı-değerdir. Oysa net ürün, artı değerin dışında ücreti de kapsar.

Ricardo'nun net ürünü = sadece artı-değer olarak anlaması, onu 'brüt ürün = brüt gelir' yanlış sonucuna ulaştırır. Brüt gelir ücretleri içerir; net gelir ücretleri içermez. Brüt ürün, aynı zamanda değişmeyen sermayeyi içerir. Ricardo bu doğruyu göremez.

"Brüt ürün = brüt gelir" demek, toplam sermaye içindeki değişmeyen sermaye parçasını atlamaktır. Toplam brüt ürün = değişmeyen sermaye + brüt gelirdir. Marx, Ricardo'yu da şu şekilde eleştirir:

"Ricardo, net gelir ya da net ürün derken, toplam ürünün üretim aracı olarak, hammadde ya da araç-gereç olarak yenilenmesi için gereken parçanın üstündeki fazlayı kastetmiyor. Tam tersine, o da brüt ürünün brüt gelir olduğu yolundaki yanlış görüşü paylaşıyor".[42]

* * * * *

'Toplumun serveti' veya 'ulusal servet' veya 'kamu serveti' veya 'kolektif zenginlik' veya 'ulusal zenginlik' tüm toplumun-ulusun ortak olduğu bir kaynak olarak görünür. Bu aldatıcı görüntü altında ekonomi politik, kamu servetini yükseltmenin yollarını arar.

Toplumsal servet kapitalizmde özel bireylerin serveti olarak vardır. Bireysel servet ancak paranın aracılığıyla toplumsal servetin parçası olarak kendini ortaya koyar. Kapitalizmde bireysel servete sahip olanlar kapitalistlerdir; dolayısıyla "ulusal servet" denilen şey onların zenginliğidir. Üstelik bu servetin gerçek yaratıcısı üretken işçiler olmasına rağmen! Bu nedenle Engels şöyle yazarken haklıdır.

"Ulusal servet terimi liberal iktisatçıların salt genelleme yapma tutkularının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Özel mülkiyet varolduğu sürece bu terimin hiçbir anlamı yoktur. İngilizlerin 'ulusal serveti' çok büyüktür, ama gene de, yeryüzündeki en yoksul halk onlardır. Kişi ya bu terimi terketmeli, ya da ona anlam verecek bu türden öncülleri kabullenmelidir".[43]

Ekonomi politik, ulusun zenginliğini artırmayı amaçladığına göre, artırmak istediği şey özünde burjuvazinin zenginliğidir. Çalışanların zenginliğini artırmakla, kamu servetini artırmak

---

[42] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri I*, *A.g.e.*, s. 212.

[43] V.I. Lenin, Karl Marx'ın *1844 El Yazmaları*'nın içinde, *A.g.e.*, s. 357.

aynı şey değildir. Ekonomi politik ister istemez sınıfsal niteliğini burada ortaya koyar.

> "Kolektif zenginlik, kamu serveti, gerçekte nedir? Burjuvazinin zenginliğidir –tek tek her burjuvanın değil. Öyleyse iktisatçılar, varolan üretim ilişkileri içinde, burjuvazinin zenginliğinin nasıl büyümüş olduğunu ve nasıl daha da büyümesi gerektiğini göstermekten başka bir şey yapmış değillerdir".[44]

Şüphesiz ki, burjuvazinin zenginliği = ulusal servetin büyüklüğü, modern burjuva toplumuna aittir. 17.-18. yüzyıl ekonomi politikçileri için ulusal servetin büyüklüğü, devletin büyüklüğüdür. Marx, bu farklılığa dikkat çeker.

> "Ulusal servet kavramının kendisi de, 17. yüzyıl iktisatçılarında, bu biçimde ileri sürülür. –bu fikir, 18. yüzyıl iktisatçılarında da vardır–; servet, yalnız devlet için yaratılır, ve devletin gücü, bu servetle ölçülür. Bu, henüz, bizzat servetin ve onun üretiminin modern devletlerin amacı olarak ilan edildiği ve bu devletlerin henüz servet üretiminin araçları olarak görüldüğü bilinçsiz bir aldatmaca biçimiydi".[45]

Demek ki, ekonomi politiğin "ulusal servet" anlayışının sınıfsal içeriğini Marksizm açığa çıkarmıştır. Ekonomi politiğin burjuva bakış açısıyla ele aldığı "ulusal servet" kategorisinin kabuğunu Marksizm parçalamış, ulusal servetin burjuvazinin zenginliği olduğunu göstermiştir.

---

[44] Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, *A.g.e.*, s. 106.

[45] Karl Marx, *Grundrisse I*, *A.g.e.*, s. 44.

KÂR ORANININ DÜŞME EĞİLİMİ YASASI

Marx'ın sermayeyi ekonomi politikçilerden farklı olarak değişen ve değişmeyen sermaye olarak ikiye ayırdığını görmüştük. Değişen ve değişmeyen sermaye arasındaki ilişki kâr oranı üzerinden (değişen + değişmeyen sermaye üzerinden) hesaplanır.

Ortalama Kâr Oranının Düşme Eğilimi

Kapitalizmin genel eğilimi, emeğin üretkenliğini artırma üzerine kuruludur. Yani bir metanın üretimi için toplumsal olarak gerekli emek-zamanını kısaltma üzerine kuruludur.

Kapitalizm, bir metanın yeniden üretilmesi için gerekli olan toplumsal emek-zamanını niçin kısaltmak ister? Üretim zamanının bir parçası olan artı-emek zamanını uzatmak (aynı anlama gelmek üzere gerekli emek-zamanını düşürmek) için ister. Artı-değerin üretilme zamanı, artı-emek zamanı olduğundan dolayı, daha fazla artı-değer elde edebilmek için ister. Emek üretkenliğini yükselterek artı-değeri yükseltmeye, nispi (göreli) artı-değer adını vermiştik.

Emek üretkenliğini artırmak, nispi artı-değeri artırmak anlamına geldiğine göre, emek üretkenliği ile nispi artı-değer doğru orantılıdır; emek üretkenliği yükseldikçe nispi artı-değer artar. Bu açıdan emek üretkenliğini yükseltmek sermayenin özünden gelen bir eğilimdir.

"Kapitalist üretim biçiminin eğilimi ve sonucu istikrarlı bir biçimde emek üretkenliğini artırmaktır".[1]

* * * * *

Emek üretkenliğini artırmak için kapitalizm gelişmiş teknoloji kullanımına, yeni makineler, yeni buluşlara üretimde yer verir. Bunun bedeli, sermayenin değişmeyen bölümünün, sabit sermayenin artmasıdır. İlerlemiş bir makine, modern bir fabrika, değişmeyen sermayeyi yükseltmek, üretime daha fazla para yatırmak demektir.

Sermayenin bileşimi açısından bunun anlamı, sermayenin organik bileşiminin (=değişmeyen sermayenin: değişen sermayeye oranının) artması demektir. Değişmeyen sermaye = ölü (geçmiş) emek; değişen sermayeye canlı emek (işgücü) olduğuna göre; canlı emeğin kullanımını, ölü emeğe oranla azaltmak demektir. Örneğin gelişmiş makineler sayesinde on işçinin yaptığı işi, beş işçiye yaptırmak olanaklı hale gelir. Emek üretkenliğinin artırılması, canlı emeğe ayrılan değişen sermaye parçasının azalmasına, ölü emeğe ayrılan değişen sermaye parçasının yükselmesine yol açar.

"Kapitalist üretimin gelişmesiyle birlikte, değişen sermayede, değişmeyen sermayeye, ve dolayısıyla, harekete geçirilen toplam sermayeye oranla nispî bir azalma olması, kapitalist üretimin bir yasasıdır".[2]

Emek üretkenliğini yükseltmek kapitalizmin genel eğilimi olduğuna göre, sermayenin organik bileşiminin artması da kapitalizmin genel eğilimidir. Kapitalizm geliştikçe değişmeyen sermaye (ölü emek) artar; değişen sermaye (canlı emek) göreli olarak azalır.

---

[1] Karl Marx, *Kapital'e Ek: Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları*, *A.g.e.*, s. 22.

[2] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 189.

Söz konusu olan toplam toplumsal sermayedir. Toplumsal sermayenin değişmeyen parçasının büyümesi, değişen parçasının küçülmesi, ortalama (genel) kâr oranının düşme eğilimini ortaya çıkarır. Çünkü artı-değerin kaynağı canlı emek (değişen sermaye) olduğundan dolayı, artı-değerin oranının (sömürü derecesinin) aynı kalmasına veya artmasına rağmen kâr oranında düşme eğilimi yaratır. Bunun nedeni, kâr oranının sadece değişen sermayeye değil, değişmeyen sermayeye de bağlı olmasıdır.

Hatırlayalım:

Artı-değer oranı = artı-değer (artı-emek zamanı) : değişen sermaye (gerekli-emek zamanı)

Kâr oranı = artı-değer : (değişen + değişmeyen sermaye) toplam sermaye

Değişen sermayenin azalması, değişmeyen sermayenin büyümesi bu nedenle kâr oranında bir süreç boyunca düşme eğilimine yol açar.

> "Çalıştırılan canlı emek kitlesi, harekete geçirdiği maddeleşmiş emek kitlesine, yani üretken biçimde tüketilen üretim araçları kitlesine kıyasla sürekli bir azalma gösterdiği için, canlı emeğin, karşılığı ödenmeyen ve artı-değerde nesneleşen kısmının da, yatırılan toplam sermaye ile temsil edilen değer miktarına kıyasla sürekli bir azalma göstermesi gerekir. Artı-değer kitlesinin yatırılan toplam sermayenin değerine oranı, kâr oranını verdiğine göre, bu oranın da sürekli düşmesi gerekir".[3]

* * * * *

Kâr oranının düşme eğilimi yasasını bir örnekle somutlayalım:

160 işçinin çalıştığı bir fabrika düşünelim. Bu fabrikanın değişmeyen sermayesi 40 birim olsun. İşçilere ödenen ücret de işçi

---

[3] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 190.

başına 1 birim olsun. Yani değişen sermaye = 160 birim olsun. İşçilerin ücretleri için çalıştıkları zaman 6 saat, artı-emek zamanı 3 saat olsun.

Artı-değer oranı = artı-emek zamanı x %100 : gerekli-emek zamanı = 3 x %100 : 6 =

%50 = 50 : 100

Artı-değer = artı-değer oranı x değişen sermaye = 50 : 100 x 160 = 80

Kâr oranı = artı-değer x %100 : toplam sermaye

Kâr oranı = 80 x %100 : (160 + 40) = % 40

Bu fabrikada emek üretkenliğinin yüksek teknoloji ile artırıldığını düşünelim. Bunun için kapitalist, değişmeyen sermayesini 160 birime yükseltsin. İşçi sayısını da 40'a indirsin. Teknoloji nedeniyle gerekli-emek zamanı 1,5 saat azalsın, dolayısıyla artı-emek zamanı 1,5 saat artsın.

Gerekli-emek zamanı = 6 – 1,5= 4,5 saat

Artı-emek zamanı = 3 + 1,5 = 4,5 saat

Artı-değer oranı = artı-emek zamanı x %100 : gerekli-emek zamanı = 4,5 x %100 : 4,5 = %100

Artı-değer = artı-değer oranı x değişen sermaye = 100 : 100 x 40 = 40

Kâr oranı = artı-değer x %100 : toplam sermaye = 40 x %100 : (160 + 40) = %20

Emek üretkenliği, artı-değer oranını %50'den, %100'e yükseltmiştir. Ama kâr oranını %40'tan, %20'ye düşürmüştür.

Metanın değeri, teknolojik yenilikten önce:

Değişmeyen sermaye + değişen sermaye + artı-değer = 40 + 160 + 80 = 280

Metanın değeri, teknolojik yenilikten sonra:

Değişmeyen sermaye + değişen sermaye + artı-değer = 40 + 160 + 40 = 240

Metanın değeri 280'den, 240'a düşmüştür. Demek ki, emeğin üretkenliği, metanın değerini de düşürmüştür. Çünkü Marx'ın ifade ettiği gibi:

"Metaların değeri, emeğin üretkenliği ile ters orantılıdır".[4]

Emek üretkenliği artıkça metanın değerinin düşmesi, kapitalizmin genel eğilimidir. Dikkat edilmesi gerekli nokta şudur: Metaların değeri, işçiler daha az sömürüldükleri için düşmez; emek üretkenliği yükseldiği için (işçiler daha fazla sömürüldükleri için) düşer. Kapitalizmin gelişmesiyle metaların ucuzlaması eğilimi ile kârların düşüş eğilimi aynı sürecin sonucudur. Ya da emek üretkenliğinin yükseltilmesinin iki farklı, ama aynı kaynaklı anlatımıdır.

> "Kapitalist üretim tarzının gelişmesi sırasında metaların ucuzlamasını sağlayan aynı süreç, metaların üretimine yatırılan toplumsal sermayenin organik bileşiminde değişikliğe neden olur ve dolayısıyla kâr oranını düşürür".[5]

* * * * *

Emeğin üretkenliğinin büyümesinin genel sonuçları şunlardır:

* Nispi (göreli) artı-değer veya göreli artı-emek zamanı büyür.
* Meta üretimindeki gerekli emek zamanı kısalır.
* Değişen sermaye, değişmeyen sermayeye oranla azalır.
* Metaların değeri aşağıya doğru düşer.
* Kâr oranı düşme eğilimi taşır.

---

[4] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 333.

[5] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 212.

Kâr oranı, emek üretkenliği yükseldikçe, göreli artı-değer fazlalaştıkça, üretken güçler geliştikçe, sermayenin organik bileşimi büyüdükçe (değişmeyen sermaye artarken, değişen sermaye küçüldükçe) düşme eğilimine girer. Çünkü kâr oranı, bunlarla ters orantılıdır.

> "Bu yüzden kâr oranı, göreli artı-değerin ya da göreli artı-emeğin büyümesi ile, üretken güçlerin gelişmesi ile, değişmeyen sermaye olarak üretimde kullanılan sermayenin büyüklüğü ile ters orantılıdır. Başka bir deyişle, ikinci yasa, sermayenin gerek üretken gücünün, gerek nesneleşmiş değer olarak konulma kapsamının; emeğin ve üretken gücün sermayeleşme kapsamının gelişmesi ile birlikte kâr oranının düşme eğilimidir".[6]

* * * * *

Kâr oranının; sermayenin, emeği sömürme derecesini göstermediğini, mutlak olarak her zaman daha küçük oranı gösterdiğini biliyoruz. Artı-değer oranının aynı kaldığı koşullarda bile sermayenin organik bileşimi yükselirse (emek üretkenliği artarsa) kâr oranı düşme eğilimine girer.

Bilim-teknik-makineleşme artı-değer oranını artırmak, yani sömürü derecesini artırmak (daha fazla artı-değer elde etmek) için yapılır. Canlı emeğin yerine makineleri geçirerek işçi sayısını azaltmak kapitalizmin özünde yatan bir eğilimdir. Bunun anlamı, değişen sermayeyi azaltırken artı-değer oranını yükseltmektir. Ama artı-değerin kaynağı değişen sermaye olduğundan dolayı burada bir çelişki ortaya çıkar. Bu çelişkinin çözümü, artı-değer oranını daha fazla yükseltmektir. Böylece içinden çıkılmaz (ya da geçici olarak çıkılabilir) bir kısır döngü oluşur.

---

[6] Karl Marx, *Grundrisse 2*, *A.g.e.*, s. 226.

"Bu üretim tarzı, değişmeyen sermayeye kıyasla, değişen sermayede gitgide nispî bir azalma, ve dolayısıyla toplam sermayenin organik bileşiminde sürekli bir yükselme yaratır. Bunun doğrudan sonucu, aynı ya da hatta artan bir emek sömürü derecesinde, artı-değer oranının sürekli düşme gösteren bir kâr oranı ile temsil edilmesidir".[7]

Mantığa aykırı olan şey, artı-değer oranını artıran aracın (emek üretkenliğinin) aynı zamanda kâr oranını düşürmeye yönelmesidir. Evet, bu mantıksızlıktır; ama kapitalizm açısından bundan daha mantıklı bir çözüm yoktur.

* * * * *

Ortalama kâr oranındaki düşme eğilimi ile artı-değer oranın yükselme eğilimi, çelişik bir birlik oluştururlar. İkisinin anası da emek üretkenliğidir.

"Kâr oranında düşme eğilimi, artı-değer oranında bir yükselme eğilimi ve dolayısıyla emeğin sömürü oranında bir büyüme eğilimi ile iç içedir. (...)

Kâr oranı, emek daha az üretken hale geldiği için değil, daha çok üretken hale geldiği için düşer. Artı-değer oranındaki yükselme de, kâr oranındaki düşme de emeğin büyüyen üretkenliğinin kapitalizm altında ifadesini bulan özgül biçimlerden başka bir şey değildir".[8]

Demek ki, nispi artı-değeri yükseltmek için yapılan teknolojik yenilikler emek üretkenliğini artırırken, diğer yandan kâr oranında bir düşme eğilimi yaratır. Bu nedenle Marx, nispigöreli artı-değer üretimini, kâr oranındaki düşme eğiliminin sırrı olarak açıklar.

---

[7] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 189.

[8] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 213.

Emeğin toplumsal üretkenliğindeki gelişme, değişmeyen sermayenin mutlak büyüklüğü ve değişen sermayenin nispi küçüklüğü ile kendini gösterir. Başka bir deyişle sermayenin yoğunlaşmasıyla kendini gösterir. Bunun sonucu, artı-emeğin artması ve emek-gücü miktarının (yani işçi sayısının) azalmasıdır.

> "Kâr oranı, işçi daha az sömürüldüğü için değil, genellikle, yatırılan sermayeye oranla daha az emek kullanıldığı için düşmektedir".[9]

Değişen sermayede, değişmeyen sermayeye göre olan azalma, toplumsal sermayenin daha yüksek bir organik bileşime ulaşması anlamına gelir. Mutlak biçimde kabul edilmemek koşuluyla bu durum, genel (ortalama) kâr oranında düşme demektir. Emeğin toplumsal üretkenliğindeki sürekli büyümenin kapitalizme özgü ifadesi kâr oranının düşme eğilimidir. Sermaye birikimi, emeğin büyük ölçüde yoğunlaşmasını ve sermayenin organik bileşiminin artmasını sağlar. Dolayısıyla sermaye birikimi, emeğin üretkenliğini artırır. Emeğin üretkenliği, kâr oranını düşürme eğilimi taşıdığına göre, sermaye birikimin artması-yoğunlaşması kâr oranındaki düşme eğilimini hızlandırır.

* * * * *

Kâr oranındaki düşme, kapitalizmin doğasından gelen bir eğilimdir. Şüphesiz, kâr oranı birçok başka nedenle de düşebilir. Sözgelimi emek-gücünün (değişen sermayenin) değerinin üstüne çıkmasıyla, değişmeyen sermayenin pahalı hale gelmesiyle veya bir biçimde artı-değer oranının düşmesiyle vb. kâr oranı düşebilir.

Kâr oranını düşüren etmenlerle, kâr oranını yükselten veya kâr oranının düşüşünü yavaşlatan etmenler diyalektik bir birlik oluştururlar. Bunlar birbirini zıt yönde etkilerler.

---

[9] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 218.

Kâr oranının düşme eğilimini dengeleyen veya yavaşlatan etmenler kapitalist üretim açısından büyük önem taşır. Kâr oranının düşme eğilimi yasası, bu yasayı zıt yönde etkileyen faktörlerle birlikte işleyen, genel-göreli bir yasadır. Sermayenin organik bileşiminin yükselmesi veya emek üretkenliğinin artması eğilimi de böyledir. Bu yasa bir mutlaklık değil, eğilimi ifade eder. Kısa bir üretim aralığını değil, uzun bir dönemi kapsar; kâr oranı süreç içinde düşer. Bu nedenle verdiğimiz örnekler konuyu anlatabilmek içindir; bu yasanın geçerliliğini ispat etmek için değil!

Genel kâr oranının düşme eğilimini zıt yönde etkileyen faktörlere de bu bakış açısıyla yaklaşmak gerekir.

Kâr Oranının Düşme Eğilimine Zıt Yöndeki Faktörler

Belirtmiştik ki, göreli artı-değer elde etmek için emek üretkenliğini artırmak gerekir. Amaç, belirli sayıdaki emekgücünden daha fazla artı-değer elde etmek ve bunu yaparken olabildiğince az emek kullanmaktır.

Emek üretkenliğini yüksek biçimde yaratmak için sermayenin organik bileşimini artırmak gerekir. Bu eylem kâr oranını düşürür. Ama buna karşılık artı-değer oranı yükselmiştir. Kâr oranının daha fazla düşmemesi için artı-değer oranının daha fazla yükseltilmesi gerekir. Sermayenin organik bileşimin yükselmesi, artı-değer oranın yükselmesiyle zıt biçimde karşılanabilirse, kâr oranının düşüşü yavaşlatılabilir, engellenebilir. Demek ki, artı-değer oranı olan sömürü oranını yükseltmek, kâr oranındaki düşüşü zıt yönde engelleyen bir rol oynar.

> "Böylece, sömürü yoğunluğunu yükseltmeye yarayan aynı nedenler, aynı sermaye ile eskisi kadar emek sömürülmesini olanaksız kılmaktadır. Bunlar, artı-değer oranında bir yüksel-

me meydana getirirken, aynı zamanda, artı-değer kitlesinde ve dolayısıyla, belli bir sermaye tarafından üretilen kâr oranında bir düşme eğilimi yaratan karşıt güçte eğilimlerdir".[10]

Artı-değer kitlesini daha fazla yükseltmek, kâr oranındaki düşüşü zayıflatır. Çünkü kâr oranı = artı-değer: toplam sermaye olduğu için böyledir. Artı-değeri yükseltmek için de artı-değer oranını, sömürü derecesini yükseltmek gerekir.

Bir örnekle daha olay anlaşılabilir. İlk verdiğimiz örneği hatırlayalım. Emek üretkenliği artırılmadan önce:

Değişmeyen sermaye = 40

Değişen sermaye = 160

Artı-değer oranı = %50

Kâr oranı = %40

Emek üretkenliği artırıldıktan sonra:

Değişmeyen sermaye = 160

Değişen sermaye = 40

Artı-değer = 40

Artı-değer oranı = %100

Kâr oranı = %20

%100'luk artı-değer oranını yüksek emek üretkenliği ile elde etmek için işçiler, 4,5 saat kendileri için, 4,5 saat kapitalist için çalışıyorlardı.

Şimdi işçilerin sömürü derecesini artıralım. İşçiler, kapitalist için 6 saat, kendileri için 3 saat çalışsınlar.

Artı-değer oranı = 6 x %100 : 3 = %200

Artı-değer = Artı-değer oranı x değişen sermaye = 200 x 40 : 100 = 80

---

[10] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 207.

Kâr oranı = Artı-değer x %100 : toplam sermaye = 80 x 100 : 200 = %40

Kâr oranı, %20'den, %40'a yükselmiştir. Artı-değer 40'tan 80'e çıkmıştır. Bunu sağlayan da artı-değer oranının yükselmesidir. Anlaşılması gereken önemli nokta şudur: Artı-değer oranının yükselmesi artı-değer kitlesinin yükselmesi demektir. Ama artı-değer oranının yükselmesi aynı zamanda kâr oranının düşmesi demektir. Demek ki, artı-değer oranının yükselmesi, hem kâr oranının düşmesi, hem de kâr oranının düşüşünün yavaşlatılması demektir.

> "Ne var ki, artı-değer oranını yükselten aynı nedenler (emek-zamanının uzatılması, geniş-ölçekli sanayiin bir sonucu olsa bile) belli bir sermaye tarafından çalıştırılan emek-gücünü azaltma yönünde etkili olduğu için, bunların, ayrıca, kâr oranında bir düşme ve bu düşmeyi yavaşlatma yönünde etkili oldukları görülür".[11]

Soru şudur: Artı-değer oranını sürekli yükselterek, kâr oranının düşüş eğilimi bütünüyle ortadan kaldırılabilir mi?

Bunun mümkün olması için, sermayenin organik bileşimi oranında, artı-değer oranının artması gerekir. Sermayenin organik bileşimi sonsuza kadar yükseltilebilir mi? Bunun anlamı, artı-değerin sıfıra eşitlenmesidir. İşçilerin ücretini, sıfır artı-değerle yaratması olanaklı değildir. İşçiler hiç ücret almadan yaşayabilirlerse, hiç artı-değer üretmezlerse bu mümkündür.

Gerçekte bu canlı emeğin hiçbir rol almadığı bir "kapitalizm" olur.

Artı-değer üretmeden kapitalizm yaşayamayacağına göre, artı-değeri veya artı-değer oranını sıfıra düşürmek olanaklı değildir.

---

[11] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 208.

Böylece sorumuzun yanıtı, kapitalizmin ölümünü içinde taşır. Bu nedenle sınırsızca artı-değer oranını yükseltmek olanaklı değildir. Dolayısıyla kapitalizm varlığını korudukça, kâr oranının düşme eğilimi yasası, geçici engellemeler dışında devam edecektir.

* * * * *

Yeni buluşların, yeni makinelerin teknolojinin emek üretkenliği artırdığını söyledik. Bilimin üretime uygulanması (bilimin bir üretici güç haline gelmesi) kâr oranının düşüşünü engellemez mi? Çünkü emek üretkenliğinin artışı, artı-değer oranının artışı (göreli artı-değerin artışı) olduğuna göre, kâr oranının düşüşünü yavaşlatması, hatta kâr oranını artırması gerekmez mi?

Marx'ın bu soruya yanıtı göreli anlamda olumludur. Fazla artı-değer buradan ürer. Yeni bir buluşu ilk kullanan kapitalist fazladan artı değer elde eder. Ne var ki, bir süre sonra bu yeni teknolojiyi diğer kapitalistler de kullanır, fazla artı-değer kaybolur. Bu arada toplumun toplumsal sermayesinin organik bileşimi yükselmiştir. Bu yükseliş, kâr oranını düşürmüştür. Bu nedenle Marx, yeni buluşların kâr oranını başlangıçta yükselteceğini, ama daha sonradan düşüreceğini kaydeder. Kâr oranının düşüşü, yeni buluşlar sayesinde geçici olarak engellenir.

Yeni teknolojinin kullanılması, üretici güçlerin geliştirilmesi "genel toplumsal çıkar" adına değil, artı-değer uğruna yapıldığı için, kapitalistler hesaplar yaparlar. Eski teknolojinin bir anda eskimesi, değişmeyen sermayenin çöpe atılması anlamına gelir. Bu nedenle emek üretkenliğini mutlak biçimde özgürce geliştirmeyi kapitalizm sınırlar. Gerektiği zaman yeni teknolojinin saklanması, kapitalizmin "bilim hırsızlığına" girer.

Nasıl ki, kâr oranının düşme eğilimi yasası mutlak değilse, emek üretkenliğini mutlak biçimde geliştirmek kapitalizmin yasası değildir; göreli yasalardır.

"Emeğin artan üretkenliği yasası, demek ki, sermaye için mutlak geçerli değildir".[12]

* * * * *

Emek üretkenliğinin artmasının bir sonucunun, canlı emeğin (değişen sermayenin = işçilerin) azalması olduğunu, onların yerine makinelerin geçtiğini belirtmiştik. Bu durum yedek sanayi ordusunun oluşmasından başka bir şey değildir. Emek üretkenliği artıkça aynı üretim sürecini daha az işçiyle yapmak olanaklı hale gelir. Bir kısım işçi kapı önüne konur; yedek sanayi ordusu oluşur. Bunun diğer adı, nispi aşırı-nüfustur.

Yedek sanayi ordusu, işsiz ücretli-emekçilerin bolluğu demektir. Aynı zamanda ucuz biçimde çalışmaya hazır işçilerin varlığı demektir. Yeni üretime açılan sanayi kollarında bunlar ortalama ücretten daha düşük ücretle çalıştırılabilir. Değişmeyen sermayeye oranla göreli olarak değişen sermayenin azalmasının olumsuz etkisini bu ucuz işgücü zıt yönde giderir. Bu üretim kollarında artı-değer oranı yüksektir. Artı-değer oranının yükselmesine etki yapan yedek sanayi ordusu, kâr oranının düşüşüne frenleyici etki yapar. Özellikle kapitalizmin bunalım dönemlerinde emekgücünün değeri, kendi değerinin altına düşer. Kapitalizm bu durumdan kâr oranını yükseltmek için yararlanır. Ne var ki, bu da geçici bir önlemdir. Bu işçiler üzerindeki sömürü derecesinin yoğunluğu mutlak biçimde sürdürülemez. Ayrıca daha önce söylediğimiz gibi, kâr oranının düşüşünün, sömürü derecesini yükselterek kapatılması geçicidir; sınırsızca kullanılamaz.

"Bu bakımdan, demek ki, işçi sayısındaki azalmanın, sömürü derecesini yoğunlaştırma yoluyla kapatılması bazı aşılamaz sınırlandırmalar ile karşı karşıya bulunuyor. İşte

---

[12] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 232.

bu yüzden kâr oranındaki düşmeye pekâlâ karşı koyabilir, ama bunu büsbütün önleyemez".[13]

Sermayenin Organik Bileşiminin Yükselmesi →Emek Üretkenliğinin Yükselmesi.

Emek Üretkenliğinin yükselmesi → Kâr Oranının Düşüşü.

Emek Üretkenliğinin Yükselmesi → Yedek Sanayi Ordusu.

Yedek Sanayi Ordusu → Kâr Oranının düşüşünü yavaşlatıcı faktör.

* * * * *

Emek üretkenliğinin metaların fiyatlarını ucuzlatma eğiliminde olduğunu görmüştük. Değişmeyen sermaye de (üretim araçları vb.) metalardan oluştuğundan dolayı bu metalar da ucuzlar. Makinelerin, iş aletlerinin, hammaddenin fiyatlarının düşmesi, değişmeyen sermayeye harcanan parayı azaltır. Değişen sermayeye oranla değişmeyen sermaye öğelerinin ucuzlaması kâr oranının düşüşünü yavaşlatır.

Emek üretkenliğinin yükselmesi hem sermayenin organik bileşiminin yükselmesine, hem de zıt etki olarak değişmeyen sermayenin ucuzlamasına yol açar. Sermayenin organik bileşimi = değişmeyen sermaye: değişen sermaye olduğuna göre; değişmeyen sermayenin büyüyen değerini, değişmeyen sermayenin ucuzlayan değeriyle zayıflatır.

Sözgelimi sermayenin büyüyen değeri = 150 : 50 = 3 ise, değişmeyen sermaye 50 birim ucuzlarsa 100 : 50 = 2' ye düşer. Bu da kâr oranı düşüşünü yavaşlatır.

Yine aynı biçimde dünya pazarının gelişmesi ve kendi içindeki rekabet, değişmeyen sermaye metalarını ve geçim araçlarını

---

[13] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 219.

ucuzlatır. Dış ticaret, ülke içindeki ortalama kâr oranının düşüşüne engelleyici etki yapabilir.

> "Dış ticaret, kısmen değişmeyen sermaye öğelerini ve kısmen de, karşılığında değişen sermayenin değişildiği yaşam gereksinmelerini ucuzlattığı için, artı-değer oranını yükseltmek ve değişmeyen sermayenin değerini düşürmek suretiyle, kâr oranını yükseltme eğilimi gösterir".[14]

Unutmamak gerekir ki, dış ticaretin kâr oranlarına etkisi de diğer faktörler gibi çift yönlüdür. Dış ticaret değişmeyen sermayeye oranla değişen sermayede daralma yaratır; bu da kâr oranının düşüşünü hızlandırabilir.

Dış ticaret, ülkeler içindeki pazarı geliştirir; aşırı-üretimi teşvik eder. Aşırı üretim ise kâr oranının düşme eğilimini taşır. İşte, dış ticaretin kâr oranı üzerine iki yönlü, birbirine zıt niteliği!

* * * * *

Kâr oranında düşme eğilimine karşı zıt yönde çalışan faktörlerin incelenmesinde görüldüğü üzere; düşme eğilimi yaratan etkenlerin kendileri aynı zamanda düşmeyi yavaşlatan etkenler olarak rol oynarlar. Zaten bu nedenle kâr oranının düşme yasası, kendini de göreli olarak, bir eğilim olarak ortaya koyar.

Bu yasa mutlak değildir ama kapitalizm sürdükçe ortadan kaldırılamaz. Yasayı etkileyen zıt yönlü etmenler sadece yasanın etkisini sınırlar, engeller, daraltır. Kâr oranının düşme eğilimi yasasının işleyişi Marx'ın şu sözleriyle özetlenebilir:

> "Biz, böylece, genel kâr oranında düşme eğilimi yaratan aynı etkilerin aynı zamanda, bu düşüşü engelleyen, yavaşlatan ve kısmen de felce uğratan karşı etkileri de meydana getir-

[14] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 210.

diklerini, genel çizgileriyle görmüş bulunuyoruz. Bunlar, yasayı ortadan kaldırmazlar ama etkisini azaltırlar. Böyle olmasaydı, genel kâr oranındaki düşmenin değil, daha çok, bundaki nispî yavaşlamanın anlaşılması güç olurdu. Demek ki, yasa, yalnızca bir eğilim olarak işlemektedir. Ve ancak, bazı koşullar altında ve uzun süren dönemlerden sonra etkileri göze çarpar hale gelmektedir".[15]

Ekonomi Politiğe Eleştiri

Marx, ekonomi politiğin kâr oranının düşme eğilimi yasasını doğru biçimde çözümleyemediğini belirtir. Bunun nedenlerini temel olarak şunlara bağlar:

Değişen ve değişmeyen sermaye arasında ayrım yapamamak.

Artı-değeri, kârdan ayıramamak (Dolayısıyla artı-değer oranını, kâr oranından ayıramamak).

Sermayenin organik bileşimindeki farkları inceleyememek.

Ortalama kâr oranının oluşumunu çözümleyememek.

* * * * *

Klasik ekonomi politikçi Ricardo, kâr oranının düşme eğiliminde olduğunu kabul eder. Ama bunun nedenini "toprağın azalan verimliliğine" bağlar. Ona göre toprağın verimliliği azaldıkça, tarım daha az üretken hale gelir. Toplumun ihtiyacı olan besin maddelerinin değeri artar. Çünkü geçim araçlarının miktarını çoğaltmak zorlaşır.

İşçi geçim araçlarını (besin maddelerini) almadan yaşayamaz, sanayi de üretim yapamaz. Zorunlu olarak işçilerin ücretleri yükselir. Ücretler yükselirse, kâr oranı düşer. Ricardo'nun teorisi kabalaştırılmış biçimde budur.

---

[15] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 212.

Ricardo'nun kâr oranının düşüş nedenini, tarımın azalan üretkenliğinde araması ona şu satırları yazdırır:

> "Kârların düşüş eğilimi normaldir, çünkü toplumun ve servetin gelişmesinde ek besin maddeleri gidererek daha çok emeği gerektirir".[16]

Ek besin maddelerini almak için işçi ücretleri yükselir ve bu gelişim kâr oranını düşürür. Marx, Ricardo'nun vardığı yanlış yargıyı kısa bir cümleyle özetler:

> "Onun tek yanlı kavrayış tarzı tek bir olguya dayanıyor, emek ücreti bir an yükseldiği için vb. kâr oranının düşebileceğini ileri sürüyor".[17]

Ricardo artı-değer oranı ile kâr oranını özdeş sayıyor. Oysa ikisi özdeş değildir. Artı-değer oranının düşmesini, kâr oranının düşmesine eşitliyor Ricardo.

Marx farklı görüştedir. Artı-değer oranı aynı kalsa, hatta artsa bile yine kâr oranı düşer. Emek üretkenliği arttığı için kâr oranı düşer. Ricardo'ya göre ücretler yükseldiği için (işçinin sömürü oranı azaldığı için) kâr oranı düşer. Oysa artı-değer oranı yükseldiği için sömürü daha fazla artar. Marx, Ricardo'ya yanıt verir.

> "Ricardo'nun açıklaması, artı-değer oranı ile kâr oranının özdeş olduğu ve bu nedenle de kâr oranındaki düşmenin artı-değer oranındaki düşmeyle –ki bu ancak Ricardo'nun tuttuğu yolla böyle açıklanabilir– özdeş olduğu yanlış varsayıma dayanmaktadır. Ve böylece onun teorisini tüketmiş oluruz. Artı-değer oranı aynı kaldığı ya da arttığı halde, değişen sermayenin değişmeyen sermayeye oranı, emek üretkenliğindeki gelişmeyle birlikte azaldığı

---

[16] Ricardo, Karl Marx'ın *Grundrisse 2*'nin içinde, *A.g.e.*, s. 217.

[17] Karl Marx, *Grundrisse 2*, *A.g.e.*, s. 216.

için, kâr oranı düşer. Kâr oranının böyle düşüşü, emek daha az üretken hale geldiği için değil, daha çok üretken hale geldiği içindir. İşçi daha az sömürüldüğü için değil, ama daha çok sömürüldüğü içindir".[18]

Ricardo'nun "toprağın azalan verimlilik" görüşünü Marx daha önce eleştirmişti. Ricardo, emek üretkenliğinin sanayide artarken tarımda azaldığını savunur. Kâr oranının düşüş eğilimini buradan çıkarır. Marx bu nedenle de Ricardonun görüşünü eleştirir:

"Ricardo, emeğin üretken gücünün sanayide sermayenin birikimi ile birlikte büyümesine karşın, bunun tarımda azaldığını varsayıyor. Ekonomiden kaçıp organik kimyaya sığınıyor. (...) "Ricardo'nun fizyolojik postulatının yanlış olduğunu modern kimya kanıtlamıştır".[19]

Marx haklıdır; kapitalizm geliştikçe emek üretkenliği hem sanayide, hem de tarımda artar. Kapitalizmin başlangıç dönemleriyle bugünü karşılaştırmak, Ricardo'nun yanlış düşündüğünü anlamak için yeterlidir.

Ricardo'nun kâr oranının düşme eğilimi yasasını açıklayışı basit biçimde şöyle formüle edilebilir:

Tarımla emek üretkenliği azalır. → Besin maddelerinin değeri artar. → Ücretler yükselir. → Kâr oranı düşer.

Ricardo'nun çözümlemesi, işçilerin ödenmiş emeğinin (ücretlerin) yükselmesi, kapitalistlerin el koyduğu ödenmemiş emeğin (artı-değerin) azalması üzerine kuruludur.

Artı-değer oranı = Ödenmemiş emek : Ödenmiş emek olduğuna göre, artı-değer oranı düşer. İşte Ricardo bu artı-değer

---

[18] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri II*, *A.g.e.*, s. 419.

[19] Karl Marx, *Grundrisse 2*, *A.g.e.*, s. 218.

oranını, kâr oranı gibi kabul eder. Oysa kâr oranı = ödenmemiş emek : toplam sermaye'dir. Toplam sermaye = değişen sermaye + değişmeyen sermaye'dir.

Böylece Ricardo değişmeyen sermayeyi sıfıra eşitlemiş olur veya onu göz ardı etmiş olur. Daha önce de Marx'ın eleştirdiği gibi, bunun anlamı kâr = artı-değer demektir ki, bu yanlıştır.

* * * * *

Klasik ekonomi politiğin diğer önemli temsilcisi Adam Smith, Ricardo'dan daha doğru bir yerde durur.

Adam Smith'e göre, kâr oranının düşme eğiliminin nedeni, sermayelerin arasındaki rekabet sonucu sermayenin büyümesi, birikimidir. Birbiriyle rekabet eden sermayeler, birbirini yok etmeye çalışır ve bu arada kâr oranı düşer.

Genel olarak bakıldığında, sermayenin birikim sürecinde rekabetin etkisi altında kâr oranı düşer. Ama düşen kâr oranı nedeniyle rekabetin başladığı da bir gerçektir. Kâr oranının düşmesiyle ortaya çıkan zararı birbirinin sırtına yüklemek istedikleri için rekabet kızışır. Rekabet, kâr oranındaki azalma eğilimini toplumun toplam sermayesi için genelleştirir; fakat kâr oranının düşmesinin temel nedenini anlayabilmek için onun rekabetten soyutlanması gerekir; rekabetten bağımsız olarak kavranması gerekir.

> "Öte yandan, kâr oranında, birikimle bağlı olarak görülen bir düşme, zorunlu olarak bir rekabet savaşımına yol açar".[20]

Kâr oranında sermaye birikimine bağlı olarak düşen kârlar rekabet savaşına yol açar. Sermayeler arası rekabet dışardan onlara dayatılmaz. Rekabet sermayenin özünden gelir; çünkü sermaye çok parçalıdır ve daha fazla artı-değer kavgasını içerir.

---

[20] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 227.

A. Smith, rekabetin, sermayenin kendi yasalarını uygulaması olduğunu göremez. Ortalama kârın temel düşme nedeninin, sermayenin organik bileşimini zorunlu olarak yükselten emek üretkenliği olduğunu (nispi artı-değeri yükseltmek olduğunu) göremez. Rekabetin altında yatan ve kârları düşüren asıl neden budur. Marx'ın Adam Smith'e yönlendirdiği eleştiri Ricardo'ya yaptığı eleştiriden daha yumuşaktır.

> "Smith'in önermesi, rekabette –sermaye üzerinde sermayenin eyleminde– sermayede içkin yasaların, sermayenin eğilimlerinin gerçekleşmesi bakımından doğrudur. Ancak onun bunu rekabetin sermayeye, kendi yasaları olmayan dışsal, dışardan getirilmiş yasalar yüklemesi biçiminde anlaması yanlıştır. Rekabet, bütün sanayi dallarında kâr oranını, yani ortalama kâr oranını, ancak, kavranabilir genel bir düşüş ve yalnızca rekabetten önce ve rekabeti hesaba katmayan yasa olarak etkileyen genel ve sürekli bir düşüş olduğu ölçüde sürekli aşağı çekebilir".[21]

* * * * *

Marx'ın eleştirisi, kapitalizmin geçici bir üretim tarzı olduğunu kavramayan bütün ekonomi politikçilere yönelir. Ekonomi politikçi, kapitalizmin yüzeyindeki görünüşe kafayı takar, olgunun özünü göremez. A. Smith kâr oranının düşüş eğilimini rekabette, Ricardo "toprağın azalan veriminde" arar. Hiçbir ekonomi politikçi bu eğilimin kapitalizmin varlığından kaynaklanan ve kapitalizm ortadan kalmadıkça yok edilemez bir eğilim olduğunu ifade etmez. Çünkü onlar için kapitalizm ebedidir, sonsuzdur. Ortama kârın düşme eğilimi, sermayenin önüne çıkan talihsiz bir engeldir. Ekonomi politikçi burada kapitalizmin tarihsel sınırlılığını, kapitalizmin mutlak bir üretim tarzı olma-

---

[21] Karl Marx, *Grundrisse 2*, *A.g.e.*, s. 216.

dığını, kâr oranının düşme eğiliminin onun yapısal sorunu olduğunu kavrayamaz. Bu nedenle Marx, Ricardo dâhil bütün ekonomi politikçiler için şu satırları yazar:

> "Bu nedenle, Ricardo gibi kapitalist üretim tarzına mutlak gözüyle bakan iktisatçılar, bu noktada onun kendisi için bir engel yarattığını düşünürler ve bu yüzden de, bu engeli üretime değil, doğaya (toprak rantında olduğu gibi) bağlarlar. Ama onların düşen kâr oranı konusunda duydukları asıl dehşet, kapitalist üretimin, kendisine ait üretici güçlerin gelişmesinde, servetin servet olarak üretimi ile hiçbir ilişkisi bulunmayan bir engelle karşılaştığı duygusudur; ve bu kendine özgü engel, kapitalist üretim tarzının sınırlılığını ve ancak tarihsel ve geçici bir niteliğe sahip bulunduğunu doğrular; servet üretimi için, bunun mutlak bir biçim olmadığına, üstelik belli bir aşamada, kendi gelişmesiyle çatışma haline girdiğine tanıklık eder".[22]

İşte ekonomi politikçilerden farklı olarak Marx, kâr oranının düşme eğilimi yasasında kapitalizmin geçici bir üretim tarzı olduğunu görür. Yani ekonomi politiğin göremediği bir gerçeği!

---

[22] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 215.

SERMAYENİN PERİYODİK KRİZLERİ

Ekonomik bunalım (kriz), kapitalizmin yeniden üretim sürecinde bir kesinti, duraksamadır. Kapitalist üretim biçiminin kendini yeniden üretme olanaklarında ortaya çıkan tıkanıklık dönemine bunalım adını veriyoruz.

> "Bunalım, karışıklık ve yeniden-üretim sürecinin kesinti evresidir".[1]

Bunalımda yeniden üretim sürecinin maddi temeli daralır. Dolayısıyla tüketim azalır. Yedek işsizler ordusu artar. Satılamayan bir meta kitlesi ortaya çıkar. Sermaye değer kaybederken, emek-gücü de saygınlığını kaybeder. Ticaret yavaşlar, pazarlar tıkanır, peşin para görünmez bir elbiseyle dolaşır. Kredi bulmak zorlaşır. Fabrikalar kapanır. Bankalar iflas eder. Kısacası, ekonomik yaşamın akan nehri kurur.

Kapitalizmin gelişim sürecinde küçük çaplı sanayi dalgalanmalarından (konjoktürel dalgalanmalardan) ortaya çıkan ekonomik sorunlarla, periyodik krizleri birbirine karıştırmamak gerekir. Birincisi, yeniden üretim sürecinde sermaye birikiminin niceliksel sorunlarıdır. İkincisi ise sermaye birikiminin niteliksel bir sorunudur. Periyodik bunalımlar, genellikle 8-10 yıllık aralarla kendi-

---

[1] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri II*, *A.g.e.*, s. 484.

ni gösterir. 1816 yılından veya 1825'ten bu yana defalarca ortaya çıkarak ve günümüzde de devam ederek kendini ispat eder.

Marksizm'in, kapitalizmin periyodik bunalımlarına bakışıyla, ekonomi politiğin bakışı arasında uçurum vardır. Marx, konuyu ele alış tarzıyla ekonomi politiği eleştirerek aşar.

Bunalım Olasılığı

Marksizm, bunalım olasılığı ile fiili bunalım arasında kesin bir ayrım yapar. Bunalım olasılığı, bunalımın kapitalist üretim biçimi içinde hangi maddi temelden üretiğini, bunalımın önkoşullarını gösterir. Hangi koşulların bunalımı olanaklı kıldığını gösterir. Bir benzetme yapacak olursak, bunalımın nasıl bir rahimden doğduğunu gösterir. Bir bebeğin doğmasını sağlayan maddi koşullar neyi anlatıyorsa, bunalım olasılığı da bunalımın doğmasının maddi koşullarını anlatır. Bunalım olasılığı, bunalıma gebe olabilme ihtimalidir. Fiili bunalım ise doğmuş bir bebektir.

Her bunalım olasılığından sürekli olarak bunalım doğmaz. Ancak belirli koşullarda bunalım olasılığı, bunalım doğurur. Nasıl ki, her devrimci durumdan devrim doğmazsa, her bunalım olasılığından da bunalım doğmaz.

Bunalım olasılığı birtakım etmenlerle birleşerek fiili bunalıma dönüşür. Bu açıdan bunalım olasılığını açıklayan nedenlerle, fiili bunalımı açıklayan nedenler özdeş değildir.

> "Bunalım olasılığını açıklayan bu faktörler, bunalımların fiilen oluşumunu hiçbir biçimde açıklamaz".[2]

Bunalım olasılığı, bunalımın ortaya çıkabilmesi ihtimalidir. Bunalım ise, ihtimalin gerçeğe dönüşmesi halidir. Bunalım olasılığı, bunalımın ana-babasıdır; bunalım ise onların çocuğudur.

---

[2] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri II*, *A.g.e.*, s. 482.

Bunalım Olasılığının Maddi Koşulları

Bunalım olasılığının maddi koşulları doğal olarak kapitalist üretim tarzının içindedir; onun üretim biçimi içerisindedir.

Kapitalizmin yeniden üretim sürecini hatırlamamız gerekiyor. Ama daha önce üretim ile dolaşım (mübadele) arasındaki farkı devreye sokmamız gerekiyor.

Bunalım olasılığı, hem üretim içindedir; hem de dolaşım alanı içindedir. Ne var ki, bir üretim tarzını belirleyen genelde üretim olduğundan dolayı, bunalım olasılığının temel koşulları üretim içindedir. Üretimin her toplum biçimi için geçerli olduğunu biliyoruz. Bütün toplum biçimleri üretim yaptıkları için bunalım olasılığı taşımaz. Doğal felaketlerin (salgın hastalıkların, depremlerin, su baskınlarının, kuraklıklarının vb.) üretici güçleri, üretim araçlarını tahrip etmesi ile kapitalizme özgü periyodik bunalımları birbirine karıştırmamız gerekir.

Tarihsel inceleme, kapitalizmin öncesi toplumlarda periyodik bunalımların olmadığını gösterir. Ayrıca insanların pazar için değil, kendileri için ürettiği toplumlarda bunalım gözükmez. Bunalım olasılığını yaratan, kapitalist üretim biçimidir.

> "İnsanların kendileri için ürettikleri durumda gerçekten bunalım yoktur. Ama kapitalist üretim de yoktur. Ya da eskiçağ insanlarının, kölelere yaptırdıkları üretimlerinde, her ne kadar bireysel üreticiler iflas ediyor idiyseler bile, bunalım diye bir şeyi bildiklerini hiç duymuşluğumuz yok".[3]

Sermaye Birikiminin Hızlanması

Kapitalizmin yeniden üretim sürecinin, artı-değer üretme süreci olduğunu biliyoruz. Aynı zamanda bu sürecin sermaye

---

[3] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri II*, *A.g.e.*, s. 483.

birikimi olduğunu görmüştük. Genişlemiş yeniden üretim, elde edilen artı-değerin üretime yeniden yatırılarak sermaye birikimi yapılmasıdır. Kapitalizm kazandığı artı-değeri tekrar değişmeyen sermayeye (makinelere, yeni tekniğe vb.) ve değişen sermayeye (işçilere) yatırarak sermaye birikimini genişletir.

Kapitalizm artı-değere ve dolayısıyla sermaye birikimine endeksli olduğu için, bunalım olasılığını burada ortaya çıkan köklü sorunlarda aramak gerekir. Büyüyen sermaye birikimi süreci bunalımlar için bir taban oluşturur.

Sermaye birikimi, değişen ve değişmeyen sermayeye yaptığı yatırımlarla, üretim ve tüketimde talep yaratarak kendini genişletir. Sermayenin, sermaye birikimi yoluyla büyümesi onun yasasıdır. İşte, bu yasaya karşı çalışan bir etmen devreye girerse, kapitalizmin sermaye birikim süreci olağan rayından çıkar. Bu da bunalım olasılığı demektir. Sermaye birikiminin biçim değiştirme ihtiyacı (emek üretkenliğinde köklü yenilik yapma ihtiyacı) bunalımlara maddi zemin sağlar.

> "Tüm birikim süreci de (böylece) her şeyden önce, gelip genişleyen ölçekte üretime dayanmış olur; bu, bir yandan nüfusun doğal büyümesiyle uyumludur, ama bir yandan da bunalımlar sırasında ortaya çıkan olgular için işin özünden kaynaklanan bir taban oluşturur".[4]

* * * * *

Kapitalizm, toplumun tüketim ihtiyacını karşılamak için üretim yapmaz; üretim için üretim yapar; artı-değer üretmek için üretim yapar; sermaye birikimi için üretim yapar. Ne var ki, sermayenin birikim koşulları, sermayenin yeniden üretilmesinin başlangıç koşullarıyla aynıdır.

---

[4] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri II*, *A.g.e.*, s. 473.

Sermaye birikiminde sorun çıkarsa, yeniden üretimde de sorun çıkar. Daha önceki bölümde gördük ki, kâr oranının düşme eğilimi yasası, sermaye birikimine eşlik eden yasadır. Sermaye birikiminin hızlanmasıyla, kâr oranında düşme eğilimi aynı yol boyunca el ele gider. Çünkü sermaye birikiminin hızlanması, emek üretkenliğini hızlandırır. Bunun anlamının sermayenin organik bileşiminin yükseltilmesi olduğunu görmüştük. Sermayenin organik bileşimin yükselmesi ise kâr oranında düşüş yaratır. Demek ki, kâr oranında düşme eğilimi ile sermaye birikiminin hızlanması özdeş deyimlerdir. Marx'ın vurguladığı gibi:

> "Kâr oranında bir düşme ve hızlandırılmış bir birikim, aynı sürecin yalnızca her ikisinin de üretkenliğindeki gelişmeyi yansıtması ölçüsünde farklı ifadeleridir".[5]

İşte, bunalım olasılığı kâr oranındaki düşme eğiliminde (aynı anlama gelmek üzere hızlandırılmış sermaye birikimi sürecinde) gizlidir. Sermayenin değerlenme (sermayeye sermaye katarak genişleme) sürecinde karşılaşılan sorunlar bunalım olasılığı yaratır.

Bunalım olasılığının nasıl bunalıma dönüştüğünü ilerde ele alacağız. Şimdiden söylememiz gereken nokta şudur: Bunalım olasılığı, kâr oranındaki düşme eğilimiyle (hızlandırılmış sermaye birikimiyle) aynı anlama gelir.

Kâr oranının düşme eğilimi yasası veya sermaye birikiminin genişleme eğilimi, kapitalist üretim tarzında sürekli işleyen bir yasadır. Bu bunalım olasılığının maddi koşullarını ifade eder; ama bunalımın kendisini ifade etmez. Bu yasalar sürekli kendilerini duyurduklarına göre, sürekli bunalım olması gerekir. Marksizm böyle bir saçmalığı kabul etmez. Zaten bu nedenle bunalım olasılığı ile bunalımı iki farklı kategori olarak ele alır.

---

[5] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 214.

Ayrıca bunalım olasılığı sadece üretim alanını kapsamaz; aynı zamanda dolaşım alanını, yani mübadele alanını da kapsar.

Üretimsel Anarşi

Yeniden üretim sürecinde, üretim araçları sektörüyle (I. sektör), tüketim araçları sektörü (II. sektör) birbirinden ayrışmıştır. Ayrıca kapitalizmin göreli dengeyi koruyabilmesi için bunlar arasında belirli bir oranın olması gerektiğinden bahsetmiştik.

Kapitalizm olağan işleyişi için, iki sektörün üretiminin birbiriyle orantılı gelişimi gerekir. Ama kapitalizmde üretim planlı değildir; bu iki sektörün ne kadar üretim yapacağına bilinçli biçimde karar verilemez. Bu nedenle kapitalizmin genişletilmiş yeniden üretim süreci anarşik yapıya sahiptir. İşte, üretimin bütün sektörlerini planlayan bütünsel yapı olmaması her zaman bunalım olasılığını içinde taşır. Dengenin bulunmasının rastlantı olması, bunalım olasılığı demektir.

> "Meta üretiminin, kapitalist üretimin genel biçimi olması gerçeği, burada paranın yalnız dolaşım aracı rolünü değil, para-sermaye rolünü de oynadığı, ve bu üretim biçimine özgü bazı normal değişim koşullarını ve dolayısıyla, ister basit ister genişletilmiş olsun yeniden-üretimin normal akışının koşullarını sağladığı anlamına gelir; bu koşullar, bu dengenin kendisinin, bu üretimin kendiliğinden niteliği yüzünden bir raslantı olduğu için, bu kadar çok anormal hareket koşulları, bu kadar çok bunalım olasılıkları haline gelir".[6]

Kapitalist üretimdeki anarşi-plansızlık onun özüne ait bir olgu olduğundan dolayı, bunalım olasılığının maddi temelini verir. Şüphesiz ki, fiili bunalımın kendisini değil!

---

[6] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 524.

Üretimin orantılı yapılıp yapılmadığı (bir bunalıma yol açıp açmayacağı) ancak dolaşım alanında ortaya çıkar. Bu nedenle dolaşım alanını hesaba katmadan bunalım olasılığının bunalıma dönüşüp dönüşmeyeceğini bilemeyiz.

Sabit Sermayenin Manevi Yıpranması

Kapitalizmin sabit sermayesi (işletme binaları, makineler, aletler vb.) üretim sürecinde sürekli olarak yıpranır. Yıpranma hem maddidir, fiziksel yıpranmadır; hem de manevidir, yani teknolojik eskimedir. Bu nedenle belirli aralıklarla sabit sermayenin yenilenmesi gerekir. Manevi yıpranma nedeniyle makinelerin zamanından önce değiştirilmesi gerekiyorsa (daha ileri teknolojiyi kullanmak için bir zorunluluk varsa) kapitalistin elindeki eski makineler bir anda hurda yığını haline gelecektir. Sabit sermaye değer yitirecektir. Kâr oranlarının düştüğü bir ortamda sabit sermayenin yenilenme ihtiyacı ortaya çıktığı zaman çelişki daha fazla büyür. Emek üretkenliğini artırmak için sabit sermayeyi yenilemek zorundadır; ama kâr oranları düşmektedir. Sabit sermayenin belirli bir süre hareketsiz tutulması bunalım olasılığının maddi koşullarını hazırlar. Bunun diğer anlamı pazarda satılmayı bekleyen sabit sermayenin satılmaması demektir. Tıkanmış emek üretkenliğini aşma zorunluluğu yeni teknolojiyle mümkündür. Fakat kapitalist, kâr oranları düştüğü için bunu yapmaya gönüllü değildir.

Teknolojik devrimlerin hızlanması, sabit sermayenin manevi yıpranmadan dolayı ömrünün kısalması ve yenilenme zorunluluğu, bunalımların maddi önkoşullarını yavaşça hazırlar.

> "Sabit sermayenin gelişmesi bir yandan bu ömrü uzattığı halde, öte yandan da bu ömür, kapitalist üretim tarzının gelişmesiyle aynı şekilde devamlı olarak hız kazanan üretim araçlarındaki sürekli devrimlerle kısalır. Bu, üretim araçların-

da bir değişiklik ve bunlar fiziki olarak tükenmeden çok önce manevî değer kaybı nedeniyle, sürekli yenilenmeleri zorunluluğunu getirir. Modern sanayiin temel dallarında bu yaşam-çevriminin ortalama on yıl olduğu varsayılabilir. Ne var ki biz, burada, kesin rakamlarla ilgili değiliz. Şu kadarı açıktır: bu süre içerisinde sermayenin sabit kısmı tarafından hareketsiz tutulduğu birkaç yılı kapsayan birbiriyle bağıntılı devirler çevrimi, devresel bunalımlara maddî bir temel sağlar".[7]

Teknolojik yenilenmeyi başaramayan firmalar rekabet savaşımı içinde bunalımla birlikte tahrip olacaktır. Sermayenin değersizleşmesinden başka bir şey değildir bu. Bunalımı incelerken bu konuyu ele alacağız.

Üretim ile Dolaşımın Birliği

Artı-değerin tamamının üretim alanı içinde üretildiğini, fakat dolaşım alanında artı-değerin metaların satılmasıyla gerçeklik kazandığını biliyoruz. Dolaşım, satma ve satın alma alanıdır. Bu nedenle alım ve satım işlemleri, meta ile para arasındaki mübadele işlemleri dolaşım alanının içerisine girer. Dolaşım, sermayenin artı-değeri gerçekleştirmek zorunda olduğu piyasadır. Dolaşım, kapitalist üretimin zorunlu uğrağıdır ve üretimle birlikte bütünsel bir sistem oluşturur.

Toplumsal sermaye açısından sermayenin dolaşım süreci sürekli genişleyen bir karakter taşır. Genişleyen yeniden üretim süreciyle, sermayenin genişleyen dolaşım süreci birbirini tamamlar. Eğer dolaşım alanında metalar satılamazsa artı-değer realize olamayacaktır. Sermaye tekrar yeniden üretim sürecine dönemeyecektir. İşte, metaların dolaşım alanında satılmama ihtimali bunalım olasılığını içinde taşır.

---

[7] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 198.

Demek ki, yeniden üretim süreci, üretim ve dolaşımın birliğini simgeler. Bu birliğin bozulma olasılığı, bunalım olasılığına özdeştir.

> "Bir bütün olarak dolaşım süreci ya da bir bütün olarak sermayenin yeniden-üretim süreci, sermayenin üretim evresinin ve dolaşım evresinin birliğidir, öyle ki bu iki süreci ya da evreleri içerir. Soyut bunalım biçimi ya da olasılığının daha ileri aşamada gelişimi oradadır".[8]

Kapitalizmde Eksik Tüketim

Kapitalizm sınırsız biçimde üretim yapar. Amaç, üretimi artırarak üretim yapmaktır; üretim sürecini sürekli genişletip yenileyerek artı-değer üretmektir. Ne var ki, artı-değerin gerçekleşebilmesi için metaların satılması gerekir.

Metaları en başta kim satın alacaktır? Şüphesiz ki, tüketim araçları olan metaları öncelikle halk satın alır. Kapitalistler de yaşamların sürdürebilmek için bu tüketim araçlarını satın alırlar. Fakat tüketim araçlarının büyük kısmını geniş kitleler satın alırlar. Üretim araçlarını ise sadece kapitalistler satın alır; işçiler, halk, üretim araçları satın almazlar.

Kitlelerin satın alma gücü varsa, kitleler tüketim araçları satın alırlar ve tüketirler. İşçiler, memurlar, ücretleri kadar tüketim yapabilirler. Kitlelerin sınırlı tüketimi, tüketim mallarının bolca tüketimi önünde engeldir.

Kapitalist üretimin genişleme oranıyla nüfusun çoğunluğunun (emekçilerin) tüketimlerini genişletme oranı aynı düzeyde değildir. Aradaki göreli fark, emekçilerin tüketimine sınır konması demektir. Bolca tüketim başından engellenmiştir; geniş

---

[8] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri II*, *A.g.e.*, s. 493.

nüfus, eksik bir tüketime mahkûm edilmiştir. Böylece üretime katılanların, kendi ürettikleri ürünleri satın almalarına sınır getirilmiş olmaktadır.

Kapitalizm bol miktarda meta üretir. Emek üretkenliği yükseldikçe meta yığını ve çeşitleri genişler. Ama kapitalizm ürün üretmez; yani kitlelerin tüketimi için (sadece kullanım değeri için) üretim yapmaz. Toplumda yalnızca ürün üretilseydi, bunlar tüketim için üretilmiş olacaktı. Ne var ki, kapitalizm meta üretir; metaları tüketmek için de para gerekir. Parası olmayanın metayı tüketmeye hakkı yoktur. Böylece emekçi kitleler için ortaya eksik tüketim çıkar. Eksik tüketim = emekçi kitlelerin alım gücünün sınırlı olması demektir.

Kitlelerin eksik tüketimle sınırlandırılması (yığınların tüketimin eksik olması) tüm sınıflı toplumlar için geçerli bir olgudur. Dolayısıyla kapitalizm açısından da geçerlidir. İşte bu durum, bunalım olasılığını (bunalımın önkoşulunu) içinde taşır. Ancak bize bunalımın nedenini vermez. Kapitalizmde eksik tüketim süreklidir; ama bunalım, eksik tüketimin göreli olarak büyüdüğü periyodik bir devredir. Bu nedenle, eksik tüketimi bunalımın dolaysız nedeni olarak görmemek gerekir. Yığınların eksik tüketimi son tahlilde bunalım olasılığını besler, büyütür.

> "Yığınların eksik-tüketimi, sömürüye dayanan bütün toplum biçimlerinin, öyleyse kapitalist toplumun da, zorunlu bir koşuludur; ama yalnızca kapitalist üretim biçimi bunalımların bir önkoşuludur ve bu işte uzun zamandan beri bilinen bir rol oynar; ama bunalımların bugünkü varlığının nedenlerini, bize geçmişteki yokluğunun nedenlerini açıkladığından daha çok açıklamaz".[9]

---

[9] Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, *A.g.e.*, s. 453.

"Bunalımlara, fiilî tüketim ya da fiilî tüketici azlığının neden olduğunu söylemek, boş bir yinelemeden başka bir şey değildir".[10]

Emekçilerin eksik tüketimini, bunalımının otomatik nedeni olarak görmek, kapitalizmde sürekli bunalım olduğunu söylemekten başka bir anlama gelmez. Eksik tüketim sürekli olduğuna göre, bunalımın da sürekli olması gerekir. Oysa dünya kapitalist sistemin bunalımlarının periyodik olduğunu biliyoruz.

Ayrıca bu bakış açısı bunalım olasılığının temel kaynağının üretim içinde olduğunu atlamış olur. Eksik tüketim, dolaşım alanında ortaya çıkan bir bunalım olasılığıdır. Üretim alanında ortaya çıkan bunalım olasılığıyla birleşerek bunalıma nihai neden olur. Eğer toplum sadece kullanım değeri üretseydi (artıdeğer için değil, kendisi için üretim yapsaydı) bunalım olmazdı.

"Ama görüldüğü gibi, üretime yatırılmış bulunan sermayenin yerine konması, geniş ölçüde, üretken olmayan sınıfların tüketim gücüne bağlı bulunuyor; oysa işçilerin tüketim gücü kısmen ücretler yasası ile, kısmen de, bunların kapitalist sınıf tarafından kârlı bir biçimde çalıştırılabildiği sürece kullanılmaları olgusu ile sınırlıdır. Bütün gerçek bunalımların son nedeni, daima kapitalist üretimin üretici güçleri sanki yalnız toplumun mutlak tüketim gücü bu güçlerin sınırını teşkil edermişçesine geliştirme çabasına zıt olarak, kitlelerin yoksulluğu ve sınırlı tüketimidir".[11]

* * * * *

İşçi ücretleri yükselirse, eksik tüketimin ortadan kalkacağını düşünen ekonomistler yanılgı içindedir. Sermayenin kendi

[10] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 435.

[11] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 429.

özünden gelen bunalım olasılığını sıfıra indiren bu anlayışı Marksizm eleştirir.

Kapitalizmin gönenç-refah döneminde işçilerin ücretleri genel olarak yüksektir; fakat hem eksik tüketim devam eder; hem de bunalım olasılığı. Aslında bu göreli gönenç dönemleri bunalımların yavaş yavaş hazırlandığı dönemlerdir.

> "Bir kimse, eğer, işçi-sınıfının kendi ürününden çok küçük bir kısım aldığını, bundan daha büyük bir pay aldığı zaman ve dolayısıyla ücretleri yükselir yükselmez bu kötülüğe bir çare bulunacağını söyleyerek bu boş yinelemeye derin bir gerekçe görüntüsü vermeye kalkışırsa, bunalımların daima ücretlerin genellikle yükseldiği ve işçi-sınıfının, yıllık ürünün tüketime ayrılan kısmından daha büyük bir pay aldığı bir dönemde hazırlandığına işaret etmek yeterli olacaktır".[12]

Alım ve Satımın Birbirini Karşılamaması

Genel olarak alım ve satımın birbiriyle buluşması gerekir. Ama kapitalizmde alım ile satımı otomatik olarak buluşturacak bir mekanizma yoktur. Alımların ve satımların birbirinden ayrılmaması, çelişkiye düşmemesi, üretimin arzı (sunumu) ile tüketimin (talebin) her seferinde denk düşmesi imkânsızdır.

Kapitalizm değiş-tokuş (takas) sistemi değildir; alım ve satım birbirinden ayrılmıştır. Alım ve satım, para sayesinde buluşur. Alım ve satımın birbirini karşılamama olasılığı, bunalım olasılığıdır. Eğer alım ve satım birbirini karşılarsa, bunalım olasılığı, bunalıma dönüşemez.

> "Eğer alım ve satım birbiriyle buluştuysa, o zaman bunalım olasılığı, yapılan varsayım çerçevesinde, ortadan kalkar".[13]

---

[12] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 435.

[13] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri II*, *A.g.e.*, s. 488.

Alım-satım bir arz-talep ilişkisidir. Arz-talep ilişkisi geniş anlamıyla üretim-tüketim ilişkisidir. Başka bir deyişle üretim-dolaşım ilişkisidir. Üretim-tüketim dengesinin bozulması, alım-satım dengesinin bozulmasıdır. İşte, üretilen malların değişik nedenlerden dolayı tüketilememesi bunalım olasılığını içinde taşır. Metalar satılabildiği sürece kapitalizm açısından her zaman işler yolundadır; ama satılamama olasılığı kapitalizmin üretim biçimi içindedir. Bu da bunalım olasılığıdır.

* * * * *

Alım ve satım çelişik bir birlik oluşturur. Bu çelişik birlik metaların başkalaşımından gelir. Metanın paraya, paranın metaya dönüşüm süreci (mübadele-dolaşım süreci) metaların başkalaşım sürecinden başka bir şey değildir. Meta-para-meta-para... Devrelerinin toplamı metaların dolaşımını (başkalaşım sürecini) oluşturur. Alım-satım = metaların başkalaşım sürecidir.

Eğer alım-satım sürecinde bir parçalanma olursa, bunların arasındaki içsel bağın birliği kendini bir bunalım olarak duyurur. Alım ve satımın birbirinden ayrı düşmesi bunalıma işarettir. Ya da bunalım, bunların birliğe ihtiyacı olduğuna işaret eder, gösterir. Bu nedenle, meta başkalaşımı bunalım olasılığını içerir. Ama sadece bunalım olasılığını, bunalımın kendisini değil!

> "Demek ki bunalımın en soyut biçimi (ve dolayısıyla formel bunalım olasılığı) metanın başkalaşımının kendisidir. (...) Bunalım olasılığını (fiilî) bir bunalım haline dönüştüren etmenler, bu biçimin kendisinin içinde değildir; bu biçim, yalnızca bunalım için bir çerçevenin varolduğunu gösterir".[14]

Meta başkalaşımının içinde yer alan bunalım olasılığı (yani alım ve satımın birbirinden ayrı düşmesi olasılığı) kapitalizm

[14] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri II*, *A.g.e.*, s. 489.

açısından sermayenin içinde mevcuttur; onun yeniden üretim sürecinde mevcuttur. Çünkü sermayenin üretim sürecinden başlayarak tekrar üretim sürecine yeniden dönmesi meta başkalaşımını geniş ölçüde varsayar; yani dolaşımı varsayar.

Sermayenin meta başkalaşımının gerçekleştiği dolaşım alanından geçmesi (artı-değerin realize edilebilmesi) zorunludur. Üretim süreci ile dolaşım süreci birbirinden koparsa, meta başkalaşımının zinciri de (alım-satım da) birbirinden kopar. Para bir yanda kalır, satılmayan meta diğer yanda kalır; dolayısıyla metanın içindeki artı-değer kendini paraya dönüştüremez; yani realize olamaz. İşte, bu bunalım demektir.

> "Metanın basit başkalaşımında, görünür hale gelen bunalım olasılığı, (doğrudan) üretim süreciyle dolaşım sürecinin yollarının ayrılmasıyla bir kez daha varlığını ortaya koyar. Bu iki süreç birbiriyle yumuşak biçimde kaynaşmayıp da birbirinden bağımsız duruma gelir gelmez ise, bunalım işte oradadır".[15]

Ödeme Aracı Paranın Bunalımdaki Rolü

Bunalım olasılığını, alım ve satımın birbirinden ayrı düşme ihtimali yaratır. Bu, birinci bunalım olasılığıdır. İkinci bunalım olasılığı, paranın ödeme aracı işlevinden gelir. Gelişmiş kapitalizm için sermayenin dolaşım sürecini genişleten önemli bir faktör kredidir. Ödeme aracı olarak kullanılan vadeli değerli kâğıtlar (çekler vb.) zamanı gelince ödenmelidir. Kapitalizm kredi sistemiyle alım-satımı kâğıt üzerinde birleştirir. Eğer alıcılar zamanında ödemelerini gerçekleştiremezlerse kredi sistemi krize girer. Sermaye gelecekteki artı-değer üretimi için kredi vermiştir; ama artı-değer realize olmazsa kredi sistemi işleyemez; para, ödeme aracı işlevini yerine getiremez.

---

[15] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri II*, *A.g.e.*, s. 487.

Demek ki, paranın ödeme aracı işlevi (kredi sistemi) bunalım olasılığını içinde taşır.

Paranın ödeme aracı işlevi kapitalizmde kredi sistemiyle güçlendirilmiştir; ama güçlülük aynı zamanda kapitalizmin kriz yaşadığı dönemlerde de zayıflık anlamını taşır. Paranın ödeme aracı olması, paranın varlığını koruduğu her toplum için bunalım olasılığı demektir. Fakat ödeme aracı olarak kredi, gelişmiş kapitalizm için daha fazla bunalım olasılığını içerir. Bunalım olasılığını, bunalıma dönüştürmekte kapitalizmi daha kırılgan bir temele oturtur.

> "Dolayısıyla, bunalımın ilk biçimi, metanın başkalaşımının kendisidir, alım ve satımın birbirinden ayrı düşmesidir.
>
> İkinci biçimiyle bunalım, paranın ödeme aracı olarak işlevidir".[16]

Demek ki, kapitalizmdeki bunalım olasılığı, sermayenin başkalaşım sürecinden ortaya çıkar. Paranın iki işlevinden bunalım olasılığı ürer.

Birincisi, paranın dolaşım aracı işlevidir. Alım ve satımlarda para bu elbiseyi giyer. Alım ve satımın birbirinden ayrılma olasılığı, bunalım olasılığını yaratır.

İkincisi, paranın ödeme aracı işlevidir. Metalar, belirli bir zaman süresinde satılmalı, ödeme aracı olarak kullanılan kredinin karşılığı verilmelidir. Kredinin ödenmemesi, paranın ödeme aracı işlevini yerine getirememesi demektir. İşte bu, kredinin yarattığı bunalım olasılığıdır. Metaların vadeleri doluncaya kadar satılamaması, kredinin birçok noktada ödenmemesi, bu ikinci bunalım olasılığının temelidir.

---

[16] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri II*, *A.g.e.*, s. 490.

"Eğer alım ve satım batağa saplanmazsa, dolayısıyla zor yoluyla çekidüzene sokulması gerekmezse –ve öte yandan para ödeme aracı olarak, hak istemlerinin karşılıklı yerine getirildiği ve böylece, ödeme aracı olarak paranın özünde varolan çelişkinin ortaya çıkmadığı bir doğrultuda işlerse– ve dolayısıyla bunalımın bu iki soyut biçiminden hiçbiri gerçek olmazsa, bunalım ortaya çıkmaz. Alım ve satımlar birbirinden ayrılmadığı ve birbiriyle çatışmaya düşmediği, ya da ödeme aracı olarak paranın yapısında yer alan çelişkiler fiilen işlevsel hale gelmediği sürece hiçbir bunalım olamaz".[17]

Yukarıda bahsettiğimiz iki bunalım olasılığı biçimi arasında fark vardır. Birinci bunalım olasılığı biçimi, ikinci bunalım olasılığı biçimi varolmadan da mümkündür. Ama ikinci bunalım olasılığı, birinci bunalım olasılığı varolmadan mümkün değildir. Başka bir deyişle, alım-satımın ayrılmasının yaratacağı bunalım biçimi, kredi olmaksızın mümkündür. Ne var ki, kredinin yaratacağı bunalım olasılığı biçimi, alım-satım bunalım olasılığı biçimi olmadan mümkün değildir.

"Bunlar bunalımın biçimsel olasılıklarıdır. Anılan ilk biçim, ikincisi olmaksızın olanaklıdır– yani bunalımlar, kredi olmaksızın, para ödeme aracı olarak hareket etmeksizin olanaklıdır. Ama ikinci biçim, birincisi olmaksızın olanaklı değildir– yani alımla satım ayrılmaksızın olanaklı değildir".[18]

Genel olarak diyebiliriz ki: paranın kendisi bunalım olasılığını içinde taşır. Böyle dediğimiz zaman karşımıza bir sorun çıkar: Para, kapitalizmden önce de vardı; dolaşım aracı, hatta ödeme aracı olarak kullanıyordu. Peki, niçin o zaman periyodik bunalımlar ortaya çıkmıyordu?

---

[17] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri II*, *A.g.e.*, s. 491.

[18] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri II*, *A.g.e.*, s. 494.

Aslında bu soru, bunalım olasılığı ile bunalımın kendisini kesin sınırlarla ayırmak zorunda olduğumuzu gösterir. Paranın varlığı, bunalım olasılığını gösterir; mutlaka bunalım olacağını göstermez. Ama bunalım, paranın varlığı olmadan meydana gelemez; yani paranın olmadığı bir toplumda bunalım ortaya çıkmaz. Marx'ın sözleriyle söylersek:

"Bunalımların olması için para dolaşımı şarttır".[19]

Sürekli Bunalım Olasılığı – Dönemsel Bunalım

Para bir metadır. Sermaye de metadır. Meta, sermayenin en küçük hücresidir. Metanın başkalaşımı içinde yer alan bunalım olasılığı (alım-satımın birbirinden ayrı düşmesi olasılığı) bu nedenle sermayenin varlık yapısında gizlidir. Ne var ki, bunalım olasılığı ile bunalımın kendisi özdeş olmadığı için, sermayenin varoluşu bunalım olasılığına işaret eder; bunalımın çıkış nedenini göstermez. Sermayeyi yeniden üreten sürecin evreleri ne zaman çelişkiye düşerse, o zaman bunalım olasılığı bir bunalım yaratır. Aksini düşünmek, sermayenin sürekli bir bunalım yarattığını düşünmek demektir. Oysa kapitalizmin gelişim eğrisinde bunalım sürekli değil, periyodiktir. Bunalım olasılığı, kapitalizmin ömrüne eşittir. Kapitalizm yaşadığı sürece bu olasılığı bünyesinde taşır. Bunalım ise kapitalizmin belirli dönemlerini kapsar. Modern kapitalizmin tarihi göstermiştir ki, kapitalist üretim biçimi, ılımlı faaliyet-gönenç-aşırı üretim-bunalım-duraklama dönemlerinden geçerek yaşamını sürdürür. Bunalım-çöküntü-toparlanma-atılım birbirini izler:

"Büyük sanayiin izlediği kendine özgü yol, yani (daha küçük dalgalanmalarla kesilen) on yıllık devresel dalgalanma, orta-

---

[19] Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, *A.g.e.*, s. 128.

lama canlılık dönemleri, yüksek yoğunlukta bir üretim, bunalım ve duraklama, yedek sanayi ordusunun ya da artı-nüfusun durmadan meydana gelmesine, bunun az ya da çok ölçüde emilmesine ve tekrar meydana gelmesine dayanır".[20]

Bunalım olasılığını, bunalımla eşitlemek bu farklı dönemleri eşitlemeyi gerektirir. Bu yaklaşım ise Marksizm'le uyuşmaz. Bunalımın somut nedenlerini bunalım öncesi koşulların üretim sürecinden ve onunla birleşen dolaşım sürecinden çıkarmak gerekir.

Bunalım olasılığı kapitalizmin içsel çelişkilerini gösterir. Bunalım ise burjuva üretimin çelişkilerin ortak olarak patlamasını. Ayrıca periyodik bunalımlar tek bir ülkeye özgü değil, dünya pazarına aittir. Dünya pazarının herhangi bir noktasında başlayan bunalım, tüm dünya pazarına yayılır. Bu patlamalar ara aradır, periyodiktir. Bunalım olasılığı ise süreklidir; çünkü metayı, parayı, meta üretimini, krediyi vb., bağrında taşır.

Kısacası metanın başkalaşım süreci, sermayenin başkalaşım süreci, bunalım olasılığını sürekli doğurur, yeniden yeniden üretir. Bu açıdan şimdiye kadar anlattığımız bunalım olasılığının nedenlerini, bunalımın nedeni olarak saymamak gerekir. Bunalım olasılığı, bunalımın ortaya çıkabileceği maddi koşulları (önkoşulları) gösterir. Ama kesinlikle bunalımın dolaysız nedenlerini göstermez.

"Bunalımın genel olasılığı, sermayenin kendisinin biçimsel başkalaşımıdır, zamanda ve mekânda alımın ve satımın ayrılmasıdır. Ama bu asla bunalımın nedeni değildir. Çünkü bu, bunalımın en genel biçiminden başka bir şey değil, yani en genelleştirilmiş ifadesiyle bunalımdır. Ama bunalımın soyut biçiminin bunalım nedeni olduğu söylenemez. Eğer biri nedeninin ne olduğunu sorarsa, bunalımın soyut

[20] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 650.

biçiminin, olabilirlik biçiminin, olasılıktan fiiliyatta neden dönüştüğünü bilmek istiyor demektir".[21]

Şimdi artık Marx'ın ortaya attığı soruyu kendimize sorabiliriz ve bunalımın kapitalist üretimin çelişkilerinin sıçrama noktasına daha yakından bakabiliriz.

Bunalım

Sermaye birikimi ile bunalım arasında dolayımlanmış diyalektik bir bağlantı vardır. Bunalım genişlemiş yeniden üretimin tıkanmasıdır; büyümüş sermaye birikiminin "bunalım" ile patlayarak, kendine yol açmak istemesidir. Aşırı sermaye birikimi (aşırı meta birikimi), bunalımı bir ürün olarak doğurur. Bunalım, aşırı sermaye birikimin sorunlarını şiddetle çözer. Altta yatan kırmızıçizgi, kâr oranının hızla düşmesidir.

Bunalım; genişlemiş yeniden üretimin birikmiş çelişkilerini burjuva yöntemle çözer, sermaye birikiminin biçimini yeniden kurar ve onun canlanma koşullarını hazırlar. Bunalım hem sermaye birikiminin sorunlarından dolayı patlar, hem de sorunları çözer.

Bunalım, kapitalist üretimin yoğunlaşmış çelişkilerinin geçici-şiddete dayanan çözümüdür. Bunalım kapitalizmin bünyesinde ortaya çıkan bir hastalıktır; ama aynı zamanda bu hastalığın ilacıdır.

> "Bunalımlar, daima, mevcut çelişkilerin ancak geçici ve zora dayanan çözümleridir. Bunlar, bir süre için bozulmuş dengeyi tekrar kuran şiddetli patlamalardır".[22]

Yeniden üretim sürecinde ortaya çıkan bozukluk, bunalım eliyle kendini gösterir. Kapitalizmin özünde olan bunalım olası-

---

[21] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri II*, *A.g.e.*, s. 494.

[22] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 221.

lıkları somut gerçeklik haline gelir. Bunalımın özelliği, bozukluğu gösterirken bir çözüm olarak kendini ortaya koymasıdır. Bunalım kapitalist üretim açısından hem zorunluluktur, hem de bu zorunluluğun geçici olarak ortadan kaldırılmasıdır. Bunalım sayesinde sermaye kendi sınırlılığının duvarına çarpar, burjuva sistemin tüm çelişkileri şiddetle ortaya çıkar. Şiddetli biçimde de bunalım tarafından yeniden içsel düzenine sokulur.

> "Dünya ticaret bunalımları, burjuva ekonominin tüm çelişkilerinin gerçek yoğunlaşması ve zorla çekidüzene sokulması olarak görülmelidir".[23]

* * * * *

Bunalım olasılıklarının bunalıma dönüşümünü anlamak için kâr oranının düşüş eğilimi yasasını başköşeye oturtmak gerekir. Bir önceki bölümde ifade ettiğimiz üzere bu yasa, sermayenin nispi artı-değer üretimini yükseltmek amacıyla yeni üretim yöntemlerini geliştirmesi temeline dayanır. Canlı emek kullanımı (değişen sermaye) değişmeyen sermayeye (makine vb.) oranla azalır. Artı-değeri canlı emek yarattığından dolayı, canlı emeğin azalması kâr oranının düşmesi doğrultusunda bir eğilim yaratır.

Emek üretkenliğini artırmak için kullanılan teknoloji, değişmeyen sermaye öğelerinin yükselişi anlamına gelir; dolayısıyla sermayenin organik bileşimi de artmıştır. Sermaye kâr oranının düşüş eğilimini engellemek için artı-değer oranını yükseltmek zorundadır.

Öyle bir durum yaratılmıştır ki, emek üretkenliğini tekrar yükseltmek için yeni bir sermaye birikim biçimi kendini dayatır. Emek üretkenliğini daha fazla artırmak eski sermaye birikim biçimini köklü biçimde değiştirmeyi gerektirir. Eski sermayenin

---

[23] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri II*, *A.g.e.*, s. 489-490.

birikim biçimi (emek üretkenliği) artık tıkanmıştır; yeni bir teknoloji gerektirmektedir. Aşırı birikmiş sermayenin değersizleşmeye ihtiyacı vardır. Yani toplumsal sermayenin düşük üretkenliğe sahip kısmı piyasadan çekilmek zorundadır. Düşük üretkenliğe sahip sermaye tahrip edilmelidir; değersizleştirilmelidir. Kapitalist sistemin "sağlığına" kavuşması için sermayenin birbiriyle rekabet temelinde değersizleştirilmesi (sermayenin tahrip edilmesi) şarttır. Birikmiş ek sermayenin kendine yol açıp yer bulması için bir kriz zorunludur; kapitalizmin çelişkileri patlamaya hazır bir noktaya gelmiştir.

> "Peki, bu çatışma nasıl çözümlenir ve kapitalist üretimin 'sağlıklı' işlememesine uygun koşullar nasıl kurulur? Bu çözümün biçimi, çözümü tartışılan zıtlığın daha ortaya çıkışında belirmiş durumdadır. Çözüm, ek sermaye ΔS'nin tüm değeri tutarında ya da en azından bir kısmı tutarında bir sermayenin çekilmesini ve hatta kısmen yok olmasını gerektirir. Bu çatışma açıklanırken gösterildiği gibi, uğranılan kayıp hiçbir zaman bireysel kapitalistler arasında eşit olarak dağılmayıp, bu dağılım daha çok rekabet savaşımı ile belirlenir ve sahip olunan özel avantajlar ya da daha önce elde olunan konumlara bağlı olarak çok farklı oranlarda bölünmüş olur, böylece, bir sermaye kullanılmaz durumda bırakılır, diğeri yok olur ve bir üçüncüsü nispeten az bir kayıpla kurtulur ya da geçici değer kaybına uğrar vb.".[24]

Kâr oranı hızla düşmüştür. Bunalım patlamıştır. Büyük sermayeler ile küçük sermayeler arasında rekabet kızışır. Bu savaşın sonunda zayıf sermayeler tahrip edilecek, büyük sermayeler kazanacaktır. Başka bir deyişle toplumsal sermaye zayıf sermayeleri değersizleştirerek, kendini değerli hale getirebilecek ortamı

---

[24] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 224.

elde edecektir. Tıkanmış emek üretkenliğini yeni bir teknoloji ile açmanın, yeni bir sermaye birikimi biçimi yaratmanın koşullarını elde edecektir. Ortaya çıkmış bunalım şimdi ilaç rolünü oynayacak, sermaye yeniden yapılanacaktır.

> "Bir bunalım, daima geniş yeni yatırımların çıkış noktasını oluşturur. Bu nedenle, bir bütün olarak toplumun bakış açısından, bir sonraki devir çevrimine az çok yeni bir maddi temeli sağlarlar".[25]

Aşırı sermaye birikimi (bu aynı zamanda sabit sermayenin yani makinelerin, hammaddelerin vb. aşırı üretimi demektir) bunalım sayesinde toplumsal sermayenin zayıf kısmını değersizleştirerek ortadan kaldıracaktır. Bunalım, aşırı sermaye birikimine bir çözüm anlamı taşıyacaktır. Demek ki, aşırı sermaye birikiminin (kâr oranının düşmesinin) yarattığı bunalım, toplumsal sermayenin bir kısmını değersizleştirerek kendine bunalımdan çıkış yolunu açacaktır. Sermayenin değersizleşmesi olmadan bunalımdan çıkılamaz. Bunalım bütün boyutlarıyla yaşanacaktır, sermaye değersizleşecektir, yeni bir sermaye biçimine koşullar hazırlanacaktır. Yeni bir üretkenlik düzeyi yaratılacaktır, sermayenin yeniden yapılanmasıyla bunalımdan çıkılacaktır (Kapitalizm karşıtı güçlerin bunalımdan yararlanarak burjuva sistemi devirmediğini varsayıyoruz).

Bunalım Gelişme Eğrisi

Şimdi bunalımdan önceki durumdan başlayarak bunalımın gelişme eğrisine daha yakından bakalım.

Kâr oranının düşmesi ile hızlandırılmış sermaye birikimi paralel giden iki süreçtir. Birbirini olumsuz anlamıyla etkilerler.

---

[25] Karl Marx, *Kapital II*, *A.g.e.*, s. 198.

Kâr oranı düşer, sermayenin elindeki artı-değeri yeniden sermaye birikimi için üretime yatırması geriler. Kâr oranının düştüğü bir ortamda sermaye yatırım yapmak istemez. Aşırı sermaye birikimi vardır; ama sermayenin üretime yatırılmaması, piyasadaki değişmeyen sermayeye (makineler, hammaddeler vb.) ve değişen sermayeye (emek-gücüne) olan toplam talebi azaltır. Bu durum aşırı üretim yapıldığını gösterir. Toplam talebin az olması, toplam üretimin fazla olduğunu gösterir; aşırı üretimi gösterir.

Aşırı üretim = aşırı meta yığını demektir.

Demek ki, piyasada satışı bekleyen metaların bolluğu söz konusudur. Ama talep azdır. Dolaşımdaki bu metalar satılamayacaktır; artı-değer realize edilemeyecektir. Başka bir deyişle üretim ile dolaşım arasındaki bağ kopacaktır; alım-satım birleşmeyecek, birbirinden ayrılacaktır. İşte bu durum, bunalım olasılığını bunalıma dönüştürür.

> "Eğer bir metaın tam başkalaşımının birbirini tamamlayan iki evresi arasındaki zaman aralığı pek büyük ise ve satış ile satınalma arasındaki bölünme çok belirli hale gelmişse, aralarındaki iç bağ, yani bunların iç birliği, kendisini bir bunalım yaratarak ortaya koyar".[26]

* * * * *

Bunalım olasılığının bunalıma dönüşümünü geciktiren bir etken olarak kredi sisteminden bahsetmek gerekir. Kredi, metalar satılmamasına rağmen dolaşım alanının canlılığını bir süre korur. Metaların içindeki artı-değerin gerçekleşmemesinin olumsuzluğunu geçici bir süre örter. Bu nedenle bunalımdan önce kredi bolluğu (aşırı kredi) tipik bir özellik olarak karşımıza çıkar.

---

[26] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 129.

"Yeniden-üretim süreci sürekli olduğu, ve dolayısıyla geriye akış güven altına alındığı sürece, bu kredi vardır ve genişler, ve genişlemesi, yeniden-üretim sürecinin kendisindeki genişlemeye dayanır".[27]

Metaların daha fazla birikmesini aşırı kredi kolaylaştırır. Kredi, bunalımı geciktirdiği kadar, bunalımın patlamasının koşullarını hazırlar. Bir zaman sonra kredi çözüm olma niteliğini yitirir. Aşırı kredi = aşırı hayali sermayedir. Üretimden gelmeyen bu şişkinlik bunalımla patlar, finansal çöküş ortaya çıkar.

"Belirli tarihlerde vadeleri dolan ödemeler zinciri, yüzlerce yerinden kopar. Karışıklık, sermaye ile birlikte gelişen kredi sistemindeki çökmeyle daha da büyür ve şiddetli, ağır bunalımlara, ani ve zoraki değer kayıplarına, yeniden-üretim sürecinde fiilî durgunluklara ve kesintilere ve böylece de yeniden-üretimde gerçek bir düşmeye yol açarlar".[28]

Bunalımdan önce kredi bolluğu varken, bunalımla birlikte kredi kıtlığı ortaya çıkar. Herkes nakit ödeme yapılmasını ister. Bunalım öncesinde sermaye paraya tok gözükür, bunalım sürecinde gerçek paraya aç gözükür. Bunalım öncesinde kredi, gerçek paraya olan ihtiyacı kapatır. Ama bunalım başladıktan sonra sermaye kredi yerine hemen gerçek parayı koyar. Gerçek para açlığı = peşin ödemeye duyulan açlıktır. Bunalım zamanında "hayali para sermaye" bu nedenle azalır.

"Bunalım öngününde, burjuvazi, bolluğun verdiği sarhoşlukla, kendine güven içersinde, parayı boş bir hayal ilân eder. Yalnızca meta paradır. Ama şimdi her yerde şu çığlık: Yalnızca para metadır. Karacanın su peşinde koşması gibi, onun ruhu da para, o biricik servet peşinde nefes nefesedir".[29]

---

[27] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 428.

[28] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 225.

[29] Karl Marx, *Kapital I*, *A.g.e.*, s. 152-153.

"Hayalî para-sermaye bunalım zamanlarında büyük ölçüde azalır".[30]

* * * * *

Sermayenin organik bileşenin artması → sermayenin birikiminin hızlanması demektir.

Her ikisi birlikte kâr oranında düşme eğilimini ifade eder. Sermaye birikiminin hızlanması kâr oranındaki düşmeyi hızlandırdığı gibi, sermayenin yoğunlaşmasını ve merkezileşmesini hızlandırır. Böylece sermaye birikimi kitle olarak büyür. Sermayenin yoğunlaşması belirli bir noktadan sonra kâr oranında yeni bir düşmeye yol açar.

Kapitalist sermaye birikimini sağlayan, üretilmiş artı-değer kitlesinin (ek sermayenin) yeniden üretim alanına yatırılmasıdır (Değişmeyen ve değişen sermayenin meta pazarından satın alınmasıdır). Nispi artı-emek zamanı (emek üretkenliği) daha fazla artırılmayacak kadar büyür büyümez, ek sermaye üretime yatırıldığında artı-değer kitlesini (kâr oranı düştüğünden dolayı) genişletemez. Bunun anlamı, daha fazla artı-değer elde etmek için üretime yatırılacak ek sermaye = 0 gibi işlem görür. Buna aşırı sermaye üretimi diyoruz.

Sözgelimi toplam sermaye S, ek sermaye EKS ise, S + EKS'nin, S kadar veya ondan az artı-değer üretmesi, aşırı sermaye üretimidir. Bu durum, aynı zamanda ortalama kâr oranının düştüğünü gösterir. Böyle bir durumda ek sermaye üretime yatırılmadan atıl duruma geçecektir. Başka bir deyişle sermaye fazlası olarak bekletilecektir. Eski sermaye toplamı, bir yanda ek sermaye toplamı diğer yanda birleşmeden duracaktır. Ek sermayenin kullanılabilmesi için bir kısım faal sermayenin rekabet sa-

---

[30] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 437.

vaşımı yolu ile ortadan kaldırılması gerekir. Eski sermayenin fiili değer kaybı (değersizleşmesi) ancak sermayenin bir kısmının tahrip edilmesiyle olanaklıdır.

Bu değersizleşmeden sonra ek sermaye yeni bir üretkenlik düzeyiyle üretime yatırılacaktır. İşte bunalım bu durumu olumsuzundan çözecek, zayıf sermayenin değersizleşmesi yoluyla sermaye yeniden değer kazanacaktır.

* * * * *

Ek sermayenin üretime yatırılamaması, pazarda satış bekleyen değişmeyen ve değişen sermayenin aşırı birikmesi demektir. Sabit sermaye (makineler vb.) fazladan üretilmiş, satılamamaktadır. İşçilere olan talep azalmıştır, nispi artı-nüfus (yedek sanayi ordusu) büyümüştür. Piyasa *aşırı meta üretiminin* olduğunu göstermektedir. Sermayenin aşırı üretimi, sermayenin aşırı birikimi, metaların aşırı üretimi, aşırı nispi nüfus birbirini tamamlayan ifadelerdir.

Sermayenin aşırı birikimi (sermaye fazlalığı) = sermayenin aşırı üretimidir.

Aşırı sermaye üretimi = aşırı meta üretimidir.

> "Üstelik sermaye, metalardan oluştuğu için, aşırı sermaye üretimi, aşırı meta üretimi demektir".[31]

Aşırı meta üretimi = aşırı meta bolluğu olduğundan dolayı, sermayenin elinde bol meta vardır; fakat bunları satamamaktadır. Bunalım = aşırı meta üretimidir. Ayrıca kredi kıtlığı vardır. Yatırılmış sanayi sermayesi atıl durumdadır. Üretken sermaye boldur, ama işlevlerini yerine getiremez. Bunalım süreci üretken sermayenin bol olduğu; ama atıl kaldığı süreçtir. Bunalım sırasında kredi kıtlığına karşın, işlevsiz kalmış üretken sermaye bolluğu vardır.

---

[31] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 227.

"O sırada yatırılmış bulunan sermaye, yeniden-üretim süreci tıkandığı için, büyük kitleler halinde gerçekten atıl durumdadır. Fabrikalar kapanır, hammaddeler yığılır, son şeklini almış ürünler, metalar olarak piyasayı kaplar. İşte bu nedenle, bu gibi durumlarda, suçu, üretken sermaye kıtlığına yüklemek son derece yanlıştır. Kısmen, normal ama geçici olarak küçülmüş ölçekte yeniden-üretim sürecine ve kısmen de, felce uğramış tüketime oranla, üretken sermayedeki aşırı bolluk, asıl bu gibi zamanlarda söz konusudur".[32]

* * * * *

Sermayenin aşırı üretimi, sermayenin aşırı birikimidir. Bu tabloyu yedek sanayi ordusunun artışı (nispi nüfus artışı) tamamlar. Bir yanda sermaye fazlalığı vardır; ama kâr oranı düştüğü için kullanılmamaktadır. Diğer tarafta ise nispi aşırı nüfus beklemektedir. Bu durum bunalımın tipik görüntüsüdür. Birbirine zıt kutuplarda duran iki olgu bunalımla birleşir.

"Bu sermaye fazlalığı, nispî bir aşırı-nüfus yaratan aynı nedenlerden ileri gelir ve bu yüzden, zıt kutuplarda bulundukları halde –kullanılmayan sermaye bir kutupta, işsiz çalışan nüfus öteki kutupta– nispî aşırı-nüfusu tamamlayan bir olgudur".[33]

Aşırı sermaye üretimi; üretim araçlarının, yaşam gereksinimlerinin (metaların) aşırı üretiminden başka bir şey değildir. Aşırı sermaye üretiminin, nispi artı nüfusla birleşmesi, meta bolluğunda emekçiler için "yokluk" anlamına gelir. İşçilerin ücretleri (alım güçleri) düşmüştür. Metalar boldur, ama yaşam gereçlerini satın almaya emekçilerin gücü yoktur. İşçiler buna rağmen ortalama ücretten daha aşağıya çalışmayı bunalım nedeniyle kabul ederler.

---

[32] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 428.

[33] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 222.

"Üretimdeki durgunluk, işçi sınıfının bir kısmını işsiz bırakır ve böylece çalışan kısmını, ücretlerin ortalamanın altına düşmesine boyun eğecek bir duruma sokar".[34]

Demek ki, aşırı sermaye üretiminin (aşırı sermaye birikiminin) aşırı meta üretiminin, nispi aşırı nüfusla birlikte görünmesi, kapitalist üretim biçiminin bunalımı açısından çelişki sayılmaz; olağan bunalım görüntüsüdür. Emeğin üretkenliğini yükselten, meta kitlesini büyüten, sermaye birikimini hızlandıran ve kâr oranını düşüren koşullar, istihdam edilmeyen aşırı bir emekçiler nüfusu da birlikte yaratır.

Emekçilerin yaşam gereçlerini tüketmesinin olanakları bunalımla birlikte daha fazla sınırlandırıldığı daha net açığa çıkar.

"Aşırı-üretim dönemlerinde ulusun geniş bir bölümü (özellikle işçi sınıfı) şarap ve mobilya şöyle dursun, tahılı, ayakkabıyı vb. çok daha az elde eder".[35]

Daha önce ifade ettiğimiz gibi sermaye açısından aşırı sermaye birikimi vardır; fakat yatırımlar yavaşlamış veya durmuştur. Bu durum dolaşım alanında üretim araçlarının satılmadan yığılmasını sağlamıştır. Meta-sermaye, sabit sermaye dolaşım alanında birikmiştir; ama artı-değere dönüşememektedir. Sanayi sermayesi boldur, ama işlevlerini yerine getirememektedir.

"Yeniden-üretim sürecinde bir duraklama olur olmaz, sanayi sermayesinde aşırı bir bolluk görülür, ama işlevlerini yerine getiremeyecek bir biçim içersindedir. Muazzam miktarda sabit sermaye vardır, ama yeniden-üretim sürecindeki tıkanıklık nedeniyle çoğu kullanılmaz durumdadır".[36]

---

[34] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 225.

[35] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri II*, *A.g.e.*, s. 486.

[36] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 428.

Öte yandan dolaşım alanındaki yaşam gereçlerini satın alması gereken emekçiler, eksik tüketimin sınırlarına kapatılmıştır; satın alma güçleri azalmıştır. İhtiyaçlarını karşılamak için yeterli talep ortaya koyamazlar. Emekçilerin satın alma kapasitesindeki azlık, eksik tüketim yaratmaktadır. Zaten kapitalizm, eksik tüketim olgusunu içinde taşımaktadır. Marx'ın sözleriyle söylersek:

> "Nüfusun çoğunluğu, emekçi insanlar tüketimlerini çok dar sınırlar içinde genişletebildiklerine, emek talebi, her ne kadar mutlak olarak büyüyorsa da, kapitalizmin gelişimi ölçüsünde, göreli olarak azaldığına göre, tüketim daha başından engellenmiştir".[37]

Demek ki, dolaşım alanında hem üretim araçları açısından, hem yaşam gereçleri açısından bolluk olmasına karşın, yeterli tüketim yoktur. Bunun anlamı, üretim ile dolaşım alanı arasında birlik kopmuştur. İşte bunalım, bu birliğini kopmasını şiddetli bir patlamayla gösterecektir. Bunalım, aslında bu birliğin kurulması gerektiğini hatırlatan bir bombadır. Ayrıca kapitalist üretimde alım-satım (arz-talep) arasındaki dengesizliğin yarattığı bunalım olasılığının şiddetle bunalıma dönüşmesidir. Kapitalist üretimin içinde gizlenmiş çelişki, bunalımla birlikte görünür hale gelir.

> "Eğer talep-arz ilişkisi daha geniş ve daha somut anlamında düşünülürse, üretim ve tüketim ilişkisini de içerir. Burada da bir kez daha, bu iki evrenin, bunalım sırasında varolan ve kendini cebri olarak ortaya koyan birliği, aynı iki evrenin ayrılığı ve karşıtlığının zıttı olarak görülmelidir; aynı derecede varolan ayrılık ve karşıtlık ayrıca burjuva üretimin tipik özelliğidir".[38]

---

[37] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri II*, *A.g.e.*, s. 473.

[38] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri II*, *A.g.e.*, s. 485.

Bunalımlar, arzla talebin dengelenmesinin rastlantı olduğunun, üretimin anarşik biçimde yapıldığının (üretimin orantılı biçimde yapılmadığının), kapitalizmin oransızlığı sürekli içinde taşıdığının belgesidir. Bunalım, toplumsal üretimle kapitalist temellük (kendine mal etme) arasındaki çelişkiyi de ortaya koyar. Bunalım bu çelişkinin patladığını; üretim biçiminin mübadele biçimine başkaldırdığını; üretici güçlerin üretim biçimine başkaldırdığını gösterir. Toplumun üretici güçlerinin hiçbir koşula bağlı olmadan özgürce gelişmesinin kapitalizm tarafından engellendiğini gösterir.

Bunalım ve Dünya Pazarı

Dünya pazarı bütün ulusal pazarları birleştirmiştir. Bir kapitalist ulusal pazar, diğer kapitalist ulusal pazara bağlanmıştır. Kredi sistemi ulusal pazarları birbirine daha yoğun biçimde bağlar. Dünya pazarının bir parçasında başlayan bunalımın aynı zamanda dünyanın diğer pazarlarına yayılması bu nedenledir. Periyodik (devresel) bunalımlar dünya çapında meydana gelir. Bunalım, aslında dünya pazarının bunalımıdır; dünya kapitalizminin çelişkilerinin açığa çıkmasıdır.

> "Dünya pazarı bunalımlarında, burjuva üretimin bütün çelişkileri kolektif olarak patlak verir".[39]

Marx, 1857 bunalımından yola çıkarak periyodik krizlerin nasıl uluslararası nitelik taşıdığını, bu bunalımların aşırı üretim bunalımları olduğunu, bir ulusta başlayan çöküşün diğer uluslara hemen yayıldığını şu sözleriyle ortaya koyar:

> "1857'de, Birleşik Devletler'de bunalım patlak verdi. Bunu, İngiltere'den Amerika'ya bir altın akışı izledi. Ne var ki Amerika'daki balon patlar patlamaz, bu sefer de, bunalım İngilte-

---

[39] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri II*, *A.g.e.*, s. 512.

re'de patlak verdi ve altın, Amerika'dan İngiltere'ye aktı. İngiltere ile Kıta Avrupası arasında da aynı şey oldu. Ödemeler dengesi, genel bunalım zamanlarında her ulus için, hiç değilse ticari bakımdan gelişmiş bir ulus için aleyhtedir, ama daima her ülke için, yaylım ateşi gibi, yani her birine ödeme yapma sırası gelir gelmez, bu böyledir. Ve bir kez bunalım patlak verdi mi, örneğin İngiltere'deki gibi, bu, süreler dizisini, çok kısa dönemler halinde sıkıştırır. İşte o zaman bütün bu ulusların aynı zamanda aşırı-ihracat yaptıkları (yani aşırı-üretimde bulundukları) ve aşırı-ithalat yaptıkları (yani aşırı-ticaret yaptıkları), hepsinde fiyatların şiştiği, ve kredinin gereğinden fazla yayıldığı ortaya çıkar. Ve hepsinde aynı çöküş olur".[40]

Marx'ın daha *Kapital*'de ortaya koyduğu bu gerçek, günümüzün periyodik krizleriyle her seferinde doğrulanır. Üstelik bugünkü kapitalizm Marx'ın zamanıyla kıyaslanmayacak ölçüde uluslararası karakter kazanmış, dünya pazarı büyümüştür. Uluslararası kredi sisteminin genişlemesi bunalımın dünya çapında yayılma olanaklarını daha fazla yükseltmiştir.

Bunalımın Özeti

Marksist bunalım teorisini kabaca şöyle özetleyebiliriz: Kapitalist üretim biçimi bünyesinde sürekli olarak bunalım olasılığını üretir. Sermayenin üretim alanındaki değerlenme sürecinde karşılaştığı sorunlar, bunalımın asıl nedenidir. Dolaşım alanında artı-değerin relaize olamaması, üretim ile dolaşım ilişkisini koparak bunalımı ortaya çıkarır.

Bunalımın kökeninde kâr oranının düşme eğiliminin gerçeklik kazanarak, eğilimden bir somut olguya dönüşmesi yatar. Sermayenin organik bileşimi ile emek üretkenliği arasındaki ilişki, emek üretkenliğinin aleyhine döndüğü andan itibaren

---

[40] Karl Marx, *Kapital III*, *A.g.e.*, s. 436.

(emek üretkenliğinde bir tıkanıklığın oluşmasını sağladığı andan itibaren) kâr oranı düşer. Kazanılmış artı-değeri yeniden üretim sürecine yatırmada isteksizlik doğar. Sermaye üretimine yatırılmadan (ek değişmeyen ve değişen sermaye talebi yaratmadan) atıl duruma geçer. Bunun anlamı aşırı sermaye birikimidir. Aşırı sermaye birikimi, pazardan ek üretim araçları ve emek-gücü satın alınmaması demektir. Metalar pazarda birikir, aşırı üretim yapıldığı ortaya çıkar. Aşırı sermaye birikimi, aşırı sermaye üretimi, aşırı meta üretimi, aşırı kredi, aşırı nispi nüfus böylece yaratılmıştır. Zorunlu olarak bunalım patlak verir.

> "Yeniden-üretim aynı düzeyde yinelenemez. Sabit sermayenin bir parçası atıl kalır, işçilerin bir bölümü de kapı dışarı edilir. Kâr oranı düşer, değişmeyen sermayenin değişen sermayeye göre değeri artmış ve daha az değişen sermaye kullanılmıştır. Süreğen bir kâr oranına ve emek sömürüsüne temellendirilen sabit yüklentiler –faiz, rant– aynı kalır ve bir bölümü ödenemez. İşte bunalım".[41]

Bunalım, kâr oranının düşüşüne karşı kapitalist bünyenin verdiği tepkidir. Kâr oranını yükseltmek için bunalımdan geçilmesi zorunludur.

Bunalımdan çıkış yolu, toplumsal sermayenin bir kısmının değersizleşmesidir, yani tahrip olmasıdır. Sermayenin değerlenmesi için değersizleşmesi bunalımdan çıkış koşuludur. Bunalım sonrası (sermaye değersizleşerek değerlendikten sonrası) emek üretkenliğini yeni bir teknolojiyle yükseltmek, yeniden sermayeyi yapılandırmak olanaklı hale gelir. Gerekli emek ile artı-emek arasında orantı, kâr oranını tekrar yükselterek kurulur. Bunalımlar kapitalist üretim biçiminin çelişkilerinin yoğunlaşması olduğu kadar, bu çelişkilerin burjuva biçimiyle çözümüdür.

---

[41] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri II*, *A.g.e.*, s. 495.

Ekonomi Politiğe Eleştiri

Bunalımların temelinde kâr oranının düşme eğilimi yasasının yattığını biliyoruz. Kâr oranının düşme eğilimini Adam Smith'in de kabul ettiğini gördük. Adama Smith'e göre kâr oranının düşme nedeni, sermayelerin kendi aralarındaki rekabetten dolayı aşırı sermaye birikimidir. Aşırı sermaye birikimi ile kâr oranı düşüşünün ortak eğilime bağlı olduğu da bir gerçektir.

Ne var ki, aşırı sermaye birikimi ve kâr oranının düşüşü sürekli değildir. Kapitalizm belirli bunalım dönemlerinde bu durumla karşı karşıya kalır. Kâr oranının düşüşü (aşırı sermaye birikimi) sürekli olsaydı, kapitalizm sürekli bunalım yaşardı. Oysa kapitalizmin bunalımsız dönemlerinin de olduğunu biliyoruz.

A. Smith, aşırı sermaye birikimini-kâr oranının düşüşünü sürekli bir etki olarak alır. Bu değerlendirme gerçekçi değildir. Bu değerlendirme ister istemez sürekli bunalıma varır. Marx, A. Smith'in yanlışlığını şu sözlerle ortaya koyar:

> "Adam Smith kâr oranındaki düşüşü sermayenin aşırı-fazlalığına, sermaye birikmesine bağlayarak açıklarken, sürekli bir etkiden söz etmektedir ve bu yanlıştır. Buna karşılık, sermayenin kısa süreli aşırı bolluğu, aşırı-üretim ve bunalımlar, farklı şeylerdir. Sürekli bunalımlar diye bir şey mevcut değildir".[42]

* * * * *

James Mill (John Stuart Mill'in babası), arz ile talebin kapitalist üretim biçiminde özdeş olduğunu savunur. Yani üretimin sunduğu arz (metalar), dolaşım alanında taleple üst üste düşecektir; metalar mutlak bir zorunlulukla satılacaktır. Demek ki, her zaman alım-satım arasında bir denge olacaktır. Marx, James Mill'in bu görüşünü aktarır:

---

[42] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri II*, *A.g.e.*, s. 477.

"Bütün metalar için alıcı bulunmaması, hiçbir zaman mümkün değildir. Bir metaı satışa çıkaran bir kimse, karşılığında bir meta almak ister ve yalnızca satıcı olması dolayısıyla satın alıcıdır. Hep birlikte alındıklarında, bütün metaların alıcıları ve satıcıları, demek ki, metafizik bir zorunlulukla, denge halinde olmalıdırlar".[43]

James Mill'e göre sermayenin üretim süreciyle, metaların gerçekleştiği (artı-değerin gerçekleştiği = metaların satıldığı) dolaşım süreci özdeştir. Başka bir deyişle üretim ve tüketim özdeştir. Dolayısıyla aşırı üretim olamaz; pazara sunulan her meta satılacaktır. Marx, James Mill'in bu görüşünü eleştirir. Marx'ın eleştirisinin önemi, bunalım olasılığının reddedilmesi üzerinedir. Eğer gerçekten James Mill'in görüşü doğru olsaydı, bunalım diye bir şey olmazdı. Oysa bunalımlar vardır ve alımsatımların birbirinden kopmasından (üretim ile dolaşım alanlarının birbirinden kopmasından = üretim ile tüketimin birbirinden ayrılmasından) dolayı gerçeklik kazanır.

* * * * *

J.B. Say da James Mill ile aynı görüştedir. Marx onu da aynı biçimde eleştirir. "Para" konusunda Marx'ın ekonomi politiğe yönelttiği eleştiri temelinde Say yasasını (Mahreçler yasasını) ele almıştık. Bu yasanın en büyük yanlışlığı, bunalım olasılığını tümüyle ortadan kaldırmasıdır. Aşırı üretim olasılığının reddedilmesidir. Marx, James Mill ve Say'ın görüşlerini şöyle özetler:

"Ya da, örneğin Mill gibi, daha keskin bir usla (zavallı Say de onu taklit ediyor) şöyle deniyor: Arz ve talep özdeştir, bu yüzden bunların birbirine uyması gerekir; çünkü arz, kendi niceliğine göre ölçülen bir taleptir".[44]

---

[43] Mill, K. Marx'ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* içinde, *A.g.e.*, s. 128.
[44] Karl Marx, *Grundrisse I*, *A.g.e.*, s. 312.

Bunalım olasılığını dıştalayan bu görüşü Marx "saçmalık" olarak niteler.

* * * * *

Ricardo, kendi anlatım tarzıyla Say'ın yanlış görüşlerine ortak olur. Ricardo'ya göre, bir ülkede sermayenin yatırılamaması gibi bir durum olamaz. Sermaye kimsenin almayacağı bir malı üretmez; o nedenle satılacak mal üretimine baştan seçim yaparak yönelir. Dolayısıyla herhangi bir zaman içinde dolaşım alanında meta fazlası olmaz; yani aşırı üretim yapılmamış olur. Ricardo, belli bir metadan fazla miktarda üretilmiş olabileceğini kabul eder; ama bütün metaların fazla biçimde üretilmiş olabileceğini reddeder. Bu tez de, aşırı üretimin her zaman yalnızca kısmi olabileceğini söylemek demektir. Marx, Ricardo'dan bu yanlış yaklaşımları aktarır:

> "Sermayenin nasıl kullanılacağı her zaman bir seçim meselesidir ve o nedenle de herhangi bir zaman içinde, asla herhangi bir meta fazlası söz konusu olamaz. (...)
>
> Belli bir metadan çok fazla üretilmiş olabilir; pazarda o metadan o kadar çok bulunabilir ki, ona harcanan sermayeyi geri ödeyemeyebilir; ama böyle bir durum, tüm metalar için söz konusu olamaz".[45]

Ricardo'nun bu yaklaşım tarzı Say'ın yaklaşımının başka bir biçimidir. Eğer meta fazlası olmuyorsa, aşırı üretim de olmuyor demektir. Dolayısıyla bunalım da olmaz.

Ricardo'nun (Say'ın) varsayımı, metanın başkalaşım sürecini, alım-satımın birbirinden kopma ihtimalini dışarıda bırakır. Ricardo sanki kapitalist toplumu, alım-satımın birbirinden ayrılmadığı bir değiş-tokuş (takas) toplumu gibi düşünmektedir.

---

[45] Ricardo, Karl Marx'ın *Artı-Değer Teorileri II*'nin içinde, *A.g.e.*, s. 480.

Oysa kapitalist meta üretiminde metanın başkalaşım süreci (meta-para-meta-para...) alım ve satımı birbirinden ayırır; ancak para ile onları birleştirir. Dünya pazarı bunalımının inkârına varan Ricardo'nun görüşünü Marx eleştirir:

> "Bu yalnızca kapitalist üretim öncesi zamana dönüş değildir, ama basit meta üretiminin varolduğu zamandan da öncesine geri gidiştir ve kapitalist üretimin ilk koşulunu yani ürünün bir meta olması ve dolayısıyla kendisini para olarak ifade etmesi ve başkalaşım sürecinden geçmesi koşulunu yadsıyarak, kapitalist üretimin en karmaşık olgusu –dünya pazarı bunalımı– yâdsınmış oluyor".[46]

Ricardo'nun, "ancak belli metalar fazla üretilmiş olabilir; ama hepsi fazla miktarda üretilmiş olamaz," görüşünün hiçbir bilimsel dayanağı yoktur. Kapitalistler, tüketimi düşünerek üretim yapmadığına (sadece artı-değer için üretim yaptığına) göre metaların bol (aşırı) üretimini önleyecek bir mekanizma yoktur. Piyasa aşırı üretimi önlemez; eğer aşırı üretim olmuşsa sadece onu gösterir.

Metaların başkalaşım süreci, aynı zamanda para sayesinde meta mübadelesinin (dolaşımının), birbirinden bağımsız-farklı zamanda ve mekanda, birbirinden ayrı iki harekete (alım-satıma) bölünmesi demektir. Meta başkalaşımının genel içeriği alım-satımın birliği olduğu kadar, ayrılmasıdır. Bu nedenle meta bolluğu ihtimalini de içerir.

> "Metaların başkalaşımının genel doğası –ki alımın ve satımın birliğini olduğu kadar ayrılmasını da içerir– genel bir bolluk olasılığını dışlamak yerine, tam tersine genel bir bolluk olasılığını içerir".[47]

---

[46] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri II*, *A.g.e.*, s. 482.

[47] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri II*, *A.g.e.*, s. 485.

Metaların başkalaşım süreci, aşırı meta üretim sürecini dıştalamadığına göre, bu süreç bunalım olasılığını içerir; çünkü alım-satımı kapsayan iki evrenin birbirinden ayrılma-kopma olasılığını da içerir.

> "Demek ki, meta başkalaşımının basit biçimi bunalım olasılığını içerir dediğimiz zaman yalnızca, bu biçimde, esas olarak birbirini tamamlayıcı olan evrelerin ayrılması ve kesinti olasılığından söz etmiş oluyoruz".[48]

İşte, Ricardo, meta başkalaşım sürecini anlamayarak (aşırı üretimi kabul etmeyerek veya aşırı üretimin ancak kısmi olacağını kabul ederek) bunalım olasılığının üzerinden atlamış olur.

Ricardo dahil, aşırı üretimi kapitalizme yakıştıramayan tüm ekonomi politikçiler, burjuva üretimi, alım ile satım arasında herhangi bir ayrımın olmadığı bir üretim biçimi olarak görürler. Bunun diğer anlamı, kapitalizmi, doğrudan takasa (değiş-tokuşa) dayanan bir toplum gibi algılamalarıdır. Oysa kapitalizm meta üretim üzerinde yükselen meta (sermaye) dolaşımıyla işler. Kapitalizmde ticaret, takas değildir; bir metanın satıcısı, mutlaka aynı zamanda başka bir metanın alıcısı olmak zorunda değildir. Eğer kapitalizm takas sistemine dayansaydı, bunalım olasılığı da, bunalım da olmazdı.

* * * * *

Ricardo'nun, kapitalizmi bir "takas toplumu" gibi algılayarak aşırı üretimi (dolayısıyla bunalımı) yadsımasının kökü nerededir? Ricardo'nun paranın işlevini yalnızca mübadele aracı (dolaşım, değişim aracı) olarak sınırlamasında! Ricardo der ki:

> "Para yalnızca değişimi gerçekleştiren bir aracıdır".[49]

---

[48] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri II*, *A.g.e.*, s. 488.

[49] Ricardo, Karl Marx'ın *Artı-Değer Teorileri II*'nin içinde, *A.g.e.*, s .481.

Para, sadece mübadele aracı değildir; aynı zamanda meta mübadelesini (meta başkalaşımını) zamanda ve mekânda birbirinden ayıran (alım ve satım olarak iki ayrı harekete bölen) bir aracıdır.

Para dolaşım aracı olarak alım ve satımı birbirinden ayırırken, ödeme aracı olarak değer ölçütü ve değeri gerçekleştirici olarak işlev görür. Meta sınırlı bir zamanda satılmazsa, para ödeme aracı işlevi göremez. Birçok alanda ortaya çıkan ödeme güçsüzlüğü bunalım olasılığıdır. Ricardo, paranın ödeme aracı işlevini unutur; dolayısıyla bunalım olasılığını unutur.

> "Ricardo, bir insanın ödeme yapmak için de satabileceğini ve bu gerekli satışların bunalımlarda çok önemli bir rol oynadığını unutuyor".[50]

* * * * *

Ricardo 1800-15 arasında ortaya çıkan bunalımları kötü hasat sonucu tahıl fiyatlarının artmasına, kâğıt paranın değerinin düşürülmesine, koloni ürünlerinin değer yitirmesine bağlıyordu. 1815 yılı sonrasındaki bunalımları da kötü hasat yılına, tahıl darlığına, ticaret kanallarında ani değişikliklere bağlıyordu. Ricardo periyodik bunalımları bilmiyordu.

> "Aslında Ricardo da üretim sürecinin kendisinden ileri gelen bunalımlar hakkında, dünya pazarının genel bunalımları hakkında hiçbir şey bilmiyordu".[51]

Ricardo'dan sonra gelen onun takipçileri, düzenli aralıklarla yinelenen bunalımları inkâr edemez oldular. Bu seferde ekonomi politiğe yeni bir görev düştü. Sermayenin aşırı bol olabileceğini ve bunun bunalıma neden olabileceğini kabul ettiler. Ne

---

[50] Ricardo, Karl Marx'ın *Artı-Değer Teorileri II*'nin içinde, *A.g.e.*, s. 483.

[51] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri II*, *A.g.e.*, s. 478.

var ki, bu sefer de, sermayenin bolluğu ile aşırı üretim arasında bir fark icat ettiler. Ekonomi politikçilere göre sermaye bol olabilirdi; ama aşırı üretim olamazdı. Marx bu görüşleri eleştirdi:

> "Metaların aşırı-üretimi ifadesi yerine sermayenin aşırı-bolluğu ifadesi, eğer yalnızca belli bir olgunun varlığını ve zorunluluğunu adına A dendiği zaman kabul eden, ama adına B dendiği anda yadsıyan kaçamak bir ifade ya da bilinçsiz bir düşüncesizlik olmadığı ölçüde, gerçekte yalnızca olgunun kendisi konusunda değil, adı konusunda kuşku ve duraksamaları olduğunu gösterir".[52]

Kapitalizmde pazar, üretimle birlikte genişler. Üretimin genişlemesini kabul edip, aşırı üretim olasılığını inkâr etmek bir çelişkidir. Bunalımı kabul edip, aşırı üretimi kabul etmemek bir çelişkidir.

Marksizm, periyodik bunalımın olasılıklarının kapitalist üretim biçiminin özünde olduğunu göstererek ve ekonomi politiği aşarak geride bırakır. Klasik ekonomi politik, periyodik bunalımlar teorisine sahip değildir. Oysa Marksizm'de bunalımlar teorisinin bütün öncülleri mevcuttur. Marx'ın bunalım üzerine yazdığı özel bir kitap olmasa da!

---

[52] Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri II*, *A.g.e.*, s. 479.

SONSÖZ

"Dünya çapında zafer kazanacağımız zaman, biz, öyle sanıyorum ki altınla, dünyanın en büyük kentlerinden birkaçının sokaklarında genel helalar yapacağız".

V.İ. Lenin

Marksizm klasik ekonomi politiğin eleştirisiyle onun aşamadığı sınırı aştı. Klasik ekonomi politiğin kabuğu burjuvaydı. Marksizm bu kabuğu parçaladı. Başka bir deyişle, klasik ekonomi politik, kapitalizmin alanıyla çevriliydi. Marksizm, bu alanı inkâr etti; kapitalizmin içinde sosyalizmin maddi öncüllerinin ortaya çıktığını gösterdi.

Klasik ekonomi politik, kapitalizmi "mümkün olan dünyaların en iyisi" ve en doğalı olarak görüyordu. Oysa Marksizm kanıtladı ki, kapitalist üretim tarzı geçiciydi. Kapitalizmi ve kategorilerini ebedi kabul eden ekonomi politik, kapitalizmin ve kategorilerinin nereden geldiğini sorgulamıyordu. Sözgelimi A. Smith-Ricardo için mübadele-fiyatlar-metalar hep vardı ve var olacaktı. Peki, bu kategoriler nereden gelmişti? Metanın-mübadelenin-fiyatların niçin var olduğunu klasik ekonomi politik hiç sormadı.

Ekonomi politik, kapitalizmin ve kategorilerin tarihsel-geçici olduğunu göz ardı etti. Kapitalizmi evrensel bir sistem olarak ölümsüz kılmak ekonomi politiğin çıkmaz sokağıydı. Ayrıca ekonomi politik, kapitalist üretim tarzını "insan doğasına en uygun bir sistem" olarak görüyordu. Marksizm ise insan doğasının tarihsel bir içerik taşıdığını, toplum biçimlerine göre değiştiğini söylüyordu.

Marksizm, ekonomi politiğin doğal (evrensel) olarak kabul ettiği kapitalizmin bütün kategorilerini araştırdı; bu kategorilerin niteliğini ortaya koydu. Bu kategoriler sadece burjuva-sınıflı topluma aitti; her toplum için geçerli değildi.

Ekonomi politik, yalnızca sermayenin nasıl üretim yaptığına ve bu üretimi daha iyi nasıl yapacağına baktı. Sermayenin kendisini nasıl ürettiğini dikkat merkezine almadı. Oysa Marksizm, kapitalizmin kendisini nasıl ürettiğini gösterdi ve bu üretim tarzının sosyalizmin maddi temelini hazırlayarak ölüme doğru gittiğini ispatladı.

Ekonomi politiği körleştiren nokta neydi? Bu bilimin burjuva ideolojisinin sınırları içinde kalmasıydı. Marksizm, burjuva ideolojisi ile kapitalist üretimin bağlantısını gösterdi; kapitalizmi eleştirirken, burjuva ideolojisini de eleştirdi. Burjuva ideolojisinin savunucusu olan ekonomi politik, meta fetişizmini (insanlar arasındaki ilişkilerin aslında metalar arasındaki ilişki olduğunu) göremiyordu. Oysa Marksizm meta fetişizmini açığa çıkardı.

Klasik ekonomi politik sermaye fetişizminin (sermaye tapınmacılığın) içine tıkanıp kalmıştı. Sermayeyi sonsuz-ebedi görmesi, sermaye tapınmacılığın olağan sonucuydu. Oysa Marksizm sermaye fetişizminin, burjuva ideolojisiyle (burjuva bakış açısıyla) ilişkisini ortaya koydu ve sermayenin geçici bir üretim ilişkisi olduğunu kanıtladı.

* * * * *

Marksizm'in ekonomi politiğe yönelttiği eleştiriler, bu burjuva bilimin Marksizm tarafından aşılmasını sağladı. Ekonomi politiği aşmanın temelini Marx'ın bulduğu artı-değer teorisinde aramak gerekir. Engels'in dediği gibi, Marx'ın birinci önemli keşfi tarihsel materyalizm ise, ikincisi de artı-değer teorisidir. Marx, artı-değer teorisini bulmakla kalmadı; artı-değerin iki biçimi olan mutlak ve nispi artı-değeri buldu. Değişmeyen sermaye ile değişen sermaye arasındaki ayrımı ilk kez ortaya koyan Marx'tır.

Ekonomi politik, kâr-rant-faiz dışında artı-değer teorisini bilmiyordu. Marx, bu kategorilerin özgül niteliğini araştırdı ve bunları artı-değer kategorisi altında topladı. Ekonomi politik, emekle emekgücü arasında ayrım yapamıyordu. Somut emek-soyut emek ayrımı yapamıyordu. Bu nedenle bilimsel bir emek-değer teorisi kuramıyordu; yanlışlarla-doğrular iç içe geçiyordu. Marx, artı-değer teorisiyle emek-değer teorisini bilimsel temele yerleştirdi.

Ekonomi politik, mübadele değeri ile üretim fiyatları arasındaki ilişkiyi çözemiyordu; Marksizm metanın değerini, üretim fiyatlarına indirgeyerek ekonomi politiği bu noktada da aştı.

Ekonomi politik, "kâr oranlarının düşmesi yasasını" bulanık biçimde ortaya koyuyordu; Marx, bu yasayı netleştirdi. Yine ekonomi politik, kapitalizmin iç işleyişinden yola çıkarak periyodik bunalımları açıklayamıyordu. Oysa Marksizm için bunalımlar kapitalizmin iç çelişkilerinin sonucuydu. Ekonomi politiğin göremediği noktayı Marx gördü.

* * * * *

Sermayenin varlığı, rekabet edeceği diğer sermayelerin varlığıyla olanaklıdır. Evrensel sermaye, sermayenin kendi içeriği ile uyuşmaz. Bu nedenle evrensel sermaye, sermayenin kendini in-

kâr etmesidir. Marx, dünya pazarındaki sermayenin çokparçalı olduğunu ve bu parçalar arasında rekabetin kaçınılmaz olduğunu değişik yerlerde defalarca belirtmiştir.

Gerçekten de Marx'ın zamanından daha büyük çapta uluslararasılaşmış sermaye içinde kavga sürüyor. Hepsinin ulaşmak istediği hedef, ekonomi politiğin diliyle "daha fazla kâr" elde etmektir. Daha fazla kâra (veya Marksizm'in diliyle artı-değere) sahip olmak dünya pazarında hegemonyayı gerektiriyor. ABD ile Avrupa ve diğer emperyalist merkezler arasındaki hegemonya savaşı her alanda sürüyor. Örneğin bu kavganın sürdüğü alanlardan bir tanesi de ulusal veya birkaç ulusun ortak parasını dünya pazarında evrensel kılma savaşıdır. Başka bir deyişle, bu parayı, altının yerine ikame etme savaşıdır. ABD'nin dolarıyla, Avrupa'nın eurosu arasındaki çekişme başka türlü anlaşılamaz.

Şüphesiz ki, bu savaşım yeni değildir; geçmiş tarihe uzanır.

Marx'ın zamanında başlangıçta Britanya sermayesinin egemenliği söz konusudur. Bu dönemde uluslararası ticarette kendi ulusal parasını altın standardına dayandırmış İngiltere kendi parasıyla birlikte öndedir. Gümüşün ikinci plana itilerek, altının öne çıkması bu zamana rastlar.

Altının dünya para sistemi içindeki üstünlüğünü, İngiltere dünya pazarı içindeki hegemonyasıyla sağlamıştır. O dönemde İngiliz ulusal parası altın gibi değerli olmuştur; altının yerine, yanına konabilmiştir. 19. yüzyılın sermaye egemenliği, altının ve onun kadar değerli olan İngiliz parasının egemenliğidir.

20. yüzyılın başlangıcında (I. Dünya Savaşı'ndan sonra) dünya pazarında sermayeler arasında süren rekabette ABD, Britanya sermayesini dizleri üzerine oturtmuş, onun egemenliğini yıkmıştır. Uluslararası para sisteminde altın gibi değerli İngiliz parasının yerini, altın gibi değerli ABD parası (doları) kapmıştır.

1944'te Bretton Woods'ta ABD'nin veya doların egemenliği uluslararası anlaşmayla perçinlenmiştir (44 kapitalist devletin bu tarihte kurduğu uluslararası para fonu –IMF bunu onaylamıştır). Böylece altın kambiyo standardı (ABD dolarının altınla eşbiçimde rezerv para olarak kabul edilmesi) geçerli kılınmıştır. Sonra ne olmuştur? Bu sistem 1971'de çökmüştür; doların, altının yerine geçemediği bizzat ABD tarafından kabul edilmiştir. Ama ABD, kendi ulusal parasını altın kadar değerli yapma (onun yerine geçme) savaşından vazgeçmemiştir. Bu savaş bugün ABD ulusal parası ile Avrupa ulusal parası arasında sürüyor. Ne var ki, uluslararası piyasada altını tamamlayan dolar ve euro, altını bütünüyle devre dışı bırakamıyor. Altının belirleyici önemi daha hâlâ sürüyor. Altın tek başına dünya parası görevini yerine getiremiyor; ama altın son kertede vazgeçilemeyen dünya parasıdır. Kriz dönemlerinde altına olan hücum bunun kanıtıdır.

> "Tikel paralar, uluslararası mübadele aracı olarak işlev görebilirler, görmektedirler de. Ancak, dolar örneğinde gördüğümüz gibi, bu paralar, para-metaın bütünüyle yerini alamazlar (tek başlarına tamamlayıcısı bile olamazlar); çünkü bunların uluslararası alışverişlerde ne ölçüde etkili olacağını, içinden çıktıkları ulusal ekonomilerin iniş çıkışları belirler. Kaldı ki öteki ulusal sermayeler, (...) tek bir paranın uluslararası hâkimiyetine, kendi iktisadi çıkarları, parası uluslararası düzeyde hâkim hale gelen tikel ekonominin isteklerine tabi olacağı için direneceklerdir. (...)
>
> Avrupa paraları, Japon yeni ve ABD doları arasındaki mücadele, son bulmuş olmaktan uzaktır. Son bulmadığı sürece –ki son bulması için şimdilik bir sebep yoktur– altın, para sistemi içinde bir kilit rolü oynamayı sürdürecektir".[53]

---

[53] Duncan Innes, *Dünya Kapitalizmin Krizi* içinde, çev. Nail Satlıgan ve Sungur Savran, Belge Yayınları, 2009.

Kapitalistler açısından sorunun özünü aslında Marx göstermiştir. Sermayenin çokparçalı olması, altının yerine tek bir uluslararası paranın konmasının önünde en büyük engeldir. Tek bir dünya devleti de aynı nedenle kurulamıyor. Uluslararası sermaye gruplarından birisi, diğerlerini yok etmeden, tek dünya devletini kuramazlar. Bu durum bir bakıma dünya kapitalizminin iç çelişkisidir ya da "kaderi"dir.

Kapitalizmin bitmemiş hikâyesi bizi önemli bir sorunun eşiğine getiriyor.

* * * * *

Marksizm'in ekonomi politik eleştirisi ve buradan çıkarılan sonuçlar bugün de geçerliliğini koruyor mu? Bu soru can alıcı önemdedir.

Bugünkü kapitalizmin Marx'ın zamanındaki kapitalizmle aynı düzeyde olduğunu iddia etmek Marksizm'in diyalektik-tarihsel materyalizmine terstir. Şüphesiz ki, kapitalizm kendi özünde olan yayılma eğilimi ve dinamiğiyle gelişmiş, serbest rekabetçi evreyi aşmış, tekelci aşamaya (emperyalizme) ulaşmıştır. Dünya pazarının büyümesiyle üretken sermaye uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Artık kapitalizm dünyanın her yerindedir. Uluslararasılaşma genişleyerek devam ediyor. Kapitalizmin emperyalizm aşaması varlığını koruyor. Uluslararasılaşmanın büyümesi, kapitalizmin ve sermayenin temel niteliklerini ortadan kaldırmıyor. Kapitalizmin yasaları biçim değiştirerek özünü korumaktadır.

Kapitalizm genişletilmiş meta üretimidir. Bugünkü kapitalist dünya da genişletilmiş meta üretimini sürdürmektedir. Ayrıca kapitalizmin temel özelliklerinden biri artı-değer üretimidir. Günümüz kapitalizmin meta üretiminden, artı-değer üretiminden koptuğunu ancak körler iddia edebilir.

* * * * *

Kapitalizmin üretim fiyatları temelinde işleyen değer yasası devam ediyor. Değer yasası ortadan kalksa kapitalizm işlemez. Demek ki, değer yasası işlevsel yapısını korumaktadır.

Kimilerin sandığı gibi maddi olmayan emeğin-maddi olmayan metaların (bilgi, iletişim, hizmet vb.) günümüzde artması, değer yasasını ortadan kaldırmaz. Maddi olmayan metalarda da değer yasasına uygun (başlangıçta olmasa bile, sonunda) mübadele edilir. Piyasaya yeni sokulmuş maddi olmayan emek ve onun metası bir zaman sonra değer yasasına bağlanır.

Bilgisayar mühendislerinin ürettikleri maddi olmayan bir meta (film-yazılım-enformasyon) sonuç da değer yasasının egemenliği altına girer. Soyut emek (mübadele değeri) bütün metalar için geçerlidir. Maddi olmayan emek için de geçerlidir. Maddi olmayan emeğin üzerinde sermaye egemenliği devam ediyor.

Sermayenin egemenliğinde örgütlenen ve artı-değer üreten bir hizmet sektörü (örneğin yemek servisi) değer yasasına bağlanmak zorunda kalır. Kapitalizmde piyasa ortadan kalkmadığı sürece değer yasasının işlevi de ortadan kalkmaz. Piyasa, değer yasasının diğer adıdır. Maddi olmayan entelektüel ürünler, hizmetler nerede satılmaktadır? Piyasada! Piyasa ise değer yasasıyla işler.

* * * * *

Marksizm'in meta, artı-değer, soyut emek-somut emek, değer yasası, sermayenin eşitsiz gelişme yasası, kâr oranlarının düşme eğilimi yasası, paranın işlevleri, meta fetişizmi, üretim fiyatları, varlığını güncel kapitalizmde devam ettirmektedir.

Marksizm'in kredi-borsa-anonim şirketler-hayali sermaye üzerine söylediklerinin doğruluğunu anlamak için pratik kanıt, kapitalizmin belirli aralarla yaşadığı periyodik buhranlardır. Kapitalizmin hiçbir zaman kurtulamayacağı yedek işsizler ordusudur.

Uluslararasılaşmış üretici güçler ve onun karşısında duran uluslararasılaşmış sermaye, sınıfsal karşıtlığını korumaktadır. Bu kavga hem ulusal ölçekte, hem de uluslararası ölçekte sürmektedir. Kapitalizm tek bir dünya pazarına sahiptir; sermaye de bu pazarın içinde kendi arasında rekabet etmektedir. Sermaye dün olduğu gibi, bugün de çokparçalıdır.

Marksizm'in ekonomi politik eleştirisi (ki bu kapitalizmin eleştirisinden başka bir şey değildir) geçerliliğini öz-temel olarak korumaktadır. Kapitalizm karşıtı güçlerin elindeki teorik silahlardan birisinin ekonomi politik eleştiri olması zorunludur. Bu eleştiriye sahip olmadan kapitalizmin şifresi bilimsel olarak çözülemez.

Felsefeyi, ekonomi politiği ve ütopik sosyalizmi aşarak büyümüş olan Marksizm, uluslararasılaşmış bugünkü kapitalizmin yaydığı zehre karşı insanlığı kurtaracak teorik ve pratik biricik panzehirdir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Adam Smith, *Milletlerin Zenginliği*, çev. Haldun Derin, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2006.

Alaattin Bilgi, *Kapital Okuma Kılavuzu*, Evrensel Basım, İstanbul, 2005.

Alfredo Saad Filho, *Marx'ın Değeri*, çev. Ertan Günçiner, Yordam Kitap, İstanbul, 2006.

Anthony Brewer, *Kapital'i Okuma Klavuzu*, çev. Uğur Selçuk Akalın, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2003.

Ben Fine-Alfredo Saad Filho, *Marx'ın Kapital'i*, çev. Nail Satlıgan, Yordam Kitap, İstanbul, 2006.

Cüneyt Akman, *Küresel Kriz*, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2010.

David Ricardo, *Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri*, çev. Barış Zeren, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008.

David Smith-Phil Evans, *Kapital*, çev. Kemal Ülker, Versus Yayınları, İstanbul, 2009.

Edvard Hallett Carr, *Karl Marx*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Ernest Mandel, *Geç Kapitalizm*, çev. Candan Badem, Versus Kitap, İstanbul, 2008.

Ernest Mandel, *Kapitalist Gelişmenin Uzun Dalgaları*, çev. Doğan Işık, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1991.

Ernest Mandel, *Marksist Ekonomi El Kitabı*, çev. Orhan Suda, Özgür Üniversite, Ankara, 2008.

Ernest Mandel, *Marx'ın İktisadi Düşüncesinin Oluşumu*, çev. D. Ifik, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 2000.

Ernest Mandel, *Marx'ın Kapital'i*, çev. Osman S. Binatlı, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 2008.

Ernest Mandel, *Marksist Ekonomi Kavramına Giriş*, çev. Ali Ünlü, Ünlü Yayımcılık, İstanbul, 1991.

Ernest Mandel, *Marksizm'in Tarihteki Yeri*, çev. Masis Kürkçügil, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Francis Wheen, *Karl Marx*, çev. Gül Çağalı Güven, E Yayınları, İstanbul, 2009.

Francis Wheen, *Das Kapital*, çev. C. Badem, Versus, İstanbul, 2008.

Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1977.

Harry Braverman, *Emek ve Tekelci Sermaye*, çev. Çiğdem Çidamlı, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2008.

Isaak Illich Rubin, *Marx'ın Emek-Değer Teorisi*, çev. Uğur Selçuk Akalın, Kalkedon, İstanbul, 2010.

John Elster, *Marx'ı Anlamak*, çev. S. Lim, Liberte, Ankara, 2004.

Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri I*, çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara, 1998.

Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri II*, çev Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara, 1999.

Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, çev. Ahmet Kardam, Sol Yayınları, Ankara, 1979.

Karl Marx, *Kapital I*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yay., Ankara, 1986.

Karl Marx, *Kapital I*, çev. Nail Satlıgan-Mehmet Selik, Yordam Kitap, İstanbul, 2011.

Karl Marx, *Kapital II*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yay., Ankara, 1979.

Karl Marx, *Kapital III*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yay., Ankara, 1997.

Karl Marx, *Kapital'e Ek: Dolaysız Üretimin Sonuçları*, çev. Mustafa Topal, Ceylan Yayınları, İstanbul, 2008.

Karl Marx, *1844 El Yazmaları*, çev. Murat Belge, Birikim Yayınları, İstanbul, 2008.

Karl Marx, *Ücretli Emek ve Sermaye – Ücret, Fiyat ve Kâr*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1979.

Karl Marx, *Grundrisse I*, çev. Arif Gelen, Sol Yay., Ankara, 1999.

Karl Marx, *Grundrisse II*, çev. Arif Gelen, Sol Yay., Ankara, 2003.

Karl Marx–Friedrich Engels, *Seçme Yazışmalar I*, çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara, 1995.

Karl Marx–Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar III*, çev. Mihri Belli, Sevim Belli, Seyhan Erdoğdu, Vahap Erdoğdu, Arif Gelen, M. Kabagil, Ünsal Oskay, Kenan Somer, Öner Ünalan, Sol Yay., Ankara, 1979.

Louis Althusser, *Kapital'i Okumak*, çev. Celal A. Kanat, Belge Yayınları, İstanbul, 1995.

Marksist İktisat El Kitabı, çev. Nail Satlıgan, Yordam Kitap, İstanbul, 1998.

Rıza Yürükoğlu, *Sosyalizm Nedir?*, Alev Yayınları, İstanbul, 1999.

Roman Rasdolsy, *Kapitalets Tilkomst Historia Röda Bokförlaget*, översättning: Mats Thorell, Thomas Caeser, İstanbul, 1977.

Ronald L. Meek, *Emek Değer Teorileri*, çev. Uğur Selçuk Akalın, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2009.

Rosa Luxemburg, *Sermaye Birikimi*, çev. Tayfun Ertan, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986.

Sungur Savran-Nail Satlıgan-E.Tonak, *Kapital'in İzinde*, Yordam Kitap, İstanbul, 2012.

Susanne de Bronhoff, *Marx'ın Para Teorisi*, çev. Uğur Selçuk Akalın, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2003.

V.S.Vygodski, *Marx'ın Düşüncesi=İktisad ve Tarih*, çev. Atilla Aksoy, V Yayınları, İstanbul.

Yiğit Karahanoğulları, *Marx'ın Değeri Ölçülebilir mi?* Yordam Kitap, İstanbul, 2009.

Yusuf Zamir, *Marx Gerçekte Ne Dedi?* Alev Yay., İstanbul, 1999.

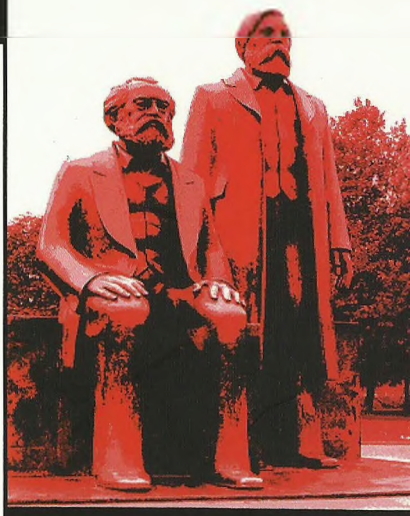
MEHMET İNANÇ TURAN

Büyümüş

Marksizm

Marksizm sadece siyaset-politika değildir. Sadece sosyalizm, felsefe eleştirisi değildir. Aynı zamanda ekonomi politiğin eleştirisidir. Bu eleştiriyi içermemiş bir Marksizm tek gözü kör insana benzer. Böyle bir Marksizm ne kapitalizmi bilimsel olarak analiz edebilir, ne de sosyalizm teorisini bilimsel zeminde kurabilir.

Büyümüş Marksizm öz olarak ekonomi politiği aşmış Marksizm demektir. Bu kitap, Marx'ın en az yirmi beş yılda ürettiği *Grundrisse*'nin, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın, *Ücret-Fiyat ve Kâr*'ın ve *Kapital*'in dört cildinin ana görüşlerini içeriyor. Bu çalışma Marx'ın uzun yıllar emek vererek yarattığı ekonomi politik eleştiriyi temel noktalarda ortaya koymayı amaçlıyor. Marksizm'in ekonomi politiğin devamı olmadığını, Marksizm'in ekonomi politiği aşma noktalarını, öz ve anlaşılır biçimde özetliyor. Yaşayan Marksizm'in bugün de kapitalizmin eleştirisiyle canlılığını koruduğunu göstermeyi hedefliyor.

231388 BCV
1388 BCV
-24.00£

ISBN 978-605-5580-49-0
9 786055 580490
PYA
Siyasal Kültür